

**PRZEMYSŁ I ZIEMIA PRZEMYSKA
W STREFIE WPŁYWÓW RUSKICH
X – POŁOWA XIV W.**

COLLOQUIA RUSSICA

Series II, Vol. 1

PRZEMYŚL I ZIEMIA PRZEMYSKA W STREFIE WPŁYWÓW RUSKICH X – POŁOWA XIV W.

pod red. Vitalija Nagirnego i Tomasza Pudłockiego

Kraków 2013

Recenzja:
Prof. Michał Parczewski, Prof. Martin Homza

Redakcja i korekta:
Magdalena Frączek, Paweł Glinka, Halina Poslavska (Галина Пославська)

Projekt okładki: Barbara Żurek

© Copyright by Uniwersytet Jagielloński
© Copyright by Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”

Publikacja wydana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISSN 2353-2203

Okładka:
przód: srebrny pierścień XIII w.;
tył: mapa ziemi przemyskiej (autor mapy Stsiapan Tsemuschau)

Skład i łamanie:
Studio Poligraficzne Dorota Słomińska
Kraków; tel. 602 677 488

Druk i oprawa:
Poligrafia Salezjańska
ul. Michała Bałuckiego 8, 30-318 Kraków; tel. 12 266-40-00

Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”
z siedzibą w Instytucie Historii UJ
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
www.iagellonica.com.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Ярослав Погоральський, Роман Миська, Віталій Ляска, <i>Верхньодністерське Підгір'я у X–XIV ст.</i>	11
Edyta Anna Marek, <i>Wczesnośredniowieczne cmentarzyska chrześcijańskie z grobami podpłytowymi z terytorium Polski Południowo-Wschodniej i Ukrainy Zachodniej — problematyka występowania</i>	33
Олександр Головка, <i>Похід київського князя Володимира на „Перемьшиль, Червен и ины грады” 981 р. і проблема початку політичних відносин між Польщею та Руссю (кінець X — перша третина XI ст.)</i>	39
Ryszard Grzesik, <i>Mścislaw, przybrany ojciec św. Władysława, czyli co Kronika węgiersko-polska wie o Rusi Halickiej</i>	49
Ярослав Погоральський, <i>До локалізації деяких літописних пунктів Перемишльської землі</i>	57
Михаил Юрасов, <i>Роль Перемишля в борьбе Владимира Ярославича за возвращение Галича (1189–1190)</i>	67
Віталій Нагірний, <i>Русско-венгерская встреча в Саноке 1205 года</i>	79
Марта Фонт, <i>Перемьшиль в политике венгерских королей в раннее средневековье</i>	87
Мирослав Волощук, <i>Terra Praemiziensi in Regno Hungariae в XIII веке. Хронология проблемы</i>	101
Володимир Петегірич, <i>Битва під Ярославом 1245 року: археологічний коментар до літописної розповіді</i>	113
Андрій Федорук, <i>Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за „галицьку спадщину</i>	125
Дюра Гарді, <i>Руські та угорські джерела про Ростислава Михайловича в Ярославській битві або до питання про історію лицарської культури</i>	145
Леонтій Войтович, <i>Перемишльський князь Лев Данилович</i>	151
Norbert Mika, <i>Polityka czeska kniazia Lwa Daniłowicza. Z dziejów stosunków rusko-czeskich w drugiej połowie XIII wieku</i>	163
Andrzej Janeczek, <i>Gmina prawa niemieckiego w przedlokacyjnym Przemyślu — we mgle wątpliwości i sporów badawczych</i>	183
Станіслав Срока, <i>Середньовічний Бардіїв — приклад етнічної коезистенції</i>	203
Informacja o autorach	215

WSTĘP

Ziemia przemyska, kraina leżąca na pograniczu etnicznym i kulturowym, ze względu na swoją burzliwą a tym samym interesującą historię zajmowała i zajmuje ważne miejsce w historiografii dwóch państw, których terytoria obecnie rozdzielają jej obszary — Polski i Ukrainy. Zarazem jako terytorium leżące na peryferiach tych państw nierzadko traktowana była jako miejsce ścierania się różnych prądów w historiografii poszczególnych nauk humanistycznych. Przez wiele dziesięcioleci brak większych miejscowych ośrodków akademickich lub przyczyny polityczne po obu stronach granicy (zwłaszcza do przełomu lat 80. i 90. XX w.) powodowały, że peryferyjność położenia, problemy narodowościowe i ideologiczne przekładały się na mniejsze zainteresowanie uczonych tym obszarem. Nie oznacza to bynajmniej, że w tym czasie nie powstawały ważne dla nauki prace dotyczące regionu — warto jednak pamiętać, że kontakt uczonych z różnych krajów i wymiana ich ustaleń były poważnie utrudnione, co przekładało się na niekiedy zbyt „narodowe” spojrzenie na tematykę.

Sytuacja polityczna dwóch ostatnich dziesięcioleci zmieniła warunki pracy naukowej. Zmieniła się też metodologia prowadzonych badań. Niestety, czas ten nie przyniósł żadnego większego interdyscyplinarnego międzynarodowego spotkania, podczas którego można by zaprezentować dokonania poszczególnych badaczy zajmujących się wczesno-średniowieczną ziemią przemyską. Niniejsza publikacja jest niewielką próbą mającą za zadanie wypełnienie tej luki. Sądzimy, że może być ona pożyteczna, ze względu choćby na to, że badania archeologiczne niemal co roku przynoszą nowe ustalenia w nauce, niekiedy rewolucjonizując dotychczasowe tezy. Tak dzieje się niemal na całym świecie. Pod tym kątem Przemysł i ziemia przemyska nie są żadnym wyjątkiem. Archeologia jest bowiem jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się dziedzin nauki, w której przyrost wiedzy jest ogromny. Dla ziem południowo-wschodnich to nade wszystko zasługa głównie dwóch ośrodków polskich — rzeszowskiego i krakowskiego. Brakowało jednak dotąd większego forum wymiany myśli między archeologami a przedstawicielami innych nauk, przede wszystkim historykami i tym samym konfrontacji wzajemnego dorobku.

Przez wiele lat — poza licznymi pismami specjalistycznymi, na bieżąco pracę archeologów, związanych z instytucjami i towarzystwami naukowymi regionu, rejestrował

i omawiał zeszyt *Archeologia „Rocznika Przemyskiego”*, wydawany przez Ewę Sosnowską¹. Próbą podsumowania stanu wiedzy z zakresu wczesnośredniowiecznych dziejów Przemysła i regionu były pozycje: *Kształtowanie się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, autorstwa Michała Parczewskiego², praca zbiorowa *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, wydana pod redakcją Michała Parczewskiego i Sylwestra Czopka³, *Najstarsze budowle Przemysła. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006* pióra Zbigniewa Pianowskiego i Michała Proksy⁴ oraz *Przemysł średniowieczny*, pod redakcją E. Sosnowskiej⁵, a także — jak na razie niekontynuowany cykl *Dzieje Przemysła*, którego dwa (niepełne) tomy, przygotowane zostały przez archeologów⁶, a jeden zaś — przez historyków⁷.

Historycy rzadko sięgają po tematy związane z wczesnośredniowiecznymi dziejami grodu i nie jest to przypadkowe. Z jednej strony szczupłość źródeł historycznych, ale i skomplikowana sytuacja polityczna Przemysła w tym czasie, powodują, że badacze ukraińscy koncentrują się głównie na kwestiach związanych z państwem halicko-wołyńskich Romanowiczów⁸, a naukowcy polscy zdecydowanie więcej uwagi poświęcają rozwojowi miasta od XIV wieku, a więc od potwierdzenia praw miejskich i włączenia całego regionu do Królestwa Polskiego przez Kazimierza Wielkiego⁹. Do nielicznych wyjątków należy praca jednego z redaktorów niniejszego tomu¹⁰. Na tym tle osiągnięcia archeologów są naprawdę imponujące.

Literatura przedmiotowa, zarówno polska, jak i ukraińska oraz rosyjska, odnosząca się do czasów Przemysła jako grodu pomiędzy Polską, Rusią i Czechami, wzbogaca się od szeregu lat o nowe pozycje, jednak wciąż brak jest wspólnych, interdyscyplinarnych spotkań uczonych, reprezentujących nie tylko dane dziedziny wiedzy, jak choćby archeologię i historię, ale również poszczególne tradycje historiograficzne i metodologiczne, charakterystyczne dla państw i narodowości, dla których Ziemia przemyska wciąż stanowi

¹ Zob. np.: „Rocznik Przemyski. Archeologia”, red. E. Sosnowska, t. 39–46, 2003–2010.

² M. Parczewski, *Kształtowanie się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, Kraków 1991.

³ *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski i S. Czoppek, Rzeszów 1996.

⁴ Z. Pianowski, M. Proksa, *Najstarsze budowle Przemysła. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006*, Rzeszów 2008.

⁵ *Przemysł średniowieczny*, pod red. E. Sosnowskiej, Warszawa 2010.

⁶ *Dzieje Przemysła*, t. 1: *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne*, cz. 1: *Źródła archeologiczne. Katalog*, oprac. A. Koperski, Przemysł 2001; t. 1, cz. 2: *Analiza źródeł i synteza*, pod red. A. Koperskiego, Przemysł 2004.

⁷ *Dzieje Przemysła*, t. 2: *1340–1772*, cz. 1: *U schyłku średniowiecza*, pod red. F. Kiryka, Przemysł 2003.

⁸ Do nielicznych ukraińskich publikacji dotyczących dziejów Ziemi przemyskiej do połowy XIV wieku należą: *Перемиськ і Перемиська земля протягом віків*. Зб. наук. праць, Львів 1996; В.А. Рудий, *Перемиськська земля (IX–XIV ст.)*, Тернопіль 2003. Ostatnia pozycja jednak nie reprezentuje większej wartości naukowej.

⁹ Literatura na ten temat jest bardzo szeroka. Zainteresowanych odsyłamy do nowszych pozycji, w których można zapoznać się z bibliografią przedmiotową. Zob. m.in.: A. Łosowska, *Kolekcja Liber legum i jej miejsce w kulturze umysłowej późnośredniowiecznego Przemysła*, Warszawa–Przemysł 2007; Eadem, *Pennae investivi Præmislæ. Notariusze kancelarii kościelnych, pisarze sądów oraz urzędów świeckich w XV i na początku XVI wieku*, Przemysł 2011, E. Grin-Piszczek, *Urzednicy miejscy Przemysła w XIV–XVIII wieku*, Toruń 2012.

¹⁰ W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011.

ważny punkt odniesienia w ich dziejach. Stąd idea międzynarodowej konferencji naukowej *W strefie wpływów ruskich: Przemysł i ziemia przemyska w X – połowie XIV wieku*, organizowanej w ramach projektu *Colloquia Russica*. Organizatorzy mieli na celu zainteresować badaniami nad dziejami średniowiecznego Przemysła i ziemi przemyskiej naukowców tak z Polski, jak i z innych krajów europejskich oraz stworzyć płaszczyznę dla wymiany wiedzy między przedstawicielami różnych państw i ośrodków badawczych.

Spotkanie, które miało miejsce w Przemysłu w dniach 19–20 kwietnia 2012 r., zostało zrealizowane dzięki współpracy kilku instytucji: Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemysłu, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemysłu, Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie oraz Przemyskiego Centrum Kultury i Nauki „Zamek”. Dzięki przychylności JM Rektora PWSW Prof. dra hab. Jana Drausa i przy olbrzymim zaangażowaniu osobistym Pani Dyrektora Instytutu Historii PWSW Dr Ireny Kozimali, uczeni z różnych państw Europy Środkowej mogli przez dwa dni gościć w murach uczelni, u powstania której legła idea połączenia intelektualistów i naukowców ze Wschodu i Zachodu Europy. Ziemia przemyska przez stulecia była bowiem swoistym pomostem między tymi dwoma światami, co szczególnie uwidacznia się w tzw. „okresie ruskim” w dziejach miasta, który z kolei stanowił punkt odniesienia dla badań prezentowanych w niniejszym tomie.

* * *

Niniejszy zbiór studiów prezentuje referaty, wygłoszone podczas konferencji *W strefie wpływów ruskich: Przemysł i ziemia przemyska w X – połowie XIV wieku*. Ukazuje się on w ramach projektu *Colloquia Russica*, który obejmuje dwie serie wydawnicze. Pierwszą z nich — *Series I* — stanowią materiały międzynarodowych konferencji naukowych z udziałem studentów, doktorantów i samodzielnych pracowników naukowych¹¹. Dotychczas wyszły drukiem dwa tomy: *Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII w.)*¹² oraz *Principalities in lands of Galicia and Volhynia in international relations in 11th–14th c.*¹³. Natomiast drugą serię — *Series II* — stanowią będą zbiory studiów, poświęconych wąskim zagadnieniom z dziejów Rusi Średniowiecznej. Pierwszym z nich jest ten tom.

* * *

Założeniem redaktorów i autorów niniejszego tomu nie było wydanie kompendium wiedzy na temat Przemysła i ziemi przemyskiej w czasach ruskich (X – połowa XIV w.), lecz stworzenie platformy wymiany myśli pomiędzy historykami i archeologami, prowadzącymi badania nad tym terenem. Widocznym rezultatem działania owej platformy,

¹¹ Szerzej o charakterze wspomnianych konferencji, zob.: *Porozmawiajmy o Rusi: wywiad z dr. Vitalijem Nagirnym, pracownikiem Zakładu Historii Europy Wschodniej Instytutu Historii UJ. Rozmawiał Łukasz Wiater*, „Societas Historiarum”, 2011, 47 (1), s. 3–6.

¹² *Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII w.)*. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Kraków 24–26 listopada 2010 r., pod red. Vitaliya Nagirnego, Kraków 2011.

¹³ *Principalities in lands of Galicia and Volhynia in international relations in 11th–14th c. Publication after 2nd International Conference, Ivano–Frankivsk, 20–22th October, 2011*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Kraków 2012.

jest przekrojowe, niekiedy podsumowujące dotychczasowe osiągnięcia badawcze, ukazanie wybranych wątków w literaturze przedmiotu, a także poruszenie zagadnień, które dotychczas pozostawały poza głównym nurtem rozważań badaczy. Z tego też względu niniejsza publikacja nie rości sobie pretensji do miana syntezy dziejów Przemysła i ziemi przemyskiej w okresie ruskim, a jest jedynie głosem w dyskusji nad zagadnieniem, które domaga się prowadzenia wspólnych pogłębionych badań.

* * *

Kończąc rozważania wstępne, redaktorzy chcą podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do realizacji niniejszego wydawnictwa. Dziękujemy przede wszystkim organizatorom spotkania: Państwowej Wyższej Szkole Wschodnioeuropejskiej w Przemyślu (głównie w osobach JM Rektora Prof. dra hab. Jana Drausa i Dr Ireny Kozimali), Przemyskiemu Centrum Kultury i Nauki „Zamek” (w osobie Pani Dyrektorki Renaty Nowakowskiej), a także Kolegom i Współpracownikom z Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu oraz z Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Niniejsza publikacja nie ukazałaby się drukiem bez finansowego wsparcia Dyrektora Instytutu Historii UJ, Dra hab. Sławomira Sprawskiego, na ręce którego składamy osobne podziękowania.

Vitaliy Nagirnyy, Tomasz Pudłocki

Ярослав Погоральський,
Роман Миська,
Віталій Ляска
(Львів)

ВЕРХНЬОДНІСТЕРСЬКЕ ПІДГІР'Я У X–XIV СТ.

На основі аналізу актуального стану археологічних досліджень Верхньодністерського Підгір'я здійснено спробу охарактеризувати окремі елементи матеріальної культури його населення, місце археологічних пам'яток, розташованих на цій території, у контексті адміністративно-територіальної організації регіону, системи комунікації, соціально-економічного укладу середньовічної Русі. Вказано також на значення цієї території у складі як Перемишльської землі, так і Русі загалом, пов'язане із солеварінням і проходженням шляхів до Угорщини через карпатські перевали. Удосліджуваному регіоні знаходилися чотири руські волості — Самбірська, Дрогобицька, Стрийська і Жидачівська. Реконструкція їхніх меж на підставі пізньосередньовічного актового матеріалу дає змогу пов'язати городища Верхнього Подністер'я із конкретними волостями. Картографування пам'яток показало, що найбільша концентрація укріплених поселень спостерігається у Дрогобицькій волості, а також гірській частині Самбірської. Незважаючи на значну кількість городищ, ступінь їхнього дослідження є незначним; серед краще вивчених можна виокремити Солонсько, Ступницю, Кавське I, Жидачів, Модричі I (Тептюж), Стебник, а в суміжній гірській частині — Урич (Тустань), Спас, Верхнє Синьовидне II. Ці городища у середньовіччі слугували племінними центрами, княжими (державними) замками і сторожовими фортецями, боярськими (шляхетськими) дворами-садибами та монастирями. Водночас тут виявлено незначну кількість середньовічних селищ, які відомі виключно за матеріалами розвідок. Окремої уваги заслуговують численні середньовічні монастирі, відомі з писемних джерел кінця XIV — першої половини XV ст., виникнення частини з яких можна пов'язувати з княжою добою.

Басейн Верхнього Дністра в XI–XIV ст. був складовою частиною Перемишльської землі¹. Гірськими хребтами Карпат, біля витоків Дністра та його правих приток,

¹ В.А. Рудий, *Перемишльська земля (IX – середина XIV ст.)*, Тернопіль 2003, с. 37–39, рис. 1.

проходив кордон Русі з Угорщиною, які були поєднані мережею шляхів, що вели через перевали. У підгірській смузі Подністер'я також зосереджені солеварні промисли, що посідали одне з чільних місць в економіці Галицького князівства². Незважаючи на ці та інші фактори, історія краю практично не знайшла відображення на сторінках руських літописів, за винятком уривчастих згадок про Удеч (Зудеч, Жидачів), Браневичеву Ріль (?) і монастир у Синевидську (Синьовидному). Тому на перше місце у вивченні цього регіону в добу середньовіччя виходить археологія, дані якої підтверджують, що Верхньодністерське Підгір'я в добу Русі було густонаселеною областю з розвинутою системою городищ, селищ і монастирів, розгалуженою мережею комунікацій.

Нижче спробуємо презентувати загальний стан вивчення регіону, показати його місце в системі Перемишльської землі й дати характеристику пам'яток, які найкраще відображають тенденції розвитку матеріальної та духовної культури населення цієї території в Х–XIV ст.

Деякі середньовічні пам'ятки Правобережжя Верхнього Дністра були відомі дослідникам ще на початку ХХ ст. (Стебник, Кавсько, Спас, Грозьова, Тур'є)³. У 1930-х рр. значний внесок у виявлення і початок археологічного вивчення городищ княжої доби зробив Володимир Кобільник⁴. У другій половині ХХ ст. відзначимо розвідкові дослідження на середньовічних об'єктах, які проводили Вітольд Ауліх, Олексій Ратич, Павел Раппопорт, Роман Чайка, Михайло Рожко, Віталій Конопля та інші, внаслідок яких були виявлені нові археологічні пам'ятки, встановлено чи уточнено хронологію вже відомих городищ, зроблено перші кроки до вивчення планувальної структури, забудови і соціального змісту укріплених поселень. Ширшу систематичну дослідницьку діяльність у 1980–1990-х рр. у регіоні здійснювали експедиції Верхньодністрянської слов'яно-руської експедиції під загальним керівництвом Ореста Корчинського за участю Володимира Шишака, Олега Осаульчука, Михайла Филипчука. У результаті цих робіт вперше здійснено топогеодезичну зйомку багатьох городищ та проведено дослідження різного ступеня масштабності з розкопками валів і укріплених майданчиків. Це дало змогу вивчити конструктивні деталі окремих оборонних ліній, а також внести уточнення в датування пам'яток⁵.

Безперечно, одним із наймасштабніших дослідницьких проєктів у Верхньодністерському регіоні були дослідження Тустани наприкінці 1970-х – на початку

² Б. Грабовецький, *Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі*, в: *Київська Русь: культура, традиції*, Київ 1982, с. 35–38; Я. Ісаєвич, *Солеваріння в Дрогобичі та його околицях у XVI–XVIII ст.*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 7, 2003, с. 109–110.

³ В. Janusz, *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*, Lwów 1918, s. 107, 222, 223.

⁴ В. Кобільник, *З археологічних дослідів на Бойківщині за рік 1931 і 1932*, „Літопис Бойківщини”, Р. 3, 1933, ч. 2, с. 3–31; його ж, *З археології Бойківщини*, „Літопис Бойківщини”, Р. 4, 1934, ч. 3, с. 20–22; Р. 4, 1934, ч. 4, с. 11–12; Р. 5, 1935, ч. 6, с. 21–22; Р. 6, 1936, ч. 7, с. 4–5; Р. 7, 1937, ч. 9, с. 75.

⁵ Бібліографію див.: Л.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, Дрогобич 2010, с. 87–125.

1990-х рр., проведені М. Рожком⁶, продовжені в 2007–2009 рр. авторами цієї статті⁷. Починаючи з 2010 р., експедиція Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка під керівництвом авторів даної публікації проводить археологічні розкопки на городищі Модричі I під Дрогобичем.

Навіть короткий огляд історії досліджень вказує на нерівномірність обстеження регіону, на різний ступінь вивчення археологічних пам'яток, що, безперечно, позначилося на їх функціональній та хронологічній інтерпретації.

Ведучи мову про хронологію пам'яток Верхньодністерського Підгір'я у княжу добу, потрібно підкреслити, що часові межі функціонування багатьох із них є доволі умовними та широкими. Передусім, така ситуація пов'язана найчастіше з поверхневим обстеженням пам'яток, з відсутністю чи незначною кількістю датувального матеріалу (насамперед, кераміки), виявленого під час шурфувань. Попри те, серед масиву археологічних пам'яток досліджуваного регіону можна виокремити декілька укріплених пунктів, що мають досить вузьке датування і тим самим дають можливість здійснити спробу періодизації формування та розвитку поселенських структур на цих теренах. Окрім того, основою для розробки періодизаційних схем може бути планувальна структура городищ, яка змінювалася в процесі тих чи інших суспільно-політичних трансформацій⁸.

Перший з етапів умовно можна окреслити як „племінний” з огляду на державотворчі процеси на теренах Подністер'я, які низка українських і російських дослідників пов'язує з карпатськими (східними) хорватами⁹. Основу територіальної організації цього племінного об'єднання становили городища „полісного типу”¹⁰, планувальна структура яких характеризується багаторядними лініями оборони, що охоплюють значну за площею територію.

До числа названих укріплень відносимо городище X – початку XI ст. в Солонському. Пам'ятка займає мисоподібне підвищення, оточене болотистими заплавами р. Тисмениці та її безіменної притоки. Центральна площа городища складається з двох ділянок. Перший і другий оборонні рубежі у вигляді валів та ровів обмежують округлу в плані ділянку площею 2,4 га. Третя лінія укріплень з півдня, заходу

⁶ М.Ф. Рожко, *Тустань — давньоруська наскельна фортеця*, Київ 1996.

⁷ Р. Миська, Я. Погоральський, *Нові дослідження археологічного комплексу Тустані*, в: *Фортеця: збірник заповідника „Тустань”*, кн. 2, Львів 2012, с. 21–41.

⁸ Б.О. Тимошук, *Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.)*, Київ 1982, с. 192–193; J. Polecki, *Wczesnośredniowieczne grody plemienne i państwowe w polskiej części Karpat Zachodnich*, w: *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski, Krosno 2006, s. 198.

⁹ Б.О. Тимошук, *Східні хорвати*, „Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волині”, вип. 6, 1995, с. 214–218; О. Овчинніков, *Східні хорвати на карті Європи*, „Археологічні студії”, вип. 1, 2000, с. 152–162; А. Войтович, *Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя*, в: *Україна в Центрально-Східній Європі*, Київ вип. 4, 2004, с. 105–132; А.В. Майоров, *Велика Хорватія: етногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*, Санкт-Петербург 2006, с. 155–173; М. Филипчук, *Державотворчі процеси в Українському Прикарпатті у VIII–X ст.*, „Вісник Інституту археології ЛНУ імені І. Франка”, вип. 1, 2006, с. 58–70.

¹⁰ Детальніше див.: М. Филипчук, *Генезис прикарпатських городищ VIII–X ст. з позицій полісної структури суспільства (Постановка проблеми)*, в: *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр*, Львів 1994, с. 9–11.

і півночі проходить паралельно до двох попередніх, а зі сходу трохи відходить від них, відділяючи другу ділянку, площа якої разом з першою становить 12,8 га. З напільного, східного, боку городище захищають ще три вали та рови, які разом з ярами, балками та болотами творять суцільну систему перешкод. Загальна площа території, охопленої укріпленнями, сягає 18 га. Між другою та третьою оборонними лініями зафіксовано поверхневі сліди споруд, що збереглися у вигляді так званих западин. На місці однієї з них виявлено заглиблене житло X – початку XI ст. з піччю-кам'яною у північно-західному куті котлована. Поруч з городищем, на лівому березі безіменного потоку, знаходиться селище-супутник¹¹.

Аналоги планувальній структурі та забудові Солонського городища зустрічаються на синхронних укріплених пам'ятках Українського Прикарпаття, зокрема у Пліснеську¹², Крилосі (Галичі)¹³, Стільському¹⁴, Рокитному¹⁵ та інших. Складні городища округлої форми з концентричними лініями валів (так званого ходліковського типу) відомі також на території Малопольщі (Ходлік, Гуців)¹⁶. Значна площа території, яку охоплювали укріплення Солонська, є показником, що свідчить про функціонування цього городища в племінний час. Для порівняння, практично всі добре датовані городища в польській частині Західних Карпат, які займають площу понад 5 га, належать до передп'ястівського періоду¹⁷.

Припускаємо, що занепад Солонського городища, як і інших укріплених пам'яток райковецької культури на території Прикарпаття, потрібно пов'язувати з походами великого князя київського Володимира Святославовича на терени Прикарпаття та Волині в 981 та 992/993 р.¹⁸ Уже на початку 990-х рр. князь Всеволод Володимирович отримав від свого батька в уділ Волинь¹⁹ і, можливо, контролював Прикарпаття. Проте в літописі немає жодної інформації про приналежність цих теренів до Волинського князівства-намісництва. Враховуючи загальне в той період

¹¹ М. Филипчук, *Дослідження городищ у Верхньому Подністрів'ї*, «Львівський археологічний вісник», вип. 1, 1999, с. 75–78.

¹² М. Филипчук, *Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янській та давньоруській час*, «Вісник Інституту археології ЛНУ імені І. Франка», вип. 4, 2009, с. 5–7.

¹³ Б.П. Томенчук, *Три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича*, в: *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.*, Київ–Львів 1999, с. 300–301.

¹⁴ О. Корчинський, *Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі*, «Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волині», вип. 12, 2008, с. 267–282.

¹⁵ В. Шишак, *Городище X–XI ст. в с. Рокитне на Львівщині*, в: *Еволюція розвитку слов'янських градів*, с. 43–44; Я. Погоральський, В. Ляска, Г. Вітвіцька, *Дослідження ранньосередньовічного городища Рокитне II на Розточчі*, «Археологічні дослідження Львівського університету», вип. 13, 2010, с. 342–360.

¹⁶ М. Wojenka, *Wielkość i rozplanowanie umocnień wczesnośredniowiecznych grodzisk słowiańskich okresu pleistennego z ziem polskich*, w: *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, s. 291.

¹⁷ J. Poleski, *Wczesnośredniowieczne grody*, s. 198.

¹⁸ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей*, т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 69, 106; А. Михайлина, *Хронологія та періодизація старожитностей райковецької культури*, «Археологічні студії», вип. 1, 2000, с. 121–131; Б. Томенчук, *Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація*, Івано-Франківськ 2006, с. 14, 29; М. Филипчук, *Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація*, «Вісник Інституту археології ЛНУ імені І. Франка», вип. 3, 2008, с. 90.

¹⁹ О.М. Рапов, *Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.*, Москва 1977, с. 37.

послаблення контролю Києва у регіонах, Олександр Головка вважає, що у 1020-х рр. вплив князівської влади на колишніх хорватських землях звівся до мінімуму²⁰. Так чи інакше, можемо припускати, що до приходу Ростиславовичів на ці терени у 1084 р. Верхньодністерське Підгір'я переважно знаходилося під адміністративним управлінням волинських князів. Опосередковано про це свідчить виявлена у Ступниці печатка-булла Ігоря-Костянтина Ярославовича, волинського князя у 1054–1057 рр., про яку йтиметься нижче.

З XI ст. на Прикарпатті будують городища „бургівського типу” з одним (значно рідше двома — трьома) укріпленим майданчиком, які були княжими (державними) замками, боярськими садибами чи сторожовими фортецями²¹. Саме такий характер мають більшість городищ XI–XIV ст. у Верхньодністерському Підгір'ї. Як уже вище було вказано, хронологія городищ княжої доби цієї території розроблена дуже поверхнево і часто має широкі часові межі, іноді у датуванні можна зустріти хронологічне визначення „період Київської Русі” чи „княжа доба”, які здебільшого замінюють також позначенням „X–XIII ст.” чи „XI–XIII ст.” Зрозуміло, що такі хронологічні рамки не дають можливості провести характеристику пам'яток регіону в часовій динаміці. Окрім того, специфіка стану вивчення краю полягає в тому, що на цій території переважно відомі тільки городища, а селища чи могильники досліджувалися дуже спорадично. Більшість городищ, зважаючи на стан їхнього вивчення, охарактеризовані переважно в коротких публікаціях за матеріалами розвідок чи незначних за обсягом розкопок, а також відображені у кількох каталогах²². З огляду на те, що середньовічні пам'ятки Підгір'я комплексно не аналізувалися в контексті системи заселення, комунікацій, територіально-адміністративного устрою та соціально-економічного розвитку Галицької Русі, засередимо увагу саме на цих питаннях.

Картографування городищ (рис. 1) показує, що більшість із них зосереджені в кількох виразних групах, які ми пов'язуємо з волостями — адміністративно-територіальними одиницями на Русі. Беручи за основу галицькі латиномовні джерела другої половини XIV–XV ст., можна реконструювати адміністративно-територіальну організацію Верхньодністерського Підгір'я у княжу добу. Мова йде про тогочасний поділ на повіти („*districtus*”), рівнозначні руським міським округам — волостям, який фіксує максимальну наближеність їхніх кордонів до природного середовища та давньої структури заселення. На думку низки дослід-

²⁰ О.Б. Головка, *Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006, с. 106, 115.

²¹ Б.О. Тимошук, *Давньоруська Буковина*, с. 5–14.

²² О.О. Ратич, *Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР*, Київ 1957; І.К. Свешніков, *Довідник з археології України. Львівська область*, Київ 1976; R. Liwoch, *Stan badań nad grodziskami wczesnosredniowiecznymi i z początków różnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski)*, „Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, т. 24, 2003, s. 213–297; А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, Дрогобич 2010 та ін.

ників, повітова система другої половини XIV–XV ст. запозичена з руських часів²³, а отже мала тривалі та стабільні традиції існування й була адаптована до місцевого географічного та поселенського простору. Виразно це ілюструє надання 1376 р. Владиславом Опольським Буського повіту Яськові Кміті з формулюванням: „свій замок і місто Буськ із цілим його повітом, [...] так як він був означений іздавна у своїх границях його найяснішими попередниками, князями Русі” („castrum suum et oppidum Busko, cum toto eius districtu, [...] secundum quod antiquitus per serenissimos suos antecessores et duces Russie fuit limitatum”)²⁴. Як зазначав Л. Ерліх, уряд, який пізньосередньовічні джерела окреслюють як „pallatini”, „castellani” чи „burgrabii”, потрібно ототожнювати з інститутом воєводи княжої доби, який стояв на чолі адміністративної одиниці — волості. За часів Владислава Опольського посада воєводи, який очолював адміністрацію повіту, зафіксована у Львові, Галичі, Перемишлі, Ярославі, Сяноку, Коломиї, Жидачеві, Самборі, Стрию, Городку²⁵.

Як бачимо, є достатньо аргументів для ототожнення меж пізньосередньовічних повітів Галицької Русі з територіально-просторовою організацією княжої доби. Ретроспективний метод дає підстави локалізувати в досліджуваному регіоні такі волості: Самбірську, Дрогобицьку, Стрийську, Жидачівську (рис. 1). Безперечно, немає джерельного підтвердження про формування цих волостей раніше XIV ст., а також синхронного функціонування у їхніх межах усіх відомих на сьогодні городищ. Однак наявність спадковості у територіальній організації, зв'язок цілих груп городищ із важливими шляхами й господарськими комплексами (солепромислами), їхня близькість одне до одного в межах груп та інші фактори дають підстави характеризувати пам'ятки цього типу саме в межах волостей (повітів)²⁶.

Самбірський повіт уперше зафіксований у 1375 р., коли Владислав Опольський надав шляхтичу Вроцлаву кілька сіл „in districtu Samboriensi”²⁷. Повіт був розташований у басейнах верхніх течій Дністра і Стрия, межуючи на заході з Перемишльським

²³ Т. Коструб, *Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року*, Нью-Йорк–Торонто 1989, с. 85–113; А. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Belzkie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993, s. 128–141; теж, *Terytoria i grody Rusi Halickiej w świetle źródeł późnośredniowiecznych*, в: *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*, Львів 1993, с. 105–106; теж, *Granice a procesy osadnicze: średniowieczna Ruś Halicka w polu interferencji*, в: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie*, Rzeszów 1996, s. 292–293; R. Szczygiel, *Od włości do powiatu: przemiany podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku*, в: *Галицько-Волинська держава*, с. 9–11.

²⁴ *Archiwum ksiąg Łubartowiczów-Sanguszków w Sławucie*, т. 5, wyd. przez B. Górczaka, Lwów 1897, nr 5, s. 4. Переклад за: Т. Коструб, *Белз і Белзька земля*, с. 106.

²⁵ L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa Lwowskiego w wiekach średnich (1350–1501)*, Lwów 1914, s. 20, 28, 34, 99, 119, 121.

²⁶ Про значення традицій у територіально-просторовій організації слов'ян наголосив Б. Тимошук, який відзначив, що межі Чорнівського гнізда поселень (VI–XIII ст.) на Буковині збігаються з пізньосередньовічними „хотарами” — територіальними границями сільської общини, зафіксованими у модавських актах XIV–XV ст. (див.: Б.А. Тимошук, *Восточнославянская община VI–X вв. н. э.*, Москва 1990, с. 77–78).

²⁷ М. Грушевський, *Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України*, в: „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, Львів, т. 63, 1905, с. 3–4.

і Сяноцьким, на сході — Дрогобицьким і Стрийським повітами, а на північному сході — з Городоцьким повітом Львівської землі²⁸.

Центром волості був Самбір (сучасний Старий Самбір), розташований на лівому березі Дністра. У найстарішій частині міста (урочище Повалисько), вочевидь, знаходилось мисове городище княжої доби, з трьох боків захищене природними стрімкими схилами, глибокими ярами та потоками. З четвертого, напільного, боку характер імовірних штучних укріплень не вдалося простежити через щільну сучасну забудову цієї території²⁹. Окрім адміністративних функцій, Самбір виконував роль важливого церковного осередку. На користь цієї тези свідчить низка монастирів на околицях міста, про які мова піде нижче, та окрема Самбірська єпархія. Титул самбірського єпископа вперше фіксується у джерелах 1422 р., коли його носієм виступає Ілля, владика перемишльський та самбірський³⁰. У фальсифікатах грамот князя Льва Даниловича згадуються самбірські єпископи Авраам (1244 р.), Євфемій (1287, 1291 рр.) та Антоній (1291 р.), що опосередковано свідчить про генезу вказаної традиції ще з княжих часів³¹. З переліку 1407 р. дізнаємося про володіння самбірського владика, до яких входили „Strassewice, Babyna, Volkowicze, Manaster Świętego Spassa, Monasteria Szozan, Smolnicza et Lawrow Monaster sancti Onewrzego et alia omnia monasteria”³². Властиво, витоки цих надань потрібно датувати княжою добою, на що частково вказує текст грамоти 1422 р. („то єсть црковнѧ земла стго Спса по Лисичий Бродъ и за князя Льва и за князя Юрьѧ и за ины многихъ державецъ”)³³. Принагідно зазначимо, що, згідно результатів розкопок, монастирі в Лаврові та Спасі функціонували вже в XIII ст.³⁴.

Самбірська волость у середньовіччі мала важливе стратегічне значення, адже саме вздовж верхньої течії Дністра проходив шлях, який вів до Ужоцького перевалу в Карпатах. Зі Стрийсько-Сянської Верховини, окрім Дністра, беруть початок ріки Сян та Стрий, долини яких були основою транспортних магістралей. Функцію контролю та охорони окреслених шляхів було покладено на численні городища, зафіксовані на цій території. Характеризуючи оборонну архітектуру Самбірської волості, передусім потрібно звернути увагу на її нерівномірне і подекуди дуже узагальнене вивчення. Відомості про значну частку городищ базуються лише на результатах археологічних обстежень, деякі з них мають гіпотетичний характер, існування, хронологія та функціональне призначення яких потребує верифікації

²⁸ І. Крип'якевич, *Княжий Самбір і Самбірська волость*, „Літопис Бойківщини”, 1938, ч. 10, с. 32; P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełzkiego w XV wieku*, Lwów 1939, s. 315–316.

²⁹ М.Ф. Рожко, *Карпатські шляхи та їх оборона*, „Український історичний журнал”, 1990, № 10, с. 90.

³⁰ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego w Lwowie w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego* [dalej: *AGZ*], т. 7, Lwów 1878, nr 32, s. 63–65.

³¹ Т. Коструба, *Самбірське єпископство в часах князя Льва*, в: *Літературно-науковий додаток „Нового часу”*, Львів 1939, ч. 15 (78), с. 3.

³² *AGZ*, т. 7, nr 26, s. 50–51.

³³ Там же, nr 32, s. 64.

³⁴ М.Ф. Рожко, *Оборонні укріплення Прикарпаття і Карпат*, в: М.Ф. Рожко, *Тустань — давньоруська наскельна фортеця*, с. 172, 180–182.

польовими дослідженнями (Вільшаник II, Комаровичі, Кружики I, Городище та ін.). Водночас, з-поміж пам'яток цієї частини Верхнього Подністер'я дещо краще вивчене городище у Ступниці, а також пам'ятки оборонного будівництва в гірській частині волості (Спас, Тершив, Стрілки, Розлуч, Грозьова, Тур'є, Волошинове).

Городище в Ступниці розташоване на високому мисоподібному підвищенні правого берега р. Бистриці, правої притоки Дністра. На стрілці мису локалізовано дитинець округлої в плані форми (розміри 170×180 м), який з північного, західного та південного боків захищений стрімкими схилами, а з напільної, східної, сторони — оборонним рубезем. Останній репрезентують земляний вал висотою 4–9 м і шириною підніжжя 15–31 м та рів глибиною 1 м та віддаллю між берегами 2–10 м. Зі сходу до дитинця прилягав посад, оточений з південно-східного боку валом та ровом; аналогічні укріплення збереглися і з його південно-західної сторони. Загальна площа території, охопленої укріпленнями, становить близько 20 га³⁵. Городище має досить вузькі часові рамки — друга половина/кінець X ст. – кінець XI ст.³⁶, хоча припускається його функціонування ще в XII–XIII ст.³⁷ Хорошим хронологічним індикатором Ступниці в княжу добу є свинцева печатка-булла діаметром 30–31 мм, випадково виявлена в 1895 р., яка, можливо, походить з теренів самого городища. На ній з одного боку зображено чоловіче погруддя в короні, царському одязі та з хрестом біля правого плеча, а з іншого — напис грецькою мовою „Господи, поможи рабу Твоєму Костянтині”. На думку Михайла Грушевського, який уперше опублікував цю знахідку, вона належала візантійському імператорові Костянтину VIII (1025–1028)³⁸. Варто погодитися з думкою Богдана Барвінського про те, що зображена постать мала б символізувати св. Костянтин Великого, патрона власника цієї печатки³⁹. Натомість, особа власника цієї знахідки викликала певні дискусії серед дослідників. До прикладу, Ярослав Пастернак вважав, що ним радше міг бути київський митрополит Костянтин (1156–1158)⁴⁰, а Дмитрій Ліхачов пов'язував такий варіант печаток з Мстиславом-Костянтином Володимировичем, тмутараканським та чернігівським князем⁴¹. Проте, з огляду на територіальний контекст цієї знахідки, вірогіднішою виглядає думка Валентина Яніна, який пов'язував ступницьку печатку

³⁵ В.І. Шишак, *Звіт про підсумки археологічних досліджень в 1992 р. загону № 2 в с. Ступниця Дрогобицького району та с. Дроговиж Миколаївського району Львівської області*, в: *Науковий архів Інституту археології НАН України*, Львів 1993, од. зб. 199/1992, с. 1–4.

³⁶ П.А. Раппопорт, М.В. Маалевская, *Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза (итоги работ 1962 года)*, „Acta Archaeologica Carpathica”, т. 5, 1963, nr 1–2, s. 65.

³⁷ В.І. Шишак, *Звіт про підсумки археологічних досліджень в 1992 р.*, с. 3–4; P.N. Kotowicz, A. Orłowska-Synus, *Ceramika z przedwojennych badań na wczesnosredniowiecznym grodzisku w Stupnicy ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku, в: Фортеця: збірник заповідника “Тустань”*, Львів 2012, кн. 2, с. 390–403.

³⁸ М. Грушевський, *Печатка з Ступниці під Самбором*, в: „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. 31–32, 1899, с. 1–4.

³⁹ Б. Барвінський, *Українські сфрагістичні пам'ятки XII—XIV століть*, в: „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. 230, 1996, с. 243.

⁴⁰ Я. Пастернак, *Бойківщина в глибині віків*, в: *Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту*, ред. М. Утриско, Філадельфія—Нью-Йорк 1980, с. 15.

⁴¹ Д. Ліхачев, *Матеріали для історії візантійської і руської сфрагістики*, в: *Труды музея палеографии*, вып. 1, Ленинград 1928, с. 157–158; вып. 2, с. 276–277.

з Ігорем-Костянтином Ярославичем⁴², волинським (1054–1057) та смоленським (1057–1060) князем⁴³. Серед керамічного матеріалу зі Ступницького городища варто виокремити п'ятнадцять денець горщиків з клеймами (більшість — хресто-подібні знаки, в кількох випадках розташовані в колі чи прямокутнику), які були поширені впродовж X–XII ст.⁴⁴ Під час археологічних розвідок 2012 р., проведених авторами на Ступницькому городищі, на його дитинці виявлено S-подібний зооморфний бронзовий гак — елемент поясного набору (X–XIII ст.), який має аналогії й на інших пам'ятках Русі (наприклад, Новгород, Заславль під Мінськом, Пекарі на Середньому Подніпров'ї⁴⁵), але переважно характерний для старожитностей балтського і прибалтійсько-фінського кола⁴⁶.

Наприкінці XIV ст. Ступниця стала осідком волоського воєводи Джурджа, якому Владислав Опольський у 1377 р. надав села Новошичі та Ступницю „in districtu Sambogensi”⁴⁷. На значний суспільно-політичний статус Джурджа зі Ступниці вказує акт 1392 р., коли він, поряд з Яном із Тарнова, Гербуртом із Мельштина, Васьком Бибельським та іншими, засвідчив угоду Спитка з Мельштина та Сенька Дяка⁴⁸. У 1414 р. згадуються сини Джурджа зі Ступниці — Іван і Климент, у яких Владислав II Ягайло відібрав солтиський млин і взамін надав цим шляхтичам монастир Городище⁴⁹.

Безперечно, однією з центральних пам'яток Самбірської волості є археологічний комплекс у Спасі і Тершові. Городище в Спасі розташоване в урочищі Замкова Гора (Замчище, Княжа Гора), на пагорбі зі стрімкими ескарпованими схилами, оточеному долинами р. Дністер і його лівих приток. Майданчик городища підтрикутної в плані форми, розмірами 75×55 м, захищений з північного боку валом. На городищі виявлено керамічний матеріал XII–XVII ст., а також рештки кам'яних споруд пізньосередньовічного замку. Забудова, очевидно, була зосереджена по внутрішньому периметру валу, на майданчику городища також зафіксовані чотири ями різних розмірів. Спаський монастир знаходився на невисокому мисоподібному підвищенні у центрі сучасного села; на його території досліджено фрагмент кам'яної стіни XIV–XV ст. та нижню частину кам'яної оборонної вежі-донжону

⁴² В.Л. Янин, *Актовые печати Древней Руси X–XV ст.*, т. 1, Москва 1970, с. 32–33, 172. Єдиний, наразі відомий, аналогічний екземпляр, який також належить згаданому князю, походить з Києва.

⁴³ Л. Войтович, *Княжа доба на Русі. Портрети еліти*, Біла Церква 2008, с. 322.

⁴⁴ В. Кобільник, *Знаки на днах посудин княжої доби зі Ступниці пов. Самбір*, „Літопис Бойківщини”, 1936, ч. 8, с. 1–11, табл. А–Г; В.Д. Гупало, *Гончарные клейма Прикарпаття и Западной Волины (опыт систематизации)*, „Советская археология”, 1985, № 3, с. 236, рис. 1–4, 7, табл. 1.

⁴⁵ *Археологическое наследие Беларуси*, ред. А.А. Коваленя, О.Н. Левко, Минск 2012, с. 97; *Skarby wieków średnich. Państwowe Muzeum Archeologiczne: katalog wystawy*, ред. В. Brzeziński, Warszawa 2007, s. 164, nota 329.

⁴⁶ М.В. Седова, *Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.)*, Москва 1981, с. 152, рис. 59, 9.

⁴⁷ М. Грушевський, *Матеріали до історії суспільно-політичних*, с. 5–6.

⁴⁸ О. Купчинський, *Акты та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*, Львів 2004, № 16, с. 797–801.

⁴⁹ *Zbiór dokumentów malopolskich*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, cz. 6, Warszawa 1974, nr 1784. Очевидно цей монастир знаходився саме на території дитинця Ступницького городища, розташованого в урочищі Монастирище.

(розмірами 8,8×8,7 м), датовану кінцем XIII – першою половиною XIV ст. До Спаського оборонного комплексу, безперечно, належали ще й об'єкти, які мали б знаходитися в урочищах Городний, Вежа і Сторожня.

На протилежному від Спаського городища березі потоку Лінина знаходилося Тершівське городище, захищене з напільного (північного) боку оборонним валом. Стратегічне значення городища полягало у його розташуванні на роздоріжжі шляхів: одного, що вів зі Самбора до Спаса й перевалів, і другого, який пролягав до Лаврівського монастиря і городища (монастирища?) у Волошиновому. До оборонної системи гірської частини Самбірської волості входили також городища Стрілки, Розлуч, Тур'є і Грозьова, розташовані на карпатських шляхах, що вели до перевалів, а також з'єднували долину верхнього Дністра з верхів'ями Сяну і Стрия⁵⁰.

Наразі територія ранньосередньовічної Самбірської волості найкраще представлена кількістю неукріплених селищ княжої доби, щоправда жодне з них не вивчалось шляхом повномасштабних археологічних розкопок⁵¹. Окрім того, на городищі у Смільниці, північному форпості (Старого) Самбора, виявлено два збережені та одне зруйноване поховання, датовані XI ст. У підплитовому захороненні дорослої людини голова похованого лежала на кам'яній плиті. У другому, жіночому, похованні виявлені дрібні прикраси й уламки „давньоруської” кераміки⁵².

Дрогобицький повіт („*districtibus Drohobicensi*”) вперше згаданий в акті розмежування між Перемишльською та Галицькою (Львівською) римо-католицькими єпархіями (1398 р.)⁵³. Пізньосередньовічні джерела дають змогу доволі точно реконструювати його кордони: на заході повіт межував із Самбірським, на сході та півдні — зі Стрийським, на північному сході — з Жидачівським повітами (рис. 1)⁵⁴. Центр повіту — Дрогобич — уперше згаданий у джерелах 1370–1380-х рр., у тому числі в *Списку городів руських дальніх і ближніх* під назвою Другабець (Другобець)⁵⁵. Поряд з Дрогобичем названі такі міста як Львів, Галич, Холм, Перемишль, Самбір, Жидачів, що вказує на існування тут уже досить значного міського осередку. На території сучасного міста жодні укріплення княжих часів не збереглися, тому проблема локалізації княжого Дрогобича залишається відкритою. З літератури відомо про городище на межі Дрогобича й Дерезичів, повністю зруйноване в середині 1950-х рр. Крім того існують непевні відомості про наявність укріплень навколо

⁵⁰ М.Ф. Рожко, *Оборонні укріплення Прикарпаття і Карпат*, с. 169–182; його ж, *Карпатські шляхи та їх оборона*, с. 96–97; А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 92, 107, 112, 117, 120.

⁵¹ В. Конопля, З. Кутельмах, *Нові поселення княжої доби Старосамбірщини*, в: *Бойківщина: історія та сучасність*, Львів 1996, с. 17–18; А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 91–124.

⁵² І.К. Свешніков, *Поховання XI ст. н. е. в Смільниці коло Старого Самбора*, в: *Археологічні пам'ятки УРСР*, т. 1, Київ 1949, с. 86–90.

⁵³ *AGZ*, т. 7, nr 21, s. 41.

⁵⁴ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego*, s. 316.

⁵⁵ Про початки Дрогобича детальніше див.: Л. Тимошенко, *Найдавніший Дрогобич у світлі писемних згадок, легенд, топонімів, артефактів*, в: *Фортеця: збірник заповідника “Тустань”*, кн. 2, с. 158–170.

Вознесенського костелу, які нібито були збудовані на місці фортеці княжих часів⁵⁶. Припускаємо також, що городище могло знаходитися на місці старостинського замку, відомого з початку XVI ст.

Більшість городищ, розташованих у межах Дрогобицької волості, були невеликими за площею, укріпленими однією (Кавське II, Стебник, Модричі I, Лопушна, рідше двома — трьома (Кавське I, Голобутів, Більче) оборонними лініями. Центральний майданчик (110×180 м) городища Голобутів оточений трьома дугоподібними валами висотою 1,5–2 м, розташованими на відстані 20–60 м один від одного. На думку дослідників пам'ятки, її планувальна структура дає підстави датувати городище IX – початком XI ст.⁵⁷. Городище X – початку XI ст. Кавське I (урочище Бич) оточене двома концентричними валами висотою 1,65 м з численними „розривами”. Під час розкопок 1956 р. встановлено, що вал насипано з однорідної жовтої глини, а на майданчику городища виявлено рештки наземної споруди, обвуглені дерев'яні плахи, перепалену глину, фрагменти посуду, залізні ніж, ковадельце, шлаки⁵⁸.

Дещо відмінну планувальну структуру мало городище Більче (урочища Городище, Запуст, За Валом). Центральний майданчик, розмірами 34×40 м, розташований на висоті 18 м над рівнем долини р. Нежухівки, був оточений з трьох боків валом висотою 0,6–0,8 м і ровом глибиною 10–12 м та відстанню між берегами 10–25 м. За 300 м на південь від дитинця проходив ще один вал висотою 1,1–1,3 м з ровом глибиною до 5 м, який, очевидно, захищав посад городища. Керамічний матеріал, виявлений на дитинці, належав до XII–XIII ст., а з посаду — до ширшого хронологічного діапазону (IX–XIII ст.). На думку О. Корчинського, на рубежі X–XI ст. зовнішня лінія укріплень городища в Більчому припинила функціонування і надалі використовувалися тільки оборонні рубежі дитинця⁵⁹.

Серед пам'яток, укріплених однією лінією оборони, за ступенем вивчення виділяються городища Стебник та Модричі I. Мисове городище Стебник (урочище Старий Бич, Ринок, Метище), розмірами 80×140 м, захищене з напільного боку валом висотою до 2,5 м, з інших боків вал мав висоту близько 1 м. Його основа зведена з темно-жовтих сулинків; у насипі, як і в культурному шарі площадки

⁵⁶ О.Я. Мацюк, *Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки*, Львів 2005, с. 64–72.

⁵⁷ В. Конопля, С. Стельмахович, Ю. Стельмахович, *Археологічні обстеження у верхів'ї р. Уличанки, в: Бойківщина: історія і сучасність*, с. 19.

⁵⁸ К.В. Бернякович, *Роботи Прикарпатської археологічної експедиції у 1956–1957 рр.*, в: *Археологічні роботи музею у 1952–1957 рр. Львівський державний історичний музей*, Львів 1959, с. 33–34; В.И. Козак, А.А. Ратич, *Разведка в районе Дрогобыча*, в: *Археологические открытия 1974 года*, Москва 1975, с. 294; О. Korczyński, *Ośrodki kultury pogańskiego dawnych Słowian w dorzeczu górnego Dniestru (element do studium na pograniczu)*, „Rocznik Przemyski”, т. 36, 2000, s. 70–71. К. Бернякович датував пам'ятку XI–XIII ст., а О. Корчинський — X – початком XI ст.

⁵⁹ О. Корчинський, *До питання про типологію оборонних укріплень городищ Верхнього Подністрів'я VIII – початку XIV ст.*, в: *Фортеця: збірник заповідника „Густань”*, кн. 1, Львів 2009, с. 246; А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 87.

городища, виявлено прошарки й окремі шматки деревного вугілля та перепаленої глини, що дає підстави припускати загибель городища в результаті пожежі⁶⁰.

Городище Модричі I розташоване на краю одного з мисоподібних відгалужень гори Тептюж при злитті р. Вишниці і р. Тисмениці. Майданчик городища овальної в плані форми, розмірами 44×63 м, з напільного боку захищений валом, висота якого від дна рову сягає 4 м. Найімовірніше, площадка городища не була забудована, оскільки культурний шар на більшості її території не виявлений. Тільки неподалік внутрішнього підніжжя центральної ділянки валу розчищено вимощений необробленим камінням майданчик (площею 9 м²), функціональне призначення якого не встановлено, оскільки його не супроводжували жодні інші конструктивні деталі. Понад краєм майданчика городища, над схилом, простежені скупчення перепаленої глини, які, очевидно, походять від обмазаних глиною дерев'яних укріплень. Городище загинуло в результаті пожежі, на що вказує насичена шматками перепаленої глини поверхня внутрішнього схилу валу. Оборонний вал був розкопаний на двох ділянках — у його західній і центральній частинах. Зовнішня частина валу насипана зі світлого суглинку, а під насипом його внутрішнього схилу, на рівні давньої денної поверхні, простежено тонкий вуглистий прошарок, у якому часто трапляються обвуглені плахи і невеликі колоди. Цей прошарок зверху перекритий потужним (до 1 м) шаром перепаленої до червоного кольору глини, часто зі шматками печини з відбитками дерев'яних конструкцій. Окрім того, у західній частині валу, ближче до осі гребеня валу і паралельно до неї, виявлено фрагмент дерев'яної конструкції висотою 0,8 м у вигляді обвуглених колод діаметром 0,1–0,25 м, які лежали одна поверх іншої. Колоди були розташовані на своєрідному „фундаменті” — в'язках хмизу, покладених каскадом до напільного боку валу⁶¹. Під час досліджень 2012 р. під завалом каміння біля внутрішнього підніжжя центральної ділянки валу було виявлено великі фрагменти двох орнаментованих горщиків, які дають підстави датувати час існування городища першою половиною XII ст.

На території Дрогобиччини знаходиться ще кілька городищ, які відомі тільки за результатами розвідок з шурфуванням (Лопушна I)⁶², за матеріалами топоніміки (Раделічі I, Городище II) чи короткими повідомленнями-описами у науковій чи науково-популярній літературі (Борислав-Мражниця, Кавське II, Довге, Трускавець)⁶³.

⁶⁰ В.И. Козак, А.А. Ратич, *Разведка в районе Дрогобыча*, с. 294; В. Шишак, В. Ляска, *Городище Стебник у передгір'ї Карпат*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 14–15, 2011, с. 29–36. В літературі це городище іноді має прив'язку до с. Доброгостів (див.: Л.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 92–93).

⁶¹ Р. Миська, *Археологічні дослідження середньовічного городища Модричі I у передгір'ї Карпат*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 14–15, 2011, с. 19–28.

⁶² П.А. Раппопорт, М.В. Малевская, *Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья*, с. 67–68; В. Пуздерко, *Топографія і характер оборонних укріплень городищ IX–XIV ст. на Прикарпатті та в Карпатах*, в: *Бойківщина: історія та сучасність*, с. 80–81; Л.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 101, 102, 125.

⁶³ Бібліографію див.: Л.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 89, 94, 96, 101, 104, 105.

Найімовірніше, формування Дрогобицької волості було тісно пов'язане з адмініструванням території солеварних промислів, сконцентрованих у найближчих околицях Дрогобича. Окрім того, саме у верхів'ях Тисмениці перетиналися кілька важливих шляхів, зокрема з Жидачева (Зудеча), Стрия і Самбора, а також Тустані. Як показує картографування городищ, більшість із них розташовані саме на цих транспортних артеріях, серед яких виразно простежується шлях, на якому розташовані городища Урич (Тустань), Борислав (Мражниця), Модричі I (Тептюж), Дерезичі, Дрогобич.

Стрийський повіт („*districtibus Strigensi*”) уперше згаданий у джерелах під 1385 р.⁶⁴ Повіт розташований у басейні середньої течії р. Стрия, межуючи на південному заході (в горах) із Самбірським, на північному заході — з Дрогобицьким, на сході — з Жидачівським повітами (рис. 1)⁶⁵. На місці городища княжого Стрия очевидно було побудовано пізньосередньовічний замок, відомий своїми потужними фортифікаціями⁶⁶. Безперечно, укріплення княжої доби були перебудовані чи зруйновані, а дослідження археологів можуть тільки підтвердити чи спростувати наявність тут культурного шару доби Русі. Значення Стрия як волосного (повітового) центру очевидно пов'язане з його локалізацією — на шляху з карпатських перевалів долиною р. Стрий до Жидачева з одного боку, і на шляху, що з'єднував дрогобицький і долинський соленосні райони, а далі йшов до Галича. Незважаючи на розташування волості на важливих шляхах, на її передгірській території відоме тільки одне середньовічне городище в Нежухові, але відсутність ширшої інформації про нього⁶⁷ дає підстави нам віднести його до гіпотетичних.

Натомість у гірській частині волості знаходилися два яскраві комплекси пам'яток — наскельна фортеця Тустань (Урич) і група городищ біля Верхнього і Нижнього Синьовидного. На Тустані, що складається з центрального ядра в урочищі Камінь і сторожових укріплень в урочищах Мала Скеля і Острий Камінь, виявлено сліди дерев'яної оборонно-житлової забудови у вигляді пазів і врубів. На їх основі М. Рожко запропонував реконструкцію просторової моделі пам'ятки з п'ятьма будівельними періодами IX–XIII ст., хоча оборонне значення цей пункт зберігав аж до XVI ст.⁶⁸

Мисове городище XII–XIV ст., частково зруйноване під час будівництва пізньосередньовічного замку, знаходилося у Нижньому Синьовидному, а у Верхньому Синьовидному дослідники локалізують одразу три городища. Одне з них, в урочищі Городище-Окіп, знаходиться на високому мисі при злитті Стрия і Опору й захищене зі сходу та півдня валами висотою 1–2 м. Городище в урочищі Голий Горб з валами

⁶⁴ L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem*, s. 34–35.

⁶⁵ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego*, s. 316; *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przelomu z wieku XVI-go na XVII-sty.*, oprac. i wyd. A. Jabłonowski, Dział 2: *Ziemia Ruskie Rzeczypospolitej*, Warszawa–Wiedeń 1899–1904, s. 2–3.

⁶⁶ О.Я. Мацюк, *Замки і фортеці Західної України*, с. 71–72.

⁶⁷ R. Liwoch, *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi*, s. 255.

⁶⁸ М.Ф. Рожко, *Тустань — давньоруська наскельна фортеця*, Київ 1996.

висотою 6–8 м значно пошкоджене окопами і кар'єром. І якщо ці два укріплені пункти внаслідок пошкоджень чи відсутності культурного шару є певною мірою гіпотетичними, то городище XI–XIV ст. в урочищі Золота Гора досить певно пов'язують з монастирем Пресвятої Богородиці, згаданим під 1240 р. Городище з напільного боку захищене двома оборонними лініями, а з інших боків — ескарпованими схилами. На домінуючій висоті мису збереглися укріплення пізньосередньовічного замчища. У 1973 р. на території городища О. Ратич розкопав рештки заглибленої споруди стовпової конструкції з розвалом печі, яку датував XI ст.⁶⁹

Жидачів — літописний Удеч, вперше згадується в літописі під 1164 р., коли під час повені “потопи члвкъ боле . т . иже блху пошли . сь солью из Удеча”⁷⁰. У 1375 р. місто вже було центром повіту („in districtu nostro Zudaczouiensis”), який охоплював басейн Свічі і нижньої течії Стрия (рис. 1)⁷¹. Варто відзначити особливе становище Жидачівського повіту, який у 1401 чи 1403 р. був наданий як князівство Свидригайлові Ольгердовичу. На думку Леонтія Войтовича, Свидригайло отримав території, які поляки опанували після 1390 р., поступово витісняючи угорські залоги з території Підгір'я⁷². Ці обставини, а також існування окремого Жидачівського князівства до 1442 р., очевидно й визначили перехід цієї території до складу Львівської землі за новим адміністративним устроєм Руського воєводства.

Археологічний комплекс середньовічного Жидачева (Удеча, Зудеча) складають два городища (урочища Замок, Базиївка), відкриті поселення та ґрунтовий некрополь у північній частині міста. Городища знаходяться на двох мисоподібних виступах над р. Стрий, за 5 км від її впадіння у Дністер. Між цими городищами розташоване урочище Кораблище, яке, ймовірно, вказує на існування тут міської гавані, адже досить повноводні й тихоплинні у цьому районі Дністер і нижня течія Стрия давали можливість використовувати ці водні артерії для транспортних цілей.

Велике городище в урочищі Базиївка мало розміри 850×730 м, тут збереглися рештки зовнішнього валу висотою до 5 м та кількох знівельованих валів, які додатково захищали фортецю; у західній частині простежено овальний у плані майданчик (60×90 м), який інтерпретовано як залишки дитинця. На території городища виявлено два заглиблені житла з печами-кам'янками, розміром 3,8×3,8 м і глибиною 0,6–0,8 м, датовані IX–X ст. На відстані 150 м на схід від городища місцеві мешканці під час будівельних і господарських робіт іноді викопували безінвентарні

⁶⁹ А.А. Ратич, *Разведки по р. Опор, Археологические открытия 1973 года*, Москва 1974, с. 333; М. Рожко, *Оборонне будівництво Бойківщини в княжі часи*, в: *Бойківщина: історія та сучасність*, с. 86–87; О. Корчинський, Т. Литвин, О. Осаульчук, *Дослідження городищ у Верхньому Синьовидному на Львівщині*, в: *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р.*, Львів 1996, с. 39–40; А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 89–90.

⁷⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 524.

⁷¹ *AGZ*, т. 5, 1875, nr 10, s. 12–13; P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego*, s. 320; *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 2–3.

⁷² Детальніше див.: Л.В. Войтович, *Жидачівське князівство (1393–1442 рр.)*, в: Л.В. Войтович, *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст.*, Львів 1996, с. 116–117.

поховання, орієнтовані головами на захід, що свідчить про існування у цьому місці ґрунтового могильника. На пам'ятці зібраний археологічний матеріал (фрагменти посуду, предмети побуту, знаряддя праці, зброя, спорядження вершника і коня) середини IX – кінця XIV ст.

Городище в урочищі Замок (розмірами 110×360 м) сильно зруйноване під час будівництва пізньосередньовічного замку. У культурному шарі городища виявлено численний керамічний матеріал XII–XIII та XIV–XVII ст., що й визначає хронологію пам'ятки⁷³.

Очевидно охоронну функцію на шляху з Жидачева до Стрия відіграло городище XII–XIV ст. у Турадах (урочище Замок). Майданчик городища (розмірами 65×300 м) розташований на пагорбі-останці висотою 10 м над місцевістю, стрімкі схили якого додатково ескарповані й захищені ровом⁷⁴. До IX–XI ст. О. Корчинський відносить городище Корчівка, розташоване на березі р. Свічі, у підгірській частині середньовічного Жидачівського повіту. З двох боків майданчик (розмірами 200×560 м) захищений валом, що зберігся на висоту до 2,3 м, в культурному шарі виявлено фрагменти ліпного і кружального посуду, відходи залізоплавильного виробництва⁷⁵.

Унікальний комплекс становлять п'ять городищ, розташованих на ділянці протяжністю до 7 км над правим берегом Дністра, на межі середньовічних Жидачівського і Галицького повітів, біля села Которини. Городища різні за площею і укріплені різною кількістю оборонних ліній, що склалися з валів, ровів, ескарпованих схилів і терас (Которини I, IV — однією лінією, площа 0,34 га і 2,9 га відповідно, Которини II — трьома, площа 17 га, Которини III — чотирма, площа 17,6 га, Которини V — десятьма, площа 30 га). Висота валів сягає 5,6 м; як на валах, так і на укріплених майданчиках виявлені численні „западини” і підвищення-майданчики, інтерпретовані як рештки заглиблених та наземних об'єктів житлово-господарського та оборонного призначення. За „дуже фрагментованими уламками глиняного ранньосередньовічного посуду” автор досліджень попередньо датує городища IX — початком XI ст. і пов'язує їх з карпатськими хорватами⁷⁶. Безперечно, без ширших досліджень як укріплень, так і майданчиків цих городищ таке датування й інтерпретація залишатимуться дискусійними, як і проблема синхронності всіх елементів згаданого археологічного комплексу, адже на пам'ятках виявлені ще й матеріали доби енеоліту, ранньозалізного віку та пізнього середньовіччя. Відзначимо тільки, що городище Которини I, захищене тільки оборонним ровом, можна з певністю пов'язати тільки із замчищем XIV–XV ст., а городища Которини IV, V,

⁷³ О. Корчинський, *Зудеч (короткий підсумок археологічних досліджень)*, „Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині”, вип. 11, 2007, с. 264–280.

⁷⁴ О. Осаульчук, *Розвідки в околицях літописного Зудеча*, в: *Населення Бойківщини в контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку*, Львів–Самбір 1995, с. 71.

⁷⁵ О.М. Корчинский, *Исследования древнерусских городищ на Львовщине*, в: *Археологические открытия 1984 года*, Москва 1986, с. 251.

⁷⁶ О. Корчинський, *Середньовічні городища на околицях сіл Которини, Старе Село, Цвітова*, „Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині”, вип. 13, 2009, с. 234–254.

розташовані в урочищі Монастир над Монастирським потоком, очевидно мають відношення ще й до чернечої обителі, яка, зрештою, могла бути влаштована й на місці більш ранніх укріплень⁷⁷.

Безперечно, значення Жидачева (Зудеча) у княжу добу визначалося його вигідним географічним положенням. До цього града вели шляхи з Дрогобицького соленосного району, а понад р. Стрий — від карпатських перевалів. Окрім того через р. Свічу Жидачів був зв'язаний з долинськими солесварнями і шляхом на Вишківський перевал. Можливо, значення Зудеча (Удеча) саме як перевалочного пункту у транспортуванні солі з Підгір'я й відображено у згаданій вище літописній статті.

Аналізуючи пам'ятки Верхньодністерського Підгір'я не можна оминати увагою городища, розташовані вже в басейні Сяну (пізньосередньовічний Перемишльський повіт), але в безпосередній близькості до описуваної території, між Старим Самбором і Перемишлем. Тут, у підгірській смузі протяжністю близько 20 км, розташовані аж вісім городищ (Посада Новомиська, Городисько, Библо, Новосілки Дидинські, Нові Сади, Германовичі, Вітошинці, Аксманичі)⁷⁸ (рис. 1). Найпевніше, вони були пов'язані зі шляхом з Ужоцького перевалу і Самбірського-Стрийського Підгір'я до стольного града землі, а також із місцевими солесварнями, розташованими вузькою смугою від Старої Солі до Перемишля. З названих городищ зосередимо увагу тільки на укріплених осередках у Библо і Городиську, які на певному етапі свого розвитку були тісно пов'язані між собою.

Городище Библо еліпсоподібне у плані, розмірами 40×50 м, залишки валу збереглися з південного боку, товщина культурного шару на укріпленому майданчику сягає 0,8–1,7 м. Пам'ятка цікава ще й тим, що її початки сягають XII–XIII ст., а життя на городищі тривало до XV ст.⁷⁹, коли воно занепало після заснування неподалік Нового Міста (Бибельського). Важливість пам'ятки полягає в тому, що це одне з небагатьох городищ, яке дає змогу безперервно простежити розвиток матеріальної культури місцевого населення від княжої доби до пізнього середньовіччя в межах одного археологічного комплексу. Окрім того достеменно відомо, що це городище було осідком руського боярського роду Бибельських, які відігравали помітну політичну роль у Галичині ще в другій половині XIV – на початку XV ст.⁸⁰. Це, своєю чергою, дасть змогу в майбутньому здійснювати археологічне дослідження однієї з найменш вивчених в Україні категорій пам'яток — пізньосередньовічних шляхетських дворів-замків.

⁷⁷ З пізньосередньовічних джерел монастир відомий у сусідньому селі Монастиречь (згаданий під 1448 р.). Можливо, йдеться саме про осідок монахів на городищах Которини IV або V.

⁷⁸ І. Михальчишин, *Список пам'яток стародавньої історії Львівської області*, Львів 1993, с. 47–49; J. Kotlarczyk, *Nieznanie grodzisko na progu Karpat w Witoszyńcach pod Przemyslem*, w: *Polonia Minor Medii Aevi*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków–Krosno 2003, s. 357–368.

⁷⁹ Р.М. Чайка, Н.А. Пелещишин, *Работы Львовского университета*, в: *Археологические открытия 1986 года*, Москва 1988, с. 345–346.

⁸⁰ С.С. Пашин, *Перемишльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование*, Тюмень 2001, с. 10–13.

У Городиську, розташованому на відстані 4 км на південний захід від Библа, у XIV–XV ст. існував монастир, у якому була родинна усипальниця Бибельських, де „положены мощи сихъ Князей Бибельськихъ [...] Князь Прокопіина, Князь Андрей, сынъ его, Князь Сенко, сынъ Князя Андрея, Князь Костко, сынъ Князя Сенка, Стольника Бибельского”⁸¹. У 1446 р. Яцко Бибельський придбав „село Підгородище з монастирем на Городищі” у князя Івана Несвіцького і його дружини Ярохни (Бибельської)⁸². Монастир знаходився на ранньосередньовічному городищі округлої у плані форми, майданчик якого має діаметр 52 м і захищений з напільного боку валом висотою до 9 м від дна рову. У східній частині площадки городища розташоване конусоподібне підвищення висотою близько 5 м і розмірами 25×28 м, яке, на думку М. Рожка, було основою вежі-донжона. Більшість керамічного матеріалу датована другою половиною XIII – початком XIV ст., хоча трапляється кераміка X–XII і XIV–XV ст.⁸³.

У контексті характеристики регіону в княжу добу окрему увагу треба приділити й іншим монастирям, зважаючи на значну їх кількість, згадану в пізньосередньовічних джерелах. З XIV – першої половини XV ст. монастирі відомі в Бориславі (1387 р.), Стебнику (1409 р.) Дрогобицького повіту, Крехові та Монастирці (1448 р.) Жидачівського повіту, Созані (1392 р.), Лаврові, Спасі, Смільниці (1407 р.), Терло (1415 р.), Тершові (1424 р.), Черхаві (1402 р.) Самбірського повіту, Вовні (1399 р.), Монастирці (1438 р.), Лисятичах (1443 р.) Стрийського повіту⁸⁴ (рис. 1).

Безперечно, механічно переносити час виникнення згаданих монастирів на княжі часи є не до кінця виправданим. Однак про високу ймовірність такого датування свідчить те, що монастирі у Лаврові, Спасі, Созані й Терло намагалися підтвердити свої права на маєтності фальсифікатами грамот князя Льва, тим самим підкреслюючи тяглість своєї традиції з княжої доби.

Хочемо звернути увагу на ще один цікавий факт у локалізації згаданих пізньосередньовічних монастирів. Половина з названих вище чернечих обителей пов’язана з населеними пунктами, у яких відомі середньовічні городища, а деякі з них можна досить певно зв’язати з самими укріпленими пам’ятками — це оборонні монастирі у Спасі, Созані та Смільниці; можливо з городищем пов’язаний також монастир у Тершові⁸⁵. На думку І. Крип’якевича, монастир Стебник знаходився десь неподалік р. Солониця, між Стебником і Нижніми Гаями⁸⁶, що власне, відповідає локалізації

⁸¹ *Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцким, до друку прилад. М. Грушевський, в: „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. 48, 1902, с. 10.*

⁸² С.С. Пашин, *Перемиська шляхта*, с. 12.

⁸³ М. Рожко, *Звіт розвідкового загону про дослідження пам’яток Карпатської лінії оборони на території Самбірського і Старосамбірського районів Львівської області*, в: *Науковий архів Інституту українознавства імені І. Крип’якевича НАН України*, ч. 2, Львів 1987, с. 7; Р.М. Чайка, Н.А. Пелещин, *Роботи Львівського університета*, с. 345–346.

⁸⁴ І. Крип’якевич, *Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогоу*, в: *Записки ЧСВВ*, т. 2, Жовква 1926, вип. 1–2, с. 70–105.

⁸⁵ Як зазначив М. Рожко, більшість монастирів княжої доби були оборонними (див.: М.Ф. Рожко, *Оборонні укріплення Прикарпаття і Карпат*, с. 172).

⁸⁶ І. Крип’якевич, *Середньовічні монастирі в Галичині*, с. 76.

Стебницького городища. Вважаємо, що з городищем, яке в літературі має прив'язку до с. Лопушна⁸⁷, можна пов'язувати Черхавський монастир. Зазначимо, що в джерелах монастирі згадані в навколишніх з Лопушною селах Черхава, Підмонастирок і Уріж⁸⁸, крім того на захід від села знаходиться населений пункт Монастирець, з яким І. Крип'якевич і пов'язує Черхавський монастир. Найімовірніше, у всіх згаданих випадках йдеться про один і той самий монастир, розташований на горі Ратай і відомий як Лопушнянське городище. Одним із найдавніших відомих монастирів у регіоні є Бориславський, вперше згаданий у грамоті королеви Ядвіги (1387 р.), яка надала село Тустановичі й монастир Борислав Ананію і Юрію Добриславичам⁸⁹. Не виключено, що цей монастир знаходився на території городища в Бориславі (Мражниці)⁹⁰. Також зазначимо, що з Трускавця і Рудників, де є назви урочищ з коренем „монастир-“, відомі знахідки хрестів-енколпіонів княжої доби⁹¹.

Наведений вище матеріал ставить проблему співвідношення відомих на сьогодні середньовічних городищ і розташованих на них монастирів. Адже постає питання, чи монастирі функціонували на городищах, які вже втратили своє значення як цивільні об'єкти, чи існували паралельно як „сакральна дільниця“ городищ, поступово займаючи весь укріплений терен, чи, можливо, згадані городища є лише укріпленнями самих пізньосередньовічних монастирів і ніяк не пов'язані з княжою добою. Актуальний стан досліджень переважно не дає можливості дати відповіді на ці питання, що ставить на порядок денний потребу подальшого вивчення саме цих пам'яток.

Отже, проведений аналіз археологічних пам'яток Верхньодністерського Підгір'я дає змогу охарактеризувати деякі сторінки історії краю в середньовіччі. Можна з певністю стверджувати, що в першій половині XIV ст. у цьому регіоні існували чотири територіально-адміністративні одиниці — Самбірська, Дрогобицька, Стрийська і Жидачівська волості, які входили до складу Перемишльської землі. Значення Підгір'я у Галицькій Русі було обумовлене розташуванням тут солеварних промислів і зв'язком із карпатськими шляхами, що з'єднували Русь та Угорщину.

Середньовічні пам'ятки Підгір'я відносяться до двох етапів: племінного (до кінця X ст.) та княжого (XI–XIV ст.). На кожному з цих етапів вони характеризувалися певними особливостями планувальної структури укріплень, забудови, соціально-економічних функцій. У зв'язку зі змінами політичної чи економічної ситуації деякі оборонні об'єкти занепадали, інші ж продовжували існувати, інколи змінюючи своє функціональне призначення. Більшість ранньосередньовічних городищ відігравали роль княжих (державних) замків, сторожових фортець, боярських

⁸⁷ А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 101–102.

⁸⁸ *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 4: *Dokumenty z lat 1211–1400*, Wrocław 1963, nr 1043; І. Крип'якевич, *Середньовічні монастирі в Галичині*, с. 96; Ю.О. Стецик, *Монастирі Дрогобицьчини (XIV – початок XIX ст.)*, Дрогобич 2000, с. 20, 68. Привертає увагу те, що село Підмонастирок розташоване біля східного підніжжя гори Ратай (Городище), де й знаходиться Лопушнянське городище.

⁸⁹ Ю.О. Стецик, *Монастирі Дрогобицьчини*, с. 14.

⁹⁰ А.Г. Мацкевий, В.Й. Козак, *Старожитності Дрогобицького передгір'я*, с. 89.

⁹¹ Там же, с. 108, 109, 120.

дворів чи монастирів. Деякі пізньосередньовічні міста, замки та монастирі були споруджені на городищах княжої доби.

Як показує проаналізований матеріал, Верхньодністерське Підгір'я є регіоном, який потребує подальшого систематичного вивчення. Насамперед, ідеться про уточнення хронології, дослідження внутрішньої забудови, конструктивних особливостей оборонних рубежів городищ, локалізацію деяких укріплених поселень, обстеження території суцільними площами з метою виявлення і вивчення поселенських комплексів та розробки питань розвитку системи заселення регіону в ранньому середньовіччі.

Рис. 1. Городища X–XIV ст. і монастирі XIII – першої половини XV ст. у Верхньодністерському Підгір'ї.

Умовні позначення: 1 — городища X–XIV ст.; 2 — гіпотетичні городища; 3 — монастирі XIII – першої половини XV ст.; 4 — гіпотетичні монастирі; 5 — межі повітів (волостей) (за: P. Dąbkowski, 1939); 6 — північний уступ Карпат; 7 — річки.

Номерами на мапі позначені пам'ятки: 1 — Перемишль; 2 — Вітошинці; 3 — Германовичі; 4 — Аксманичі; 5 — Нові Сади; 6 — Новосілки Дидинські; 7 — Библо; 8 — Городисько; 9 — Посада Новомиська; 10 — Дешичі; 11 — Хатки Балицькі; 12 — Мостиська; 13 — Острожець; 14–15 — Судова Вишня I–II; 16 — Терло; 17 — Старий Самбір; 18 — Смільниця; 19 — Созань; 20 — Тершів; 21 — Спас; 22 — Лаврів; 23 — Волошинове; 24 — Грозьова; 25 — Стрілки; 26 — Розлуч; 27 — Тур'є; 28 — Лопушна; 29 — Вільшаник; 30 — Кружики; 31 — Городище; 32 — Ступниця; 33 — Модричі I (Тептюж); 34 — Чижки; 35 — Борислав (Мражниця); 36 — Вишня; 37 — Дерезичі; 38 — Дрогобич; 39 — Раневичі; 40 — Трускавець; 41 — Стебник; 42 — Солонсько; 43 — Довге; 44 — Верхні Гаї; 45 — Голобутів (Уличне); 46 — Кавське I (Нижні Гаї); 47 — Кавське II; 48 — Більче; 49 — Раделичі; 50 — Рудники; 51 — Вівня; 52 — Нежухів; 53 — Стрий; 54 — Лисятичі; 55 — Монастирець; 56 — Розгірче; 57 — Нижнє Синьовидне; 58–59 — Верхнє Синьовидне; 60 — Урич (Тустань); 61–62 — Жидачів I–II; 63 — Туради; 64 — Крехів; 65 — Корчівка; 66 — Монастирець; 67–71 — Которини I–V; 72 — Городок; 73 — Мавковичі; 74 — Великий Любінь; 75 — Градівка; 76 — Березець; 77 — Щирець; 78 — Стільсько; 79 — Ілів; 80 — Городище; 81 — Задеревач.

Yaroslav Pogoralsky, Roman Myska, Vitaliy Lyaska, *High-Dnister Pidgirya in the 10–14 centuries*

On the basis of analysis of the actual state of archaeological researches of High-Dnister Pidgirya the attempt to describe the separate elements of the material culture of its population, the place of the archaeological sights, located on this territory in the context of administrative-territorial organization of the region, system of communication, socio-economic mode of medieval Rus is carried out. It is indicated also on the value of this territory in composition both of the Peremyshl land and Rus on the whole, connected with the salt-mining and situation of the ways to Hungary through the mountain passes of the Carpathians. There were four Rus' volosts (districts) in the probed region — Sambir, Drohobych, Stryj and Zhydachiv. The reconstruction of their limits on the basis of the late-medieval act material enables to bind the sites of the ancient settlement of Overhead Podnisterya with the concrete volosts. Mapping of the sights rotined that the most concentration of the fixed settlements was observed in the Drohobych volost, and also in the mountain part of Sambir volost. Without regard to the far of sites of ancient settlement, a degree of their research is insignificant; among the best studied it is possible to select Solonско, Stupnyuca, Kavске I, Zhydachiv, Modrychi I (Тептыуж), Stebnyk,

and in the contiguous mountain part — Urych (Tustan), Spas, Verhnye Synyovydne II. These sites of ancient settlement in the middle ages served as pedigree centers, prince (state) castles and watch fortresses, boyar (noble) courts-farmsteads and the monasteries. At the same time here found out the negligible quantity of medieval settlements which are known exceptionally after materials of secret services. Separate attention is deserved by numerous medieval monasteries, known from the writing sources of end 14th — the first half of the 15th item, origin of part, from which it is possible to bind to the Princely Epoch.

Edyta Anna Marek
(Rzeszów)

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKA CHRZEŚCIJAŃSKIE Z GROBAMI PODPŁYTOWYMI Z TERYTORIUM POLSKI POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ I UKRAINY ZACHODNIEJ — PROBLEMATYKA WYSTĘPOWANIA

W artykule została podjęta problematyka występowania wczesnośredniowiecznych grobów podpłytowych. Artykuł ukazuje aktualną wiedzę na temat zasięgu terytorialnego, chronologicznego oraz cech charakterystycznych grobów podpłytowych. Cmentarzyska z tego rodzaju pochówkami występują na obszarze środkowej Małopolski aż po międzyrzecze Strypy i Zbrucza. Ze względu na to, że groby te datowane są ogólnie na okres od XI do XIII w., kwestia wymienionych wyżej ram wydaje się być otwarta, zważywszy że wiele z nich nie posiadało wyposażenia, które byłoby pomocne przy określeniu ich dokładnej chronologii. Liczbę grobów podpłytowych z tego terytorium można oszacować na ok. 210. Jako cechą charakterystyczną można wskazać składanie zmarłych do jam grobowych, gdzie byli chowani w pozycji wyprostowanej, w większości przypadków z głowami zwróconymi na zachód oraz zazwyczaj z nielicznym wyposażeniem, a częściej bez niego. Dodatkowo warto podkreślić, że groby takie były płaskie, a na terenach ruskich dominował obrządek pogrzebowy kurhanowy.

Przebieg dzisiejszej granicy polsko-ukraińskiej nie zgadza się z przebiegiem wczesnośredniowiecznego pogranicza polsko-ruskiego. Toteż, w celu zachowania porządku wyводу, przed podjęciem wartych uwagi rozważań, wypada przynajmniej w zarysie określić, jak przebiegały granice między wczesnośredniowieczną Polską i zachodnimi rubieżami Rusi. Jako ściśle naukowe w tej kwestii można przyjąć oznaczenia występujące na mapie nr 5 zaczerpniętej z opracowania Władysława Makarskiego *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, na której autor wyznacza granicę obu państw w sposób wzorcowy dla rozważań zawartych poniżej¹. Według tegoż opracowania, ówczesna granica przebiegała od Przełęczu Dukielskiej, prowadząc następnie na zachód od rzeki Wisłok i zakręcała na północny wschód przekraczając tę rzekę

¹ W. Makarski, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin 1996.

na wysokości Lubeni. Dalej biegła lekko ku północnemu zachodowi, by na wysokości Rzeszowa skręcić na północny wschód i przekroczyć rzekę San na wysokości Sarzyny. Kolejny odcinek granicy biegł ku Biłgorajowi, by tuż pod nim bieć ku północy aż do wysokości Łęcznej, gdzie granica lekkim łukiem kierowała się na północny zachód do miejscowości Liw. Ostatni odcinek granicy polsko-ruskiej przebiegał przez rzekę Bug na wysokości miejscowości Brok i meandrycznie łączył się z granicą polsko-litewską nad Grajewem. Jest zatem oczywiste, że dzisiejsze ważne polskie ośrodki, takie jak Sanok i Przemyśl znajdowały się w owym okresie w granicach państwa ruskiego.

Odtworzenie chociażby przybliżonej liczby grobów podpłytowych stanowi nie lada zadanie. Jest to związane przede wszystkim z faktem, że obszar, w odniesieniu do którego możliwe jest przeprowadzenie badań, dotyczących specyfiki występowania grobów podpłytowych jest rozległy. Należy ponadto odnotować, że rozwój badań archeologicznych, zwłaszcza w odniesieniu do terenów dawnej Rusi, może sugerować wrażenie eksploracji swoistej *terra incognita*, albowiem wiele badań nie zostało opublikowanych w periodykach ogólnie dostępnych dla zainteresowanych badaczy, bądź sam dostęp do dokumentacji jest — z wielu powodów — utrudniony. Wprawdzie badania na terenie dzisiejszej zachodniej Ukrainy były prowadzone już w XIX wieku, między innymi przez polskich badaczy, to — co trzeba wyraźnie podkreślić — trudno dotrzeć do tych informacji, a ponadto sam sposób badania cmentarzysk był niedokładny i powierzchowny². Kolejne badania prowadzone przez ukraińskich oraz rosyjskich badaczy zdawały się stanowić kontynuację wskazanych wyżej wysiłków tak w perspektywie niedokładnego prowadzenia dokumentacji, jak i w aspekcie sposobu publikowania wyników przeprowadzonych badań. Z tych chociażby przyczyn odpowiedzi na pytania oscylujące wokół podjętej problematyki grobów podpłytowych z terenu wschodniej części wczesnośredniowiecznej Polski i zachodniej części Rusi wydają się być otwarte, co może, acz nie musi, warunkować poznawczą pasję i przedmiot szczególnego zainteresowania badawczego.

Warto podkreślić, że w omawianym okresie niewielki kraniec wczesnośredniowiecznej Polski znajdował się w zasięgu ziem, na których występowały groby podpłytowe. Na podstawie ryciny nr 1 można bowiem wnosić, iż był to obszar dzisiejszych województw podkarpackiego, częściowo małopolskiego i świętokrzyskiego. Wprawdzie obecnie tzw. ziemia sanocka występuje w granicach państwa polskiego, ale jak zostało już

² Badania, często zupełnie przypadkowe prowadzili między innymi: A. Kirkor, *O grobach kamiennych na Podolu galicyjskiem*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 1, 1877, s. 17–35; tenże, *Sprawozdanie i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologicznej w roku 1877*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 2, 1878, s. 3–18; tenże, *Sprawozdanie i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w roku 1878*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 3, 1879, s. 8–11; tenże, *Sprawozdania i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologicznej w roku 1881*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 6, 1882, s. 21–27; tenże, *Sprawozdania i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologicznej w roku 1883*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 8, 1884, s. 48–60; T. Sulimirski, *Cmentarzyska przedhistoryczne w Dobrowlanach, pow. zaleszczycki*, „Sprawozdaniach z czynności i posiedzeń PAU. Rok 1931”, 1932, nr. 2, s. 30; tenże, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu*, „Sprawozdaniach z czynności i posiedzeń PAU. Rok 1937”, 1937, nr. 8, s. 227–228; T. Ziemięcki, *Sprawozdanie z wycieczki w r. 1883 dokonanej (Halicz, Kryłos, Podhorce)*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 8, 1884, s. 87–99.

wspominane, we wczesnym średniowieczu stanowiła ona część ziem ruskich. Natomiast w odniesieniu do dzisiejszej Ukrainy Zachodniej trudno, w sposób jednoznaczny i niebudzący wątpliwości, wyznaczyć strefy występowania pochówków podpłytowych³.

Jest to prawdopodobnie jeden z ważniejszych powodów, ze względu na który dużą trudność stanowi klasyfikacja liczby grobów podpłytowych na omawianym obszarze, co z kolei wpływa na niemożność określenia ich dokładnej liczby. Z tego właśnie powodu prezentowany artykuł traktuje przede wszystkim o grobach podpłytowych jamowych, ziemnych, płaskich, które były nakrywane płytą kamienną, rzadziej natomiast posiadających boczne obstawy⁴. Dodać należy, że niekiedy pojawiają się groby stylizowane na sarkofagi⁵, które na tym etapie badań nie zostały poddane analizie.

Z dotychczasowych informacji można wnioskować, że w badanej przestrzeni terytorialnej odkryto około 210 grobów podpłytowych⁶. Jednakże liczba ta powinna ulec zwiększeniu wraz ze wzrostem dostępności materiałów faktograficznych, dotyczących omawianej problematyki. Warto podkreślić, że już w XIX w., zwłaszcza w regionach najęstszego występowania grobów podpłytowych, znaczna ich ilość ulegała niszczeniu, zatem trudno oprzeć się na świadectwach, za pomocą których w jednoznaczny sposób byłoby możliwe ich udokumentowanie. Założenie to odnosi się, co oczywiste, również do czasów współczesnych, co dodatkowo komplikuje ustalenia tak w zakresie działalności o charakterze *stricte* dokumentacyjnym, jak i interpretacyjnym występowania⁷.

Fakt przynależności grobów podpłytowych do obrządku chrześcijańskiego wskazuje⁸ na istnienie związku z ich liczebnością i odnosi do spostrzeżenia, że znaczna część terytorium występowania tychże grobów obejmuje ziemie ruskie. Można przy tym dostrzec, że groby podpłytowe znajdowały się jakby w dwóch różnych środowiskach, ponieważ w strefie państwa ruskiego w znakomitej większości okresu wczesnego średniowiecza dominował obrządek pogrzebowy szkieletowy kurhanowy, natomiast w państwie polskim — szkieletowy płaski. Trudność sprawia przy tym jednoznaczne ustosunkowanie się do kwestii, które cechy grobów podpłytowych były konstytutywne, to znaczy, które —

³ Na rycinie nr 1 zaznaczono zasięg występowania grobów podpłytowych. Najliczniej odkrywano je w międzyczeczu Strypy oraz Zbrucza z graniczącymi z nimi ziemiami dorzecza środkowego Dniestru. W mniejszym natężeniu groby tego typu odkrywano w międzyczeczu środkowych odcinków rzeki Horyń i Sluczy oraz na terenach początkowego biegu rzeki Bug. Zupełnie pojedyncze cmentarzyska wystąpiły także nad środkowym Prutem, oraz w miejscowościach Smolnica, Delewa, Ostałowice, Glińsk i w Haliczu.

⁴ Boczne obstawy grobów podpłytowych wystąpiły w Trepczy i Wiślicy. Więcej niż jedną płytę kamienną nad grobem udało się odkryć w Chomiakówce, Dobrowlanach, Horodnicy, Wierzchniakowcach, Żeczawie.

⁵ Pojawiają się także między innymi w Kryłosie, Krakowie, Tyńcu.

⁶ Podobne liczby, jednak tylko dla samej Rusi, podawali już wcześniej między innymi A. Моця, *Погребальніе пам'ятники північно-руських земель IX–XIII вв.*, Київ 1990, s. 16 oraz B. Томенчук, *Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація*, Івано-Франківськ 2006, s. 110.

⁷ Por. np.: G. Ossowski, *Sprawozdanie drugie z wycieczki paleontologicznej po Galicji w roku 1890*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 15, 1891, s. 39–40.

⁸ Por.: U. Łydowska-Sowina, *Chryścianizacja obrządku pogrzebowego w X–XIII w.*, „Z otchłani wieków”, R. 46, 1980, z. 2, s. 167–170; M. Parczewski, *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, Kraków 1991, s. 49, 51; H. Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy a zróżnicowanie etniczne na pograniczu polsko-ruskim*, w: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze polsko-rusko-słowackie w Średniowieczu*, red. M. Parczewski i S. Czopek, Rzeszów 1996, s. 88, 90.

mimo pewnych różnic terytorialnych i kulturowych — zdecydowały o ich występowaniu w tym samym czasie wraz z innymi formami pochówków. Do cech wspólnych grobów podpłytowych na całym terenie zaliczyć można składanie zmarłych w jamach ziemnych w pozycji wyprostowanej, z głowami skierowanymi w stronę zachodnią oraz słabe wyposażanie zmarłych w przedmioty użytkowe lub ozdoby. Przewyciężenie, zwłaszcza na obszarach ruskich, typowego dla tamtego terenu obrządku kurhanowego, może stanowić sygnał, że ludność tamtejsza w jakiś określony sposób różniła się od większości lub po prostu sygnalizowała w ten sposób odrębność (inność?) zmarłych.

Wypada przynajmniej wspomnieć o tym, że skład wyposażenia zmarłych (ozdoby, części stroju lub przedmioty codziennego użytku) jest niezwykle ważny i być może kluczowy w przypadku próby wyznaczenia różnic w grobach podpłytowych z terytorium wczesnośredniowiecznej Polski i zachodniej Rusi.

W związku z zasygnalizowanymi powyżej trudnościami interpretacyjnymi zasadne zatem wydaje się zgłoszenie postulatu o potrzebie poddania pogłębionej analizie surowców, z których wykonano płyty kamienne, czyli piaskowiec, wapień lub zaprawę gipsową⁹ oraz cechy charakterystyczne tylko dla małej liczby grobów. Jako przykład można podać, że w dwudziestu dwóch przypadkach udało się zaobserwować obrzucenie zmarłego lub jamy grobowej wapnem¹⁰.

Powyższa charakterystyka grobów podpłytowych nie byłaby kompletna bez opisu układu pochówków. W większości przypadków zmarli byli chowani głowami na zachód, rzadkie są odchylenia od tego kierunku¹¹. Ponadto w większości przypadków dobrze opisanych, można zauważyć, że w grobach zmarli (zarówno mężczyźni jak i kobiety) byli chowani pojedynczo¹².

Reasumując, próba uchwycenia wspólnych cech grobów podpłytowych, występujących na obszarze omawianym w tym tekście, nie jest możliwa do pełnego zrealizowania ze względu na występowanie wielu różnic, jakie pojawiają się w grobach w zachodniej i wschodniej części danego terytorium. Kartograficzne ujęcie zasięgu tego typu grobów jasno wskazuje na znaczne zróżnicowanie w przestrzennym występowaniu skupisk cmentarnych. Jedynie nieliczne groby występowały na terenie państwa polskiego, z czego można wysnuć wnioski, że istnieją ważne przyczyny — być może nie w pełni dające się wyjaśnić — z powodu których w obrządku zachodnim groby podpłytowe nie upowszechniły się. W tym kontekście należy jednak pamiętać o tym, że groby podpłytowe znane

⁹ Elementy gipsowe zaobserwowano jedynie w Wiślicy, por.: J. Kalaga, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo przy ul. Batalionów Chłopskich w Wiślicy*, „Światowit”, t. 36, 1986, s. 156; w jednym z grobów w Delewie zmarły był obłożony kawalkami kamieni; por.: O. Ратиц, *Древньорускі археологічніпам'ятки на території західних областей УРСР*, Київ 1957, s. 46.

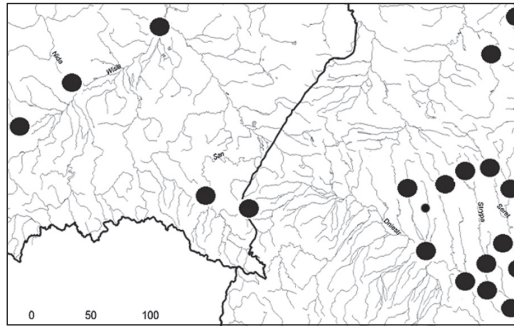
¹⁰ Tak postąpiono między innymi w Gródku, Żezawie, Wołkowcach.

¹¹ Zmarli chowani głowami na zachód zostali odkryci w grobach w Uwiśle, Hrycowcach, Delijewie, Gródku, Horodnicy, Żezawie, Kopaczyńcach, Smolnicy, Wilikiej Pławucy, Wołkowcach, Oleszkiwii, Podhorcach, Wiślicy, Tyńcu, Krakowie, Samborcu i Kijach. Zmarli z innym ułożeniem głowy w grobach w Ostapiu, Wierzchniakowcach, Żezawie, Dobrowlanach, Oleszkiwii (płd.-zach.), Gródku (wsch.).

¹² Od tej normy istnieją odchylenia odkryte w Hrycowcach, Wilikiej Pławucy (dwoje zmarłych w jednym grobie), Dobrowlanach (troje zmarłych w jednym grobie), Kosowie (pięcioro zmarłych w jednym grobie), Wierzchniakowcach (po dwoje zmarłych w trzech grobach).

są także z terenów dzisiejszych Czech, Słowacji, Niemiec, Bałkanów i być może właśnie tam należałoby szukać pierwotnych różnic obserwowalnych na terenach polskich oraz ruskich¹³.

Ilość pytań i niewiadomych, związanych z wczesnośredniowiecznymi grobami podpływowymi, wciąż jest bardzo duża. Dlatego też można apelować o to, żeby współpraca polskich i ukraińskich badaczy w kwestii eksploracji problematyki wyznaczanej tytułem artykułu była bardziej pogłębiona tak w aspekcie publikowania wyników badań, jak i działań *stricte* terenowych. Nie ulega bowiem wątpliwości, że usystematyzowanie wiedzy na temat grobów podpływowych pomoże w przyszłości zrozumieć specyfikę obrządku pogrzebowego na pograniczu polsko-ruskim.

Ryc. Nr 1. Rozmieszczenie wczesnośredniowiecznych grobów podpływowych na terenie Polski wschodniej i Ukrainy zachodniej.

Edyta Anna Marek, *Early medieval Christian burial grounds with graves of sub-slab type from the area of south-eastern Poland and western Ukraine*

The author tries to describe the problem of occurrence of early medieval sub-slab graves. She describes her current knowledge regarding the territorial and chronological range as well as characteristic traits of these graves. Relatively wide range of occurrence of graves of sub-slab type, from Lesser Poland to Stripa and Zbruch rivers, is extended even further by findings in north-eastern Poland — in town of Suraz. The question of chronological range is left unanswered at this point of research, with wide range of 11th–13th century of probable conclusions. According to the author's knowledge, there are about 210 graves of sub-slab type. The characteristics of these graves are: they are hollows in the ground, the deceased are buried in vertical position, with heads pointed west, sometimes with some equipment, but most often without it.

¹³ Por.: J. Eisner, *Rukovět slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury*, Praha 1966; M. Hanuliak, *Hroby pod nábrobnýmikameňmi v 11.–14. storočí*, „Slovenska archeológia”, t. 27, 1979, s. 167–168, 178–180.

Олександр Головка
(Київ)

ПОХІД КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА НА „ПЕРЕМЫШЛЬ, ЧЕРВЕН И ИНЫ ГРАДЫ” 981 Р. І ПРОБЛЕМА ПОЧАТКУ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА РУССЮ (КІНЕЦЬ X – ПЕРША ТРЕТИНА ХІ СТ.)

У статті наводиться інтерпретація літописного повідомлення під 981 р. про похід київського князя Володимира Святославовича. На думку автора, того року князь Володимир завоював територію, яка знаходилася під контролем Чеського князівства. Приєднання цих земель у майбутньому зумовило розвиток взаємин Русі не з цією державою, а з Польщею. Про це свідчить низка русько-польських конфліктів першої третини ХІ ст., однією з причин яких було питання належності „Червенських ґрадів”.

На межі X–ХІ ст. у Центральній та Східній Європі постали дві великі держави середньовіччя — Русь і Польща. Виникнення цих державно-політичних формувань було наслідком складних суспільно-політичних процесів державної інтеграції, що проявилось у ході об’єднання земель, відповідно, північної частини слов’янства Центральної Європи довкола Гнезна і слов’янства Східної Європи довкола Києва. Становлення міждержавних відносин між Руссю і Польщею знайшло відбиття перш за все у текстах статей першого літописного зводу слов’ян Східної Європи — *Повісті временних літ*.

Під 981 р. у зазначеному джерелі розповідається про військову акцію київського князя Володимира Святославовича: „Иде Володимеръ к Лахомъ и заѣ грады их Перемышль Червень и ины грады. Еже суть и до сего дне подъ Русью”¹. Під 1018 р., розповідаючи про завершення походу польського князя Болеслава I Хороброго на столицю Русі Київ, ця пам’ятка інформує: „Болеславъ же побѣже ис Къева ... и городы Червеньскыѣ заѣ собѣ и приде в свою землю”². Під 1031 р. літопис пише про відвоювання руськими князями Ярославом і Мстиславом Володимировичами

¹ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, в: *Полное Собрание Русских Летописей*, т. 1, Москва 1926–1928, стб. 81.

² Там же, стб. 144.

завойованих Болеславом територій і повернення їх до складу Русі: „Ѧрославъ и Мьстиславъ соброста вои многъ, идоста на Лахъы и заѡста грады Червеньскыѡ впать”³. Зразу ж зазначимо, що у більш пізніх редакціях літописів, у тому числі й у *Повісті временних літ*, ми більше не зустрічаємо сполучення сполучення „городы Червеньскыѡ” або „грады Червеньскыѡ”.

Зміст зазначених літописних текстів майже двісті років привертає до себе увагу дослідників. Але, попри те, що у вивченні середньовічного минулого молодих Польської та Руської держав зроблено чимало, і досі в історіографії чимало аспектів теми про початок та ранній етап взаємин Русі та Польщі не знайшли відповіді й викликають певні дискусії серед науковців. Зокрема історики не дійшли спільної точки зору щодо території, на яку поширювалося визначення „грады Червеньскыѡ” (у подальшому нашому тексті — „Червенські гради”), політичного статусу зазначеного ареалу, етнічного складу населення регіону, що охоплювало літописне розуміння „Червенських градів”, політичних обставин входження останніх до складу Русі. Історіографія з цієї проблематики величезна⁴.

Якщо в першій половині XIX ст. російський історик Микола Карамзін буквально сприйняв зміст літописної статті 981 р. і писав про війну руського князя Володимира проти польського князя Мешка I⁵, то в середині того ж століття науковці почали критикувати подібне розуміння літописного тексту. Зокрема автор першої фундаментальної праці з історії Польщі німецький за походженням історик із міста Познані Рішард Ропель висловлював сумнів щодо можливості такого конфлікту. Підставою для таких заперечень стала однозначна інформація джерел — свідчення арабського автора Ібрагіма ібн-Якуба, *Установчої грамоти* Празького єпископства під 973 р., текст якої зберігся в *Хроніці* Козьми Празького, самої цієї *Хроніки*, грамоти *Дагоме юдекс* — про належність Малої Польщі до 90-х рр. X ст. не Польському, а Чеському князівству⁶. Р. Ропель вважав неможливою в 981 р. війну Русі та Чехії,

³ Там же, стб. 150.

⁴ М. Кордуба, *Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долинім Сяном*, в: *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, т. 138–140, Львів 1925, с. 159–245; його ж: *Історія Холмищини і Підляшшя*, Краків 1941, с. 32–36; Я. Исаевич, „Грады Червенские” и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами, в: *Исследования по истории славянских и балканских народов. Киевская Русь и ее соседи. Сборник статей*, Москва 1972, с. 107–124; М. Кучінко, *Південно-західні межі розселення східних слов'ян у IX–XIII ст.*, „Український історичний журнал”, 1973, № 9, с. 93–105; його ж: *Археологічні пам'ятки IX–XIII ст. в верхів'ях р. Сян*, в: *Середні віки на Україні*, вип. 2, Київ 1973, с. 104–108; J. Gurba, *Новейшие исследования Червеня*, в: *Тезисы докладов польской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии*, Киев, 1995 г., Warszawa 1985, с. 198–204; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, bd. 1, Köln–Graz 1955; S. Kuczyński, *Wschodnia granica państwa Polskiego, w: Początki państwa polskiego. Księga Tyśiąclecia*, t. 1, red. K. Tymieniecki, Poznań 1962, s. 233–251; J. Skrzypek, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1959; F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w XI–XIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962 та ін.

⁵ Н. Карамзин, *История государства Российского*, т. 1, Москва 1989, с. 145.

⁶ T. Kowalski, *Relacja ibn-Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego*, Kraków 1946, s. 50; *Cosmae Chronicon*, l.2,33; l.2,34 (хроніку Козьми Празького наводимо за вид: *Cosmae Chronica Boemorum*, ed. R. Köpke, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 11, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1851, p. 1–132); B. Kúrbisówna, *Dagome iudex: studium krytyczne*, w: *Początki państwa polskiego*, t. 1, s. 394–396.

а тому писав, що київський князь здійснив похід проти племен дулібів і хорватів Верхнього Побужжя та Верхнього Посяння⁷.

Інформацію про входження Малої Польщі до складу Чеського князівства науковці і в майбутньому постійно використовують, проте висновки щодо характеру виправи князя Володимира в 981 р. вони роблять різні. Так, у середині ХІХ ст. чеський історик Франтішек Палацький заявив на підставі джерел, що тоді відбулася війна між Руссю і Чехією⁸. Класик російської історіографії Сергій Соловійов детально розглянув історію західного слов'янства наприкінці Х ст., але все ж зробив висновок, що в 981 р. відбулася війна Русі з поляками⁹.

Визнаючи важливість перших спроб проаналізувати літописне повідомлення під 981 р., необхідно відзначити, що значний прорив у дослідженні саме літописів, зокрема цитованих джерельних повідомлень, стався завдяки творчості видатного російського дослідника літописних текстів Олексія Шахматова. Зазначимо, що цей вчений спеціально розглядав повідомлення 981, 1018 та 1031 рр. *Повісті временних літ* і звернув увагу на важливість, при їх аналізі, комплексного розгляду всіх текстів про „Червенські гради”, хоча пояснення про пізнє виникнення першого повідомлення під впливом двох останніх не було сприйнято більшістю дослідників теми у майбутньому¹⁰.

Варто зазначити, що в останній чверті ХІХ ст. появилось перше історико-географічне дослідження, присвячене „Червенським градам”. Його підготував російський історик Аркадій Лонгінов¹¹. Необхідно звернути увагу на поширене в тодішній літературі уявлення, що ареал „Червенських градусів” охоплював дуже значну територію як Волинської землі, так і Прикарпаття (майбутньої Галицької землі). Тоді ж в історіографії з'явилися дефініції „Червенська Русь”, „Червона Русь” відносно зазначених територій, але зазначимо, що джерела для виникнення подібних понять підстав не дають. На жаль, в історичній літературі ці дефініції є популярними й зараз. Оскільки зайняті Володимиром землі не були в етнічному плані „польськими”, А. Лонгінов вважав, що в літописному повідомленні поєднані дві події: перша — похід на „Червенські гради” і друга — похід на Польщу¹².

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. український науковець Михайло Грушевський писав, що наявні джерела не дозволяють переконливо говорити про належність „Червенських градусів” чехам; щодо поляків, то в науковців узагалі немає підстав говорити про належність їм цих „градів”. Згадка про „ляхів”, на думку істо-

⁷ G. Roepell, *Geschichte Polens*, bd. 1, Hamburg 1840, s. 144.

⁸ F. Palacky, *Dejiny narodu Ceskeho w Ceskach a w Moravach*, d. 1, č. 1, Praha 1848, s. 260–261; близькі погляди див.: Е. Крыжановский, *Забужская Русь*, в: його ж: *Собрание сочинений*, Київ 1890, с. 330–332.

⁹ С. Соловьев, *История России с древнейших времен*, т. 1–2, в: его же, *Сочинения*, кн. 1, Москва 1988, с. 185.

¹⁰ А. Шахматов, *Разыскания о древнейших русских летописных сводах*, Санкт-Петербург 1908, с. 556–568.

¹¹ А. Лонгинов, *Червенские города*, Варшава 1885, с. 61–66.

¹² Там же, с. 61.

рика, у літописне повідомлення потрапила під впливом подій русько-польських взаємин першої третини XIII ст.¹³

Протягом XX ст. науковці неодноразово спеціально розглядали питання про початок взаємин Русі та Польщі, аналізували літописне повідомлення під 981 р., інших джерел, у яких збереглася інформація про ситуацію в Центральній та Східній Європі кінця X — початку XI ст. Вкрай важливими, на наш погляд, були спостереження польського історика Герарда Лябуди, який у середині 40-х рр. XX ст., розвиваючи думку деяких своїх попередників, навів багато аргументів на користь того, що наприкінці X ст. Володимир Святославович відвоював „Червенські гради” у чехів¹⁴.

Водночас продовжувались і спроби „рєвізувати” зміст літописної статті 981 р., спрямовані на пошук оригінального тексту (протографа). Серед прихильників такого підходу можна назвати перш за все російського історика Володимира Королюка¹⁵ та польського науковця Стефана Кучинського¹⁶. В. Королюк вважав, що повідомлення 981 р. було редаговано пізнішими літописцями, а в початковому тексті літопису йшлося про виправу князя Володимира на дулібів та хорватів. С. Кучинський написав найбільшу за обсягом (81 сторінка) працю про похід Володимира Святославовича в 981 р., де докладно розглянув як у цілому літописну статтю 981 р., так і кожне слово в ній. Польський вчений прийшов до висновку, що насправді означений похід київського князя Володимира відбувся в 1012 р. і пов’язував його з подіями русько-польських відносин другого десятиліття XI ст. — шлюбом пасинка князя Володимира Святополка і доньки (ім’я невідоме) польського князя Болеслава I Хороброго, походом цього польського князя на Русь у 1013 р.

Значимо, що висновки цих авторів не підтримали інші науковці. Зокрема, німецький історик Готхольд Роде, який написав спеціальну монографію з історії східного кордону Польщі в середні віки, категорично виступив проти спроб науковців „редагувати” і довільно тлумачити літописні тексти, у тому числі й статтю 981 р., а підхід названих вище науковців на перегляд відомостей літопису охарактеризував як „гіперкритицизм”¹⁷.

Прихильником розуміння літописної статті 981 р. як походу князя Володимира проти польського правителя був радянський історик Володимир Пашуто. Більш того, цей вчений висловив припущення, що похід 981 р. проти Польщі князь Володимир Святославович здійснив у союзі з Германією, проте в джерелах немає взагалі ніяких реальних доказів для такого висновку¹⁸. Не дивлячись на це, учень

¹³ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 1, Київ 1913, с. 492.

¹⁴ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, Kraków 1946, s. 229–230.

¹⁵ В. Королюк, *К вопросу об отношениях Руси и Польши в X в.* в: *Краткие сообщения Института славяноведения*, вып. 9, Москва, 1952, с. 43–50; его же, *Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв.*, Москва 1964, с. 74–107; и др.

¹⁶ S. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom*, w: tenże, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII st.*, Warszawa 1965, s. 33–118; tenże, *Wschodnia granica*, s. 233–251.

¹⁷ G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens*, bd. 1, s. 54.

¹⁸ В. Пашуто, *Внешняя политика Древней Руси*, Москва 1968, с. 121.

В. Пашуто Олександр Назаренко висловлює припущення, що означений похід саме в союзі з Імперією відбувся в 979 р., проте чітко не пояснює, яким чином князь Володимир міг здійснити військову акцію проти Польської держави в умовах, коли Мала Польща належала Чеському князівству¹⁹.

Серед багатьох авторів, які спеціально займалися проблематикою „Червенських градів”, нам особливо хотілося б виокремити плідні за результатами дослідження Генріха Ловмянського²⁰, Казімежа Мисьлінського²¹ та Г. Лябуди²² в Польщі та Ярослава Ісаевича²³ в Україні. Саме праці цих вчених є, на наш погляд, найбільш ґрунтовними і їх висновки значною мірою конкретизують знання з нашої теми.

Аналіз вивчення літописних статей під 981, 1018 та 1031 рр., інших джерел, що мають інформацію для дослідження проблеми „Червенських градів”, розгляд величезного доробку науковців з цієї теми дають нам підстави для вироблення певного бачення питання про встановлення відносин між Польщею і Руссю²⁴. В останніх століттях першого тисячоліття нашої ери у слов'ян Центральної та Східної Європи спостерігаються процеси становлення державності. Саме в цей час практично в усіх

¹⁹ А. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.*, Москва 2001, с. 408–409.

²⁰ H. Łowmiański, *Łędzianie*, „Studia Antiqua”, 1953, nr 1, s. 97–114; tenże, *Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespolowych badań polsko-radzieckich*, „Kwartalnik Historyczny”, 1953, z. 1, s. 58–85 та ін.

²¹ K. Myśliński, *Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X w.*, „Rocznik Lubelski”, т. 15, 1972, s. 129–154.

²² G. Labuda, *Kraków biskupi przed r. 1000*, „Studia Historyczne”, 1984, nr 3, s. 371–412; tenże, *Polska, Czechy i Rusь w kraju Łędzian w drugiej połowie X wieku*, „Rocznik Przemyski”, т. 24/25, 1988, s. 274–294; tenże, *O obrządku słowiańskim w Polsce południowej, czyli Kraków biskupi przed rokiem 1000*, w: tenże, *Studia nad początkami państwa polskiego*, т. 2, Poznań 1988, s. 83–166.

²³ Я. Ісаевич, *До питання про розселення східнослов'янських племен у X ст.*, „Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР”, 1964, № 6, с. 84–87; його ж, *До питання про західний кордон Київської Русі*, в: *Історичні джерела та їх використання*, вип. 6, Київ 1971, с. 83–100; його ж, *Джерела про західні межі української етнічної території в період феодалізму*, „Український історичний журнал”, 1968, № 12, с. 78–84; його ж, *Територія і населення „Червенських градів”*: в: *Український історико-географічний збірник*, вип. 1, Київ 1971, с. 71–83; его же, „Грады Червенские”, с. 107–124; его же, *Висляне и лендзяне в IX–X вв.*: в: *Формирование раннефеодальных славянских народностей. Сборник статей*, Москва 1981, с. 156–170; его же, *О древнейшей топонимике Прикарпатья и Верхнего Побужья*, в: *Славянские древности: Этногенез. Материальная культура древней Руси*, Київ 1980, с. 72–81; его же, *Древнепольская народность и ее этническое самосознание*, в: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*, ред. В. Королюк, Москва 1982, с. 144–166; його ж, *До історії взаємин Київської та Гнезненської держав: Червенські гради*, в: *Україна — Польща: Історія і сучасність. Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка*, ч. 1, Львів 2003, с. 76–90; його ж, *Червенські гради і Червона Русь: чи пов'язані ці топоніми?*: в: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського*, т. 1, Київ–Львів 2004, с. 721–726.

²⁴ О. Головко, *До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі у X ст.*, „Український історичний журнал”, 1983, № 6, с. 113–118; его же, *К вопросу о роли „Червенских градів” в истории восточного и западного славянства в IX – первой трети XI в.*, в: *Древнерусское государство и славяне. Материалы симпозиума, посвященного 1500-летию Киева*, Минск 1983, с. 107–109; його ж, *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.*, Київ 1988, с. 6–15; його ж, *Побужье в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.)*, в: *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*, вип. 2, Київ 2002, с. 59–76; його ж, *Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006, с. 74–77, 102–108.

союзах племен відбуваються значні зміни, які дають підстави думати про виникнення у них власних систем ранньодержавного управління. Відомо, що в третій чверті IX ст. в Малій Польщі виникає досить потужне ранньодержавне формування („в Вислех”, згідно з інформацією *Життя Методія*²⁵), яке певний час чинило опір наступу Великої Моравії, а біля 875–876 рр. все ж потрапило під владу цієї держави. Пізніше, після розпаду Великоморавської держави, Мала Польща опинилася під контролем Чеського князівства.

Аналіз джерел свідчить, що разом із Малою Польщею до складу Великоморавської, а згодом Чеської держави були включені західні райони розселення волинян-бужан і північно-західні райони розселення хорватів. Є підстави думати, що останні регіони опинилися у складі Малої Польщі ще до моменту завоювання Малої Польщі Великою Моравією. Тому в Побужжі тривалий час міцними були позиції верхівки вісян-лендзян Малої Польщі. Вірогідно, що вісяно-лендзянська знать контролювала у міжріччі Вепра, Західного Бугу і Сяну укріплені фортеці, від назви одного з яких — Червена — виникло літописне поняття „Червенські гради”.

Отже, в 981 р. війська князя Володимира завоювали західні райони розселення волинян-бужан і північно-західні райони розселення хорватів, які входили до складу Чеського князівства, але в яких значні владні повноваження мала лендзянська знать („ляхи”). Є підстави думати, що до цього часу Володимир або його попередники приєднали до Русі інші (на схід від Західного Бугу) до цього незалежні волинські землі. Що стосується інших (крім Посяння) хорватських земель, які не контролювалися Чеським князівством, то вони були завойовані Києвом уже після 981 р. в результаті відомої з літописів війни Русі з хорватами 992–993 рр.²⁶

Таким чином, у 981 р. київським князем Володимиром Святославовичем було завойовано не цілісні союзи племен волинян-бужан і хорватів, а певну смугу земель, які за свою суттю були буферною зоною і нагадували добре відомі в Західній Європі прикордонні марки²⁷. Головним населенням у цьому ареалі були західна частина волинян-бужан і західна частина хорватів. У зв'язку з цим, ми не можемо погодитися з думкою про існування в X ст. якихось Червенської та Перемишльської земель, з яких пізніше виникли, відповідно, Волинська та Галицька землі²⁸. Безумовно, дуже складно говорити, які міста, крім Перемишля та Червена, входили до складу „Червенських градів”. Проте неодноразові згадки у зв'язку з діями київської адміністрації в літописних повідомленнях Берестя (у повідомленні під 1017 р. *Новгородського літопису* „Ярославъ иде къ Берестию”²⁹ або під 1022 р. *Повісті временних*

²⁵ *Житие Методия*, в: *Сказания о начале славянской письменности*, Москва 1981, с. 99; W. Hensel, *U źródeł Polski średniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1971, s. 294–296; Я. Исаевич, *Древнепольская народность*, с. 147.

²⁶ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 126; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов* [далі: *НПЛ*], Москва–Ленинград, 1950, с. 167.

²⁷ А. Головки, *К вопросу о роли „Червенских градів”*, с. 107–109.

²⁸ Н. Котляр, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волинской Руси*, Киев 1985, с. 24–41.

²⁹ *НПЛ*, с. 181.

літ — „Приде Ярославъ къ Берестію”³⁰), інформація про відвоювання в 1030 р. київським князем Ярославом („Ярославъ Белзы взялъ”)³¹ Белза дають підстави думати про входження означених міст до складу „Червенських градів”. Форпостом цієї зони на півночі було Берестя, а на півдні головним містом був Перемишль. У подальшому Перемишль став одним із головних міст Галицької землі, Червен і Белз відійшли до Волині й стали центрами удільних князівств. Берестя довгий час контролювалося Києвом, входило до складу Турівського князівства, проте з другої половини XII ст. ввійшло до складу і стало центром удільної Волинської землі-князівства.

У зв’язку з вищеозначеним, слід звернути увагу на те, що в історичній літературі стосовно княжої доби часто зустрічаються поняття „західні слов’яни” та „східні слов’яни”. Для зручності вони часом використовуються і автором цього нарису. Проте, на мій погляд, науковці мають ставитися до цих дефініцій із великою обережністю, особливо при розгляді етнічних питань, кордонів, відмінностей культурно-матеріального типу між різними етнічними групами. Серед вчених справедливо можна почути думку, що часто вживані поняття „східні”, „західні” й „південні слов’яни” носять формальний характер, і цей кабінетний поділ науковцями слов’янства може розглядатися лише в контексті географічного місця проживання цих великих масивів слов’янства. В ранньому середньовіччі не існувало якихось етнічно визначених східнослов’янських та західнослов’янських комплексів³². Однозначно, що в науковому плані штучними є й спроби шукати якісь межі саме між ними. Вочевидь, у контексті минувшини Східної Європи бужани-волиняни за своїм культурно-господарським типом були ближчими до своїх сусідів на заході — вісян-лендзян, ніж, наприклад, до в’ятичів чи радимичів.

Активна політика київської адміністрації в районі Західного Бугу логічно ставила питання про встановлення відносин Русі зі слов’янськими державами Центральної Європи, які в цьому ареалі мали, безумовно, свої інтереси (через Перемишль проходив важливий торговельний шлях з Регенсбурга через Прагу та Краків до Києва і далі на схід³³). Про встановлення таких відносин свідчить фраза в тексті *Повісті временних літ* під 996 р. про те, що київський князь Володимир „бѣ жива съ князи вколними миромъ съ Болеславомъ Ладьскымъ и съ Стефаномъ Оугрьскымъ и съ Андрихомъ Чешьскымъ и бѣ миръ межю ими и любви”³⁴.

Заслуговеє на окремий розгляд питання, яку територію в 1018 р. зайняло польське військо Болеслава Хороброго і відвоювали князі Русі в 1031 р. В. Корольок, А. Грабський і Я. Ісаевич вважають, що Перемишль, на відміну від Червена, після

³⁰ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 146.

³¹ Там же, стб. 150.

³² М. Parczewski, *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, Kraków 1991.

³³ В. Васильевский *Древняя торговля Киева с Регенсбургом*, „Журнал Министерства народного просвещения”, 1888, № 7, с. 121–150; А. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях*, с. 71–112.

³⁴ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 126.

приєднання до Русі в X ст. постійно перебував у складі означеної держави³⁵. Проте це положення, на наш погляд, є спірним. Вивчення літописних матеріалів *Повісті временних літ* дає підстави говорити про ідентичність понять „Перемъшьль, Червень и ины грады” (стаття під 981 р.) і „городы Червеньскыѧ”, „грады Червеньскыѧ” (статті під 1018 та 1031 рр.). Поява Перемишля на першому місці в статті 981 р., можливо, пояснюється тим, що це місто було центром Побужжя під час його входження до складу Чеського князівства (до початку 80-х рр. X ст.). Пізніше центром цього району стає Червен, за ім'ям якого весь ареал між Західним Бугом, Сяном і Вепром на початку XI ст. став називатися в літописному тексті „Червеньскими градами”.

Про входження Перемишля до складу Польщі в 1018–1031 рр. свідчить не тільки факт ідентичності й послідовного взаємозв'язку літописних повідомлень 981, 1018 та 1031 рр., а й аналіз талмудичного джерела першої половини XI ст. — записки відомого єврейського автора з німецького міста Майнц Іехуди бен меір ха Кохена. В цій пам'ятці зафіксовані події русько-польського зіткнення 1031 р., а саме розповідається про розгром єврейської торгової громади в Перемишлі та продаж євреїв у рабство³⁶. Існування такої громади в Перемишлі беззаперечно підтверджується результатами археологічних досліджень³⁷. Наведене джерело свідчить не тільки про завоювання русичами Перемишля в 1031 р., але й про факт виселення частини населення з Побужжя. Про виселення „ляхів” повідомляє і літописна стаття під 1031 р. („заѣста грады Червеньскыѧ впльть и повоеваста Ладьскую землю и многы Ляхы привеодоста и раздѣливша ѿ. Ёрославъ посаді своѿ по Ръси и суть до сего дне”)³⁸.

Полонених поляків розселили в Пороссі, яке незадовго до того було відвойовано у печенігів і де тоді будували нову фортифікаційну лінію оборони південного кордону Русі від кочівників. Цікаво, що археологи виявили в цьому регіоні елементи західнослов'янської матеріальної культури³⁹. Зазначимо, що в літературі висловлюється припущення про те, що в 1031 р. Перемишль було відвойовано руськими князями не в поляків, а в союзних останнім угорців короля Стефана (Іштвана)⁴⁰.

Після походів 1030–1031 рр. київський князь Ярослав Володимирович у прикордонному з Польщею районі Верхнього Посяння і Верхнього Побужжя, як він це робив тоді також на р. Рось, укріпив старі й побудував нові фортеці. Є підстави

³⁵ В. Королюк, *Западные славяне*, с. 260; А. Grabski, *Boleslaw Chrobry*, Warszawa 1964, s. 268; Я. Исаевич, „Грады Червенские”, с. 98.

³⁶ *Jehuda b. meir ha Kohan*, w: F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Środkowej i Wschodniej Europy*, Wrocław–Warszawa 1966, s. 36–37; Ю. Бруцкус, *Перші звістки про євреїв у Польщі та на Русі*, в: *Науковий збірник за рік 1927, історична секція АН УРСР*, Київ 1927, с. 3–11.

³⁷ А. Kunysz, F. Persowski, *Przemysł w starożytności i średniowieczu*, Rzeszów 1966, s. 96; W. Hensel, *U źródeł Polski*, s. 216.

³⁸ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 150.

³⁹ О. Моця, *Населення Поросся за даними некрополів*, в: „Археологія”, вип. 30, 1979 с. 27–36.

⁴⁰ Ю. Диба, *Угорські чинники на політичній та культурній мапі Центральної Європи X–XI с. в: Україно-угорські етуди*, вип. 1, Львів 2010, с. 50–53.

думати, що тоді було засновано місто Ярослав⁴¹. Виселення з Верхнього Посяння і Верхнього Побужжя „ляхів” у Поросся на початку 30-х рр. XI ст., підписання договору між Польщею та Руссю в 1039 р., зміцнення у Побужжі та Посянні позицій Києва створили умови для зникнення особливого статусу ареалу „Червенських градів”, який виконував у IX – на початку XI ст. роль своєрідного буфера або контактної зони на порубіжжі між східнослов'янським та західнослов'янським світами⁴².

Oleksandr Golovko, Hike of the Kievan prince Volodymyr on „Перемышль, Червен и ины грады” in 981 and the problem of the beginning of the political relations between Poland and Rus (the end of the 10 th – the first third of the 11 th c.).

The interpretation of the annalistic report under 981 about the hike of the Kievan prince Volodymyr Svyatoslavovych is examined in the article. In author's opinion, this year prince Volodymyr conquered the territory which was under the control of the Czech principality. Joining of these lands in future caused the development of the mutual relations of Rus' not with this state, but with Poland. Some Rus-Polish conflicts of the first third of the 11 th c. testify it, one of the reasons of what there was a question of the „Cherven towns” belonging.

⁴¹ Я. Исаевич, *О древнейшей топонимике*, с. 77.

⁴² А. Головкин, *Древняя Русь и Польша*, с. 39.

Ryszard Grzesik
(Poznań)

MŚCISŁAW, PRZYBRANY OJCIEC ŚW. WŁADYSŁAWA, CZYLI CO KRONIKA WĘGIERSKO-POLSKA WIE O RUSI HALICKIEJ

W ostatnich zdaniach redakcji dłuższej Kroniki węgiersko-polskiej czytamy o Władysławie, następcy tronu węgierskiego, który miał zostać adoptowany przez księcia halickiego Mścisława i został jego teściem. Potem objął też tron węgierski. Kronika powstała pod koniec lat dwudziestych lub na początku trzydziestych XIII w. w środowisku Kolomana, byłego króla halickiego oraz jego żony Salomei. Węgrzy interesowali się terenami na północ od Karpat od X w., o czym świadczą m.in. odkrycie cmentarzyska staromadziarskiego w Przemyślu, przypuszczalnie garnizonie wysuniętym daleko na północ. W kontaktach węgiersko-ruskich wyróżnić można trzy fazy: 1) koniec X – koniec XI w. — kontakty dynastyczne między Arpadami a Rurykowiczami; 2) koniec XI – połowa XII w. — udział w walkach dzielnicowych na Rusi, niekiedy po stronie książąt kijowskich, niekiedy halickich; 3) koniec XII w. — przed połową XIII w. — próba opanowania tronu halickiego. Tę ostatnią sytuację ilustruje opowiadanie Kroniki węgiersko-polskiej. Kronikarz wykorzystał tu schemat opowiadania o małżeństwie węgierskiego następcy tronu z córką władcy podbitego terenu, dostarczający argumentu legitymizującego władzę węgierską. Motyw ten jest odległym echem wypadków zaszłych w czasie przybycia Węgrów do Kotliny Karpackiej, czyli rzeczywistego związku dynastycznego między przybyszami a lokalnymi władcami wielkomorawskimi, które przechowało się w ustnej tradycji Węgrów.

Pisząc o piątym synu króla Węgier Béli, Władysławie, *Kronika węgiersko-polska* w ostatnich zdaniach redakcji dłuższej podaje: „Ten zaś został poświęcony Bogu. Jego zatem książę Rusi Mścisław z miasta Halicza przyjął jako przybranego syna, i jemu oraz swojej córce, jako że miał ją jedną i nie miał syna, przekazał Królestwo Halickie w wieczyste posiadanie i potwierdził to przysięgą. Gdy zaślubiny odbyły się, tak jak Bóg przykazał, ojciec Władysława, król Béla, padł na łożo i skonał. [-] Pozostawał zaś książę Władysław w [Królestwie] Halickim, a jego brat Salomon panował w Sławonii. Biskupi zatem, odbywszy z możnymi naradę, uskrzydleni Bożą łaskawością, pospieszyli do

miasta ruskiego, Halicza, i uznali błogosławionego księcia Władysława za króla Węgier, poszli też do Białogrodu Królewskiego, i ukoronowali go na króla za zgodą jego brata Salomona na niego, służbę Bożą uświetnili dźwiękiem organów i tak przeżyli cały dzień na chwałę Bożą¹. Z przytoczonego fragmentu wynika, że węgierski królewicz został adoptowany przez księcia halickiego, którego córkę poślubił, a następnie objął władzę na Węgrzech. Miał nim być św. Władysław, o którym skądinąd wiemy, że jako pierwszy z władców węgierskich interweniował na Rusi Halickiej, ale nigdy nie był adoptowany przez lokalnego księcia². Pomijam już fakt, że za jego czasów nie słyszymy o żadnym Mściśławie halickim. Nic też dziwnego, że fragment ten wywołał zaniepokojenie badaczy, szczególnie tych, którzy badali wartość *Kroniki węgiersko-polskiej* i którzy wyjaśnienia opisanych wydarzeń szukali w wypadkach przełomu XII i XIII w.³

Przypomnijmy tylko, że *Kronika* ta, wywołująca spory w XIX i na początku XX w., uznana została generalnie za przekaz mało wiarygodny. Oddajmy głos prof. Gerardowi Labudzie, który tak omawia nieco wcześniejsze opowiadanie z tej części *Kroniki*: „W dalszym ciągu swego osobliwego opowiadania autor *Kroniki* bajdurzy, że gdy Henryk wiele już lat srożył się na Węgrzech, Alba i Kaul zwrócili się do Dąbrówki i Bolesława z prośbą, aby książę polski ruszył całą swoją potęgą na Henryka i osadził ich na królestwie”⁴. I dalej komentuje prof. Labuda: „Nikt nie ma wątpliwości, że opowieści kronikarza to typowy *cicer cum caule*, ale równocześnie niewątpliwe jest, że w wielu miejscach odwołuje się on do tych samych tekstów, które potem pojawiają się w *Kronice budzińskiej*, w *Legendzie św. Gerarda*, *Gesta Ungarorum* anonimowego magistra P., i innych. Potrafił jednak wątki prawdziwe tak dokumentnie pomieszać ze swymi zmyśleniami chronologicznymi i rzeczowymi, że niezmiernie trudno oddzielić groch historycznej prawdy od kapuścianej polewki własnej jego wyobraźni. Przede wszystkim zaś wydaje się wręcz niemożliwe zaprowadzenie jakiejś rozsądnej metody uporządkowania poszczególnych wydarzeń w czasie i przestrzeni, a także odnoszenie ich do występujących historycznie

¹ *Żywoć św. Stefana króla Węgier czyli Kronika węgiersko-polska*, przeł. R. Grzesik, Warszawa 2003, s. 104–106. Tekst łaciński: *Chronica Hungaro-Polonica*, pars I: *Textus cum varietate lectionum*, ed. B. Karácsonyi, Szeged 1969 (Acta Historica Universitatis Szegedensis de Attila József nominatae, t. 26), rozdz. 13, s. 68–69: „Hic autem deo dedicatus erat. Hunc autem dux Rusie Mistizlaus de Ciuitate Galicz in adoptimum [!] filium accepit, et ei cum filia sua, eo quod unicum haberet, et filio careret, Galicie regnum perpetuo possidendum tradidit, et iuramento corroborauit. Hic ita, sicut deus disposuit, peractis nupcijs ladyslaw pater rex Bela decidit in lectum, et mortuus est. [...] Remansit autem dux ladyslaw in Galicia, Salomon uero frater eius sclauoniám regebat. Habito uero consilio episcopi cum principibus dei disponente clemencia <in> rusie ciuitatem Galiciam properauerunt, et beatum principem ladyslaw in regem vngarie acceperunt, atque in albam ciuitatem regiam properauerunt, et in regem coronauerunt salomone fratre eius in eum conscientie; diuinum officium sonoris organis decorauerunt, et sic in dei laudibus totum diem deduxerunt”.

² Interwencja ta wynikała z sojuszu zawartego z wielkim księciem kijowskim Świętopelkiem Iżjasławiczem przeciwko rządzącym południowo-zachodnią Rusią Rościsławiczom, a tłem jej są najazdy Połowców (Kumanów) najeżdżających Węgry, z którymi Rościsławicze zawarli sojusz. R. Grzesik, *Książę węgierski żonaty z córką Mściśława halickiego. Przyczynki do problemu czasu i miejsca powstania Kroniki węgiersko-polskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 102, 1995, z. 3–4, s. 26.

³ Omówienie zob.: R. Grzesik, Tamże, s. 23–25.

⁴ G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025–1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992, s. 179. Komentowany fragment: *Żywoć św. Stefana*, s. 98–99; *Chronica*, rozdz. 13, s. 63–64.

w tych ramach osób”⁵. Z perspektywy dwudziestu lat możemy jednak stwierdzić, że ten sceptycyzm wybitnego uczonego okazał się nieuzasadniony. Nowsze badania słowackiego historyka, Martina Homzy oraz wyżej podpisanego udowodniły chyba, że jest to źródło niosące głębokie treści ideowe, ważne zarówno dla historii Węgier, jak i Polski. Chyba najlepiej dyskusję podsumowuje tytuł najnowszej słowackiej edycji, poprzedzonej wnikliwym esejem M. Homzy, że nasza *Kronika* to „Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy”⁶.

Powyzsze uwagi ukierunkowują nasze dalsze rozważania nad obrazem Rusi Halickiej w *Kronice węgiersko-polskiej*. Najpierw należy ponownie krótko przyrzeć się temu źródłu. Po krótkim przedstawieniu okoliczności, które mogły inspirować kronikarza przyjrzymy się pokrótce, czy ta część ziem ruskich znana być mogła poddanemu Korony św. Stefana. Całość rozważań prowadzić nas będzie do ustalenia roli interesującego nas fragmentu w całości opowiadania *Kroniki*.

Wieloletnie studia Martina Homzy oraz wyżej podpisanego powiązały *Kronikę* ze środowiskiem Kolomana, byłego króla halickiego oraz jego żony Salomei, córki Leszka Białego. Pozostają na stanowisku, że spisana ona została pod koniec lat dwudziestych lub na początku lat trzydziestych XIII w. na dworze Kolomana, który mieścił się w dzisiejszej Chorwacji, mimo że ostatnio Homza podjął próbę przeniesienia miejsca spisania *Kroniki* na Spisz, a nawet jej powiązania ze spiskim proboszczem Adolfem⁷. Przypomnijmy, że *Kronika*, zachowana w dwóch redakcjach, opowiada o historii Węgrów od ich pierwszego władcy Akwili, zwanego w krótszej wersji Attyłą, przez Gejzę i św. Stefana, aż po króla Władysława, prawdziwego dziedzica Stefanowego. Całe opowiadanie możemy podzielić na trzy główne części obejmujące przedchrześcijańską historię Węgrów, dzieje św. Stefana oraz wydarzenia zaszłe po jego śmierci. Zwłaszcza w tym ostatnim fragmencie ważką rolę odgrywa władca Polski Bolesław. Podział ten zdaje się odpowiadać tytułowi dzieła w najstarszym zachowanym rękopisie, czyli słynnym wśród polskich badaczy kodeksie Zamoyskich, zawierającym m.in. najstarszy przekaz *Kroniki* Galla-Anonima. Tytuł ten brzmi: „Incipit Cronica Vngarorum iuncta et mixta cum cronicis polonorum et uita sancti stephani”⁸. Jest on bardzo celny nie tylko ze względu na treść, ale i na podstawę źródłową kronikarza. Czerpał on (jak to zauważył cytowany już wyżej prof. Labuda) z zaginionej podstawy dziejopisarstwa węgierskiego, w nauce określanej jako *Gesta Ungarorum*, z *Legendy św. Stefana* pióra Hartwika oraz z jakiejś kroniki polskiej⁹. Owo

⁵ G. Labuda, *Mieszko II*, s. 179.

⁶ M. Homza, *Ubersko-polská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*, Bratislava 2009.

⁷ Tenze, *Ubersko-polská kronika*, s. 25–27; *Historia Scopusii*, vol. 1: *Dejiny Spiša I*, red. M. Homza, S.A. Sroka, Bratislava–Kraków 2009, s. 290–291 (M. Homza); z pewną dozą sceptycyzmu D. Bagi, *Papieskie przysłanie korony dla św. Stefana w Legendzie króla Stefana pióra biskupa Hartwika*, w: *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty*, red. J. Dobosz, M. Matla, L. Wetesko, Gniezno 2011, s. 176. Moje stanowisko wyraziłem w recenzji: R. Grzesik, *Nowe wydanie Kroniki węgiersko-polskiej*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 50, 2012, s. 99–105.

⁸ *Chronica*, rozdz. 1, s. 9.

⁹ Tamże, przyp. 5, a ponadto: R. Grzesik, *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*, Poznań 1999, s. 27–76. W pracy sądziłem, że polskie wiadomości dostały się do *Kroniki* z przekazu ustnego. Ostatnio modyfikuję ten pogląd.

zaginione źródło, któremu nie poświęciłem uwagi w monografii *Kroniki węgiersko-polskiej*, mogło zostać napisane w jednym egzemplarzu dla Salomei, wydawanej za mąż za Kolomana halickiego i zawierać krótki rys historii Polski, podawany z punktu widzenia elit krakowskich. O tym świadczy historia Adelajdy, żony władcy węgierskiego, która wyraźnie przedstawiona jest jako siostra księcia Mieszka „de ciuitate Cracouia”¹⁰. Kraków jest swoją drogą jedynym polskim miastem znanym *Kronice*, awansuje zatem do roli czołowego ośrodka Polski, jakim był w chwili spisywania *Kroniki* czy jej domniemanej polskiej podstawy, ale przecież nie w czasie, którego dotyczy jej opowiadanie. Domniemana polska podstawa mogła też opisywać zły stan moralny Polaków, który doprowadził do upadku w Polsce królestwa, co podjął w późniejszych latach, częściowo na podstawie *Kroniki węgiersko-polskiej*, Wincenty z Kielczy¹¹, przebieg granicy polsko-węgierskiej oraz interwencje polskie na Węgrzech w czasach Bolesława Śmiałego. Swoją drogą uderza, że polscy bohaterowie *Kroniki*, łącznie z Adelajdą, to osoby działające w drugiej połowie XI w., które tu występują w fałszywym kontekście czasowym, przesunięte o ok. pół wieku wstecz. Niemożliwa chyba jest odpowiedź na pytanie, kto za to odpowiada, czy polska podstawa, czy kronikarz działający na dworze Kolomana¹².

Ostatnia część *Kroniki*, zawierająca opis dziejów Węgrów po św. Stefanie, oparta jest, jak widzimy, w głównej mierze na polskim zaginionym źródle. Jednak, jak się wydaje, opowiadanie o Mścisławie, księciu halickim, jest wytworem węgierskiego kronikarza. Nasuwa się zatem pytanie, jakie okoliczności wpłynęły na to zainteresowanie. Czy w ogóle Węgrzy mieli coś wspólnego z Rusią Halicką? Odpowiedź na tak sformułowane pytanie jest oczywista. Mieli i to od najdawniejszych chwil swego pobytu w Europie Środkowej. Dość przypomnieć odkrycie dwóch staromadziarskich cmentarzysk na północ od Karpat zlokalizowanych w Kryłosie koło Halicza oraz w Przemyślu. Dochodzi do tego pochówek kobiety w Sądowej Wiszni. Wszystkie one datowane są na pierwszą połowę X w. Najbardziej przekonuje mnie interpretacja, że są to ślady garnizonów węgierskich, przez kilkadziesiąt lat kontrolujących ważne transkarpaccie szlaki komunikacyjne¹³. Nie

¹⁰ *Chronica*, rozdz. 3, s. 21.

¹¹ G. Labuda, *Twórczość hagiograficzna i historiograficzna Wincentego z Kielca*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 16, 1971, s. 103–137.

¹² Szerzej zająłem się tą kwestią w referacie pt. *Some New Remarks on the Hungarian-Polish Chronicle* wygłoszonym w lipcu 2011 r. na VI *The Medieval Chronicle Conference*, który złożyłem do druku w serii wydawniczej *The Medieval Chronicle*. Ostatnio W. Drelicharz, *Idea zjednoczenia królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*, Kraków 2012, s. 105–106 przyp. 30 podkreśla niezależnie ode mnie, że kronikarz musiał czerpać z jakichś źródeł polskich, i to nie tylko tradycji pisanej. Z dużą intuicją doszukuje się znajomości zaginionych *Annales Regni Poloniae deperditi*. Sądzę, że zapiski rocznikarskie mogły być podstawą raczej zaginionej kroniczki o stosunkach polsko-węgierskich w czasach Bolesława Śmiałego, które w *Kronice węgiersko-polskiej* zostały przesunięte pół stulecia wstecz. Może stało się to jeszcze w Polsce, bo symptomatyczne jest przejście przez późniejszą polską annalistykę wiadomości *Kroniki* w jej kontekście czasowym.

¹³ Por. np.: M. Parczewski, *Początki sąsiedztwa polsko-rusko-słowackiego w świetle danych archeologicznych*, w: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski, S. Czopek, Rzeszów 1996, s. 75–76, 105–106 i 276. Ukraiński archeolog Aleksandr P. Mocja bez uzasadnienia datuje je na początek XI w. О.П. Моця, *Південно-західні кордони Київської Русі за матеріалами поховальних пам'яток*, w: *Początki sąsiedztwa*, s. 95. J. Kurtyka, *Poludniowy odcinek granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych*, w: *Początki sąsiedztwa*, s. 183–184 oraz M. Homza, *Problém hranice uborsko-polsko-ruskej a jej vplyv na vznik spišskej župy*, w: *Początki sąsiedztwa*, s. 268 zauważyli,

byłoby to niczym niezwykłym. O podobnych garnizonach, założonych jakoby przez króla Attyłę, informuje przecież Szymon z Kézy i węgierskie kroniki z XIV w. Piszą oni, że Attyła rozesłał na cztery strony świata swych strażników, którzy rozmieszczeni byli w odległości krzyku jeden od drugiego. Tworzyli oni w ten sposób linię rubieży jego państwa, od niemieckiej Kolonii przez Litwę, Don aż do dalmackiego Zadaru, gdzie umieszczone były ich siedziby. W ten sposób informowali oni świat o zamiarach swego władcy¹⁴. Ostatni wydawcy w komentarzu zaznaczyli, że chodzi o perski system komunikacji, opierający się na krzyku, wiadomość o którym mógł zaczerpnąć kronikarz z eposów o Aleksandrze Wielkim¹⁵. Wydaje mi się jednak, że w tej fikcyjnej opowieści wykorzystał kronikarz jakąś dawną tradycję o węgierskich obozowiskach wojskowych, zakładanych może na terenach podbijanych lub też przez Madziarów najezdzanych¹⁶. Przemysł i podhalicki Kryłos w czasach najazdów węgierskich pełniłyby zatem rolę wysuniętej daleko na północ węgierskiej rubieży obronnej¹⁷. Funkcję tę utraciłyby po utworzeniu przez Węgrów scentralizowanej monarchii z północną granicą dążącą do osiągnięcia głównego grzbietu karpackiego¹⁸.

że posiadanie tych grodów oznaczało kontrolę nad dalekosiężnym szlakiem handlowym wiodącym z Kolonii przez Pragę i Kraków do Kijowa. Gy. Györffy przejście Przemysła w ręce węgierskie datuje na czas po bitwie augsburskiej, kiedy zachodnia część „galicyjskiej Białej Chorwacji” („galíciai Fehér-Horvátország”) z Krakowem przeszła w ręce czeskie. Użyte przez niego określenia wydają się jawnie anachroniczne. *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*, red. Gy. Székely, A. Bartha, Budapest 1984, s. 739. Ostatnio zob.: A. Koperski, *Cmentarzysko staromadziarskie z X w. w Przemysłu*, w: *Przemysł wczesnośredniowieczny*, red. naukowa E. Sosnowska, Warszawa 2010, s. 365–387, z identycznymi wnioskami, jak moje. Uderza, że bardziej na zachód położone części północnego Podkarpacia praktycznie nie wykazują śladów obecności Węgrów, gdyż za takie trudno uznać znalezisko staromadziarskiego brązowego okucia końca pasa znalezionego w warstwie gleby ornej na terenie zachodniego podgrodzia grodziska w Naszacowicach koło Nowego Sącza (J. Poleski, *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków 2004, s. 277), jak i staromadziarskiego okucia pasa z końca IX w. – pierwszej połowy X w. odkrytego na terenie grodu na krakowskim Okole (Tam że, s. 397). Najprawdopodobniej były to przypadkowe importy.

¹⁴ *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, in: Simon of Kéza, *The Deeds of the Hungarians*, ed. and translated by L. Veszprémy and F. Schaer with a study by J. Szűcs, Budapest–New York 1999, rozdz. 13, s. 52: „His itaque sic peractis [czyli podbiwszy znaczną część Europy Attyła] V. annis continue in Sicambria requievit speculatoribus suis in mundi quatuor partes distributis. Speculatorum siquidem prima societas ordinatim de Sicambria, in quantum unius clamor ad alium audiri potuisset, Coloniae, Germaniae civitate die ac nocte stare consueverat, altera usque Litvam tertia in Don fluvii litore, quarta vero Iadrae, civitate Dalmatiae stationes faciebat, quorum voce et clamore, quid Ethela ageret, seu quaili exercitationi deditus esset, mundi partes quatuor potuissent experiri”. Słowo *speculator* oddają Wydawcy jako ‘spy’ (szpieg), które jednak nie wydaje się adekwatne do kontekstu. Raczej chodzi o strażników, zbrojnych.

¹⁵ Tam że, s. 53 przyp. 2.

¹⁶ Jak wiadomo, choćby z badań György Györffy’ego, X-wieczni Węgrzy prowadzili półkoczowniczy tryb życia, zakładając swe obozy nad rzekami, przy czym obozy zimowe leżały w dolnym biegu rzek, letnie w górnym, gdzie było chłodniej i owady mniej dokuczały. Gy. Györffy, *Święty Stefan I. Król Węgier i jego dzieło*, przeł. T. Kapturkiewicz, Warszawa 2003, s. 39–40.

¹⁷ Swoją drogą zwraca uwagę okoliczność, że przynajmniej do ostatecznego wcielenia do Polski przez Kazimierza Wielkiego, Przemysł spełniał funkcję pogranicznego ośrodka na granicy rusko-polskiej.

¹⁸ Por. np.: M. Števík, *Prehľad vývinu osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie — Sąddecko-Spišské zošity”, t. 2, 2007, s. 13, gdzie konstatacja, że „V 11. storočí sa uhorsko-poľská hranica definitívne stabilizovala na hlavnom hrbeni Karpát”. Czy nie było na to za wczesnie, zwłaszcza w kontekście sporu o dziesięcinę z Podolińca, jaki toczył się między biskupstwem krakowskim a arcybiskupstwem ostrzyhomskim (czyli o przynależność państwową między najważniejszą częścią dzielnicową Polski, księstwem krakowskim a Węgrami); por. tamże, a także opis rozwoju osad strażniczych w dolinie Popradu w XIII w., s. 15; tegoż, *K po-*

Gdy rozpatrujemy stosunki wczesnośredniowiecznych Węgier z Rusią, na której pogłębiało się rozbitcie dzielnicowe, rzucają się w oczy trzy fazy. Pierwszą wyznacza stulecie od końca X do końca XI w., kiedy dochodzi do dynastycznych kontaktów między panującymi w obu krajach, przy czym Arpadzi pozostają w sojuszu z wielkimi książętami kijowskimi. Koniec XI w. przynosi erę węgierskich najazdów na Ruś związanych z aktywnym udziałem w walkach dzielnicowych między książętami ruskimi. Węgrzy występują niekiedy po stronie wielkich książąt kijowskich, niekiedy po stronie książąt halickich. Okres ten kończy się w połowie XII w., kiedy węgierską uwagę przyciąga szczególnie walka z potężnym cesarzem bizantyńskim Manuelem I Komnenem¹⁹. Do polityki ruskiej wraca pod koniec XII w. Béla III otwierając trzecią fazę polityki węgierskiej wobec Rusi. W przeciwieństwie do poprzednich interwencji mamy tu do czynienia z próbą ustanowienia z Rusi Halickiej, w której wymarła właśnie rodzima dynastia Rościszlawiczów, jednego z krajów rządzonych przez Arpadów. Już w 1188 r. Béla III na rok osadził na halickim tronie swego syna, Andrzeja, wygnanego w końcu przez Romana, księcia włodzimierskiego, twórcę państwa halicko-włodzimierskiego. Przewodnicząca śmierć Romana pod Zawichostem otworzyła znowu problem sukcesji tronu w najbardziej na południowy-zachód wysuniętej części Rusi. Znany nam Andrzej, już jako władca Węgier, próbował osadzić na tronie halickim swego średniego syna, Kolomana. Czynił to w sojuszu z księciem krakowskim Leszkiem Białym, przypieczętowanym na zjeździe spiskim w 1214 r. małżeństwem Kolomana i Salomei Leszkówny. Martin Homza podkreśla, że chodziło tu m. in. o skłonienie Rusinów do przyjęcia chrześcijaństwa łacińskiego²⁰. Koloman i Salomea niedługo utrzymali się na tronie, strąceni z niego ostatecznie w 1219 r. przez księcia nowogrodzkiego Mściława Mściślawowicza. W dwa lata później doszło do zawarcia niespodziewanego układu między Andrzejem II a Mściśławem, na mocy którego książę ruski dostał dożywotnią gwarancję władzy nad Haliczem w zamian za wydanie swej córki za najmłodszego syna króla węgierskiego, również noszącego imię Andrzeja i przyrzeczenie, że będzie jego dziedzicem. Państwo młodzi otrzymali we władanie Przemyśl. Jak wiemy, układ funkcjonował kilka lat, a gdy teść wciąż cieszył się dobrym zdrowiem, młody Andrzej w 1226 r. wywołał bunt przeciwko niemu, skwapliwie wsparty przez królewskiego ojca. Mściśław, zmuszony przez bojarów, w 1227 r. ustąpił tron zięciowi i wycofał się do Torczeska. Andrzej młodszy zależnie od woli bojarów halickich to tracił tron na rzecz prawowitego władcy, syna Romana Daniela, to go odzyskiwał. Po

čiatkom multietnicity stredovekeho Spiša, „Zeszyty Sądecko-Spiskie — Sandecko-Spišské zošity”, t. 4, 2009, s. 40. Był on związany z przesuwaniem się linii przesieki granicznej. O niej samej por.: Gy. Györffy, *Święty Stefan*, s. 103–110; tegoż, *István király és műve*, wyd. 2, Budapest 1983, s. 83–88 (w odniesieniu do granicy zachodniej z Marchią Wschodnią i Czechami oraz północnej na linii Tatr i Wagu). Interpretacja zob.: R. Grzesik, *Przebieg granicy polsko-węgierskiej we wczesnym średniowieczu w świetle Kroniki węgiersko-polskiej*, „Studia Historyczne”, t. 41, 1998, z. 2 (161), s. 164–165.

¹⁹ Por.: R. Grzesik, *Książę węgierski*, s. 26–27; tegoż, *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku)*, Warszawa 2003, s. 79–80, 83–84, 86–87.

²⁰ *Historia Scepunii*, t. 1, s. 145–146 (Béla III), 146–147 (Andrzej II).

jego przedwczesnej śmierci w 1234 r. Daniel ostatecznie objął tron halicki, a Węgrzy zaprzestali starań o opanowanie tej krainy²¹.

Możemy teraz wrócić do opowiadania *Kroniki węgiersko-polskiej*. Widzimy bez trudu, że sytuacja w niej opisana ściśle odpowiada sytuacji po układzie z 1221 r. Można właściwie sądzić, że to bunt Andrzeja młodszego i ustąpienie Mściława Mściławowicza zainspirowały kronikarza do wstawienia tego epizodu do jego narracji. Staje się on zatem ważnym elementem pozwalającym nam datować spisanie utworu na koniec lat dwudziestych lub sam początek trzydziestych XIII w.²² Podczas pisania monografii *Kroniki*²³ nie dostrzegłem jeszcze jednej ciekawej analogii. Otóż motyw przejścia władzy dzięki małżeństwu dynastycznemu pojawia się w naszej *Kronice* jeszcze w jednym epizodzie, gdy mowa o małżeństwie Akwili alias Attyli ze Słowianką, jak można się domyślać córką księcia Słowian, które zalegalizowało władzę Węgrów w ich nowej ojczyźnie²⁴. Nie jest to jedyny tego typu epizod w węgierskim dziejopisarstwie. Pamiętamy przecież, że w ten sposób według Anonima węgierskiego, tworzącego niewiele wcześniej, a może w tym samym czasie, co kronikarz polsko-węgierski, doszło do przejścia władzy nad księstwem biharskim²⁵. Moim zdaniem motyw ten jest odległym echem wypadków zaszłych w czasie przybycia Węgrów do Kotliny Karpackiej, czyli rzeczywistego związku dynastycznego między przybyszami a lokalnymi władcami wielkomorawskimi, które przechowało się jako topos w ustnej tradycji Węgrów. Nie wykluczone zatem, że tradycja ta inspirowała kronikarza do opisania współczesnej mu sytuacji, która przecież zdarzyła się na jego oczach. Jego inwencją było przeniesienie epizodu w przeszłość i powiązanie ze św. Władysławem, by w ten sposób zakorzenić w historii węgierskie pretensje do Rusi Halickiej.

Z powyższych uwag wynika zatem, że opowiadanie *Kroniki węgiersko-polskiej* o małżeństwie Władysława z córką księcia Mściława powstało pod piórem autora *Kroniki*, który opisał współczesną sobie sytuację małżeństwa księcia Andrzeja młodszego z córką

²¹ Szczegółowiej R. Grzesik, *Książę węgierski*, s. 30–31. Jednak pamiętano na Węgrzech o tych roszczeniach i wrócono do nich w czasie pierwszej unii polsko-węgierskiej, gdy wojska węgierskie opanowały dawną Ruś Halicką, przyłączoną już do Polski. Dopiero Jadwiga Andegaweńska ostatecznie przyłączyła tzw. Ruś Czerwoną do Korony Polskiej. Dawne pretensje węgierskie wykorzystała Maria Teresa przyłączając w 1772 r. Galicję (czyli Ruś Halicką) do Monarchii Habsburskiej. Przy okazji, dla uzasadnienia zaboru, rozciągnęła łacińską nazwę Rusi Halickiej aż na tereny zagarniętej Małopolski, która z Rusią Halicką nigdy nie miała do czynienia. Stąd aż do dziś Małopolskę często błędnie określa się mianem Galicji.

²² Taka też była konkluzja mojego artykułu: R. Grzesik, *Książę węgierski*, s. 32–35. Datację przejął Martin Homza, np.: *Historia Scythiæ*, s. 290; tegoż, *Uhorsko-polská kronika*, s. 23–24.

²³ Cytowany artykuł rozwija argumentację R. Grzesik, *Kronika węgiersko-polska*, s. 210.

²⁴ *Chronica*, rozdz. 3, s. 18: „Missis autem nunciis suis accepit a principe sclauorum filiam de tribu eadem, et copulauit sibi eam in uxorem”. Dalej na s. 19–20 opis nazwania zajętej ziemi Węgrami oraz jej podział między baronów. Dla porządku podkreśliłmy, że z tekstu nie wynika jednoznacznie, że chodziło o córkę lokalnego dynasty. Można się tego jednak domyślić z kontekstu.

²⁵ Co podkreślałam w wielu miejscach, zob. np.: R. Grzesik, *Węgry a Słowiańszczyzna w najwcześniejszym etapie dziejów w świetle słowiańskich i węgierskich źródeł narracyjnych epoki średniowiecza*, „Slavia Antiqua”, t. 44, 2003, s. 56–57. Być może użycie tego samego motywu legitymizacyjnego przez obu kronikarzy świadczy, że dzieło ich mniejszy odstęp czasowy, niż generacja, jak dotąd sądziłem, datując *Gesta* Anonima na ok. 1200 r. Może byłby to argument za równoczesnym powstaniem obu kronik, tylko w różnych środowiskach: Anonim Béli IV, zaś *Kronika węgiersko-polska* Kolomana, jak sądzi M. Homza, *Uhorsko-polská kronika*, s. 35–37. Sprawa wymaga dalszego namysłu.

rzeczywistego księcia halickiego, Mściława. Kronikarz ten po raz drugi wykorzystał motyw małżeństwa węgierskiego władcy bądź następcy tronu z córką lokalnego władcy, będący zakorzenionym w tradycji ustnej refleksem stosunków węgiersko-wielkomorawskich z czasów przybycia Węgrów do Kotliny Karpackiej (przełom IX i X w.). Opowiadanie to, obok funkcji datacyjnej *Kroniki*, może być również rozpatrywane w aspekcie recepcji tradycji wielkomorawskiej w dziejopisarstwie węgierskim, czy szerzej, środkowoeuropejskim.

Ryszard Grzesik, *Mstislav, Saint Ladislaus' foster father. Information regarding Galicia in Hungarian-Polish Chronicle*

The last few sentences in longer redaction of *Hungarian-Polish Chronicle* concern Ladislaus, the heir to the Hungarian throne, who was to be adopted by Galician prince Mstislav and became his son-in-law. Later, he also acquired Hungarian throne. The chronicle was written at the end of twenties or in the first half of thirties of the 13th century in Koloman's, former king of Galicia, and his wife Salomea environment. The Hungarians were interested in lands to the North from Carpathians since the 10th century, what is proved by, e.g., findings of Old Magyar burial ground in Przemyśl, which was probably a northern outpost. In Hungarian-Ruthenian relations three phases can be distinguished: 1) end of the 10th – the beginning of the 11th century — dynastic contacts between Árpáds and Rurikids; 2) end of the 11th – the half of the 12th century — involvement in strife in Rus', sometimes on Galician, sometimes on Kievan side; 3) end of the 12th – before half of the 13th c. — attempts at claiming the Galician throne. The last situation is described in *the Hungarian-Polish Chronicle*. The chronicler used a motif of a story about marriage between Hungarian ruler and daughter of ruler from conquered land, which provided an argument legitimizing the Hungarian authority. This motif is a distant echo of events occurred during Hungarian arrival in Pannonian Basin, that is real dynastic union between immigrants and local Great Moravian rulers, which was kept in Hungarian oral tradition.

Ярослав Погоральський
(Львів)

ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ ДЕЯКИХ ЛІТОПИСНИХ ПУНКТІВ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ

На основі аналізу літописного тексту, пізньосередньовічного актового матеріалу, даних археології і топоніміки здійснено спробу локалізувати згадані в літописі Браневичеву Ріль (1230 р.) і замиський двір галицького князя Володимирка Володаревича біля Перемишля (1152 р.). Розташування літописної Браневичевої Рілі ототожнено з селом Раневичі біля Дрогобича, яке знаходиться на мисоподібному пагорбі біля злиття річок Солониця і Тисмениця, у місцевості, де сходилися кілька важливих шляхів, що сполучали середньовічні Зудеч (Жидачів), Стрий, Дрогобич і Самбір. На розташування перемишльського замиського княжого двору на території села Медика вказують детальний аналіз ходу воєнної кампанії 1152 р. з використанням картографічного матеріалу, дані археології і топографії. Про давню традицію існування тут княжої резиденції свідчить функціонування у Медиці королівського двору, відомого з початку XV ст., і належність до слуг цього двору мешканців навколишніх сіл, які намагалися закріпити свій статус, у тому числі за допомогою використання сфальшованих привілеїв-грамот князя Льва.

Виявлення і публікація руських літописів спричинили зростання зацікавлення історією княжої доби. Одним із першочергових напрямів наукових досліджень стало встановлення місцезнаходження літописних пунктів, яке часто набувало дискусійного характеру. Переривання літописної традиції, занепад багатьох адміністративно-господарських осередків княжої доби у XIII–XV ст., зміни політичної та соціально-економічної ситуації стали причиною того, що навіть розташування княжих столиць (наприклад, Галича, Теревовлі, Звенигорода, Червена) викликало суперечки між дослідниками. Місцезнаходження окремих топонімів і досі залишається нез'ясованим.

Серед місцевостей, згаданих літописцем і до цього часу чітко не локалізованих, є Браневичева Ріль (1230 р.) і княжий двір Володимирка Володаревича під Переми-

шлем (1152 р.). У зв'язку з цим, хочемо запропонувати власні варіанти локалізації згаданих літописних об'єктів, розташованих на території Перемишльської землі.

Браневичева Ріль згадана в *Галицько-Волинському літописі* у зв'язку зі змовою вишнянського боярина Філіпа проти князя Данила під літописним 1230 р.: „Василко же поѣхавшю Володимѣроу а Филипъ безбожнѣи. зва княза Данила во Вишню. другии свѣтъ створиша. на оубьенье его. со Александромъ братоучадомъ его. воехавшю емоу во Браневича ве рѣли. и приде емоу соль Ѡ тысячкого его. Дъмьана. рекшоу емоу. ѣко пиръ золь есть. ѣко свѣщано есть безбожнѣимъ твоимъ бодриномъ Филипомъ. и братоучадомъ твоимъ. СѠлександромъ. ѣко оубьеноу ти быти. и то слышавъ поиди назадъ. и содержи столъ шѣа своего. Коснатиноу повѣдавшю. вномоу же вбратившюса. на рѣцѣ Днѣстрѣ. а болре безбожнии везахоуа иноуда. не хоташе видити лича его. приехавшю же в Галичь. посла сла ко братоу кнѣзю си Василкови. поиди ты на СѠлександра”¹.

Наведений уривок дає змогу тільки приблизно локалізувати Браневичеву Ріль — десь між Галичем і Вишнею, хоча, зрештою, літописець не вказав, звідки вирушив Данило. За версією Леоніда Махновця „Браневичева Ріль — село у Галицькій землі, на правому березі р. Бистриця Тисменицька (права притока Дністра); нині — с. Долішній Лужок з присілком Бронічани Дрогобицького р-ну Львівської області”².

В окремії статті, присвяченій локалізації літописних пунктів, Іван Крип'якевич висловив припущення, що Браневичева Ріль знаходилася на місці сучасного села Бринці (Бринці Загірні, Бринці Церковні, Вибранівка) над р. Давидівка, долиною якої, очевидно, йшов один зі шляхів з Галича на Львів і далі на Вишню та Перемишль. Село вперше згадується 1374 р. і в XIV–XVI ст. фігурує в джерелах під назвами *Branicle*, *Bran(y)cze*, *Brancze*³.

Як помітно, обидва дослідники при локалізації літописного пункту слушно звернули увагу на пошуки основи літописної назви [бран/брон] у топоніміці населених пунктів Верхнього Подністер'я.

Розглянемо особливості літописного тексту та його можливі інтерпретації. Зважаючи на те, що села взагалі рідко згадуються у літописах (при тому найчастіше з прямою вказівкою на тип такого поселення), то можна припускати з великою долею вірогідності, що в літописі йдеться не про село, як вважав Л. Махновець, а про „город”, тобто укріплене поселення. Ймовірно, Л. Махновець ідентифікує Браневичеву Ріль як „село” на підставі того, що поряд із сучасним населеним пунктом Брониця не зафіксовано городища. Найближче укріплення до Брониці знаходиться

¹ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей*, т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 762–763.

² *Географічно-археологічно-етнографічний показчик*, в: *Літопис Руський*, переклад з давньорус. Л.Є. Махновця, Київ 1989, с. 542. Йдеться про село Брониця Дрогобицького району, в околицях якого протікають потоки Брониці і Броничари.

³ І. Крип'якевич, *Деякі літописні назви з Галичини*, в: „Записки Наукового товариства ім. Шевченка”, т. 222, 1991, с. 314.

за 10 км на захід, у с. Ступниця, і датоване кінцем X–XI ст.⁴. Щодо Бринців, то найближче городище зафіксоване за 6 км на північний захід, біля сусідньої Березини. На жаль, ширшої інформації про цю пам'ятку немає, відомо тільки, що вона датована XIII–XIV ст.⁵ і, найімовірніше, є пізньосередньовічним замчищем. Окремо треба звернути увагу також на назву цього літописного пункту, який, найімовірніше, мав назву не Браневичева Ріль, а Браневич. У тексті літопису вказано: „воехавшоу емоу во Браневича ве рьли”, тому пропонуємо цей момент трактувати так, що Данило в'їхав у заплаву (чи долину)⁶ біля міста Браневича.

Крім шляхів, які йшли від Галича до Вишні лівими притоками верхнього Дністра, до цього боярського осідку можна було потрапити також дорогами, що проходили через Верхньодністерське Підгір'я: одна з них йшла через Долину, Стрий, Нижні Гаї, Дрогобич, друга — через Зудеч (Жидачів), правим берегом Тисмениці до Дрогобича й далі до Вишні. Зважаючи на те, що території в цьому районі долини Дністра (від Самбора до Миколаєва) та нижньої течії Тисмениці ще до недавнього часу були сильно заболоченими, головна транспортна магістраль між горами і Дністром проходила саме в районі Дрогобича. Очевидно, саме фактор важливого комунікаційного вузла (поряд із солеварним промислом) визначив роль Дрогобича, який у XIV ст. (можливо й раніше) став центром волості (повіту).

Обидва „підгірські” шляхи перетиналися біля Дрогобича, неподалік сучасного села Раневичі. Саме цей населений пункт, на нашу думку, можна пов'язувати із літописним Браневичем. Перша згадка про село датована 1409 р.⁷. Досить правдоподібно, що сучасна назва населеного пункту — трансформація антропоніма [Б] раневичі. Топографія Раневичів, безперечно, сприяла існуванню тут укріпленого осередку. Значна частина села знаходиться на мисоподібному пагорбі при впадінні р. Солониці у р. Тисменицю. На стрілці мису сьогодні розташовані церква Петра і Павла⁸ та сільський цвинтар. Безперечно, що місце розташування церкви в селі — це найдавніша центральна частина у розвитку населеного пункту. Під час обстеження пагорба, здійсненого в березні 2012 р., встановлено, що стрілка мису має круті схили; вона невелика за площею і відокремлена від решти плато маловиразним схилом, який може бути рештками валу-ескарпу. Споруда церкви

⁴ П.А. Раппопорт, *Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв.*, в: *Материалы и исследования по археологии СССР*, Ленинград 1967, № 140, с. 23–24, 118–120.

⁵ О.М. Корчинський, *Городища IX–XIV ст. в басейні Верхнього Подністров'я*. Дис. канд. іст. наук., Львів 1996, рис. 6, 7; R. Liwoch, *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski, tarnopolski)*, w: *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, т. 24, Rzeszów–Krosno–Przemyśl 2003, s. 227.

⁶ „Рьль” — болотисте місце, заплава (див.: І.М. Железняк, А.П. Корепанова, А.Т. Масенко, О.С. Стрижак, *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*, Київ 1985, с. 24).

⁷ *Akta grodzkie i ziemskie*, т. 4, Lwów 1873, s. 76; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (далі — *SGKP*), т. 9, Warszawa 1888, s. 525; М.Л. Худаш, *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітованих скорочених особових власних імен*, Київ 1995, с. 173–174.

⁸ На Львівщині можна навести багато прикладів розташування церков на ранньо- і пізньосередньовічних городищах, серед яких Ступниця, Верхнє Синьовидне, Городисько, Буськ (Воляни), Кульчиці та ін.

займає близько 70 % підвищення стрілки мису. Крім того, в глибині мису, на території села, приблизно за 200 м на північ від церкви, простежено ровоподібну улоговину (південний, з боку церкви, берег якої значно вищий від протилежного), що перетинає західний схил мису і може бути рештками зовнішньої оборонної лінії городища. Із цього пагорба в Раневичах на кільканадцять кілометрів добре проглядається вся околиця в широкій заплаві при злитті Солониці й Тисмениці. Найімовірніше, саме біля Раневичів була переправа, що з'єднувала обидва береги болотистої долини Тисмениці.

Безперечно, відповідь про наявність пам'ятки княжої доби можуть дати тільки археологічні дослідження, однак вони можуть бути утруднені розташуванням тут прицерковного кладовища та руїнами культурного шару, які, очевидно, відбулися в процесі будівництва церкви⁹.

Княжий двір під Перемишлем. Одним із нелокалізованих літописних пунктів залишається замський княжий двір під Перемишлем, згаданий у зв'язку з подіями 1152 р. Тоді під час чергової війни між Володимирком Володаревичем та київсько-угорською коаліцією Ізяслава Мстиславича і Гейзи II головні бойові дії велися в районі Перемишля. Володимирко, щент розгромлений у битві, втік у Перемишль, але війська союзників не взяли місто одразу, „зане нѣкому сл башеть из него бити. но про то его не взаша. вже баше дворѣ. кнѣзь внѣ города. на лузѣ надѣ рѣкою надѣ Саномѣ. и ту бѣ товарѣ в немѣ многѣ. и тамо наринуша вси воѣ”¹⁰.

Для локалізації княжого двору проаналізуємо завершальний етап цієї кампанії. Переміщення військ у літописі досить детально описане (безсумнівно, учасником подій), тому їх можна відтворити зі значною долею ймовірності. Об'єднане київсько-волинське військо Ізяслава рушило з Володимира „по королеви. дорозѣ”, очевидно через Червен і Любачів. Ізяслав переправився на лівий берег Сяну нижче Ярослава і об'єднався з уграми десь між цим містом і Перемишлем. Війська йшли вгору по течії Сяну, вздовж лівого берега. „и придоша к рѣцѣ к Санови. **ниже** (виділ. — Я.П.) города Перемѣшла ту и сташа полкѣ своими всѣми. Володимерѣ же ста по внои сторонѣ. полкѣ своими”¹¹. Обидва війська розташувалися одні навпроти одного на кількох бродах через Сян, і після нетривалого маневрування київсько-угорські полки форсували річку в кількох місцях і щент розгромили Володимирка, „и тако потопташа ѣ. и многѣ ту избиша. а друзии истопша а другыѣ изоимаша”¹². Після переможної битви і пограбування княжого двору „на лузѣ” „Изяславѣ же и король скупивше всѣ своѣ воѣ. и всю свою дружину. **ту же** (виділ. — Я.П.) и стага товарѣ пере[^]городомѣ надѣ рѣкою. надѣ **Влгромѣ** (виділ. — Я.П.)”¹³. Вказівка „ту же” досить певно засвідчує, що табір влаштували поряд з місцем битви. Тому броди через

⁹ Зазначимо, що під час укріплення фундаментів церкви у 2010 р. під її східною стіною були виявлені поховання, а західний край мису був знівельований шляхом підсіпки землею товщиною 0,2–1,0 м.

¹⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 449.

¹¹ Там же.

¹² Там же.

¹³ Там же.

Сян треба шукати неподалік гирла В'яру, над яким стояв табір коаліції. І справді, вивчення картографічного матеріалу ХІХ – першої половини ХХ ст. підтверджує цей здогад. В околицях сіл Гурко (Вірко), Гуречко-над-Сяном, Болестрашичі з обох боків Сяну до річки підходять ґрунтові дороги, які виходять до обм'їлини, позначених на картах. Крім того, під Гуречком-над-Сяном є позначка „В.” (пол. „bród” — брід), до якого сходяться дороги з Гуречка і Болестрашич. Далі, на лівому березі Сяну, дорога понад рікою йшла на Вишатичі, Валяву, Сосницю, Радимно і Ярослав. Звертає увагу локалізація на цій дорозі відантропонічних топонімів на „-ичі”, які мають виразне старослов'янське коріння (Болестрашичі, Вишатичі)¹⁴, а також села Валява, де розташовані пам'ятки княжої доби — городище і могильник з досить багатим супровідним матеріалом (розкопки Ярослава Пастернака)¹⁵. Правдоподібно, що саме цим шляхом рухалися війська Ізяслава і Гейзи ІІ, вийшовши до бродів на околицях Болестрашич і Гуречка.

Вибір місця для таборування над В'яром, в околицях Медики, був не випадковим. Літописець наголосив, що війська коаліції були значними: „бѣ же в короля полковъ. о. и г. полци. проче Изаславли^х. полковъ. и проче поводны^х кониини. и товарныхъ”¹⁶. До складу війська Ізяслава входили його власні полки, загони співправителя, великого київського князя В'ячеслава Володимировича, волинського князя Святополка Мстиславовича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, пересопницького князя Володимира Мстиславовича, „и вси Чернии Клобукы. и Киѣны лутшии. и всю Рускую дружину”¹⁷. Безперечно, для такого великого війська і значної кількості коней була необхідна досить значна територія і „ресурсна зона”.

У цьому контексті необхідно згадати, що саме над В'яром 1099 р. відбулася битва військ князя Давида Ігоревича і половців проти армії князя Ярослава Святополковича й угрів, які тримали в облозі у Перемишлі Володаря Ростиславовича¹⁸. Аналіз опису подій дає підстави вважати, що ця битва відбулася приблизно на тому ж місці, що й битва 1152 р. Оскільки Давид ішов з половцями, то, найімовірніше, вони рухалися зі східного напрямку. Угри, які облягали Перемишль, зустріли військо князя Давида на правому березі В'яру, оскільки, втікаючи після поразки, „мнози истопоша оу Вагру. друзии же въ Сану. и бѣжаше возлѣ Санъ оу гору. и спихаху другъ друга”¹⁹. Літописець відзначив значну чисельність угорського війська — „бѣ бо Оугоръ числомъ. р. тысащъ”²⁰, хоча Ян Длугош писав про 8 тисяч воїнів²¹. Незважаючи на очевидну гіперболізацію чисельності військ, для розташування такої

¹⁴ М.Л. Худаш, *Українські карпатські і прикарпатські назви*, с. 65–66, 297.

¹⁵ W. Petehyrcz, S. Terskyj, *Materiały z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska we wsi Walawa koło Przemysła*, „Rocznik Przemyski”, т. 33, 1997, з. 5, с. 107–118; В.М. Петегірич, *Валявський могильник*, в: *Галич і Галицька земля*, Київ–Галич 1998, с. 114–119.

¹⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 448.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же, стб. 248.

¹⁹ Там же, стб. 246.

²⁰ Там же, стб. 246.

²¹ *Літопис Руський*, с. 153, прим. 26.

кількості воїнів (зокрема половецької кінноти) рівнина над В'яром була цілком придатною.

Варто відзначити ще одну особливість топографії місцевості між В'яром і Медикою. Навіть на сучасних картах помітно, що в районі с. Лапаявки дорога Перемишль–Львів (яка в середньовіччі мала ту саму трасу, що й тепер) проходить через своєрідний вузький „коридор” — з півночі до неї підходить стариця Сяну (між Гуречком і Гурком; можливо, у ранньому середньовіччі це і було річище), а з півдня — болотиста місцевість, яка простягається на кілька кілометрів аж до заліснених пагорбів на околицях Яксманич і Селиськ. Тому, напевно, саме *in loco* відбулися обидві битви (1099 р. і 1152 р.).

Отже, низовина при впадінні В'яру в Сян була зручним місцем для таборів і проведення битв за участю великої кількості воїв. Ще одним підтвердженням цього є розташування під Медикою військових таборів та проведення сеймиків і „пописів лицарства” в пізніші часи. Зокрема, у 1572 р. тут відбувся переделекційний сейм Руського воєводства, сейми 1564 і 1613 р. визначали Медику як місце збору (попису) лицарства Перемишльської землі. Під Медикою в 1623 і 1624 рр. татари Кантемира-мурзи влаштували базовий табір, звідки здійснювали напади на дальші терени — до Львова, Сандомира, Тарнова, Кросна²², подібно як це відбулося і в 1664 р.²³ У 1657 р. на полях між Медикою і Торками стояв табір семигородського князя Дьєрдя II Ракоці під час облоги ним Перемишля²⁴.

Реконструючи далі події 1152 р., припускаємо, що, переправившись через Сян у районі сучасного села Гуречко-над-Сяном і розбивши галицькі полки, коаліційні війська не рушили навздогін за Володимирком, який утік на захід, до Перемишля, а почали грабувати княжий двір, очевидно розташований десь неподалік. Нашу увагу привернув добре відомий історикам пізнього середньовіччя королівський двір у Медиці, в якому часто зупинялися Владислав II Ягайло і Ян III Собеський. У писемних джерелах двір (важливо зазначити, що в актових матеріалах завжди вживався термін „*curia*” — двір) уперше згаданий 1403 р., коли тут перебував Владислав II Ягайло. У Медицькому дворі видано низку привілеїв, приймали посольства; тут у 1434 р. Владислав Ягайло застудився, „слухаючи співу соловейка”, а через кілька днів помер у Городку; звідси адресовано кілька листів Яна Собеського до дружини Марисеньки²⁵. Двір у Медиці розташований за 12 км на схід від центральної частини Перемишля і за 2 км від річища Сяну, у його долині. Замок зведений на півострові, над озером, утвореним потоком, який у нижній течії має назву Буцівський канал (ліва притока Вишні); з напільного боку він був захищений ровом. Рання згадка про

²² SGKP, т. 6, 1885, s. 238; M. Horn, *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną*, Wrocław–Kraków 1964, s. 39, 42–44; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, т. 2, cz. 1, Warszawa 1885, s. 624.

²³ M. Michałowicz-Kubal, *Zamki, dwory i pałace województwa podkarpackiego*, Krosno 2006, s. 70.

²⁴ A. Borcz, *Działania wojenne na terenie ziemi przemyskiej i sanockiej w latach „potopu” 1655–1657*, Przemysł 1999, s. 84.

²⁵ SGKP, т. 6, s. 238; M. Proksa, *Studia nad zamkami i dworami ziemi przemyskiej od połowy XIV do początków XVIII wieku*, Przemysł 2001, s. 316–317; M. Michałowicz-Kubal, *Zamki, dwory i pałace*, s. 70–74.

укріплений двір у Медиці настановує на думку, що традиція цієї резиденції сягає ще княжих часів, адже Медика з навколишніми селами вже в той час була власністю короля (королівщиною)²⁶, та й загалом після приєднання Галицької землі до Польської корони адміністративно-територіальна структура, система заселення, право власності на угіддя змінювалися досить повільно, протягом XIV–XVI ст.²⁷. До королівських угідь, центром яких була Медика, входили „конюші” села Шегині, Торки, Позьдзяч, Мацьківка, Буців, Батичі, Даровичі, Вітошинці, Мацьковичі, Малковичі²⁸. „Конюхи”, згадані у перемишльських актах XV – початку XVI ст. в деяких із цих сіл, займалися тільки забезпеченням і утриманням королівського стада в Медиці²⁹, а намагання королівських старост примусити їх виконувати ще й інші повинності привело до появи у цьому середовищі фальсифікатів грамот-привілеїв князя Лева³⁰. Не заглиблюючись у зміст дискусії щодо автентичності та наукового значення цих грамот, відзначимо очевидне існування у цих селах давньої традиції господарських занять мешканців околиць Медики, яку пов’язували з княжими часами. І тут варто навести думку Бориса Грекова, який вважав, що королівські замкові слуги з часів пізнього середньовіччя — це слуги і селяни колишніх доменів галицьких князів³¹. Отже, „конюхи” королівського двору в Медиці, безперечно, були нащадками слуг княжого двору у тій таки Медиці! Відзначимо також, що на схід від Перемишля, неподалік від Медики, розташовані кілька сіл, назви яких (Биків, Коровники, Гусаків (Гусаковичі), Конюшки, Конюхи (присілок Вітошинців)) можуть вказувати, що їхнє населення також було зайняте у тваринництві, можливо й при княжому дворі. Очевидно, з подібним напрямом княжого господарства були пов’язані також мешканці сіл Торки і Берендеевичі, розташованих у тій самій окрузі. Назви цих населених пунктів походять від етнонімів кочових тюркомовних народів (торки, берендеї/берендичі, чорні клобуки), які осіли в Середньому Подніпров’ї і перейшли на службу до руських князів. Зазначимо, що російський дослідник Сергій Пашин вважає перемишльських слуг-конюхів нащадками посаджених у княжих володіннях полонених³², тому виглядає логічним, що осаджені в княжому домені бранці (або ж

²⁶ SGKP т. 6, s. 238; M. Michałowicz-Kubal, *Zamki, dwory i pałace*, s. 70–74.

²⁷ R. Szczygieł, *Od wołości do powiatu: przemiany podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku*, в: *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*, Львів 1993, с. 9–11; A. Janeczek, *Granice a procesy osadnicze: średniowieczna Ruś Halicka w polu interferencji*, в: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie*, red. M. Parczewski i S. Czopek, Rzeszów 1996, s. 291–299.

²⁸ SGKP, т. 6, s. 239.

²⁹ С.С. Пашин, *Перемишльська шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование*, Тюмень 2001, с. 90–92.

³⁰ Детальніше див.: М. Грушевський, *Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?*, в: „Записки Наукового товариства ім. Шевченка”, т. 45, 1902, с. 1–21; И.А. Линниченко, *Грамоты галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторических источников*, „Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук”, т. 9, 1904, с. 80–102; В.Ф. Інкін, *Чи є історична основа в фальсифікатах грамот князя Льва Даниловича?*, „Вісник Львівського університету. Серія історична”, вип. 24, 1988, с. 55–63; С.С. Пашин, *Червонорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича*, Тюмень 1996, 120 с.

³¹ Б.Д. Греков, *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века*, кн. 1, Москва 1952, с. 362–363.

³² С.С. Пашин, *Перемишльська шляхта*, с. 92.

такі, які добровільно перейшли на службу до галицьких князів) були задіяні в галузі господарства, традиційній для їхнього укладу життя.

Саме місцезнаходження двору, окрім вдалого використання природного захисту, мало й інші стратегічні переваги з огляду на перехрещення у цій місцевості різних шляхів. Насамперед, через Медику проходила важлива дорога з Перемишля на Звенигород і Львів. Саме через Медику відбувалася комунікація частини північно-східних районів Перемишльської землі зі столярним градом, адже якщо рухатися до Перемишля, розташованого на правому березі Сяну, через Ярослав, доводилося б двічі переправлятися через цю річку (як це зробив Ізяслав Мстиславович). До Медики, очевидно, вів ще шлях, який сполучав Наддністерську Перемишчину з правобережжям Середнього Сяну.

На Русі, крім княжих дворів-резиденцій, що знаходилися безпосередньо в столярних містах³³, були досить поширеними двори (як княжі, так і боярські), розташовані на досить значній відстані від самих „городів”; зокрема в Києві такі двори були у Берестовому, на Видубичах і Угорському³⁴. Тому розташування літописного перемишльського княжого двору в Медиці не суперечить цій тенденції, а, зважаючи на викладені вище опосередковані докази, є цілком правдоподібним. Відзначимо також, що під час археологічних досліджень, які провів 1969 р. на території колишнього Медицького замку А. Коперський, окрім іншого, було виявлено матеріали доби середньовіччя³⁵. Можливо, подальше археологічне вивчення зможе дати більше даних про ранньосередньовічний етап історії Медики, однак, з огляду на тривале використання території двору й численні перебудови (особливо в середині XVI ст., наприкінці XVIII ст. і 1922 р.), сподіватися на задовільне збереження культурного шару і решток об'єктів не доводиться.

Безсумнівно, наведені нами варіанти локалізації літописних місцевостей Перемишльської землі є дискусійними і потребують ширшої аргументації на основі даних археології, топографії, топоніміки та інших галузей. Однак використання викладеної аргументації у медієвістичних дослідженнях дасть змогу краще зрозуміти проблеми системи заселення, етнічних процесів, комунікації, оборони і військової тактики, власності та інших питань історії середньовічної Русі.

³³ А.А. Ратич, *К вопросу о княжеских дворах в столярных городах Галицкой Руси XI–XIV вв.*, в: *Культура средневековой Руси*, ред. А. Кирпичников, П. Раппопорт, Ленинград 1974, с. 188–191; його ж: *Княжеские резиденции в домонгольской Руси: летописные известия и археологические реалии*, „Stratum Plus”, 2000, № 5, с. 391–406; И.О. Попов, *Княжеские резиденции в домонгольской Руси (генезис и классификация)*, http://www.archaeology.ru/Download/Popov/Popov_1998_Kniazheskie.pdf [10.10.2012].

³⁴ *Географічно-археологічно-етнографічний показчик*, с. 531–536; А. Петрик, *Боярські двори та економічне становище бояр Галицько-Волинської держави*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 11–12, 2008, с. 63–86.

³⁵ М. Proksa, *Studia nad zamkami i dworami*, s. 316.

Yaroslav Pogoralsky, *To localization of some annalistic points of Peremysl land*

The attempt to localize Branevycheva Ril (in 1230), which was mentioned in the chronicle the and out-of-town court of the Galician prince Volodymyrko Volodarevych near Peremysl (in 1152) is carried out on the basis of the analysis of annalistic text, late-medieval act material, the archeological data and toponymy. The location of annalistic Branevycheva Ril is identified with the village of Ranevychi near Drohobych, which is situated on the cape-like hill near the confluence of the rivers of Solonycya and Tysmenycya, in locality, where a few important ways met, that connected medieval Zudech (Zhydachiv), Stryj, Drohobych and Sambir. The detailed analysis of motion of military campaign in 1152 with the use of cartographic material, the archeological data and topography points out on the location of the Peremysl out-of-town princely court on the territory of Medyka village. The functioning in Medyka of royal court, known from the beginning of the 15th century, and the belonging of inhabitants of surrounding villages, who tried to fasten the status, including by the use of false privileges-deeds of prince Leo, to the servants of this court, affirm the old tradition of existence here of princely residence.

Михаил Юрасов
(Москва)

РОЛЬ ПЕРЕМЫШЛЯ В БОРЬБЕ ВЛАДИМИРА ЯРОСЛАВИЧА ЗА ВОЗВРАЩЕНИЕ ГАЛИЧА (1189–1190)

Закрепившаяся в историографии датировка возвращения Владимира Ярославича на галицкий стол в 1189 г. представляется недостаточно обоснованной и вызывает вопросы относительно времени нападений изгнанного князя на владения Казимира II Справедливого и причин этих нападений. Более верным представляется датировать это событие 1190 г., поскольку в таком случае разорение Владимиром Ярославичем краковских земель можно объяснить отказом Казимира II исполнить повеление Фридриха I Барбароссы об оказании помощи князю-изгою в возвращении потерянной „отчины”. Во время противостояния с краковским князем Владимир сначала скрывался в Перемышле, откуда был изгнан поляками за регулярные разорения приграничных территорий. После этого Владимир Ярославич продолжал совершать свои набеги из труднодоступного района польско-русского пограничья, до тех пор пока он и Казимир II не осознали бесперспективность противостояния. Покаявшийся перед краковским князем Владимир получил от него военную помощь и в начале августа 1190 г. вернулся на галицкий стол.

Как известно, смерть галицкого князя Ярослава Осмомысла (1153–1187), последовавшая 1 октября 1187 г., привела к дестабилизации власти в Юго-Западной Руси, выразившейся сначала в изгнании вскоре после похорон умершего князя назначенного им наследника Олега (сына от наложницы Настасьи), а через несколько месяцев — в принуждении к изгнанию законнорожденного сына — Владимира Ярославича. Последний бежал в Венгрию, где, казалось, нашел поддержку короля Бельи III (1172–1196), отправившегося во главе королевского войска с целью вернуть Владимиру его „отчину”.

Придя же с войском в Галич, король смог лично убедиться в том, что жители города разобщены, Владимир Ярославич у них крайне непопулярен, а призванный галичанами в его отсутствие волынский князь Роман Мстиславич бежал из города вместе со своими сторонниками. В такой ситуации король принимает

беспрецедентное решение посадить на галицкий стол своего сына Андраша (Эндре), а Владимира Ярославича отправить в заточение в Венгрию, где он был помещен в башню одного из королевских замков.

Пробыв в неволе около года (1188–1189), Владимир совершает дерзкий побег, после чего направляется в Германию. Единственным источником, повествующим о пребывании сына Ярослава Осмомысла в Германии, является *Ипатьевская летопись*, где под 6698 г. помещен краткий рассказ о том, как Владимир Ярославич убежал „изъ Оугоръ . из вежѣ каменое. <...> Ѡ сторожи же его . баста емоу два во приазнь . а же и доведоста землѣ Немѣчкыа . ко црѣви Нѣмѣцкому”¹. Судя по обозначению года, в данном случае *Ипатьевская летопись* следует ультрамартовскому стилю, поскольку описываемое далее появление Владимира при дворе германского императора Фридриха I Барбароссы (1152–1190), готовившегося к участию в III Крестовом походе, никак не могло состояться в 1190 г.

Польский хронист Винцентий Кадлубек (ум. в 1223), как правило, избегающий в своем сочинении точных датировок, также сообщает о бегстве сына Ярослава Осмомысла из заточения, но умалчивает о его пребывании в Германии (IV, 15): „В конце концов [Владимир], подкупив стражу, совершает тайный побег из темницы и, только претерпев многочисленные лишения, с опасностью для самой своей несчастной жизни обретает спасительную гавань там, где опасался мелей”². После этого в *Хронике* Кадлубка следует описание многочисленных бед, которые принес Польше изгнанный из Галича князь, причем магистр Винцентий утверждает в конце своего „лирического отступления”, что Владимир Ярославич за свои преступления против поляков „был изгнан Казимиром”³, а это вызывает вопрос о времени данного события. В целом же рассказ Кадлубка о возвращении Владимира Ярославича на галицкий стол не намного информативнее повествования *Ипатьевской летописи*, поскольку главная цель магистра Винцентия имеет дидактический характер: показать, что даже такой мерзавец, каковым предстает в *Хронике* Кадлубка изгнанный галицкий князь, имеет шанс, покаявшись за свои преступления, получить помощь от того добродетельного князя, чьи владения он долгое время разорял.

Прибытие Владимира Ярославича к Фридриху I Барбароссе было глубоко продуманным шагом. По свидетельству летописца, „црѣр же оувѣдавъ вже есть сестричичъ великомуу князю Всеволодоу Соуждальскомуу . и приа его с любовь

¹ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей* [далее: *ПСРА*], т. 2, изд. 2-е, Москва 1998 [Репр. изд. 1908 г.], стб. 666.

² Н.И. Щавелева, *Польские латиноязычные средневековые источники. Тексты, перевод, комментарий*, отв. ред. В.А. Янин, Москва 1990, с. 106. На языке оригинала: „Qui aedituorum custodela muneribus illecta, clanculo tandem elabatur et vix demum per plurima iactatus laborum dispendia, in ipso confragiosior vitae periculo, ubi syrtis verebatur, portum salutis reperit” (Magistri Vincentii, dicti Kadlubek *Chronica Polonorum*, ed. M. Plezia, in: *Monumenta Poloniae Historica. Nova series* [далее: *МРН. NS*], т. 11, Cracoviae 1994, p. 159).

³ Н.И. Щавелева, *Польские латиноязычные средневековые источники*, с. 107. На языке оригинала: „...sceleris auctor in exsilium est a Kasimiro actus...” (Magistri Vincentii, dicti Kadlubek *Chronica Polonorum*, p. 159).

и с великою чстью"⁴. По мнению Д. Донского, Фридрих в данном случае учитывал факт неприязненных отношений дяди Владимира — суздальского князя Всеволода Большое Гнездо — к Византии, которую германский император считал одним из своих главных врагов⁵. Александр Назаренко в рассуждениях по этому поводу делает акцент на том, что „довольно подробное сообщение об этом событии в *Киевском летописном своде*, восходящее, надо думать, к галицкому летописанию, объясняет расположение Фридриха Барбароссы к Владимиру Ярославичу не традициями галицко-немецких дружественных связей, а близким родством галицкого князя с владими́ро-суздальским Всеволодом Юрьевичем Большое Гнездо”⁶.

Поскольку одним из вассалов Фридриха Барбароссы был в то время краковский князь Казимир II Справедливый (1177–1194), император поручил последнему помочь Владимиру Ярославичу вернуть галицкий престол. При этом сын Ярослава Осмомысла также признал вассальную зависимость от Германской империи и обязался платить Фридриху по 2000 гривен серебра ежегодно⁷. По мнению Александра Головки, именно обещанная дань, а не родственные связи Владимира Ярославича с Всеволодом Большое Гнездо сыграли решающую роль в поддержке Фридрихом свергнутого галицкого князя⁸.

Забегая вперед, можно сказать, что зависимость от Германии оказалась чистой формальностью, и ее признание нужно было Владимиру Ярославичу лишь для того, чтобы получить военную помощь. У нас нет никаких сведений о том, чтобы добивавшийся возвращения Галича князь платил регулярную дань Германской империи. Вряд ли такое значительное количество серебра могло быть у князя, только что бежавшего из венгерской неволи, хотя нельзя исключать и того, что после возвращения галицкого стола Владимир Ярославич мог послать обещанную сумму один раз — чтобы не выглядеть неблагодарным. Поскольку в следующем, 1190-м году Фридрих I Барбаросса погиб в Малой Азии во время движения в Святую землю в составе участников III крестового похода, вряд ли, узнав об этом, Владимир Ярославич не отказался от уплаты дани новому германскому правителю Генриху VI (1190–1197), тем более что тот находился большую часть времени своего правления в Италии.

Поскольку хронология событий III крестового похода установлена довольно точно, исследователи могут примерно датировать бегство Владимира Галицкого из Венгрии в Германию. 31 мая 1189 г. Фридрих I Барбаросса во главе войска немецких крестоносцев вступил на территорию Венгрии. Исходя из этого, *terminus ante quet* времени прибытия Владимира к Фридриху — май 1189 г. К этому же

⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 666.

⁵ Д.В. Донской, *Рюриковичи. Исторический словарь*, Москва 2008, с. 192.

⁶ А.В. Назаренко, *Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII в.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований*, в: *Из истории русской культуры*, т. 1, кн. 1: *Киевская и Московская Русь*, Москва 2002, с. 272.

⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 666.

⁸ О.Б. Головки, *Корона Данила Галицкого*, Київ 2006, с. 211.

времени относится и единственное дошедшее до нас свидетельство о включении Галича в состав державы Арпадов. В выданном 2 мая 1189 г. в находившемся на одном из островов Адриатического моря г. Зара (Задаре) дипломе Бела III назван „славнейшим королем Венгрии, Далмации, Рамы и Галации”⁹. Согласно господствующему среди исследователей мнению, под Галацией в данном случае следует понимать Галицкое княжество. При этом, однако, Михаил Грушевский обращает внимание не только на то, что других свидетельств официального признания Арпадами Галича частью венгерского королевства нет, но и на то, что рассматриваемый диплом был выдан местным епископом, а не королем, что вызывает у украинского историка сомнения в точности приведенного в данном документе королевского титула¹⁰. Таким образом, нельзя с полной уверенностью заявлять о включении Галицкого княжества в состав владений венгерской короны.

Поскольку главными союзниками Владимира Ярославича в его военной операции по возвращению отцовского престола стали поляки, это событие не обошли своим вниманием польские средневековые источники. Выше уже рассматривался рассказ Винцентия Кадлубка — современника этого похода, который отводит Казимиру II, бывшему тогда формальным лидером в роде Пястов, исключительную роль в деле возвращения Владимиру Ярославичу Галича. По версии Кадлубка, поскольку Владимир „мольбами отдается под власть благочестивого Казимира, ему удается добиться снисхождения, на которое он, казалось, не мог надеяться. Получает он не только прощение за свое сумасбродство, но и благоволение священного оракула”¹¹. Как видно из приведенной цитаты, Винцентий Кадлубек умалчивает о роли Германии в деле предоставления военной помощи Владимиру Ярославичу, хотя есть мнение, что в выражении „священный оракул” следует видеть намек на Фридриха I Барбароссу¹².

Если в отношении времени бегства сына Ярослава Осмомысла из башни, куда его заточил Бела III, у исследователей есть надежный хронологический ориентир, о котором говорилось выше, то время возвращения Владимира на галицкий стол датируется источниками так, что в равной мере можно подразумевать как 1189, так и 1190 г. При этом обнаруживаются две версии событий, произошедших между бегством Владимира из Венгрии и его возвращением на галицкий стол. Первую версию, которую условно можно назвать „краткой”, излагает *Ипатьевская летопись*, вторую („пространную”) приводят польские хронисты, писавшие после Винцентия

⁹ „...gloriosissimi regis Ungariae, Dalmatiae, Ramae et Galaciae” (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejér, т. 2, Budae 1829, p. 247).

¹⁰ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, вид. 2, Львів 1905, с. 449 и примеч. 1.

¹¹ Н.И. Щавельса, *Польские латиноязычные средневековые источники*, с. 107. На языке оригинала: „Quia tamen ad piissimum Kazimiri numen supplex confugit, desperate licet uenie successus illi non defuit. Non solum enim temeritatis indulgenciam, set et consolatricis beneficium gratie apud sacrum principis oraculum assequitur” (*Magistri Vincentii, dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, p. 159).

¹² См. комментарий А. Белёвского к этому выражению в первом издании свода польских средневековых источников: *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, ed. A. Bielowski, в: *Monumenta Poloniae Historica*, т. 2, Lwów 1872, p. 414.

Кадлубка. Автор параллельного текста *Густынской летописи* (XVII в.) отчасти попытался соединить обе эти версии.

Принципиально они различаются между собой двумя чертами: польские источники умалчивают о пребывании Владимира Ярославича в Германии, но много внимания уделяют „пакостям”, которые причинил потерявший стол князь владениям Казимира II, а *Ипатьевская летопись* умалчивает о нападениях Владимира на владения Пястов и представляет дело так, что краковский князь оперативно исполнил повеление Фридриха Барбароссы. В связи с этим не совсем понятно, когда же Владимир совершал свои „пакости”. Если датировать возвращение Владимира Ярославича в Галич 6 (или 1) августа того же 1189 г., когда он бежал из заточения, как это делает Николай Бережков¹³, то получается, что на все стадии рассматриваемой операции у него ушло не более полугода, а если Владимир появился при дворе Фридриха I в мае 1189 г., то этот срок сокращается до 3-х месяцев, чему явно противоречит „пространная” версия польских хронистов.

Что касается мнений исследователей, то до конца XIX в. в историографии господствовала датировка рассматриваемых событий 1190 г., опиравшаяся на традиционный пересчет летописных дат путем вычитания из них 5508 или 5509 (если событие произошло в январе или феврале) лет: 6698 г. от С. М. = 1190 г. от Р. Х.¹⁴ Михаил Грушевский первым попытался обосновать датировку времени возвращения Владимира Ярославича на галицкий стол 1189 г., опираясь на то, что *Ипатьевская летопись* под тем же годом сообщает о выступлении Фридриха Барбароссы в крестовый поход, на основании чего делается вывод об ошибке в летописной дате¹⁵. После выхода в свет фундаментальной работы Бережкова о хронологии русского летописания, в которой „ошибка” объяснялась следованием летописца ультрамартовскому стилю летоисчисления, в историографии утвердилась датировка рассматриваемых событий 1189 г.¹⁶

Между тем, концепцию Бережкова относительно хронологической канвы событий, связанных с изгнанием венгров из Галича с польской помощью, нельзя признать единственно верной. Во-первых, историк в данном случае фактически повторяет аргументацию Грушевского, а во-вторых, никаких твердых хронологических

¹³ Н.Г. Бережков, *Хронология русского летописания*, Москва 1963, с. 205.

¹⁴ См., напр.: В.Н. Татищев, *Собрание сочинений в 8-ми тт.*, т. 4, Москва–Ленинград 1964, с. 312; т. 3, Москва–Ленинград 1963, с. 149–150. Правда, при этом Татищев и участие Фридриха I в III крестовом походе датировал тем же годом. См. также: Н.М. Карамзин, *История Государства Российского*, т. 2–3, Москва 1991, с. 398; С.М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, т. 2, Москва 1998, с. 301. Из историков XX в. эта датировка встречается у Г. В. Вернадского (Г. В. Вернадский, *История России. Киевская Русь. Тверь–Москва 1996*, с. 248).

¹⁵ М. Грушевский, *Исторія України-Руси*, т. 2, с. 452–453 и примеч. 2.

¹⁶ См. напр.: А.Б. Головкин, *Древняя Русь и Польша в политических отношениях X – первой трети XIII в.* Киев 1984, с. 85; его же: *Корона Данила Галицкого*, с. 211–212; Н.Ф. Котляр, *Формирование территории и образование городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.* Киев 1985, с. 87; А.В. Майоров, *Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община*, под ред. И.Я. Фроянова, Санкт-Петербург 2001, с. 293; П.С. Стефанович, *Отношение князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в.*, в: *Средневековая Русь*, Вып. 7, Москва 2007, с. 217.

ориентиров, подтверждающих отнесение рассматриваемых событий к 1189 г., Бережков не приводит. Следующее после описания возвращения Владимира Ярославича в Галич известие, помещенное под тем же 6698 г. (о браке Давыда Ольговича с Игоревной), исследователь отнес уже к 1190 г., опять же, без опоры на твердые хронологические ориентиры.

Что касается польских историков, то они, не сомневаясь в достоверности рассказов Ипатьевской летописи и не имеющих явной дидактической окраски известий средневековых польских хронистов, пытаются датировать нападения Владимира Ярославича на польские земли либо временем его первого правления в Галиче (1187–1188)¹⁷, либо 1197/1198 г., когда вновь обострились конфликты на польско-русском пограничье¹⁸. Наталья Щавелева, не затрагивая проблему датировки нападений Владимира Ярославича на владения Казимира II в период между бегством Владимира из венгерского заточения и его возвращением на галицкий стол, комментирует рассказ Кадлубка об этих событиях так: „На наш взгляд, хронист мог намеренно очернить русского князя, чтобы подчеркнуть достоинства Казимира. В изложении Кадлубка присутствует логика. По крайней мере объяснимо нежелание Казимира споспешествовать своему оскорбителю и обращение того к императору. Хронист в очередной раз указывает на милость и благочестие возлюбленного правителя, простившего богохульника Владимира, который должен был опасаться божьей кары”¹⁹. В рассуждениях исследовательницы непонятно выражение „нежелание Казимира споспешествовать своему оскорбителю и обращение того к императору”. По свидетельству *Ипатьевской летописи*, Владимир Ярославич бежал из Венгрии в Германию, и он обратился сначала к Фридриху I Барбароссе, а потом к Казимиру, сообщив ему повеление императора об оказании военной помощи изгнанному князю²⁰.

Таким образом, удовлетворительного объяснения заметных расхождений между „краткой” и „пространной” версиями рассказа о возвращении Владимира Ярославича на галицкий стол исследователи до сих пор не дали. Что же касается аргумента, на котором строится датировка этих событий 1189 г., то он весьма зыбкий. Дело в том, что фраза *Ипатьевской летописи*: „В то же лѣто иде ц(е)с(а)рь Немѣцкыи со всею своею землею битися за гробъ Г(о)с(поде)нь”²¹ может относиться ко всему походу Фридриха I, который начался в мае 1189 г. и был прерван в связи со смертью императора, наступившей 10 июня 1190 г. Кроме того, *Густынская летопись*, составители которой пытались совместить информацию русских и польских нарративных источников, свидетельствует о том, что Владимир Ярославич прибыл

¹⁷ Так считает Б. Кюрбис (*Mistrza Wincentego Kronika Polska*, tłumaczyli K. Abgarowicz i B. Kürbis, wstęp i komentarze napisała B. Kürbis, Warszawa 1974, s. 203, prz. 178).

¹⁸ G. Labuda, *Zaginiona Kronika w Rocznikach Jana Długosza*, Poznań 1983, s. 23.

¹⁹ Н.И. Щавелева, *Польские латиноязычные средневековые источники*, с. 133 и примеч. 7. Здесь же приведена ссылка на: J. Hertel, *Podstawy społeczne Polaka średniowiecznego w świetle kronik Mistrza Wincentego i wielkopolskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, t. 17, 1980, z. 117, s. 59.

²⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 666.

²¹ Там же, стб. 667.

в заточении два года²². Разумеется, слова летописца в данном случае следует понимать как двухлетнее отсутствие князя на галицком столе, но важно то, что здесь рассматриваемые события твердо датируются 1190 г. Впрочем, столь поздний летописный памятник никак не может служить надежной опорой для обоснования версии о том, что борьба за Галич заняла у бежавшего из неволи князя более года, но в данном случае важно то, что эта версия, которая представляется мне более вероятной, была высказана еще в XVII в. при попытке соотнести информацию русских и польских источников.

Если рассматривать „краткую” и „пространную” версии деятельности Владимира Ярославича от бегства из венгерской неволи до возвращения на отцовский стол с точки зрения внешнеполитического контекста этих событий, то они хорошо дополняют друг друга. При этом следует учитывать незнание автором соответствующего текста *Ипатьевской летописи* подробностей взаимоотношений Владимира с Казимиром, а также стремление Винцентия Кадлубка и более поздних польских хронистов умолчать о вассальной зависимости (пусть даже формальной) краковского князя от германского императора.

По моему мнению, авторы дошедших до нас польских исторических сочинений — предшественники Яна Длугоша — обладали значительно большим объемом информации о рассматриваемых событиях, чем они изложили в своих трудах, поскольку считали дидактическую сторону своей работы более важной, чем стремление сообщить все известные им подробности описываемых событий. В связи с этим каждый из них умалчивал о том, что считал маловажным или не соответствующим духу прославления идеального правителя, каковым предстает на страницах их сочинений Казимир II Справедливый. Особенно ярко это чувствуется в присутствующих у Кадлубка и его последователей рассказах о разорениях Владимиром Ярославичем польских земель, которые вставляются хронистами в разные места их хронологической канвы, в результате чего становится непонятным, когда имели место эти нападения — до потери Владимиром Галича или после его бегства из венгерской неволи.

Если же попытаться сопоставить сведения Винцентия Кадлубка и *Великопольской хроники* (нач. XIV в.), то рассказ последнего источника предстает более логичным и в значительно меньшей степени подчиненным дидактическим целям, из чего напрашивается вывод о том, что *Великопольская хроника* излагает рассматриваемые события ближе к реальности, чем магистр Винцентий. По крайней мере, из текста *Великопольской хроники* можно сделать однозначный вывод о том, что Владимир Ярославич совершал набеги на владения Казимира II в период между его бегством из башни, куда его заточил Бела III, и покаянием перед краковским князем. Кроме того, местом, где Владимир находился некоторое время в период своего изгояства,

²² „В лѣто 6698. [1]190. Володымер Ярославич Галицкий избѣже из Угорь со женою и дѣтми, сѣдѣвъ тамо въ порубѣ лѣтъ двѣ” (*Густынская летопись*, в: *ПСРА*, т. 40, Санкт-Петербург 2003, с. 103).

исходя из рассказа *Великопольской хроники*, мог быть только Перемышль. В связи с этим мне видится следующая канва рассматриваемых событий.

Как указывалось выше, Владимир Ярославич бежал из венгерского плена накануне ухода немецкого рыцарского войска в III крестовый поход. Фридрих I Барбаросса не позднее мая 1189 г. приказал Казимиру II помочь Владимиру в возвращении отцовского стола, но в связи с участием германского императора в походе в Святую землю краковский князь не стал исполнять приказ императора. Он и его советники прекрасно понимали, что охваченный всеобщим воодушевлением Фридрих не сможет наказать непослушного вассала до возвращения из Палестины, а это произойдет не раньше, чем через два года. Как показали последующие события, расчет оказался верным: Фридрих Барбаросса вскоре погиб, а поскольку никаких других ярких проявлений вассальной зависимости Казимира II от германского императора, кроме приказа последнего краковскому князю помочь в возвращении Владимиру галицкого стола, в то время отмечено не было, польские хронисты решили не упоминать об этом, чтобы не бросать тень на величие Казимира II.

В результате изгнанный князь остался с горсткой соратников между владениями равнодушного к нему польского и враждебного венгерского правителей. Это вынудило Владимира Ярославича, обосновавшегося в одном из труднодоступных районов русско-польского пограничья, совершать набеги на польские земли в качестве мести Казимиру II за неисполнение приказа императора Фридриха. Автор параллельного сюжета *Великопольской хроники*, взявший за основу текст Кадлубка, пытается устранить содержащуюся у магистра Винцентия непонятность по поводу того, где находился Владимир Ярославич после бегства из венгерского плена. В главе 40 *Великопольской хроники* содержится известие о том, что после побега из башни Владимир „находится в русских землях, довольствуясь *только отцовским наследством*” (курсив мой. — М.Ю.)²³, откуда он совершает дерзкие набеги на польские земли²⁴.

Из этого пассажа можно сделать вывод о том, что сын Ярослава Осмомысла обосновался в завещанном ему отцом Перемышле. Хотя перед этим в *Великопольской хронике* повествуется об изгнании Владимира из Галича венгерским королем, речь в данном случае явно идет не о Галиче, поскольку, во-первых, выражение „довольствуясь только отцовским наследством” никак не может относиться к столице Юго-Западной Руси, а во-вторых, само известие об этом приводится в контексте рассказа о правлении в Галиче венгерского принца Андраша.

²³ „Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв., пер. А.М. Поповой, вступ. статья и комм. Н.И. Щавелевой, под ред. В.Л. Янина, Москва 1987, с. 124. На языке оригинала: „Nunc postmodum in partibus Russie existens tantum patrimonialibus bonis contentus...” (*Chronica Poloniae maioris*, ed. B. Kürbis, в: *MPH. NS*, т. 8, Warszawa 1970, р. 63).

²⁴ Один из таких набегов Кадлубек и *Великопольская хроника* датируют днем Успения Богородицы, т.е. 15 августа, не указывая при этом года. См.: Н.И. Щавелева, *Польские латиноязычные средневековые источники*, с. 93 (текст), с. 107 (пер.); „Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях, с. 124.

Эту тонкость либо не почувствовал, либо сознательно игнорировал Ян Длугош. Рассказывая о рассматриваемых событиях под 1187 г., автор *Польской истории* пишет о Владимире Ярославиче, что после бегства из Венгрии, „попытавшись захватить крепость и свое Галицкое княжество, он был прогнан венграми, сильный гарнизон которых находился в крепости Галиче с королевским сыном Андреем, и стал кружить по русским землям, словно бродяга или беглец, не имея пристанища, где мог бы укрепиться”²⁵. Далее Длугош, рисуя Владимира предводителем шайки разбойников, затрагивает сюжет о вторжении этого сброда в Польшу в канун для Успения Богородицы, подчеркивая, что Перемышль „был тогда под властью поляков”²⁶.

Учитывая то, что создатели *Великопольской хроники*, которым были известны не только *Хроника* Винцентия Кадлубка, но и, скорее всего, какие-то другие, не дошедшие до нас источники, да и уровень „баснословия” в этом сочинении начала XIV в. заметно ниже, чем в многотомном труде работавшего полтора века спустя Яна Длугоша, считаю, что рассказ *Великопольской хроники* выглядит предпочтительнее версии книжника XV в. Впрочем, обе эти версии отчасти можно совместить. Владимир Ярославич после отказа Казимира II в немедленном оказании помощи князю-изгою в возвращении своей отчины, обосновался в Перемышле, откуда был позже изгнан поляками, страдавшими от его набегов. Длугош, стремясь показать Владимира совсем ничтожным князем, умолчал о том, что тот скрывался в 1189 г. в Перемышле, тем более что по его убеждению этот город находился тогда под властью Казимира II.

Разумеется, появление Владимира Ярославича в Перемышле в конце весны или начале лета 1189 г. должно было побудить принца Андраша и его окружение предпринять попытку выбить князя-изгоя из города, считавшегося подвластным правителю Галича, однако ситуация, сложившаяся к тому времени в столице Юго-Западной Руси, не позволяла это сделать. После провала попытки галичан посадить на княжение Ростислава Ивановича (троюродного брата Владимира Ярославича, сына известного князя-изгоя Ивана Берладника), имевшей место, скорее всего, осенью 1188 г.²⁷, в Галиче установился репрессивный оккупационный

²⁵ „Castrumque et ducatum suum Haliziensem temptans irrumpere, ab Hungaris, quorum in castro Halitz validum presidium cum filio regis Andrea erat, repulsus, incertis itineribus, non habens sedem, in qua consisteret, per Ruthenorum regiones, velut vagus et profugus rotabatur” (Н. И. Щавелева, *Древняя Русь в „Польской истории” Яна Длугоша (Книги I–VI)*. Текст, перевод, комментарий, под ред. и с доп. А.В. Назаренко, Москва 2004, с. 180 (текст), с. 332 (пер.).

²⁶ Там же.

²⁷ Н.Г. Бережков считает, что в источнике *Ипатьевской летописи*, откуда взят рассказ о рассматриваемых событиях, „между сообщением о насилиях венгров в Галиче и сообщением об обращении галицких „мужей” к Ростиславу Берладничичу находилось обозначение очередного сентябрьского года — 6697. Это обстоятельство и дало основание южнорусскому сведожику поставить после сообщения о насилиях венгров обозначение 6697 и таким образом открыть в своем труде новую статью” (Н. Г. Бережков, *Хронология русского летописания*, с. 205). В приведенной цитате явно нарушен порядок событий. Рассказ о насилиях венгров приведен в летописи после рассказа о попытке галичан посадить на княжение Ростислава Ивановича.

режим, рассказывая о котором, летописец не жалеет „черной краски”. В условиях, когда галичане заявили о своем желании избавиться от венгерской власти, было бы безумием отправлять часть венгерского отряда — единственной надежной политической опоры принца Андраша — на отвоевание отпавшего Перемышля.

Так или иначе, но самый дерзкий набег Владимира, о котором рассказывают польские хронисты, скорее всего, был совершен 15 августа 1189 г.²⁸. Несомненно, это нападение вызвало крайне негативное отношение краковского князя к сыну Ярослава Осмомысла и карательные меры по отношению к последнему, и потребовалось несколько месяцев для того, чтобы обе враждующие стороны осознали бесперспективность не затухавшего конфликта. По всей видимости, это произошло не ранее начала лета 1190 г. К этому времени Владимир Ярославич, не нашедший помощи у русских князей, мог придти к мысли о покаянии перед Казимиром II за свои грабежи, а краковский князь — к необходимости оказания помощи Владимиру в деле возвращения галицкого стола для установления спокойствия на юго-восточных границах польских земель. При этом следует учитывать то, что решение о предоставлении военной помощи Владимиру Ярославичу влекло за собой неизбежное ухудшение отношений между Казимиром II и Белой III.

Однако, остается нерешенным вопрос о том, когда Владимир Ярославич был изгнан воинами Казимира II из Перемышля. Мне представляется более вероятным, что это произошло после беспрецедентно жестокого разорения краковских владений 15 августа 1189 г., хотя Длугош пишет о том, что занятие поляками Перемышля имело место до этого набега, что также вполне вероятно.

Итоги настоящего небольшого исследования с хронологической точки зрения можно представить следующим образом (в скобках указаны источники, на основании которых делается предположение):

не позднее мая 1189 г. — Владимир Ярославич бежит из венгерского плена (*Ин., Кадл.*), появляется при дворе Фридриха I Барбароссы (*Ин.*), который приказывает краковскому князю Казимиру II Справедливому оказать военную помощь изгнанному князю в возвращении отчинного Галича (*Ин.*).

не ранее мая 1189 г. — Владимир Ярославич прибывает в Краков к Казимиру II, который, получив сведения о выступлении Фридриха I в крестовый поход, отказывает Владимиру в предоставлении военной помощи (*предположение*), после чего Владимир Ярославич возвращается в Перемышль (*ВХ*), откуда совершает набеги на владения краковского князя (*Кадл., ВХ*).

15 августа 1189 г. — самый разорительный набег Владимира Ярославича на земли Казимира II, за которым, скорее всего, последовал карательный поход краковского князя (*Кадл., ВХ*), закончившийся занятием Перемышля поляками (*ВХ*).

²⁸ Винцентий Кадлубек (IV, 15) и более поздние хронисты помещают в своих сочинениях известие о нападении Владимира на польские земли в день Успения Богородицы.

конец лета/начало осени 1189 г. – не позднее июля 1190 г. — скрывавшийся в труднодоступных районах польско-русского пограничья Владимир Ярославич продолжает совершать набеги на владения Казимира II (*Кадл., ВХ*).

не позднее июля 1190 г. — осознавшие бесперспективность дальнейшего противостояния Владимир Ярославич и Казимир II пришли к соглашению, на основании которого краковский князь исполнил просьбу Фридриха I Барбароссы (*предположение*).

1 или 6 августа 1190 г. — польское войско во главе с краковским палатином Николаем возвращает галицкий стол Владимиру Ярославичу (*Ин., Кадл., ВХ*).

Принятые сокращения: *Ин.* — *Ипатьевская летопись*; *Кадл.* — *Хроника Винцентия Кадлубка*; *ВХ* — *Великопольская хроника*.

Михаил Юрасов, *Przemysł's role in Vladimir Yaroslavich's fight for retaking Galich (1189–1190)*

Commonly established in historiography date of retaking Galician throne by Vladimir Yaroslavich, 1189, seems to be inadequately justified and raises questions regarding the exact time of attack of before-mentioned prince on domain belonging to Casimir the Just, as well as the reasons behind this attack. More correct dating of this event would be 1190, because this way the devastation of Krakow lands by hands of Vladimir Yaroslavich can be explained by Casimir II failure to fulfill Friedrich I Barbarossa orders, which commanded him to help the outcast prince in retaking his "patrimony". During his fight against Casimir, Vladimir initially was hiding in Przemysł, from where he was driven out by Poles for common devastation of borderlands. Later, Vladimir Yaroslavich continued to carry out other raids from hard to reach place in Polish-Ruthenian borderlands, until he and Casimir II no longer saw purpose of their fight. After repenting to Krakow prince, Vladimir was given military help and in August 1190 he returned to Galician throne.

Виталий Нагирный
(Краков, Польша)

РУССКО-ВЕНГЕРСКАЯ ВСТРЕЧА В САНОКЕ 1205 ГОДА*

Статья посвящена анализу причин, хронологии и итогов встречи венгерского короля Андрея II и русской княгини, вдовы галицко-волинского князя Романа Мстиславовича в Санокке 1205 г. Автор приходит к выводу о том, что встреча представителей двух правящих династий в приграничной русской крепости была вызвана военным походом венгерского короля в Галицко-Волинскую Русь и являлась результатом упреждающих дипломатических действий матери Рамановичей. Поддерживается мнение о том, что указанное событие происходило между серединой августа и началом зимы 1205 года. Наиболее важным итогом договора в Санокке являлось признание зависимости Рамановичей от Андрея II, что повлекло за собой постоянное вмешательство венгерского короля в русские дела на протяжении последующих десятилетий.

Под 6710 (1202) г. в *Галицко-Волинской летописи* содержится интересный *passus*, который звучит так: „бѣ по смѣрти Романовѣ снималса король со ѿтровою своею во Санокѣ . приаѣль бо бѣ Данила . како милога снѣ своего . вставиль бо бѣ оу него . засадоу . Мокѣа великаго . слѣпожкого . и Корочюна Вѣлпта . и снѣ его . Витомира . и Благиню . ингыи Оугры многи”¹. Научной литературе упомянутый фрагмент летописи известен давно и ни у кого не вызывает сомнения, что речь здесь идет о встрече вдовы галицко-волинского князя Романа Мстиславовича с венгерским королем Андреем II в Санокке. Но несмотря на то, что эта информация хорошо известна, в историографии об указанном событии, как правило, упоминается только вскользь, как о факте малозначимом². Фактически, кроме

* Статья является расширенным вариантом фрагмента моей монографии: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011.

¹ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей* [далее: ПСРЛ], т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 717.

² См. напр.: I. Szaraniewicz, *Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte*, Lemberg 1872, s. 43; L. Droba, *Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami*, Kraków 1881, s. 18; М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, Київ 1993, с. 18; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Москва 1950, с. 194; М. Котляр, *Данило Галицький*, Київ 1979, с. 32; M. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged 2005, s. 194; М.М. Волощук, *Угорські кампанії в Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу*, в: *Християнська спадщина Галицко-Волинської держави: ціннісні орієнтири*

единственной работы общего характера³, встрече в Саноке 1205 г. не посвящено пока специального исследования. Тем не менее, это событие имело значительное влияние на дальнейшее развитие событий в Галицко-Волынской Руси и на точную политику Венгерского королевства на протяжении нескольких следующих десятилетий. Именно поэтому считаю нужным более детально проанализировать обстоятельства встречи вдовы Романа Мстиславовича с Андреем II в Саноке — ее причины, хронологию и значение.

Причины встречи. Смерть галицко-волынского князя Романа Мстиславовича 19 июня 1205 г. и отсутствие у него взрослых наследников оказали сильное влияние на политическую ситуацию в Галицко-Волынской Руси. Как и в 1198 году, так и сейчас многие южнорусские князья выступили с претензиями на галицкий трон. Среди них были: сын черниговского князя Игоря Святославовича и дочери Ярослава Осмомысла — Роман и его братья по отцу (от первого брака Игоря) — Владимир и Святослав; киевский князь Рюрик Ростиславович, который оставил монастырь и в 1205 г. вернулся на киевский трон; переяславский князь Ярослав, сын владимиристо-суздальского князя Всеволода⁴. Что же касается позиции западных соседей Галицко-Владимирского княжества по отношению к наследию Романа Мстиславовича, то она недостаточно ясна. Из *Галицко-Волынской летописи* известно, что сандомирский князь Лешек Белый после смерти Романа не заключил мирного договора с его приемниками⁵. Но русские источники ничего не упоминают о военных действиях польского князя против малолетних Романовичей. Кажется логичным предположение, что Лешек не решился на поход в русские земли из-за ситуации в Польше, поскольку именно в это время у него появились шансы вернуть себе Краков.

Что же касается венгерского короля, то о его позиции по отношению к событиям в Галицко-Волынской Руси во второй половине 1205 г. практически ничего не известно. Тем не менее, этот вопрос очень важен для исследуемой проблемы. В исторической науке нет единого мнения относительно обсуждаемого вопроса. Большинство авторов считают, что венгерский король, как и Лешек Белый, в тот момент не планировал никакого похода на Русь, а его вмешательство в русские дела было инициировано матерью Даниила и Василька, которая остро нуждалась во внешней помощи ввиду образовавшейся антигалицкой коалиции русских князей.

духовного постулу українського народу. Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції, Івано-Франківськ–Галич 2006, с. 65; О. Головки, Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.), в: Українсько-угорські етюди, Вип. 1, Львів 2010, с. 121.

³ G.J. Tyliński, *Przyczyny zjazdu sanockiego w 1205 r.*, „Warta”, t. 10, 2000, s. 75–78. Работа имеет незначительную научную ценность, поскольку ограничивается только общей характеристикой политической ситуации в Галицко-Волынской Руси, а выводы сделаны автором на основании только научной литературы, без анализа источников.

⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 717; *Летопись по Лаврентьевскому списку*, в: ПСРА, т. 1, Ленинград 1926–1928, стб. 426; *Тверская летопись (Летописный сборник, именуемый тверской летописью)*, в: ПСРА, т. 15, Санкт-Петербург 1863, с. 303.

⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 719.

В результате этого должен был произойти съезд княгини и венгерского короля в Санок. Общепринятым также является тезис, что Андрей II прибыл в русскую пограничную крепость по „приглашению” вдовы Романа Мстиславовича⁶.

Тем не менее, некоторые факты позволяют, по моему мнению, несколько иначе посмотреть на причины съезда в Санок и предположить, что Андрей II уже летом 1205 г. планировал поход на Русь. Указывать на это может место встречи короля с русской княгиней — русская крепость Санок⁷. Если считать, что венгерский правитель не планировал никакого похода на Русь, то кажется странным и нелогичным, что он избрал для дипломатической встречи русский, а не венгерский город. Логично было бы ожидать, что это русская княгиня, как сторона менее влиятельная и более заинтересована в переговорах, сама приедет в Венгрию. Так обычно было на протяжении всего XII и XIII веков. Нам не известно ни одного примера, когда представители династии Арпадов лично приезжали на Русь для переговоров. Все их пребывания на Руси, отображенные в источниках, были связаны только с военными походами. Даже Даниил в период наибольшего могущества государства Романовичей сам ездил к венгерскому королю. Так было, например, в 1235 г.⁸, или осенью 1246 г. во время встречи двух монархов в венгерской крепости Изволине⁹, или в 1262 г.¹⁰. Более того, Даниил лично приезжал в Венгрию даже тогда, когда во встрече был более заинтересован Бела IV, как, например, летом 1247 г., когда имела место встреча в Пресбурге (современная Братислава)¹¹. А вот в 1205 г. наблюдаем обратную ситуацию. В связи с этим появляется вопрос: чем мог быть вызван такой шаг короля? Наиболее логичным мне кажется предположение, что встреча в Санок не была специально запланирована. Скорее всего, Андрей II узнав о смерти Романа, отправился в поход на Русь. Это могло быть вызвано как условиями договора с Романом, подписанного на рубеже 1204–1205 гг., так и собственными интересами Арпадов. И кажется закономерным, что на весть о приближении венгерских войск вдова Романа решила дипломатическим способом не допустить возможного неблагоприятного для ее сыновей развития событий и лично отправилась на встречу с Андреем II. В пользу такого предположения может свидетельствовать тот факт, что сразу же после встречи в Санок в Галиче появился достаточно сильный венгерский гарнизон. Такое быстрое появление венгров в стольном городе Галицкой

⁶ Такое мнение встречаем в большинстве работ, затрагивающих проблему встречи в Санок. См. наприм.: М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, с. 18; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, с. 194; М. Котляр, *Данило Галицький*, с. 32; О. Головки, *Східна політика угорського короля*, с. 121. Единственным исключением является только работа Людвика Дробы, который допускал возможность венгерского похода на Русь уже летом 1205 г., см.: L. Droba, *Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami*, s. 18. Свой тезис Л. Дроба не аргументировал, ограничиваясь только предположением.

⁷ Санок впервые упоминается в русских летописях под 1150 год именно как русская крепость, см.: *Ипатьевская летопись*, стб. 406; A. Wędzki, *Sanok*, w: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, т. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 50. Такая ситуация сохранялась и в начале XIII века.

⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 774.

⁹ Там же, стб. 809.

¹⁰ Там же, стб. 857.

¹¹ Там же, стб. 814.

земли может свидетельствовать о том, что они вместе с королем прибыли в Санок. Здесь также надо отметить, что *Галицко-Волынская летопись*, хотя и не упоминает о возможном венгерском походе на Русь в 1205 г., но также и не противоречит предложенной интерпретации событий.

Хронология встречи. В *Галицко-Волынской летописи* информация о встрече в Санок датирована 6710 г. византийского летоисчисления¹², то есть периодом между 1 сентября 1201 г. и 31 августа 1202 года. Однако известно, что *Галицко-Волынская летопись* первоначально не имела собственной хронологической сетки и значительная часть датировки, появившейся в летописи в XV веке, не соответствует исторической реальности. В нашем случае можно уверенно говорить о том, что анализируемые события не могли произойти ранее 19 июня 1205 г., то есть до смерти Романа Мстиславовича под Завихостом. В свою очередь, *Лаврентьевская летопись* датирует смерть Романа и события после нее 1206 г.¹³, но, как известно из исследований Николая Бережкова¹⁴, эта летопись при описании событий начала XIII века „опаздывает” на один год и на самом деле описываемые в нем факты происходили в мартовском 1205/1206 г. Что же касается западных латиноязычных источников, то они полностью упустили из вида встречу венгерского короля и русской княгини в Санок.

В научной литературе общепринятой считается датировка этой встречи на конец лета или начало осени 1205 года¹⁵. Такая хронология не вызывает особых возражений и кажется наиболее вероятной. Нужно также подчеркнуть, что современное состояние источников не дает возможности предложить более точную датировку. Можно только заметить, что упомянутое событие вряд ли могло произойти раньше августа 1205 г., поскольку 1 августа Андрей II еще пребывал на территории Венгерского королевства (в г. Нитре?)¹⁶. К этому надо добавить еще какое-то время на преодоление пути к русской крепости. В связи с этим наиболее ранней датой встречи можно считать середину августа 1205 г. С другой стороны, встреча должна была произойти не позже конца 1205 г., скорее всего еще перед наступлением зимы, поскольку погодные условия вряд ли позволили бы Андрею II совершить переход через Карпаты зимой.

Итоги встречи. Информация *Галицко-Волынской летописи* позволяет считать, что русской княгине в Санок удалось заключить какой-то договор с Андреем II. Не исключено, что в основных пунктах он опирался на договор между венгерским королем и Романом Мстиславовичем, который был заключен на рубеже 1204 и 1205 годов. Известно, что король взял под покровительство малолетних

¹² Там же, стб. 717.

¹³ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 425.

¹⁴ Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, Москва 1963, с. 88.

¹⁵ См. наприм.: I. Szaraniewicz, *Die Hypatios-Chronik*, s. 43; М.С. Грушевський, *Хронологія*, с. 7, 61.

¹⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, ed. R. Marsina, t. 1, Bratislavae 1971, nr. 130, s. 107. В грамоте не указано место где она была подписана Андреем II но по косвенным признакам можно предположить что это событие произошло в Нитре.

Романовичей и отдал в распоряжение их матери военный отряд под предводительством барона (с 1206 г. палатина) Мога¹⁷. Более конкретных условий договора летопись, к сожалению, не дает. Тем не менее, можно предположить, что регентша, взамен за венгерскую помощь, признала верховенство Андрея II над своими сыновьями. Об этом может свидетельствовать информация летописи о том, что король „приль бо бѣ Данила . како милога снѣ своего”¹⁸, что в средневековой терминологии означало форму зависимости¹⁹. Такое предположение подтверждает также принятие Андреем II титула „Galiciae et Lodomeriaeque Rex”²⁰.

Признание определенной зависимости Романовичей от Арпадов должно было решить следующие вопросы: во-первых — нейтрализовать угрозу со стороны венгров, а во-вторых — использовать поддержку Андрея II против антигалицкой коалиции русских князей, которая как раз усиливалась.

Старания княгини дали результат уже в ближайшие месяцы. Осенью 1205 г. против Романовичей образовался военный союз, в который вошли киевский князь Рюрик Ростиславович и новгород-северские Игоревичи²¹. Фактически сразу же на Галич двинулись войска Рюрика, Игоревичей и союзных им половцев. Галицкие и владимирские силы попытались оказать сопротивление над рекой Серет, но были оттеснены к Галичу²². И только под стенами города, усиленные венгерскими отрядами, войска Романовичей дали отпор силам коалиции. Согласно *Лаврентьевской летописи*, Рюрик и его союзники „възвратишася с срамоу великимъ в своѣ си”²³. Информация *Галицко-Волынской летописи* о пребывании на стороне Романовичей „Оугры многи”²⁴ позволяет считать решающим фактором в победе Романовичей именно поддержку Андрея II и присутствие венгерских отрядов в Галиче, что являлось прямым следствием договора в Санокке.

Источники, к сожалению, не позволяют достоверно установить точное время пребывания венгров в Галиче. Но уже в следующем году, когда образовалась новая антигалицкая коалиция, в стольном городе Галицкой земли венгерских войск, по всей видимости, уже не было. По крайней мере, летописи ничего не упоминают об их непосредственном участии в русских междоусобицах. В итоге, когда объединенные войска смоленских Ростиславовичей (киевский князь Рюрик Ростиславович,

¹⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 717; М.М. Волощук, *Проблема легитимизации власти венгерского короля Эндре II в Галицкой земле (1205–1206 гг.)*, в: *Славянские чтения, посвященные Дню святых Кирилла и Мефодия*, Санкт-Петербург 2007, с. 19.

¹⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 717.

¹⁹ М.Ф. Котляр, *Данило Галицкий*, с. 32; G.J. Tyliński, *Przyczyny zjazdu sanockiego*, s. 77; О. Головки, *Боярська „фронда” в Галичі*, „Пам’ять століть”, 2002, 5, с. 53; М.М. Волощук, *Эндре II — Данило Романович Волынский: стиль взаємовідносин (серпень 1205 – вересень 1213 рр.)*: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми, в: „Слово о полку Игоревім” та його доба. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Галич, 24 жовтня 2007 р., Галич 2007, с. 132–133.

²⁰ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejer, t. 3, vol. 1, Budae 1829, s. 31–32.

²¹ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 426.

²² *Ипатьевская летопись*, стб. 717.

²³ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 426; *Тверская летопись*, с. 303.

²⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 717.

сыновья Рюрика — Ростислав с Овруча и Владимир, смоленский князь Мстислав Романович с племянниками) и черниговских Ольговичей (черниговский князь Всеволод Святославович Чермный; северские князья — Владимир, Святослав и Роман Игоревичи) вместе с отрядами берендеев и половцев двинулись на Галич²⁵, Романовичи оказались в трудной ситуации. Их положение усугублялось также продвижением к Владимиру с запада краковско-сандомирского князя Лешка Белого²⁶. Стремясь не допустить потери Галича, вдова Романа Мстиславовича в очередной раз обратилась за помощью к Андрею II, а сама тем временем оставила город и вместе с детьми уехала на Воынь²⁷. Такое развитие событий позволяет с большой долей уверенности говорить о том, что венгерских отрядов в 1206 г. уже не было в Галиче. Не известно, оставили ли они Галич, придерживаясь условий договора в Санокке или по каким-то другим причинам.

Развитие событий на Руси вызвало ответную реакцию венгров. Не желая потерять свое влияние в Галицкой земле, полученное в результате договора в Санокке, Андрей II лично возглавил большой поход на Воынь: „поиде к ни^м попере^к к Володимерю”²⁸. Согласно *Лаврентьевской летописи*, до столкновения между венгерскими войсками и отрядами Лешка Белого не дошло. Михаил Грушевский, на основании слов летописца „король же вмиривь Лахы”²⁹ считал, что оба правителя встретились под Владимиром, где заключили договор о совместном протекторате над малолетними Романовичами³⁰. По мнению Бронислава Влодарского, во время встречи Андрей II и Лешко Белый договорились о разделе сфер влияния в Галицко-Владимирской Руси. Венгерский король должен был получить под свой контроль Галицкую землю, а краковско-сандомирский князь — Воынь³¹. Вдове Романа Мстиславовича удалось удержать только Владимирское княжество. Что же касается Галича, то на галицкий престол по инициативе Андрея II был приглашен переяславский князь Ярослав Всеволодович³². Хотя в конечном итоге Ярослав так и не смог занять Галич и город оказался во власти новгород-северских Игоревичей³³, но, тем не менее, позиция Андрея II во время событий 1206 г. и его отказ от непосредственной поддержки Романовичей должны были означать фактический разрыв соглашения в Санокке.

²⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 718; *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 426; *Тверская летопись*, с. 303.

²⁶ *Лаврентьевская летопись*, стб. 426. Дариуш Домбровский предполагает, что Лешка поддерживал его младший брат, мазовецкий князь Конрад, см.: D. Dąbrowski, *Dwa ruskie małżeństwa Leszka Białego. Karta z dziejów Rusi halicko-wołyńskiej i stosunków polsko-ruskich w początkach XIII wieku*, „Roczniki Historyczne”, т. 72, 2006, с. 86.

²⁷ *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 426.

²⁸ Там же, стб. 427.

²⁹ Там же.

³⁰ М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, с. 19.

³¹ В. Włodarski, *Polityka ruska Leszka Białego*, Lwów 1925, с. 32.

³² *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 427; *Тверская летопись*, с. 303; В. Włodarski, *Polityka ruska Leszka Białego*, с. 32.

³³ *Ипатьевская летопись*, стб. 718; *Летопись по Лаврентьевскому списку*, стб. 427.

Vitaliy Nagirnyy, *Russian-Hungarian meeting in Sanok in 1205*

The article is devoted to the analysis of the causes, chronology and the outcome of the meeting of the Hungarian King Andrew II and the Russian princess, widow of Galician-Volynian prince Roman Mstyslavovych in Sanok in 1205. The author comes to the conclusion that the meeting of representatives of the two ruling dynasties in the Russian border fortress was caused by the military campaign of the Hungarian king to the Galician-Volynian Rus and was the result of outrunning diplomatic action Ramanovychs' mother. The opinion that this event took place between mid-August and the beginning of winter 1205 is supported. The most important outcome of the agreement in Sanok was the recognition of the dependence of Romanovychs from Andrey II that led to the constant interference of the Hungarian king into the Russian affairs for the next decades.

Марта Фонт
(Печ)

ПЕРЕМИШЛЬ В ПОЛИТИКЕ ВЕНГЕРСКИХ КОРОЛЕЙ В РАННЕЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Средневековый Перемишль занимал важное место в политике венгерских королей и в отношениях Венгерского Королевства с Киевом или с соседним Галицким княжеством. В политике венгерских правителей в отношении Перемишльской земли можно выделить несколько этапов. Первый из них охватывает конец XI и середину XII века и характеризуется стремлением венгров опереться на союз с одним из князей Древней Руси. Второй этап охватывает время с 1205 по 1221 гг. (с перерывами) и включает в себя венгерские походы на Перемишль в союзе с польскими князьями, направленные на подчинение Перемишльской земли венгерскому королю и краковскому князю. Третий этап — это попытки венгров самостоятельно подчинить себе Перемишль в 1224/1225–1227/1228 гг.

Смотря на карту Центральной и Восточной Европы нельзя удивляться тому, что средневековый Перемишль занимал важное место в политике венгерских королей. Конечно, главное внимание Венгерского Королевства было направлено или на Киев, или на соседнее Галицкое княжество, но Перемишль также не раз оказывался в центре внимания венгерских правителей. В своей работе я коснусь отдельных событий, связанных с Перемишльской землей, на фоне внешней политики Арпадов.

В политике венгерских королей по отношению к указанному региону, по моему мнению, можно выделить три основных этапа. К первому из них можно отнести венгерские походы на Перемишль в союзе с одним из русских князей, которые преследовали цель занятия самого города или целой земли. Среди них надо выделить: поход короля Кальмана (в русской литературе — Коломан) Книжника в 1099 г. и походы короля Гезы II в 1150 и 1152 гг. Второй этап — это венгерские походы на Перемишль в союзе с польскими князьями, направленные на подчинение Перемишльской земли венгерскому королю и краковскому князю. Сюда можно отнести действия Андрея II и Лешка Белого в 1205–1214 гг. и от 1214 г. по август 1221 г.

Третий этап — это попытки венгров самостоятельно подчинить себе Перемишль. Он датируется 1224/1225–1227/1228 гг.

Брачные связи Арпадов и Рюриковичей

Династические контакты¹ вызывают интерес тем, что они представляют собой союзные отношения, а тем самым и повод для совместных походов и право на унаследование определенной территории. Само бракосочетание являлось последствием мирного договора и как бы гарантией мирных связей на будущее. Но в большинстве случаев при бракосочетаниях нам неизвестен целый процесс, приходится искать его причины и последствия.

Первым венгерским королем, кто женился на киевской княжне, был Андраш I (в русскоязычной литературе — Андрей I), но у него не было политических планов в области Перемишля, поскольку обособление перемишльской волости началось лишь в конце XI в. Следующий династический брак имел место в 1112 г., когда король Кальман женился на Евфимии Владимировне, но королеве около 1113–1114 гг. пришлось оставить Венгрию. По информации венгерских хроник Евфимия обвинялась в супружеской неверности: „rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in adulterio deprehensam recantem, nec violentia temeritate dimisit”². Скорее всего это послужило поводом к её изгнанию с Венгрии и возвращению в Киев, где у нее родился сын по имени Борис³, который в середине XII века всевозможными способами пытался захватить власть в Венгрии и стать венгерским королем.

Точные причины возвращения Евфимии на Русь нам неизвестны. Цитированный фрагмент хроники был создан во времена короля Бела II (1131–1141), ослепленного вместе с отцом по приказу Кальмана. Известно, что Бела II смог прийти к власти только потому, что кроме него в династии Арпадов не было мужского потомства. В тот момент появился Борис как претендент на престол, хотя его нелегитимное внебрачное происхождение могло сделать его права на престол сомнительными⁴. Однако, ни западноевропейские ни византийские источники не указывают на нелегитимное происхождение Бориса⁵.

Вполне правомерно можно предположить, что повторное появление Бориса в Венгрии сыграло важную роль в установлении союза Гезы II (1141–1162) с Киевом, скрепленного браком короля с Евфросиньей Мстиславной, сестрой великого киевского князя Изяслава Мстиславича. В свою очередь, Борис был

¹ M. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged 2005, 125–142 old.; *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén 900–1453*, szerk. M. Font, Pécs 2009, 35–38 old.

² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ed. A. Domanovszky, в: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I, ed. E. Szentpétery, Budapest 1937, p. 217–505, здесь: p. 429, cap. 149.

³ Там же.

⁴ Там же, p. 448, cap. 161.

⁵ M. Font, *Fattyú volt-e Borisz?*, „Interpress Magazin”, 1984/8, 22–26 old.; F. Makk, *Borisz, egy XII. századi trónkövetelő*, „Acta Antiqua et Archeologica”, Supplementum 6, 1987, 61–65 old.

двоюродным братом, как королевы, так и киевского князя⁶. Со стороны Гезы ожидалось, что, следуя союзу с венгерским королем, Изяслав не поддержит Бориса против своего зятя. Со стороны Венгрии данный союз привел к многократным походам на территорию Руси. В этом браке родились будущие венгерские короли: Иштван III (1162–1172) и Бела III (1172–1196). Сыном последнего был Андраш II (1205–1235), который — как и его отец — проявляли особый интерес к соседним княжествам Древней Руси.

Венгерский король Иштван III (1162–1172), первенец короля Гезы II и Евфросиньи, был обручен с дочерью Ярослава Осмомысла (1153–1187), но планируемая династическая связь была сорвана из-за действий византийской дипломатии, которая в условиях продолжающейся византийско-венгерской войны, видела в этом союзе угрозу для империи⁷.

Несколько десятилетий спустя третий сын короля Андраша II (1205–1235) — королевич Андраш (Андрей) — женился на дочери Мстислава Мстиславича, ранее торопецкого, потом новгородского, а в то время уже галицкого князя. Впоследствии этого бракосочетания королевич Андраш получил Перемишль, которым владел до самой смерти в 1234 г.⁸

Другую сторону династических отношений представляют собой браки, в которых венгерские королевны выдавались замуж за князей с династии Рюриковичей. Впервые это произошло, когда неизвестная нам по имени дочь короля Ласло I стала женой Ярослава Святополчича. Сходные случаи видим лишь после монгольского нашествия, когда две из дочерей короля Бела IV (1235–1270) были выданы замуж за русских князей: Анна за Ростислава Михайловича с черниговской династии и Констанция за Льва Даниловича с династии галицко-волынской Романовичей⁹. Во время монгольского нападения Ростислав с отцом в конце 1240 г. бежали в Венгрию, потом оба они вернулись на Русь. Михаил стал жертвой монголов¹⁰, а Ростислав с помощью венгров старался укрепиться в Галиче¹¹. Потерпев поражение от Романовичей под Ярославом в 1245 г. Ростислав остался в Венгрии. Бела IV пожаловал ему звание бана в Мачве в южной части Венгрии, сделал его таким образом одним из реализаторов венгерской экспансии на Балканах. Сын Ростислава и Анны, герцог Бела также был баном Мачвы, а дочь стала женой чешского короля Оттокара Пшемысла II. В свою очередь, Лев Данилович при жизни отца

⁶ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей*, Москва 1962, стб. 384. Венгерский перевод: М. Фонт, *Magyarok a Kijevi Evkönyvben*, „Szegedi középkortörténeti könyvtár”, т. 11, Szeged 1996, 114–115 old.

⁷ Gy. Moravcsik, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest 1988, 226 old.; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2000, p. 255–256.

⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 748.

⁹ Там же, стб. 795, 809; T. Senga, *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”*, „Századok”, т. 121, 1987, nr 4, 584–611 old.

¹⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 795; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev*, Toronto 1981.

¹¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 797, 800–805.

был активным участником политической деятельности Даниила, а после смерти отца в 1264 г., несмотря на родственные отношения с венгерскими Арпадами, стал союзником монголов¹².

Нам известны также бракосочетания и между представителями элиты обеих сторон. Например родственник Иштвана Святого, Ласло Лысый (*Ladislaus Calvus*) женился на русской княжне: „uxorem de Ruthenia dicitur accepisse”¹³, а в 1104 г. брат короля женился на дочери великого киевского князя Предславе¹⁴. В середине XII века при королевском дворе играл важную роль дядя короля по матери, бан Белош¹⁵. Дочь Белоша вышла замуж за Владимира Мстиславича, брата великого киевского князя. По всей вероятности в укреплении династических отношений путем нового брака принимала участие и королева Евфросинья¹⁶. К сожалению, у нас нет сведений о свите русских княгинь. Однако, можно предположить параллели с бракосочетаниями венгерских королев из членами западных династий, когда некоторые представительницы приехавшие в Венгрию в свите будущих королей, вышли замуж за венгерских аристократов.

Перемишль в походах венгерских королев

1. Ласло Святой (1077–1095) и Кальман Книжник (1095–1116)¹⁷.

Первое свидетельство того, что у Ласло были какие-то контакты с Русью, появляется в связи с битвой под Модьород (1074), когда он со своим братом Гезой — оба еще были только герцогами — готовились к борьбе с королем Саломоном (1063–1074). В канун битвы Ласло отправился искать помощи на Русь: „Ladislaus autem consilio fratris sui de civitate Vyhor ivit in Rusciam querere auxilium amicorum suorum”¹⁸ и „reversus est de Ruscia sine subsidie”¹⁹. Хотя он не получил помощи, все-таки вызывает интерес вопрос о том где он был и с кем встречался. Мне кажется, что он мог пребывать где-то в близости Венгрии — или во Владимире Волынском (в венгерских источниках *Lodomeria*) или в Киеве. Галицкого княжества еще не существовало, а о его будущие политические центры — Перемишль и Тереховля — впервые упомянуты лишь под 1078 г.²⁰

¹² Там же, стб. 898–899.

¹³ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 344, cap. 87.

¹⁴ *Повесть временных лет*, под ред. В.П. Адриановой-Перетц, т. 1: *Текст и перевод*, подготовка текста и перевод А.С. Лихачева, Москва 1950, с. 185.

¹⁵ *Korai magyar történelmi lexikon*, főszerk. Gy. Kristó, szerk. P. Engel, F. Makk, Budapest 1994, 96 old. (автор цитированной части F. Makk).

¹⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 407; М. Фонт, *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*, 152–153 old.

¹⁷ М. Фонт, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 143–147 old.

¹⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 377, cap. 111.

¹⁹ Там же, p. 381, cap. 115.

²⁰ М. Фонт, *Роль соседних кочевников в формировании древнерусских княжеств южного региона, в: Место России в Евразии/The Place Russia in Eurasia*, ed. Gy. Szvák, Budapest 2001, с. 55–63, здесь с. 61–62 (Серия: *Rusisztikai könyvek*, т. 9.).

В 1074 г. Владимир Волынский попал в руки великого киевского князя, Святослава²¹. Изгнанный из Киева Изяслав Ярославович бежал в Польшу, к родственникам своей жены. Поскольку битва под Модьород произошла в марте 1074 г., то пребывание Ласло на Руси можно отнести к осени 1073 г. В это время Изяслав был уже в Кракове, что объясняет, почему Ласло вернулся без помощи. Но сама попытка Ласло искать помощь на Руси поднимает вопрос о каких-то личных семейных отношениях между ним и одним из русских князей. Нам известно, что Ласло женился в 1078 г. на дочери Рудольфа Швабского, избранного противниками Генриха IV немецким королем в ходе конфликта вокруг инвеституры²². Время рождения короля Ласло датируется 1040 г.²³, то есть в 1078 г. ему уже исполнилось 38 лет. По средневековым обычаям бракосочетания происходили в возрасте 15–20 лет. Это дает возможность предположить о существовании более раннего, но не известного нам брака Ласло²⁴. О контактах Ласло с Русью есть сведения также под 1091 г., когда король основал монастырь в Шомодьваре, где присутствовали члены его семьи, в том числе брат Ламперт, двоюродный брат Давыд и зять „Gerasclaus filius regis Ruthenogum gener ipsius”²⁵. Это свидетельствует о том, что одна из дочерей Ласло была замужем за одним из Рюриковичей. Но за кем? Д. Дьерфи считал его сыном великого князя Святослава (1073–1076)²⁶. Безусловно, среди сыновей Святослава найдем одного по имени Ярослав (*Gerasclaus* отождествляется именно с этим именем), но он не имел отношения к венгерским делам. По моему мнению, зятем короля был Ярослав Святополкович, внук Изяслава Ярославича, который поддерживал тесные союзные отношения с Польшей. Однако, нам известно, что в 1073 г. вместе с Изяславом за границу бежала и вся его семья, в том числе и сын Святополк. Старший Изяславович родился около 1050 г., то есть во время бегства, по всей вероятности, у него уже была своя семья. По возвращении на Русь Святополк оказался во Владимире Волынском²⁷, а когда после смерти отца у него возник конфликт с родными, он мог вернуться в Венгрию и женить сына на дочери Ласло. В 1093 г. Святополк стал великим киевским князем, а Владимир Волынский отдал сыну Ярославу²⁸, которого в 1097 г. отправил в Венгрию за помощью²⁹. Несмотря

²¹ *Памятники литературы Древней Руси X – начала XII вв.*, сост. Д.С.Лихачев и Л.А.Дмитриев, Москва 1978, с. 194, 196.

²² T. Struve, *Das Bild des Gegenkönigs Rudolf von Schwaben in der zeitgenössischen Historiographie*, в: *Ex ipsierum documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann*, hrsg. von K. Herbers, H.H. Kortüm, C. Servatius, Sigmaringen 1991, s. 459–475.

²³ Gy. Kristó, F. Makk, *Az Árpád-ház uralkodói*, Budapest 1996, 107 old.

²⁴ М. Фонт, *Соседние славянские государства в политике Ласло I*, в: *Nemzetközi szlavisztikai Napok 1994*, Szombathely 1995, с. 399–406, здесь с. 401.

²⁵ *Diplomata Hungariae Antiquissima* [далее: *DHA*], vol. 1: 1000–1131, ed. Gy. Györffy, Budapest 1992, p. 268.

²⁶ *Magyarország története tíz kötetben*, т. 1, szerk. Gy. Székely, Budapest 1984, 938 old. (Автор цитированного текста Gy. Györffy).

²⁷ О.М. Рапов, *Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв.*, Москва 1977, с. 84–85.

²⁸ Там же, с. 88–89.

²⁹ *Повесть временных лет*, т. 1, с. 170; *Памятники литературы Древней Руси*, с. 262.

на то, что королем Венгрии был уже Кальман, династические связи сохранились. Также было и позже, при Иштване II, когда Ярослав снова просил помощи у венгров, при совершенно изменившейся политической обстановке.

Первым известным нам венгерским походом в направлении Перемишльской земли была кампания короля Ласло I в 1091 г.: „Rex vadit contra Ruthenos eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intraverunt”³⁰. Известие можно считать достоверным, поскольку именно в это время в Перемишле и Тербовле укрепились Володарь и Василько Ростиславичи, которые находились в конфликте с Киевом и с польскими князьями, и опирались на помощь степных кочевников³¹.

Следующий венгерский поход на Русь, организованный Кальманом в 1099 г., и его тяжелое поражение в битве под Перемишлем обширно изложены как в *Повести временных лет*³², так и в венгерской хронике. В венгерской хронике описание этих событий начинается словами: „Post hec autem rex invasit Rusciam”³³ (см. карту № 1). Согласно венгерскому источнику, Кальман даже хотел вернуться на Русь, чтобы „исправить” свою „ошибку”: „Deinde rex volebat ire in Rusciam”³⁴.

2. Геза II (1141–1162) и его сын, Иштван III³⁵.

К середине XII века вследствие процесса раздробленности на Руси сформировались т.н. „княжеские коалиции”, во главе которых с одной стороны стояли князья владимиристо-суздальские и галицкие, а с другой — волинские и смоленские. Между двумя группами „колебались” черниговские князья, не раз изменяя свою позицию. Упомянутые две группы следовали противоположной по отношению к соседям политике, в том числе и к Византии. О конфликтах волинско-смоленской группы с Византией свидетельствует выбор киевского митрополита без патриаршеского согласия. В свою очередь, князья Суздаля и Галича находились в династическом союзе с Византией³⁶. После бракосочетания короля Гезы II с Евфросиньей Мстиславной вступили в действие союзные отношения Венгрии с Киевом: Геза II шесть раз поддерживал своего шурина, Изяслава Мстиславича в княжеских междоусобицах³⁷. Об

³⁰ *Chronici ungarici compositio saeculi XIV*, p. 414–415, cap. 138.

³¹ См. напр.: Н.И. Щавелева, *Древняя Русь в „Польской истории” Яна Длугоша*, Москва 2004, с. 149.

³² *Повесть временных лет*, т. I, с. 179.

³³ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 423–426, cap. 145.

³⁴ Там же, p. 426, cap. 147.

³⁵ М. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 160–179 old.

³⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 521; В.Т. Пашуто, *Внешняя политика Древней Руси*, Москва 1968, с. 422; E. Frances, *Les Relations russo-byzantines au XII-e siècle et la domination de Galicie au bas-Danube*, „Byzantino-Slavica”, 1959, vol. 1, s. 50–62.

³⁷ О.М. Рапов, *Княжеские владения на Руси*, с. 145–146; П.П. Толочко, *Нащадки Мономаха*, Киев 1972; К.Я. Грот, *Изъ истории Угрии и славянства в XII в. (1141–1173)*, Варшава 1889, с. 149–209; С.М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, т. 1–2, Москва 1959, с. 443–156; I. Крип’якевич, *Галицко-Волинське князівство*, Київ 1984, с. 75–76; Н.Ф. Котляр, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волинской Руси IX–XIII вв.*, Киев 1985, с. 84; F. Makk, *Magyarország a 12. században*, Budapest 1986, 128–131 old.; Gy. Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1986, 81–86 old.; M. Font, *II. Géza orosz politikája 1141–1152*, „Acta Universitatis Szegediensis de Artilla József nominatae. Acta Historica”, t. 47, 1980, 33–39 old.; еж же, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 164–167 old.

этих походах подробно рассказывается в летописях, в первую очередь в *Киевской летописи*³⁸. В венгерской хронике упоминается лишь два похода, во главе которых стоял сам король: „rex Geycha ... duxit exercitum in Rusciam super Lodomerium ducem, ut vindicaret iniuriam soceri sui Minosloy pro quo etiam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a Ruthenis et Cunis”³⁹. Дальнейшие известия содержатся в византийских хрониках — Никиты Хониата и Киннама — а также в хронике немецкого автора Генриха из Мюгельна⁴⁰. Параллельно с венгерскими походами на Русь продолжались военные действия на границе Венгрии с Византией⁴¹ (см. таблицу № 2). Анализ событий на двух концах Венгрии ставит перед нами следующие вопросы:

- какую роль играли венгры в планах Изяслава;
- способствуют ли проведение параллелей между венгерскими походами установлению более точной датировки событий;
- какое влияние на развитие событий имела международная ситуация.

Под 1149 г. мы имеем первую просьбу Изяслава о венгерской помощи: „король же ему впрочема река ему: ратень есмь съ Цѣсаремъ, яже боудоу порожень а самъ поиду, а паки ли а полку своя поущю”⁴². В это время начался бунт сербов против Византии, который поддержал Геза⁴³. Вкратце после этого приехал второй посол Изяслава с просьбой: „съ рождества Христова полѣзите на кони, а король бы не порожень и пусти ему Оугоръ”⁴⁴. Но король ограничился только давлением на галицкого князя Владимирка путем выдвижения своих войск к границам. Данный поступок можно считать поворотным пунктом в политике Гезы по отношению к Владимирку, т. е. он означал разрыв былого венгерско-галицкого союза⁴⁵. Осенью 1150 г. король

³⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 360–465; См. также: *Летописец Переяславля Суздальского*, Москва 1851, с. 59–68; *Новгородская Первая Летопись старшего и младшего изводов*, Москва–Ленинград 1950, с. 28–29 (без упоминания венгров).

³⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, p. 460, cap. 167.

⁴⁰ Gy. Moravcsik, *Az Árpád-kori magyar*, 199–209, 269–171 old.; *Chronicon Henrici de Mügelin Germanice Conscriptum*, ed. E. Travnik, в: *Scriptores Rerum Hungaricarum. II*, ed. E. Szentpétery, Budapest 1938, p. 87–223. здесь: p. 198, cap. 52.

⁴¹ О датировке войн на Руси, см.: А. Нодинка, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest 1916, 88 old.; И. Г. Бережков, *Хронология русского летописания*, Москва 1963, с. 147–149. О датировке византийских войн, см.: Gy. Moravcsik, *Bizánc és a magyarság*, Budapest 1953, 78–87 old.; F. Makk, *The Árpáds and the Comneni*, Budapest 1989, 42–62 old.; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontiers*, p. 229–234; Г. Г. Литаврин, *Византия и славяне. Сборник статей*, Москва 2001, с. 509–510. О датировке обоих конфликтов, см.: Gy. Pauler, *II. Géza orosz-görög háborúi*, „Had történeti Közlemények”, 1890, 1–19, 273–285 old. Более точную датировку дает P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontiers*, p. 223–224 (направивается вопрос почему автор пропустил события 1149 г.).

⁴² *Ипатьевская летопись*, стб. 384–385.

⁴³ Ф. Макк, *К достоверности одного из сообщений Киевской летописи*, „Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae. Supplementum”, 1981, 9–13 old.; его же, *Magyarország a 12. században*, 132 old.

⁴⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 385.

⁴⁵ М. Фонт, *Политические отношения венгерского короля Гезы II с Русью 1141–1152*, в: *Hungaro-Slavica*, 1983, Budapest 1983, с. 33–40.

лично отправился против Владимирка, занял Санок и много сел возле Перемишля⁴⁶. Когда венгры вернулись на родину, с ними пошел и Владимир Мстиславич, брат киевского князя. Наверно он приехал за своей невестой. У нас нет сведений о том, чем он занимался в Венгрии, а предположение В. Пашуто⁴⁷ об участии Владимира в венгерско-византийской войне можно читать чистой выдумкой. В начале 1151 г. Владимир Мстиславич возвращается вместе с венгерскими войсками на Русь, с помощью которых захватывает Киев⁴⁸. В это время венгерский король пребывал на южных границах Венгрии и следующее войско он отправил с сыном Изяслава Мстиславича, Мстиславом Изяславичем⁴⁹. В 1152 г. Геза II опять лично повел свои войска, когда произошел очередной виток конфликта между Изяславом и Владимирком⁵⁰. Войска короля и великого князя встретились под Перемишлем. Далее получился как-бы повтор событий 1150 г. — Владимирко уговорил короля и венгерских военачальников отказаться от продолжения наступления (см. карту № 2) и напомнил о своей помощи, оказанной отцу короля, Беле Слепому в 1135 г., когда у Бёлы возник конфликт с поляками.

Интенсивную помощь венгерского короля Изяславу Мстиславичу сделало возможным заключение перемирия Венгрии с Византией в начале 1151 г. По южным границам Венгрии военные действия возобновились лишь в 1153 г. К этому времени произошли важные изменения на Руси: в 1153 г. умер Владимирко, а в 1154 г. — Изяслав Мстиславич. Сопоставляя хронологию событий на двух концах Венгрии можно в некоторой степени уточнить датировку походов венгерского короля на Русь. Все шестеро походов венгерского короля были вызваны просьбой о помощи шурина короля, Изяслава Мстиславича. Мне кажется, что новый союз не был направлен против галицкого Владимирка. Как видно с событий 1150 и 1152 гг. король и его окружение заняли посредническое положение: помогали близкому родственнику, но не хотели конфликта с Владимирком. После 1152 г. Геза больше не отправлял войска на Русь, хотя и обещал помощь Изяславу⁵¹. В 1155 г. он снабдил деньгами свою тещу, побывавшую в Венгрии⁵², а в 1156 г. его шурина, Владимир Мстиславич оставил Венгрию также не с пустыми руками⁵³. У короля не было достаточных сил вести походы в двух разных направлениях, а война с Византией продолжалась⁵⁴. В конце 1150-х гг. братья короля проявили свое недовольство, которому

⁴⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 406. Венгерский перевод: М. Font, *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*, 153 old.

⁴⁷ В.Т. Пашуто, *Внешняя политика*, с. 171.

⁴⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 408–410, 413, 415–416, 420.

⁴⁹ Там же, стб. 420–421, 425, 434, 441–442.

⁵⁰ Там же, стб. 446–454; *Chronicon Henrici de Múgeln Germanice Conscripsum*, p. 199, cap. 53.

⁵¹ *Ипатьевская летопись*, стб.452.

⁵² Там же, стб. 482–483.

⁵³ Там же, стб. 483–485.

⁵⁴ F. Makk, *Magyarország a 12. században*, 131 old.; Gy. Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 86 old. О репроре Борисе, см.: Gy. Moravcsik, *Az Árpád-kori magyar*, 271 old.; R. Kerbl, *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn-zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich*, Wien 1979, s. 99; A.B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier*, New York 1968, p. 70–75.

Геза II хотел препятствовать обеспечением пожалований⁵⁵. Но несмотря на это они оба искали поддержки у византийского императора. Так поступил и бан Белош, дядя короля⁵⁶. Все это привело Гезу II к возобновлению союза с галицким князем, сыном своего бывшего союзника, Ярославом Владимировичем. Но г. Перемишль в этом контексте не упоминается. Послы Гезы II поддерживали выступления Ярослава против Ивана Ростиславича, претендента на галицкое княжение⁵⁷. С другой стороны, галицкие войска поддерживали Иштвана III (1162–1172)⁵⁸ в борьбе с его дядей, Иштваном IV. Но развить более тесное сотрудничество воспрепятствовала деятельность византийских дипломатов⁵⁹.

3. Андраш II (1205–1235) и его сын, герцог Андраш⁶⁰

Правление Андраша II характеризуется постоянными походами на Галицкую Русь, целью которых можно считать установление своего влияния на территории княжества. Чтобы достичь этой цели король прибегал к разным дипломатическим способам и военным союзам. Интерес к определенным галицким центрам проявляли и польские князья, в первую очередь краковский князь Лешек Белый. В этих перекрещивающихся планах Перемишль условно отошел в сферу интересов поляков. Вследствие этого, первый этап галицких войн Андраша II (по 1221 г.) характеризуется чередующимися сотрудничеством и борьбой с Краковом. После несколько лет конфронтации венгерский король пошел на соглашение с Лешком, их компромисс отражен в так называемом Спишском соглашении 1214 г. При этом Перемишль остался под влиянием поляков, с чем Андраш II согласился только временно. Как только у него появилась возможность расширить свою власть и на Перемишль, он, не колеблясь, сделал этот шаг. Между 1214 и 1221 гг. правителями княжества были малолетние дети Андраша II и Лешка: Кальман и Саломея. Когда они попали в плен Мстислава Мстиславича, венгерско-польское сопротивление кончилось.

После заключения мирного договора между Андрашем II и Мстиславом начался новый период в галицкой политике венгерского короля. В 1221–1225 гг. в Перемишле правил третий сын короля по имени Андраш, и тем самым Перемишль стал исходным пунктом для расширения венгерского влияния на всю территорию Галицкого княжества. Король Андраш II со своими двумя старшими сыновьями

⁵⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, in: *SRHI*, p. 460, cap. 167.

⁵⁶ В.Т. Пашуто, *Внешняя политика*, с. 179; М. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 178 old.

⁵⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 496–497, 519; E. Frances, *Les Relations russo-byzantines*, s. 55–57; И.Г. Березков, *Хронология русского летописания*, с. 161; I. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, с. 78; Н.Ф. Котляр, *Формирование территории*, с. 85.

⁵⁸ К.И. Прот, *Изъ истории Угрии*, с. 273–291; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, Львів 1905, с. 438–441; В.Т. Пашуто, *Внешняя политика*, с. 179; F. Makk, *Magyarország a 12. században*, 170 old.; Gy. Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 88–90 old.

⁵⁹ Gy. Moravcsik, *Az Árpád-kori magyar*, 217 old.; A.B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier*, p. 93–94, 96; R. Kerbl, *Byzantinische Prinzessinnen*, s. 129.

⁶⁰ М. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 188–233 old.

оказывал помощь королевичу Андрашу до самой его смерти в 1234 г. (см. карту № 3.).

Итоги

Подводя итоги можно установить, что битвы под Перемишлем и владение им как одним из важных центров были частью политики венгерских королей. На первых порах — при Ласло, Кальмане и Гезе II — венгерские короли поддерживали союзных с ними русских князей; позже — при Андраше II — старались осуществить свое господство над княжеством. Венгры достигли успехов в тех случаях, когда на Руси появлялось королевское войско, т.е. достаточно могущественная военная сила, составленная из войск отдельных комитатов⁶¹. В Венгрии королевская власть была прочной а войска состояли из разных по происхождению и вооружению элементов⁶². А на Руси княжеская власть не была прочной: численность войск зависела от доходов, доходы от размера волости, а сам волость от внутренних династических отношений⁶³. Несмотря на это успехи венгров были временными: королевское войско не осталось на постоянно на Руси, а небольшие по численности отряды королевичей не имели превосходства по отношению к русским дружинам, особенно, когда на помощь князьям приходили кочевники⁶⁴.

⁶¹ Gy. Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 184–210 old.

⁶² См. об этом: *Поучение (Institutio morum)* короля Иштвана своему сыну: „ex diversis partibus veniunt hospites ... diversaque arma secum ducunt“, SRH II, p. 625, cap. 6.

⁶³ M. Font, *The Nature of the Kievan (Grand) Prince*, в: *Карпаты: людина, етнос, цивілізація. Науковий журнал з проблем карпатознавства*, вип.1, Івано-Франківск 2009, с. 74–84.

⁶⁴ M. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 214–232 old.

Таблица № 1. Династические связи между Арпадами и Рюриковичами

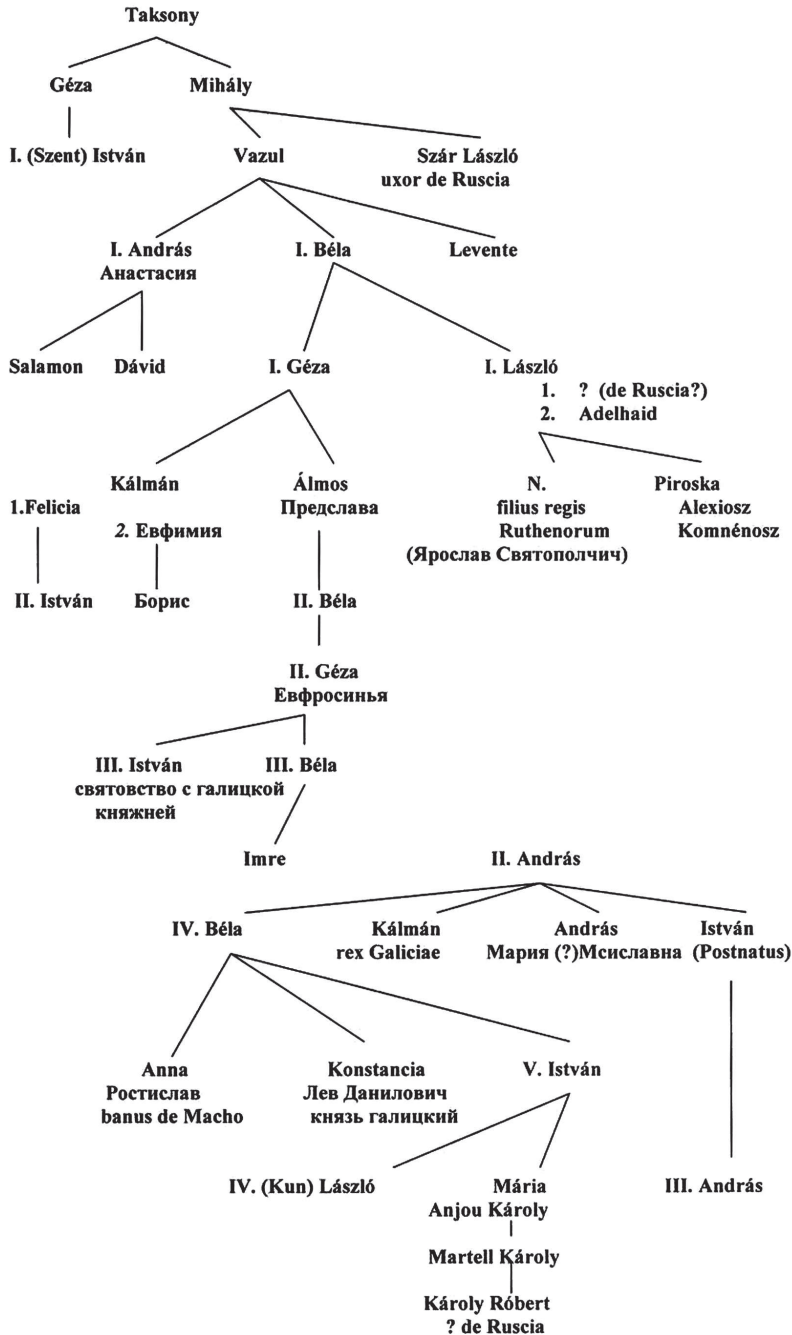

Таблица № 2. Параллельные походы венгерского короля Гезы II

<i>Походы Гезы II на Русь</i>	<i>Военные действия по южным границам Венгрии с Византией</i>
1148 ранняя весна (поход против Чернигова)	
	Вторая половина 1149 г.
Рождество 1149 г. (обещание помощи Изяславу Мстиславовичу, королевские отряды в готовности)	
Осень 1150 г. (Король Геза II лично руководит действиями венгров) присутствие короля под Перемышлем	<i>Сентябрь</i> 1150 г. (Битва на реке Таре)
	<i>Октябрь</i> 1150 г. (Осада Срема, заключение перемирия по Дунаю)
Февраль–март 1151 г. (венгры принимают участие в захвате Киева)	
	<i>Апрель 1151 г. (заключение перемирия по Дунаю)</i>
Июнь 1151 г. (Владимирко разбивает венгерское войско)	
Первая половина 1152 г. (покорение Владимирка) присутствие короля под Перемышлем	
	Весна 1153 (заключение мира в Софии)
	Конец 1154 г. (осень?) (войска Гезы у захватывают Браничево)
	Весна 1155 г. (поход Мануила I и заключение мира)

Таблица № 3 Уточненная хронология походов Гезы II на Русь

время просьбы о помощи	начало похода	конец похода
1. осень/зима 1147 г.	?	ранняя весна 1148 г.
2. а. сентябрь 1149 г.		
б. поздняя осень 1149 г.	Рождество 1149 г.	вторая половина января 1150 г.
3. август/сентябрь 1150 г.	?	конец октября 1150 г.
4. декабрь 1150 г./ январь 1151 г.	февраль/март 1151 г.	начало апреля 1151 г.
5. конец мая 1151 г.	июнь 1151 г.	
6. ?		первая половина 1152 г.

Карта № 1. Поход 1099 г.

Карта № 2: Походы 1150 и 1152 гг.

1150 г.

1152 г.

Карта № 3: Перемышль в политике Андраша II. Венгерские походы на Перемышль

Márta Font, *Przemysl in Hungarian kings' policy of early Middle Ages*

Medieval Przemysl held an important place in policy of Hungarian kings and in relations between Kingdom of Hungary and Kiev or with neighboring principality of Halych. In Hungarian rulers' policy towards Land of Przemysl few phases can be disclosed. First of them lasts since the end of 11th to half of 12th century and is characterized by Hungarian plans to rely on one of Ruthenian princes and seek some form of alliance. Second phase, from 1205 to 1221 (with gaps) covers the period of Hungarians campaigns against Przemysl. Hungarians were supported by Polish princes and desired to take the city into Hungarians king's and Krakow prince's sphere of influence. Third phase was characterized by Hungarian attempts at taking control of Przemysl for themselves in 1224/1225–1227/1228.

Мирослав Волошук
(Ивано-Франковск)

TERRA PRAEMIZLIENSI IN REGNUM HUNGARIAE В XIII ВЕКЕ. ХРОНОЛОГИЯ ПРОБЛЕМЫ

Работа посвящена хронологии принадлежности Перемишля и Перемишльской земли венгерской династии Арпадов в первой половине XIII века. На основании летописных свидетельств возможно реконструировать периодизацию такового контроля, но практически невозможно понять характер самого управления. Венгерских или польских источников, отображавших данную тему, пока не обнаружено. Собственно можно очертить как минимум пять более или менее длительных периодов, ознаменовавшихся присутствием венгерского контроля над указанными землями, в общей сложности, длившегося около 19–20 лет. Не исключено, что данный процесс происходил также под знаком обоюдной миграции населения, о чем, возможно, косвенно свидетельствует актовый материал конца XIV в. Тем не менее, в XIII в. венграм не удалось удержаться не только в Галичине, но и в приграничной Перемишльской земле, с конца 40 – начала 50-х гг. XIII века окончательно вошедшей во владения династии Романовичей и пребывавшей там до середины XIV века.

Формирование границ Галицкой земли на протяжении XII–XIV вв. постоянно происходило под влиянием внешних факторов, среди которых не последнее место занимал венгерский. В историографии до сих пор только косвенно рассматривались вопросы принадлежности отдельных территорий Галицкого Предгорья династии Арпадов, а затем и Анжу. Конечно же, более классической является мысль о том, что утверждение в Перемишле, Тереховле и Звенигороде в конце XI в. сыновей Ростислава Владимировича означало полное подчинение западной окраины владений Рюриковичей с дальнейшей ее христианизацией и централизацией государственного аппарата. Более или менее похожими были действия второй галицкой династии Романовичей (1198/1199–1340 гг.), чьи цезаропапистские стремления не раз приводили к внутренним беспокойствам, изгнанию правящих князей, к какой бы русской династии они не принадлежали. Параллельно, с середины – конца XII века укрепились симпатии к венгерской системе управления;

заклучались двусторонние браки на уровне знати, имели место переселения жителей с территории Галицкой земли в Венгрию и др. Более корректно происходил и межконфессиональный диалог. В Галичине от середины – второй половины XIII века активно занимались миссионерской деятельностью нищенствующие ордена, здесь позже возникали их монастыри и строились храмы-ротонды, принадлежавшие католическим общинам.

Перемишль и Перемишльская земля¹ зафиксированы в более поздних венгерских источниках конца XIV века как *castrum Premisl* и *terra* или *district Praemizliensi*². Географическое расположение города, хорошо известного из источников еще с IX–X веков, „по умолчанию” в свое время привлекало к нему внимание не только киевских князей, но и властителей Польши и Венгрии. Фактически для западных соседей это были восточные ворота в бассейн рек Днестр и Прут. Отсюда довольно легко можно было контролировать транзитные потоки торговли, ведущие из Киева, стран арабского Востока, Кавказа и др. Даже первостепенная принадлежность и происхождение названия Перемишля очевидно чешско-польское, а не „русское”, имея связь с династией Пшемьслидов. Поэтому, безусловно, после успешного захвата данной земли князем Владимиром Святославовичем в 981 г. и дальнейшего укрепления влияния в регионе его сыном Ярославом в 30-е гг. XI века вопрос о династической принадлежности Перемишля до начала XIII века не подымался.

Здесь часто правили „случайные” князья, коим город был передан во владение в силу различных политических или военных событий более влиятельными местными властителями. Такими были, например, Константин из Рязани, или же Александр Всеволодович, прежде княживший в Белзе. Несомненно, очень странно выглядел контроль города Львом Даниловичем на момент, когда династия Романовичей была лишена возможности обосноваться в Галиче, где правил представитель черниговского семейства — Михаил Всеволодович и его сын Ростислав. В период татарского нашествия имел место прецедент, когда известный галицкий боярин, дворянский Григорий Василькович „собъ горную страну Перемьшльскоую мышлалше вдержати”³. Таким образом, периферийное расположение земли относительно других владений Рюриковичей (а особенно их галицких ответвлений — Ростиславовичей и Романовичей), а также княжеский статус самого города в ко-

¹ На страницах *Повести временных лет* и *Киевской летописи* указанный топоним упоминается 16 раз, в так называемой *Галицко-Волынской летописи* — 21. В летописании других земель и княжеств вариативность и количество упоминаний о Перемишле минимальные. Как ни странно, но и польские источники XII–XV вв. о статусе Перемишльской земли в XIII в. умалчивают. Даже Ян Длугош, несмотря на активное использование в своем повествовании русского летописания, период первой половины XIII в. с точки зрения истории Перемишля вообще никак не отобразил (см. например: Н.И. Щавелева, *Древняя Русь в „Польской истории” Яна Длугоша (книги I–VI): текст, перевод, комментарии*, Москва 2004, с. 488).

² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* [далее: *CDH*], ed. G. Fejer, т. 10, в. 1, Budae 1834, s. 225, 261–262.

³ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей* [далее: *ПСРЛ*], т.2, изд.2, Москва 2001, стб. 790.

нечном итоге приводил к подобным ярко выраженным особенностям подчинения и управления.

Казусом, повлиявшим на временные фрагментарные изменения статуса города и его ближайших окраин, конечно же, стала гибель „самодержца всел Роуси” Романа Мстиславовича (1198/1199–1205) в июне 1205 г. и принятие в августе этого же года политического и династического подданства его вдовы от венгерского короля Эндре II (Andreas, 1205–1235) в г. Сянок, входившем в состав Перемишльской земли. Король окончательно и бесповоротно включил в свой титул приставку *Galitiae Lodomeriaeque Rex*, никогда не отрекаясь своих притязаний на данные территории даже при условии невозможности их присоединить и контролировать *de facto*⁴. До сих пор ведутся отчаянные попытки историков объяснить феномен столь длительного отстаивания данных намерений, хотя однозначного и целостного ответа так пока никто и не предложил.

В данном случае интереснейшим фактом, возможно, повлиявшим на выбор внешнеполитических мотиваций Арпадов в восточном направлении, была находка польских археологов на территории Перемишля в 70-х гг. XX века. Ученым удалось обнаружить захоронение венгерского всадника и датировать его X веком⁵. По словам современного ведущего венгерского археолога Иштвана Фодора, возможно кратковременное пребывание какого-то из племен только что переселившихся в Паннонию венгров в окрестностях города в конечном результате повлияло на сохранение притязаний к данной земле после утраты своих влияний здесь в конце X – начале XI века⁶.

Рассечение Перемишльской земли транзитным торговым путем, неоднократно используемым венгерскими войсками в XII веке для участия в межкняжеских противостояниях Мономаховичей, Ростиславовичей и Ольговичей, в конечном результате привело к периодическому вхождению самого Перемишля в состав королевства. Безусловно, эти события имеют свою хронологию, заслуживая на особое внимание, даже несмотря на собственную фрагментарность, поскольку существенно дополняют общую картину развития города и его окраин.

Можно с уверенностью утверждать, что данная проблематика не нашла должного представления на страницах исторических исследований. Известные ученые XIX – начала XXI века фактически не обращали внимания на более или менее

⁴ Важно то, что венгры четко отличали „территориальные” аспекты употребления титулов для представителей собственной династии. Правящие монархи всегда считались королями *Galitiae Lodomeriaeque*, для молодого Каалмана в 1214 г. было принято решение оформить титул *Galitiae Rex*, или же *Rex Ruthenorum*, его младший брат Эндре с 1227 по 1234 гг. (с перерывами) именовался *Galitiae Dux*. В то же время Даниил Романович в венгерских документах всегда упоминается как *Dux Lodomeriae*, или *Russiae Rex*. Зять Бела IV, князь Ростислав Михайлович, получил титул *Galitiae Dux* только после смерти герцога Эндре в 1234 г. Таким образом, сохранялся континуитет унаследования титулов, этика их восприятия, узкого и широкого понимания даже в контексте противостояния с другими претендентами на Галицкую землю.

⁵ A. Koperski, M. Parczewski, *Das Altungarische Reitergrab von Przemysl (Südostpolen)*, in: „Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, 1978, т. 30, fasc. 1–2, s. 213–231.

⁶ Данные предположения были высказаны во время личной встречи автора с Иштваном Фодором, состоявшейся 28 января 2009 г. в Национальном Музее (г. Будапешт, Венгрия).

кратковременные переходы Перемишля и Перемишльской земли в состав Венгрии. Освещение предмета данного исследования в работах большинства наших предшественников происходило более чем лаконично⁷. Возможно, это было обосновано политической подоплекой вопросов миграции в Восточной Европе, особо остро ощущавшихся после событий Второй мировой войны, масштабных насильственных переселений 1945–1947 гг., завершившихся включением в состав Социалистической Республики Польша целого ряда этнически украинских территорий. Таким образом, до конца XX века вопрос об этническом и политическом статусе данного региона, как в средневековый период, так и в новейшее время, принадлежал к числу „непопулярных” и „заведомо опасных” для изучения.

Тем не менее, более внимательно тема о временной принадлежности Перемишльской земли к владениям династии Арпадов в XIII века в разное время освещалась на страницах работ Мирона Кордубы⁸, Степана Томашивского⁹, Леонтия Войтовича¹⁰, Александра Майорова¹¹, Андрея Петрыка¹², Дариуша Домбровского¹³, Виталия Нагирного¹⁴ и др. Отдельное место занимает диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, защищенная в 1998 г. Василием Рудым, на тему *Перемишльська земля (IX – середина XIV вв.)*, отличающаяся не слишком высоким уровнем, но все же являющаяся пока единственным специальным исследованием по теме Перемишльской земли в современной украинской исторической науке¹⁵. Есть и новейшие польские исследования по данной проблеме¹⁶.

⁷ См. работы Николая Карамзина, Сергея Соловьева, Дениса Зубрицкого, Антония Петрушевича, Исидора Шпараневича, Михаила Грушевского, Владимира Пашуто, Ивана Крипьякевича, Александра Головка, Николая Котляра, Дюры Харди, Мариуша Бартницкого, Марты Фонт и др.

⁸ М. Кордуба, *Західні пограниччя Галицької Держави між Карпатами та долиниім Сяном (з картою)*, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці історично-філософичної секції”, т. 138–140, 1925, с. 159–245.

⁹ С. Томашівський, *Перемишсько-руський князь, якого ми досі не знали*, в: *Нова зоря*, ч. 29 (329), Львів 1930, с. 9–10.

¹⁰ Л.В. Войтович, *Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії*, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка”, т. 252: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, 2006, с. 187–206; его же: *Границы Галицко-Волинского государства*, „Русин. Международный исторический журнал”, 2011, №4 (25), с. 5–41.

¹¹ А.В. Майоров, *Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община*, Санкт-Петербург 2001, с. 102, 168–171.

¹² А. Петрик, *До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі*, в: „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 6, Дрогобич, 2002, с. 105–117; его же: *Історико-краєзнавчі аспекти дослідження боярських родоводів Перемишльської землі на сторінках*, „Записок Наукового Товариства імені Шевченка”, в: *Студії з архівної справи та документознавства*, т. 10, Київ 2003, с. 79–84; его же: *Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави*, в: „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 9, 2005, с. 181–193 и др.

¹³ См., напр., биографии князей Льва Даниловича и Мстислава Мстиславовича в: D. Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 352–357, 506–512.

¹⁴ W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1205*, Kraków 2011, s. 187–188, 198.

¹⁵ В.А. Рудий, *Перемишльська земля (IX – середина XIV ст.): Автореферат дисертації ...кандидата історичних наук. 07.00.01, Львівський державний університет імені Івана Франка*, Львів 1998.

¹⁶ *Przemysł wczesnośredniowieczny*, pod. red. E. Sosnowskiej, Warszawa 2010.

Безусловно, предлагая научному сообществу пересмотреть некоторые давно устаревшие стереотипы касательно исторического прошлого Галицкой земли в конце XII – первой половины XIII века, есть, как мы считаем, резон очертить хотя бы хронологию принадлежности Перемишля и Перемишльской земли к Венгерскому королевству, или же к отдельным представителям династии Арпадов.

1. Итак, безусловно первым наиболее заметным эпизодом утверждения власти короля Эндре II в данной земле был результат встречи с вдовой погибшего князя Романа Мстиславовича в Санок¹⁷, после чего венгерский монарх фактически утвердил свой сюзеренитет над малолетними наследниками галицко-владимирского правителя — Даниилом и Васильком. Данное событие традиционно датируется в историографии августом 1205 г.¹⁸. Общеизвестным есть использование Арпадами в официальной титулатуре приставки „Galitiae Lodomeriaeque Rex” именно после этой встречи. Первые документы с таким титулом появляются в венгерских канцеляриях с 1206 г.¹⁹. Хотя сам город в обстоятельствах переговоров не упоминается, Сянок принадлежал к Перемишльской округе, поэтому „по умолчанию”, на наш взгляд, можно считать, что со второй половины 1205 г. он находился в сфере влияния венгерской королевской администрации.

Длительность такового пребывания обуславливалась борьбой за вакантный галицкий престол, начавшейся сразу же после смерти князя Романа. Арпады, занимая фактически позицию верховного сюзерена в Галицкой земле, не препятствовали вокняжению в отдельных резиденциях легитимных представителей из династии Ольговичей, коими оказались Владимир и Роман Игоревичи. Точно известно, что приблизительно от июня – июля 1206 г. „посадиша и в Галичѣ Володимера . а Романа во Звенигородѣ”²⁰. Странно, но о третьем княжеском центре — Перемишле — ничего неизвестно. Поэтому мы считаем, что он мог и дальше находиться под венгерским влиянием, которое точно прекратилось не раньше лета 1209/1210 г. Именно после сложных перипетий противостояния между Игоревичами, управления Галичиной венгерским воеводой Бенедиктом и повторного возвращения в столицу русских князей „седе же Володимеръ в Галичѣ . а Романъ во Звенигородѣ . а Стѣславъ в Перемишли . а сѣю своемуу да Теробовль Изаславоу”²¹. Таким образом, с высоким процентом вероятности можно, на наш взгляд, считать доказанным пребывание Перемишля и Перемишльской земли в составе Венгерского королевства, или же при наличии здесь власти местной правящей династии с августа 1205 по лето 1209/1210 гг. (4–5 лет).

2. Второй этап нахождения исследуемого нами города в сфере влияния короля Эндре II начался летом (июль–август) 1210/1211 г., когда в результате организованного

¹⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 717.

¹⁸ См.: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, s. 148–149 (там также историография вопроса).

¹⁹ *CDH*, ed. G. Fejer, t. 3, v. 1, Budae 1829, s. 31; *Codex diplomaticus patrius* [далее: *CDP*], ed. A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely, t. 6, Budapestini 1876, s. 6.

²⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 718.

²¹ Там же, стб. 723.

венграми при мощном содействии местного боярства военного похода против Игоревичей численные войска „придоша на град Перемышль [а местные жители после недлительных переговоров. — *М.В.*] предаша градъ”²². Длительность вторичного пребывания под венгерской администрацией установить непросто, ибо о городе, несмотря на успешное завершение военной кампании и повешении в сентябре 1210/1211 г. в Галиче Романа и Святослава Игоревичей²³, до 1214 г. мы не имеем каких-либо сведений. Можно также считать, что, даже не смотря на торжественную интронизацию в Успенском Соборе малолетнего Даниила Романовича (сентябрь 1210/1211 г.), вряд ли этот приграничный город получил управителя из числа приближенных к новой волынской династии, признававшей как минимум до 1213 г. сюзеренитет Арпадов. Косвенным доказательством данного убеждения является известие летописи, датированное осенью (сентябрь?) 1214 г., что венгерский монарх „снѣса съ Лестькомъ [краковско-сандомирским князем Лешком Белым. — *М.В.*] во Зъпиши [сейчас г. Спишке Подградье, Словакия. — *М.В.*] 7 . и поа дщерь его [Саломею. — *М.В.*] за снѣ си [...] того ради король посади снѣ своего [Калмана. — *М.В.*] в Галичи . а Лестькови да Перемышль”²⁴. В следствии этого город Перемишль о его округа, что важно, именно с позволения Эндре (как, что очевидно, верховного сюзерена данной земли) перешли во власть польского монарха. Таким образом, с сентября 1210/1211 по осень (сентябрь?) 1214 г. имел место второй период венгерского контроля над данным приграничным форпостом (3–4 года).

3. Третий этап принадлежности исследуемой территории к Венгерскому королевству датируется приблизительно от конца зимы – начала весны 1215 г., когда, согласно летописи, „Король ѿа Перемышль . ѿ Лестька”²⁵. Не исключено, что данное решение было обусловлено согласием Папы признать малолетнего Калмана галицким королем. Возможно также имели место другие причины. Контроль за городом сохранялся как минимум до 1217 г., пока в Галичине впервые не утвердился князь Мстислав Мстиславович, призванный на помощь обиженным Лешком Белым („братъ ми еси . поиди и сѣди в Галичъ”²⁶). Изгнание венгров из Перемишля увенчалось передачей управления в городе тысяцкому Ярону. В итоге на протяжении февраля – марта(?) 1215–1217 гг. имел место третий этап венгерского влияния в Перемышле (2 года).

4. Четвертый период пребывания города во власти Арпадов начался в 1219 г., когда по просьбе упоминаемого выше польского князя, а также при поддержке симпатизирующих венграм галицких бояр „король же посла вои многи и Лестко . и придоша

²² Там же, стб. 724.

²³ Новейшее исследование на данную тему см.: М.М. Волощук, *Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в.*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana”, 2007, №1/2, с. 105–112.

²⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 731.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же.

к Перемышлю . Ёронови же тогда . тысящю держащю в Перемышли избѣже передь ними²⁷. Очевидно, кратковременное изгнание венграми из Галицкой земли в прошлом известнейшего новгородского князя Мстислава, длившееся до лета(?) 1221 г., подытожило данный этап контроля над перемышльским приграничьем со стороны Эндре II. Возвращение русского правителя в Галич, ознаменовавшееся красноречиво описанными летописными событиями осады Успенского Собора и сопротивления находившимися там венграми и поляками, символизировало также подчинение его власти стратегически важного прикарпатского края, региональным центром которого был именно Перемишль. О контроле над городом свидетельствуют данные от 1226 г., когда по приказу князя в „Перемышлю . Юрьеви тогда тысящю держащю“²⁸. Таким образом, город и окраина, видимо, в течении 1219 – лета(?) 1221 гг. в четвертый раз попали и находились под венгерской протекцией (2 года).

5. Пятый период пребывания Перемишльской земли в составе владений Арпадов начался в конце 1226 г., когда „по совѣтѣ . льстивыхъ бояръ Галичкихъ“ князь Мстислав Мстиславович „вда дщерь свою . меншоую за королевича Андрѣа . и дасть емоу Перемышль“²⁹. Таким образом, несмотря на владение русским правителем Галичем до 1227 г., приграничные земли отошли к герцогу Эндре, сумевшему при боярской поддержке спустя год обрести также и столичный центр. При прямом отсутствии сведений источников нам тяжело установить факт захвата Перемишля Романовичами в период кратковременного их правления в Галицкой земле с 1230 по 1232 г. Об этом источники умалчивают. Однозначно можно быть уверенным в том, что возвращение Арпадами влияния в Галиче в 1232 г., кампании на Вошьнь, стратегическая победа под Ярославом и заключение перемирия с боярином Мирославом символизировало подчинение всей Галицкой земли, вместе с Перемишлем, который вряд ли с конца 1226 г. менял своего протектора. Сюда же от преследований Романовичей около 1232 г. сбежал белзкий князь Александр Всеволодович³⁰. Но в 1233 г. „приѣхавшоу Данилоу Перемышлю . не стерпѣвъ Сѡлександръ побѣже“³¹. Каким образом контролировалась Романовичами территория, не имеющая общей границы с домениальными владениями вошьнской династии в период последующего кратковременного правления в Галиче герцога Эндре (до конца 1233 – начала 1234 гг.), — неизвестно. Возможно, это происходило на фоне военного давления на венгерский гарнизон в столице, осады, лишений и др. бедствий, лишавших галицкого князя возможности вернуть утраченные территории. Таким образом, пятый период подчинения перемышльского града и окраин власти венгерских монархов длился с 1226 по 1233 г. (7 лет).

²⁷ Там же, стб. 733.

²⁸ Там же, стб. 748.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же, стб. 763.

³¹ Там же, стб. 764.

6. Кратковременное непонятное с административной точки зрения держание Перемишля зятем венгерского короля Белы IV — князем Ростиславом Михайловичем имело место в 1244–1245 гг. на фоне возобновления претензий Арпадов на Галичину. Имеющиеся несколько летописных упоминаний о взятии венграми города (см. таблицу 1), получении здесь поддержки от местного населения и др. до сих пор не нашли должного разрешения в историографии³².

№ п/п	Упоминание под 1244 г. (?) ²⁹	Упоминание под 1245 г. (июль–август) ³⁰
1.	Ростиславъ же оумоливъ Оугорь много . просиса оу тьста да выидеть . на Перемьшль вшедшоу емоу . собравше смерды многы пшьцьѣ . и собра æ в Перемьшль	Ростиславъ же оустремислѣ придѣ на градѣ Ярославль . людемъ же бывшимъ во градѣ . Даниловымъ и Василковымъ . и боæромъ многомъ . видивъ же крѣпокъ градѣ . поиде к Перемьшлю и собравъ тьзѣмьльцьѣ многы . сосоуды ратныи и градныи . и пороки . исполчивъ воæ своа . и пакы поиде . ко Ярославлю

Мы не исключаем, что в данном случае имели место описания одного и того же события, расставленные позднейшим редактором с непонятных причин в разные места летописи. Таким образом, в первой половине 40-х гг. XIII века на фоне различного подчинения Перемишля и всей близлежащей земли различным князьям и боярам венгерское влияние как минимум несколько недель имело место в канун битвы под Ярославом 17 сентября 1245 г. Войска под командованием бана Фили, шедшие навстречу полкам Романовичей, получили в окрестностях города поддержку со стороны сельского населения, смогли построить осадные орудия, в целом имея высокие шансы на общий успех.

Таким образом, со всей уверенностью можно считать, что на протяжении первой половины XIII века не менее 19–20 лет Перемишль и, очевидно, большая часть Перемишльской земли находились в сфере влияния династии Арпадов. Данное держание происходило, как правило, синхронно и одновременно с контролем над остальной галицкой территорией.

* * *

На фоне исследуемого вопроса не совсем понятным с нашей точки зрения является подчинение Перемишля на протяжении 1237 – начала 1238 гг. Даниилу Романовичу на момент, когда от 1235 г. галицкий престол занял представитель династии Ольговичей из Чернигова — Михаил Всеволодович с сыном Ростиславом. Известно, что после участия волынского князя в интронизации короля Белы IV 30 октября 1235 г. и накануне визита к нему „на чсть” около 1237 г. для участия в конфликте

³² См. напр.: *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар*, за ред. М.Ф. Котляра, Київ 2002, с. 249–250.

³³ *Ипатьевская летопись*, стб. 797.

³⁴ Там же, стб. 800.

с германским императором Фридрихом Штауфеном „Данилови же . в томъ же лѣтѣ . пошедьшоу . на Михаила на Галичь . внем же мира просащимъ . даша емоу Перемышль”³⁵. Город и округа не являлись приграничными землями в отношении Волыни, что вызывает как минимум удивление. Также не известно, на каких условиях сам Галич перешел во власть в прошлом черниговского правителя, поскольку Арпады, контролируя данную землю, конечно же оставались заинтересованной стороной в борьбе за нее. Безусловно, мы считаем, что условия перехода Галичины князю Михаилу должны были быть согласованны с новым королем Белой IV, как и передача Перемишля Даниилу Романовичу.

* * *

Учитывая длительность прямого или косвенного контроля венграми исследуемого региона, остается очень странным полное отсутствие упоминаний за эти годы самого Перемишля или же иных городов, входящих в состав земли (Сянок, например) в поточной документации Арпадов, хотя бы в качестве мест написания дипломов. При этом известны случаи составления дипломов даже в окрестностях приграничных населенных пунктов, что было запечатлено, например, в 1233 г. арут *Silvam Vereug* — окрестности Берегсаза³⁶. Соответственно данное „молчание” в отношении *terrae Praemiziensis* на протяжении достаточно длительного периода выглядит более чем непонятно. Венгерские канцелярии конца XII–XIII веков работали достаточно продуктивно. Большинство материала на сегодняшний день известно и опубликовано³⁷. Конечно же, количество изданных при Эндре II актов, несомненно, на несколько сот единиц меньше, чем при Беле IV, при котором придворная письменная культура в Венгрии развивалась особенно стремительно. Но все равно полное отсутствие текущего документального материала — очень странное явление.

Данный феномен может объясняться, на наш взгляд, исключительно полной безвозвратной утерей данной канцелярии или же в силу военных событий, затравивших данную землю, или вследствие сознательного уничтожения архива заинтересованными людьми. Время данной утраты установить достаточно тяжело.

Через Дуклянский перевал в исследуемое время венгры не единожды совершали военные походы в Галицкую землю и на Волынь; в Перемишле и его окраинах Арпады неоднократно получали необходимую поддержку со стороны местного населения, здесь длительное время находилась и работала канцелярия герцога Эндре и его предшественников. Поэтому комплекс данных известий некоторым

³⁵ Там же, стб. 776.

³⁶ *CDH*, т. 3, в. 2, ed. G. Fejer, Budae 1829 s. 348; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* [далее: *CDAC*], ed. G. Wenzel, v.1: 1001–1235, Pest 1860, nr 187 etc.

³⁷ См. напр.: издание, касающееся актов, появившихся в средневековых словацких землях: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* [далее: *CDESI*], ed. R. Marsina, t. 1, Bratislava 1971, t. 2, Bratislava 1987.

образом заставляет задуматься о характере настолько стабильного венгерского пребывания в исследуемой территории.

Также без ответов остаются вопросы возможного освоения жителями именно Перемишльской земли полученных от Арпадов территорий в комитате Липтов, в частности сел Лубелла и Палудья (современная Словакия). Дело в том, что с 1235 г. точно известно об управлении каким-то Домиником Русским селом Лубелла³⁸. По соседству с данным населенным пунктом размещалось большое село Палудья (имевшее в некоторые времена 4–5 отдельно идентифицированных приселка), часть которого в декабре 1340 г. принадлежала также Доминику Русскому³⁹. Нам сложно установить факт фамильной принадлежности обеих Домиников, но учитывая, что оба владения находились близко один к одному — таковой вариант развития событий не исключен. Возможно, речь идет о фамильной принадлежности в четвертом поколении. Случаи обмена, продажи соседских участков были довольно распространенными в XIII–XIV веков.

В 1385 г. в одном из дипломов королевы Марии из династии Анжу (1382–1387) шла речь о передаче *Ioanni de Palugya in Lyptov existencium* нескольких сел, находящихся именно в окрестностях Перемишля (*Demetrovich, Iesmenich, Plesouich et Rorouich*)⁴⁰. Мы не знаем, приходился ли упоминаемый Иоанн родственником Доминику Рускому от 1340 г. Возможно, ему принадлежала какая-то иная часть села Палудья. Имелась ли в данном случае традиция обмена переселенцами данных двух областей или же решение молодой королевы было спонтанным — сказать без наличия должных аргументов, конечно же, также сложно, но оставить без внимания такое интересное совпадение мы не могли.

В целом, стоит заметить, что хронология контроля отдельными представителями династии Арпадов земель Перемишля не так сложна, чем, например, проблема характера и особенностей данного контроля. На основании летописных сведений можно, в целом, понять условия перехода исследуемой территории под протекторат венгерских монархов. Детальность и красочность нарративного описания позволяют очертить периодизацию вопроса. Тем не менее, остается открытым несколько особо важных вопросов, среди которых: формирование местной про-венгерской администрации, роль и влияние местной знати, уровень лояльности или вражды к венграм, конфессиональные аспекты сосуществования и др.

Вместе с тем, ключом к решению поставленных задач считаю междисциплинарный подход и межнациональный научный диалог, лишенный политичес-

³⁸ *CDH*, t. 3, v. 2, s. 459. Этимологию названия см.: J. Stanislav, *Odkryté mená slovenských miest a dedín*, Bratislava 1947, s. 44.

³⁹ *Anjou-kori oklevéltár*, ed. F. Piti, t. 24, Budapest–Szeged 2001, old.329 (1340).

⁴⁰ *CDH*, t. 10, v. 1, s. 225–226, 261–262, 321–322. См. также исследования, касающиеся данной передачи: А.А. Кунник, *Объяснительное введение къ грамотамъ и летописнымъ сказаніямъ, касающимся исторіи Червоной Руси въ XIV в., съ приложениемъ подлинныхъ текстовъ*, в: *Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій*, Сооб. О. Генсіоровский и др., Санкт-Петербург 1907, с. 132–133.

кой подоплеки, тесное межкафедральное сотрудничество и конфессиональное взаимопонимание.

Myroslav Voloshchuk, *Terra Praemiziensi in Regnum Hungariae in the 13 century. Chronology of the problem*

The work is devoted to the chronology of belonging of Peremyshl and Peremyshl land to the Hungarian dynasty of Arpad in the first half of the 13 c. On the basis of the annalistic mentions it is possible to reconstruct the division into the periods of such control, but it is practically impossible to understand the management character. To the word, the Hungarian or Polish sources, representing this theme, are not still found out. It is actually possible to outline five more or less protracted periods, marked the presence of the Hungarian control above the indicated lands, in general complication lasting about 19–20 years. Not eliminated, that this process took place also under the sign of the mutual migration of population, about what, possibly, the act material of the end of the 14 c. testifies indirectly. Nevertheless, in the 13 c. Hungarians did not succeed to hold out not only in Halychyna but also in boundary Peremyshl land, from the end of the 40th – beginnings 50th 13 c. finally entering into the domains of Romanovychs' dynasty and being there to the middle of the 14 c.

Володимир Петегирч
(Львів)

БИТВА ПІД ЯРОСЛАВОМ 1245 РОКУ: АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ЛІТОПИСНОЇ РОЗПОВІДІ

У статті зроблена спроба пов'язати з Ярославською битвою, яка відбулася 17 серпня 1245 р. або із збройними сутичками напередодні цієї події, окремі археологічні артефакти. Важливим аргументом для цього стала локалізація літописної ріки Січни (Січниці), здійснена Іваном Крип'якевичем ще в кінці 30-х років XX ст. Її достовірність та можливість військової сутички на берегах цієї ріки у 1244 р. підтверджують цікаві знахідки із села Старяви, що неподалік Мостиськ на Львівщині. Серед них виділяється срібний перстень із шестикутним щитком на якому вміщене зображення князівського знаку у вигляді двозубця. Автор вважає, що його появу в цій місцевості можна пояснити бойовими діями, що велися в 1245 р. на території, обмеженій трикутником Перемишль–Мостиська–Ярослав. Аналіз знахідки показав, що перстень із Старяви можна пов'язати з нащадками Романа Мстиславовича, можливо, з Данилом чи Васильком або сином Данила Левом. Ідентифікацію знаку на персні зі Старяви з Романовичами автор не вважає остаточною і не відкидає повністю можливості її належності чернігівському князеві Ростиславі Михайловичеві.

Після трагічної загибелі в 1205 р. видатного галицько-волинського князя Романа Мстиславовича почалася тривала 40-літня боротьба за галицьку спадщину, до якої були причетні різні політичні угруповання Старокиївської держави, її західні сусіди — Польща та Угорщина — й бунтівливе галицьке боярство. Оцінюючи цей період в історії Галичини та Волині, історик Павло Грицак писав: „Ціле покоління вперто трудилося над відбудовою Галицько-Волинської держави в тій формі, в якій залишив її Роман. Скільки крові й поту мусіло политись, поки відбудова завершилася успіхом, скільки самих битв, облог, воєнних походів мусів перебути Данило, чи й Василько, чи хтось з їхніх воєвод, що дожили триумфу в літі 1245 р.”¹. Військова розруха першої половини XIII ст. віддзеркалювала у східноєвропейській історії конфлікт двох староукраїнських княжих родів, перший з яких репрезентували

¹ П. Грицак, *Галицько-Волинська держава*, Нью-Йорк 1958, с. 75.

чернігівські Ольговичі, а другий — Мономаховичі². Конкретними учасниками цього протиборства на початку 40-х рр. XIII ст. стали Михайло Всеволодович і його син Ростислав із князів чернігівських, з одного боку, та Данило Романович зі своїм братом Васильком і сином Львом — з іншого. Події ускладнювалися ще й монголо-татарською навалою, яка згубним вихором пронеслася землями Південної Русі.

У цій ситуації Данило виявив кращі риси державного діяча і політика. Одним із найневідкладніших завдань для нього став захист Галицької землі від зазіхань чернігівського княжича Ростислава, якого галицька боярська опозиція запрошувала на князювання в Галич.

У 1242 р. Ростислав перебрався в Угорщину й король Бела IV видав за нього свою дочку Анну³, сподіваючись із його допомогою посилити свій вплив на Галичину. Розраховуючи, що сили Данила підірвані монголами, Бела IV мріяв посадити Ростислава як маріонетку в Галичі, а з часом його усунути і приєднати Галичину до Угорщини. Союзником Ростислава виступив краківський князь Болеслав Сором'язливий, жінка якого Кінга була сестрою Анни. Данило залучив на свій бік Конрада, мазовецького князя, що ворогував з Болеславом, та литовців на чолі з Миндовгом. Справа йшла до вирішального двобою між ворогуючими силами, що, зрештою, і стався 17 серпня 1245 р. у генеральній битві під Ярославом⁴. Перебіг Ярославської битви докладно висвітлений у *Галицько-Волинському літописі*⁵ та в дослідженнях істориків⁶.

Натомість, ніяких абсолютно достовірних матеріальних слідів цієї битви не маємо, бо, як правило, на місцях таких баталій мешканці навколишніх осель та й переможці визбиравали дорогу на той час загублену чи втрачену зброю, військову амуніцію, обладунки вершників чи спорядження бойових коней. Можливо, з Ярославською битвою пов'язана інформація про городище у Мостиськах, зруйноване господарськими роботами, але вона вимагає ще додаткових студій. Шукаючи сліди цієї битви, було б досить заманливо співставити з військовими діями окремі знахідки залізних та бронзових булав, які відомі з Мостиськ та Радимна⁷, тобто тих місцевостей, які могли потрапити в зону бойових дій (рис. 1), але це тільки здогадки.

² Там же.

³ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей* [далі: *ПСРА*], т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 794; *Літопис Руський за Іпатським списком*, переклав Л. Махновець, Київ 1989, с. 400.

⁴ Не всі дослідники датують цю „славу в історії Галичини битву” (за висловом М. Грушевського) 1245 р. Зокрема, Степан Білецький відносив цю подію до 1244 р. (Див.: С. Білецький, *Політика Данила супроти Польщі*, „Княжа доба: історія і культура”, вип. 2, 2008, с. 257–258). Про датування Ярославської битви також див.: М. Грушевський, *Хронологія подій Галицько-Волинського літопису*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 41, 1901, с. 32.

⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 800–805; *Літопис Руський*, с. 402–404.

⁶ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, Київ 1993, с. 58–62; М.Ф. Котляр, *Данило Галицький*, Київ 1979; його ж: *Галицько-Волинська Русь*, Київ 1998, с. 199–201; Л. Войтович, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.)*. Склад, суцільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження, Львів 2000, с. 417–418; його ж, *Князь Лев Данилович*, Львів 2012, с. 30–34.

⁷ O. Ławgnowicz, P. Strzyż, *Nowe znaleziska broni obuchowej z okolic Roztocza*, „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, т. 6, 2001, s. 261, рис. 1, 3; R. Liwoch, *Buławy z Zachodniej Ukrainy*, „Acta Militaria Me-

Напередодні цієї чи не найбільшої в історії Русі XIII ст. військової баталії, яка завершилася блискучою перемогою Данила Романовича, згадуються й інші збройні сутички. Так, під 1244 р. літопис повідомляє, що Ростислав, одержавши підтримку від угрів і галицьких бояр, спочатку переміг військо малолітнього сина Данила Льва, яке було відправлене назустріч загонам Ростислава: „Ростиславъ же оумоливъ Оугоръ много . просиса оу тьста да выидеть . на Перемъшьль шведшоу емоу . собравше смерды многы пышьць . и собра æ в Перемъшьль . Даниль же и Василю слышавше . посласта Лва млада соуща”⁸. Зважаючи на молодість Льва, Данило відправив разом із ним Всеволода Олександровича, сина свого двоюрідного брата Олександра Всеволодовича, а також двірського Андрія і стольника Якова Марковича та інших своїх бояр. У битві на р. Січниці (Січні) військо Лева зазнало поразки: „бившимса имъ на рѣцѣ Сѣчници . вдолѣ Ростиславъ . многи бо имѣ пѣшьць”⁹. До поразки спричинилася й зрада Всеволода Олександровича, який утік із поля бою; і хоча двірський Андрій і стольник Яков „сѣкоушимъса лють”, це не допомогло, бо, очевидно, Ростислав мав відчутну кількісну військову перевагу й тому святкував перемогу. Дізнавшись про невдачу Льва, Данило „поиде собравъ вои многи и пѣшьць . и прогнаше [Ростислава — В.П.] и землѣ [Перемишльської — В.П.] и иде Оугры”¹⁰. Так переможно для Романовичів завершилася ця сутичка, яка почалася з поразки Льва над р. Січницею.

Питання локалізації цієї ріки ще в 1939 р. розглянув Іван Крип’якевич, який підготував розвідку, присвячену кільком літописним назвам у Галичині¹¹. Через розпуск НТШ та припинення його видавничої діяльності ця невелика замітка у свій час так і не була опублікована. На щастя, вона збереглася в особистому архіві вченого й побачила світ в одному з відновлених видань товариства¹². Визначаючи розташування цієї ріки, Крип’якевич встановив, що вона згадується в *Люстрації Перемишльської землі 1565 р.* і пов’язується з Мостиськами: „Mosciziska myasteczko nad rzeką Sycznicą lyeżącze”; „w Moscziskach staw na rzece Siecznicz”¹³ та що це саме та річка, про яку йде мова в літописі. У польськомовному *Географічному словнику* ця ріка фігурує під кількома назвами: Січа, Січна, Підвольшина або Чорний Потік і зазначено, що вона впадає до р. Вишні¹⁴. У цій же місцевості локалізують згадану річку й укладачі *Словника гідронімів України*¹⁵ та *Етимологічного словника*

diaevalia”, т. 2, 2006, s. 73, рис. 4, 2; P. Strzyż, *Ruskie bulawy „gwiazdziste” z terenu Malopolski*, „Acta Militaria Mediaevalia”, т. 1, 2005, s. 109, tabl. 1, 3.

⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 797; *Літопис Руський*, с. 401.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Н. Антонович, *Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 222, 1991, с. 430.

¹² І. Крип’якевич, *Деякі літописні назви з Галичини*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 222, 1991, с. 313–315.

¹³ Цит. за: там же, с. 315.

¹⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, т. 6, Warszawa 1885, s. 693; т. 10, s. 496.

¹⁵ *Словник гідронімів України*, Київ 1979, с. 505.

*географічних назв Південної Русі*¹⁶, називаючи населені пункти Ганьковичі, Нагірне, Буховичі, Крукениця, Мостиська, через які вона протікає. На думку Крип'якевича, саме над р. Січницею, десь біля Мостиськ, назва яких вказує на давню переправу через цю річку, зустрілося військо Ростислава та послані йому назустріч Данилові загони на чолі з Левом. Така локалізація в контексті подій напередодні битви під Ярославом, коли на сторінках літопису згадується територія між Перемишлем, р. Січницею та Ярославом, виглядає досить переконливо (див. рис. 1). Єдиним винятком є твердження Дениса Зубрицького, який пов'язував згадку р. Січниці з с. Сосниці поблизу Перемишля¹⁷. Воно суперечить загально визнаній локалізації й сьогодні виглядає повним анахронізмом.

Достовірність локалізації р. Січниці та подій, пов'язаних із нею, за Крип'якевичем доповнюють деякі археологічні матеріали. Ще у 80-х рр. XIX ст. в Музей ім. Любомирських у Львові потрапили цікаві знахідки із с. Старяви, що неподалік Мостиськ, щоправда вже над р. Вишнею. Ці речі передав у музей відомий галицький краєзнавець Антоні Шнайдер і їхній короткий опис потрапив у музейний каталог¹⁸ та в пізніші реєстри археологічних пам'яток та предметів¹⁹. У 1940 р. колекції львівських музеїв (Любомирських, Народного дому, НТШ, Музею Ставропільського інституту, ім. короля Яна III та ін.) були сконцентровані в одному теперішньому Львівському історичному музеї; багато речей було перемішано, втрачено або депаспортизовано. Від колекції зі Старяви збереглися зарисовки предметів, які мені пощастило віднайти в архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України. Саме завдяки їм вдалося ідентифікувати знахідки зі Старяви і в тому числі найціннішу з них — срібний щитковий перстень з князівським знаком.

Ці знахідки відносяться до княжої доби. Їх використовували як оздоби або деталі одягу. Серед речей зі Старяви представлені два срібні кульчики з трьома намистинами, прикрашеними кульками зерні і сканним дротиком, два скроневі кільця зі срібла та бронзи. Перше з них належить до т. зв. есоконечних, друге скручене з круглого дроту в два рази. У колекції є також бронзовий перстень із карбованим краєм та невелика залізна пряжка (рис. 2, 1–7). До рідкісних знахідок слід зарахувати срібний перстень із шестикутним щитком, на якому черню виведене чітке зображення князівського знака у вигляді двозубця²⁰. Перстень виготовлено з білого металу (срібло?), його висота сягає 21 мм, щиток має розміри 12 x 13 мм,

¹⁶ *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*, Київ 1985, с. 155.

¹⁷ Д. Зубрицький, *Історія древнього Галицько-Руського князівства*, ч. 3, Львов 1855, с. 144.

¹⁸ *Katalog muzeum Lubomirskich*, Lwów 1893.

¹⁹ В. Janusz, *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*, Lwów 1918, s. 176.

²⁰ Цей унікальний перстень зі Старяви зберігається у Львівському історичному музеї під інвентарним номером КР-9068. За інформацією наукового співробітника музею Емілії Зарубій, перстень було взято на облік у 1948 р. і він відноситься до предметів невідомого походження. Щойно після моєї першої публікації вдалося достовірно прив'язати цю знахідку до Старяви (В. Петегірич, *Археологічний коментар до локалізації літописної ріки*, в: *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*, (Серія: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 8.), Львів 2001, с. 811).

кільце персня збереглося неповністю. Схема вміщеного на щитку знака має такі особливості: лівий зубець відігнутий назовні, правий має хрест, нижній довгий відросток закінчується двома малими роздвоєними виступами, опущеними вниз (рис. 2, 5; рис. 3). Шкода, що не знаємо точних обставин виявлення речей зі Старяви, за винятком топографічної прив'язки до місцевості. Тому важко встановити, чи були вони знайдені одночасно, в одному чи кількох місцях, чи не входили, бува, до складу скарбу і т. п. Та все ж ці знахідки фіксують ще одне місцезнаходження виробів княжої доби, а їхній асортимент доповнює картину поширення певних типів ювелірних прикрас XII–XIII ст. у Галицькій землі. Що стосується срібного перстня зі знаком Рюриковичів, то він дає підставу для ширших історичних висновків.

Дослідники вже давно помітили, що знахідки таких перснів пов'язуються „тільки з містами і до того ж далеко не з усіма, а лише з старими князівськими центрами”²¹. Найбільше перснів зі знаками Рюриковичів виявлено в Києві²². Вони часто супроводжують багаті скарби ювелірних виробів XII–XIII ст. у цьому місті²³. Одним з останніх є золотий перстень, знайдений серед речей скарбу в ямі XIII ст. при дослідженні Михайлівського Золотоверхого собору 1997 р.²⁴. Відомі такі вироби і в містах Галицько-Волинської землі (рис. 4, 1, 3–6). З княжого Галича походить срібний перстень з двозубцем дзвоновидної форми. Цей знак пов'язують із суздальськими Рюриковичами — Андрієм Боголюбським або Всеволодом Юрійовичем Велике Гніздо²⁵. У Пліснеську знайдено срібний перстень із зображенням кількаярусного тризуба²⁶. Простий тризуб вміщено на персні з літописного Угровська²⁷. Рідкісну колекцію перснів із зображеннями двозубців і звірів відкрито серед речей скарбу з с. Городище на Хмельниччині, яке ідентифікують з літописним Божьком у Болохівській землі²⁸. З цього ж пункту, а також городища Звенигород над Збручем походять масивні каблучки з родовими знаками багровидної форми²⁹. Вони близькі до знаків суздальських Рюриковичів, зокрема синів Всеволода Юрійовича³⁰. Маємо

²¹ Б.А. Рыбаков, *Ремесло Древней Руси*, Москва 1948, с. 495.

²² Його ж: *Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X–XII вв.*, „Советская археология”, т. 6, 1940, с. 236–238.

²³ Г.Ф. Корзухина, *Русскиеклады в зарубежных собраниях*, „Краткие сообщения Института археологии АН СССР”, вып. 129, 1972, с. 24–30, рис. 10; Т.И. Макарова, *Перстни с геральдическими эмблемами из киевскогоклада*, в: *Древности славян и Руси*, Москва 1988, с. 241–247, рис. 1.

²⁴ Г.Ю. Івакін, Г.А. Козубовський, В.К. Козюба, С.Є. Поляков, *Дослідження Михайлівського Золотоверхого собору в 1997 р.*, в: *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998*, Київ 1998, с. 18, рис. 2, 5.

²⁵ З.А. Володченко, *Перстень – печать XII века*, „Краткие сообщения Института истории материальной культуры”, вып. 36, 1951, с. 62–67; В.Л. Янин, *Княжеские знаки суздальских Рюриковичей*, „Краткие сообщения Института истории материальной культуры”, вып. 62, 1956, с. 14.

²⁶ М.П. Кучера, *Древний Пліснеськ*, „Археологічні пам'ятки УРСР”, т. 12, 1962, рис. 17, 18.

²⁷ J. Mazuryk, S. Panyszko, O. Ostapiuk, *Badania archeologiczne latopisowego Ubrowieska*, „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, т. 2, 1998, s. 178, гус. 4, 1.

²⁸ В.І. Якубовський, *Давньоруський скарб з с. Городище Хмельницької області*, „Археологія”, вип. 16, 1975, с. 102, рис. 17, 1–5; його ж: І. Якубовський, *Скарби Болохівської землі*, Кам'янець–Подільський 2001, с. 60–65, рис. 36, 37

²⁹ Його ж: *Давньоруський скарб*, с. 102, рис. 17, 6; І.П. Русанова, Б.А. Тимошук, *Языческие святилища древних славян*, Москва 1993, с. 54, рис. 45, 5.

³⁰ В.Л. Янин, *Княжеские знаки*, рис. 6.

також археологічні дані про виготовлення в містах княжої доби перстнів з родовими князівськими тамгами. Під час досліджень Києва та Данилова на Волині знайдено кам'яні форми для відливання таких виробів³¹.

У світлі викладеного виглядає, що знахідка зі Старяви чи не єдина, яка не пов'язана з літописними містами³². Швидше за все її появу в цій місцевості, мабуть, можна пояснити з огляду на бойові дії, що велися напередодні та в часі битви 1245 р. на території, обмеженій трикутником Перемишль — Мостиська — Ярослав (див. рис. 1). Оскільки такий перстень із геральдичним знаком міг належати комусь із князівського роду чи князівської адміністрації, то саме серед них — учасників цих бойових дій — треба би шукати його власника. Атрибуція князівських знаків, виявлених на персях, є доволі складною, оскільки наявні в розпорядженні вчених матеріали не дозволяють поки що виробити єдину схему їхньої еволюції³³. Та все ж для приблизної персоніфікації цього знака наявні певні орієнтири. Дослідники, здається, єдиностайні в тому, що княжі знаки у вигляді двозубця чи тризуба прямокутних обрисів пов'язані з потомками Мстислава Великого³⁴. Підтвердженням цього може слугувати знак на цеглі з Успенського собору Володимира на Волині, збудованого Мстиславом Ізяславовичем, онуком Мстислава Великого й батьком відомого князя Романа Мстиславовича (рис. 4, 8)³⁵.

Пошуки аналогій до знака, вміщеного на персні зі Старяви, привели нас до Київського скарбу 1903 р., в якому серед майже 300 прикрас було виявлено дев'ять перснів. Один із них теж має шестикутний щиток із чітким князівським знаком у вигляді двозубця, лівий кінець якого відігнутий назовні; правий має хрест і нижній відросток, теж оформлений у вигляді хреста (рис. 4, 2)³⁶. За дослідженнями Аркадія Молчанова цей двозубець повністю вписується в систему особисто-родових знаків нащадків сина Володимира Мономаха, Мстислава Великого і, зокрема,

³¹ Б.А. Рыбаков, *Знаки собственности*, с. 238, рис. 89; К.В. Павлова, *Литейная формочка из города Данилова*, „Краткие сообщения Института археологии АН СССР”, вып. 125, 1973, с. 98–99.

³² Існування в цій місцевості поселення княжої доби, про яке коротко згадується в літературі (див. О.О. Ратич, *Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР*, Київ 1957, с. 18), чи навіть городища, яке позначене на карті Перемишльської землі Я. Пастернака (див.: Я. Пастернак, *Археологія України*, Торонто 1961, карта XVIII), вимагає додаткової перевірки. Проте навіть за умови підтвердження цієї інформації такі поселення за своїм значенням і рангом не можуть рівнятися з літописними містами.

³³ Знаки Рюриковичів, крім перснів, зафіксовані також на інших предметах. Зокрема, у Галицько-Волинській землі вони зустрічаються на цеглі з Володимира, декоративних керамічних плитках з Галича, кам'яній плиті саркофага з Васиєва, денцях глиняних горщиків та на інших виробах. До того ж такі знаки представлені по всій території Русі більш ніж 200 типами і їх персоніфікація викликає жваву дискусію серед дослідників (див.: С.В. Белецкий, *К вопросу об информативных возможностях княжеских знаков на древнерусских кирпичях*, в: *Средневековая архитектура и монументальное искусство*, Санкт-Петербург 1999, с. 9).

³⁴ А.А. Молчанов, *Об атрибуции лично-родовых знаков князей Рюриковичей X–XIII вв.*, „Вспомогательные исторические дисциплины”, вып. 16, Ленинград 1985, с. 70.

³⁵ П.А. Раппопорт, *Княжеские знаки в памятниках древнерусского искусства*, в: *Средневековая архитектура*, с. 5, табл. IV, 9.

³⁶ Б.А. Рыбаков, *Знаки собственности*, с. 237, рис. 23; Г.Ф. Корзухина, *Русскиеклады IX–XIII вв.*, Москва–Ленинград 1954, с. 121; Г.И. Макарова, *Перстни с геральдическими эмблемами*, с. 243, рис. 1, 2.

він близький знаку праправнука Мстислава Великого Романа Мстиславовича³⁷. З цим князем учений пов'язує виявлену в Новгороді свинцеву печатку, яка поміщена у каталозі Валентина Яніна під № 289. На аверсі печатки зображений св. Кирило, на зворотній стороні поміщений знак Рюриковичів у формі двозуба прямокутних обрисів, лівий зуб якого має завершення у вигляді хреста, правий відігнутий назовні, а нижній відросток досить короткий (рис. 4, 7). А. Молчанов вважає, що новгородський посадник Якун (1167–1170) мав хресне ім'я Кирило, а двозуб належав Роману Мстиславовичу, який князував у Новгороді кілька років (1168–1170)³⁸. Отже, і перстень зі Старяви можна пов'язати з цим родом, можливо, з Данилом чи Васильком Романовичами, чи сином Данила Львом, що був учасником битви на р. Січниці. Зрештою, ця річ могла загубитися не тільки під час битви на р. Січниці, що топографічно ймовірніше, але і в ході широкомасштабних бойових дій, пов'язаних із Ярославською битвою, тим більше, що Старява розміщена приблизно на однаковій відстані (за 28–35 км) як від Перемишля, так і Ярослава.

Ідентифікацію знака на персні зі Старяви з Романовичами не вважаємо остаточною. Можлива й дещо інша інтерпретація цієї знахідки. Під час розкопок у с. Городище на Хмельниччині трапився перстень із шестикутним щитком і дуже подібним до старявського знаком, який відрізняється тільки роздвоєним лівим зубцем, відігнутим назовні і всередину (рис. 4, 6; рис. 5, 2). Автор досліджень пам'ятки у Городищі Василь Якубовський припускає, що цей перстень-печатка, як і два інші з двозубцями складнішого виду могли належати чернігівським князям, онукам або правнукам Олега Святославовича. Враховуючи це твердження, можна висловити припущення про зв'язок старявського персня з чернігівським князем Ростиславом Михайловичем — активним учасником бойових дій над р. Січницею та битви під Ярославом, де він з великим угорським військом і польською допомогою зазнав цілковитої поразки від війська Данила й Василька Романовичів. Однак перша версія видається нам переконливішою, оскільки на її користь також свідчить одна зі свинцевих печаток, виявлених у Дорогичині та опублікованих ще в кінці XIX ст. відомим дослідником дорогичинських старожитностей Карлом Болсуновським³⁹. На лицевій стороні цієї печатки, яка поміщена у його праці в таблиці № XX під латинською літерою L, наявна дворядкова монограма латинкою: „Sil” та „Ео”, яку розшифровують як „Si[gillum] Leo[nis]” або „Печатка Льва”⁴⁰. На аверсі нанесено знак Рюриковичів у вигляді двозуба з відігнутим ліворуч лівим зубом та правим зубом, завершеним хрестом. Серед дослідників існують різні думки щодо атрибуції цієї печатки; знак на ній приписують Льву Даниловичу або Льву Юрійовичу, а латиномовну монограму пояснюють її призначенням для скріплення документації вихідцям із західноєвропейських країн⁴¹. Для нас найголовніше, що між знаками

³⁷ А.А. Молчанов, *Об атрибуции*, с. 84, табл. II.

³⁸ Там же, с. 84.

³⁹ К. Болсуновский, *Дорогичинския пломбы*, Киев 1894, ч. I, табл. № XX.

⁴⁰ Там же, с. 64.

⁴¹ Я. Книш, *Sigillum Leonis*, „Княжа доба: історія і культура”, вип. 3, 2010, с. 261–265.

Рюриковичів на печатці з Новгорода, персні зі Старяви та печатці з Дорогичина простежується генетичний зв'язок, що властиво для представників однієї княжої династії, у нашому випадку, ймовірно, для Романовичів.

Важливо, що обидва варіанти можливої персоніфікації персня не виключають головних учасників бойових дій середини 40-х рр. XIII ст., що може слугувати додатковим аргументом на користь нашого твердження про зв'язок старявської знахідки з подіями, описаними в літописі. У зв'язку із зазначеним важко погодитися з думкою Льва Черепніна, підтриманою Миколою Котляром, які вважають, що битви на ріці Січниці не було, а літописець помістив коротку та розширену інформацію під 1244 та 1245 рр. про одну й ту ж подію (Ярославську битву)⁴².

Разом із тим, вивчення старявського персня з князівським знаком Рюриковичів у контексті літописних повідомлень підтверджує достовірність локалізації р. Січниці за Крип'якевичем та показує перспективність комплексного історико-археологічного аналізу окремих пам'яток матеріальної культури Галицько-Волинського князівства, який хоч і несе в собі певну долю припущень, може суттєво доповнити інформацію писемних джерел та привести до цікавих висновків.

Ілюстрації

Рис. 1. Локалізація ріки Січни (Січниці) за Іваном Крип'якевичем

⁴² Л.В. Черепнин, *Летописец Даниила Галицкого*, „Исторические записки”, № 12, 1941, с. 250; Н.Ф. Котляр, *Комментарий*, в: *Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование*, сост. Н.Ф. Котляр, В.Ю. Франчук, А.Г. Плахонин, Санкт-Петербург 2005, с. 264–265.

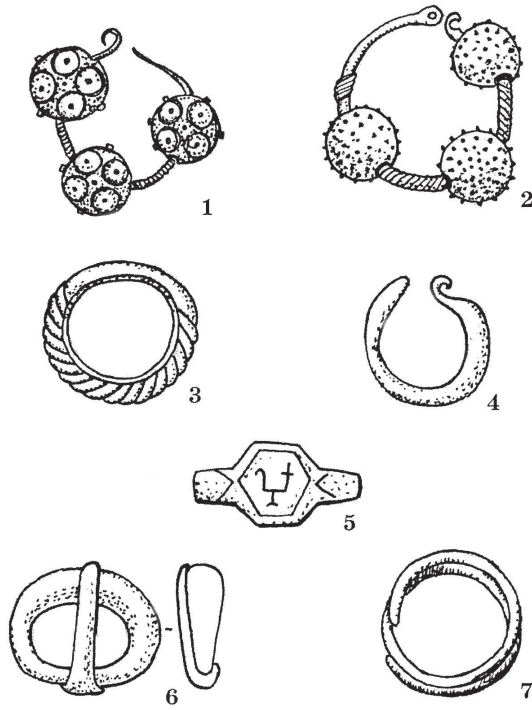

Рис. 2. Археологічні знахідки із села Старява (1–7)

Рис. 3. Перстень зі Старяви

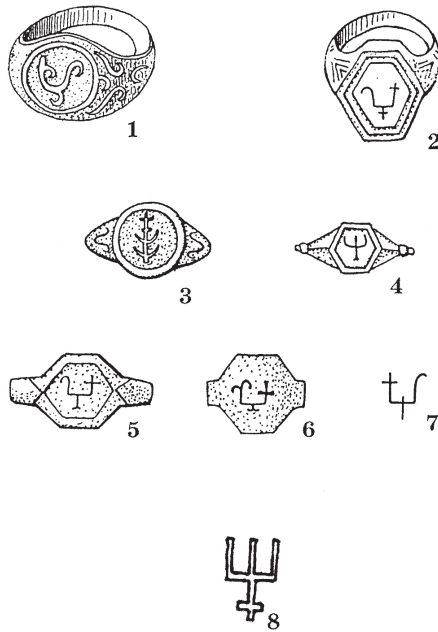

Рис. 4. Знаки Рюриковичів на археологічних знахідках (1 — Галич, 2 — Київ, 3 — Пліснеськ, 4 — Угровськ, 5 — Старява, 6 — Городище на Хмельниччині, 7 — знак Романа Мстиславовича на печатці з Новгородa, 8 — знак Мстислава Ізяславовича на цеглі з Успенського собору Володимира)

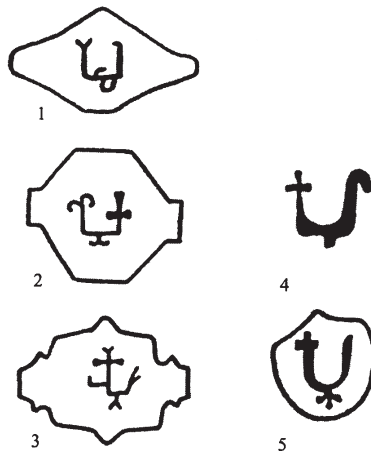

Рис. 5. Гербові знаки чернігівських князів за Василем Якубовським (1–5)

Volodymyr Petegyrych, *The battle under Yaroslav in 1245: the archaeological comment to the annalistic story*

The attempt to bind with the Yaroslav battle which took place on August, 17 in 1245 or with the armed collisions in the eve of this event separate archaeological artefacts is made in the article. The localization of the annalistic river Sichnya (Sichnyca), carried out by Ivan Kripyakevych at the end of the 30th of the 20 c., become the important argument for this purpose. The interesting finds from the village of Staryava not far away from Mostyska in Lviv region confirm its authenticity and possibility of the military collision on the banks of this river in 1244. Between them the silver finger-ring exudes with the hexagonal corymb on which the clear image of the prince sign as dvozubec is contained. The author considers that its appearance in this locality it is possible to explain by the battle actions, which are conducted in 1245 on the territory, limited by the triangle Peremyshl — Mostyska — Yaroslav. The analysis of the find showed that the finger-ring from Staryava may be connected with the descendants of Roman Mstyslavovych, possibly, with Daniel or Vasylko or son of Daniel Leo. The author does not consider the authentication of the sign on the finger-ring from Staryava with Romanovychi as the final and does not cast aside the possibility of its belonging to the Chernihiv prince Rostyslav Mykhajlovych.

Андрій Федорук
(Чернівці)

ЯРОСЛАВСЬКА БИТВА 1245 РОКУ: РЕКОНСТРУКЦІЯ ВИРІШАЛЬНОГО ЗІТКНЕННЯ У БОРОТЬБИ ЗА „ГАЛИЦЬКУ СПАДЩИНУ”

Стаття присвячена відтворенню детального перебігу знаменитої битви під Ярославом, яка відбулася 17 серпня 1245 р. Особливу цікавість викликає кількість військ, що брала участь в бойовому зіткненні з обох боків. Ґрунтуючись на відповідних літописних повідомленнях, дослідник робить спробу визначити чисельність війська князя Ростислава Михайловича — претендента на галицький престол, яке на його думку становила не більше 3500–4000 озброєних осіб. Натомість військові сили князів Данила і Василька налічували 1700–2000 воїнів. Аналізуючи перебіг самої битви, автор з'ясовує зміни у побудові бойових порядків військ обох супротивників, прослідковуються напрямки ударів їхніх полків. Вказується, що головну роль у здобутті перемоги військом обох Романовичів у Ярославській битві відіграли підрозділи кінноти, а не піхоти, як це стверджувалося раніше в історіографії.

Знаменита битва під Ярославом, яка відбулася „на каноунъ великоюу мчнїкоу Фро-ра и Лавра” (17 серпня 1245 р.), між об'єднаними угорсько-польсько-руськими військовими силами на чолі з претендентом на галицький престол — князем Ростиславом Михайловичем та русько-половецьким військом, яким командували галицько-волинські князі Данило й Василько Романовичі, заслуговує на увагу як через свій результат й кількість учасників, так і застосування нових тактичних прийомів збройної боротьби. Тому зважаючи на останнє, вона не раз ставала предметом для розгляду різних поколінь вітчизняних та зарубіжних дослідників, з яких найбільший вклад у її вивчення зробили Спиридон Палаузов, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Іван Коломієць, Володимир Пашуто, Борис Рибаків, Броніслав Владарський, В. Вілінбахов, Анатолій Кірпічніков, Микола Котляр, Вадим Каргалов, Володимир Грабовецький, Артур Брожиняк, Мирослав Волощук, Д. Хрустальов, Павло Лукін та Віталій Нагірний¹. Однак їхні інтерпретації цієї важливої воєнної

¹ С.Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович, руский удельный князь на Дунае XIII в.*, Санкт-Петербург 1851, с. 17–21; М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, Київ 1993, с. 59–62; його ж: *Історія*

події середини XIII ст. достатньо часто є надто лаконічними або суперечливими за логікою свого викладу і через це не вичерпують подальших можливостей наукового пошуку відповідей по різних її аспектах. Мета даної статті полягає у тому, щоб ґрунтуючись на відповідних літописних повідомленнях і актовому матеріалі та враховуючи наукові здобутки вище перелічених й інших авторів, спробувати як можна детальніше відтворити перебіг означеного бойового зіткнення, яке остаточно вирішило майже на століття подальшу долю земель Південно-Західної Русі.

Останній етап боротьби за „галицьку спадщину” розпочався після того як ближче до середини літа 1245 р., князь „Ростиславъ молиса тьстеви своему королеви да пошлеть емоу воина [на] Данила поимъ вои идеть в Ладьскоую землю и молиса Льстьковой и оубѣди ю да пошлеть с ним Ляхы и посла с нимъ воє”². На думку більшості науковців саме зять Бели IV Арпада був ініціатором цього нового походу угорського й польського війська на землі Південно-Західної Русі³. Літописець про це говорить, що він самонадіяно „мысльше во оумѣ своемъ взати Галичь и вбладати имъ”⁴. Можливо, однією з причин знову спробувати здобути останній стала звістка про недружелюбні плани його власного батька — князя Михайла Всеволодови-

української літератури, т. 3, Київ 1993, с. 142, 150, 159–160; І.П. Крип'якевич, *Військо княжих часів, в: Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)*, Львів 1992, с. 32, 38, 48, 54, 77, 96; його ж: *Галицько-Волинське князівство*, Львів 1999, с. 45, 125–126, 171, 173, 174; І.Г. Коломієць, *Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII ст.*, в: *Наукові записки Ужгородського державного університету. Серія: історично-філологічна*, т. 2, Ужгород 1949, с. 21–26; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950, с. 232–234; його ж: *Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.)*, Москва 1956, с. 192–198; Б.А. Рыбаков, *Военное искусство, в: Очерки русской культуры XIII–XV вв.*, ч. 1, Москва 1969, с. 354–356; В. Włodarski, *Polska i Rus' (1194–1340)*, Warszawa 1966, s. 127–129; В.Б. Вилинбахов, *Источники требуют критического подхода*, „Военно-Исторический Журнал”, 1961, 4, с. 121–122; його ж: *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, „Український Історичний Журнал”, 1974, 4, с. 29, 30, 31, 33; А.Н. Кирпичников, *История, вып. 4–5, Ивано-Франківськ 2001, с. 3–8; А. Brożniak, Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, 14, 2004, s. 10–14; М. Волошук, *Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бели IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в.*, „Specimina Nova”, pars 1, section Mediaevalis, 3, 2005, s. 110–112; Д.Г. Хрусталев, *Русь: от нашествия до „ига” (30–40 гг. XIII в.)*, Санкт-Петербург 2008, с. 233–242; П.В. Лукин, *Существовало ли в древней Руси народное ополчение? Некоторые сравнительно-исторические наблюдения*, в: *Средневековая Русь*, вып. 9, Москва 2011, с. 64; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011, s. 222–223.

² *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей*, т. 2, Москва 2001, стб. 800.

³ С.Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, с. 16; М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, с. 59; І.П. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, с. 125; І.Г. Коломієць, *Боротьба південно-західних руських князівств*, с. 21; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, с. 232; В. Włodarski, *Polska i Rus'*, s. 126; В.В. Грабовецький, *Битва 1245 року під Ярославом*, с. 4; А. Brożniak, *Bitwa pod Jarosławiem*, s. 5–6; Д.Г. Хрусталев, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 234. Нагомість, М. Волошук вважає, „что, будучи вассалом короля, сын Михаила Всеволодовича не мог инициировать данный поход, однако оставался заинтересованной персоной в его организации и проведении, ибо выступал главным претендентом на галицкий престол” (М. Волошук, *Вассальная зависимость Даниила Романовича*, с. 110).

⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 805.

ча, якому „снѣ его Ростиславъ чѣсти емоу не створиста вн же розгнѣвавса на снѣ возвратиса Черниговоу Ѡтоуда еха Батыєви проса волости своее Ѡ него”⁵. Проте стверджувати, як це робить Д. Хрустальов, що „вскоре против Венгрии могла двинутся новая волна монгольского нашествия, которая ожидалась даже независимо от действий Михаила”⁶, не має жодних підстав. Скоріше за все навпаки у цей момент й надалі залишалися сприятливі політичні умови для чергового нападу на володіння Романовичів⁷. На перший погляд це мав бути похід чимось аналогічний тому, що Ростислав здійснив на початку 1244 р., коли „оумоливъ Оугоръ много просиса оу тьста да выидеть на Перемышь”⁸. Однак цього разу претендент на престол в Галичі старався значно краще підготувався до зустрічі з князями Данилом і Васильком.

Щож стосується чисельності військових сил, які були у розпорядженні Ростислава Михайловича, то в жодному писемному джерелі ніяких відомостей про це не подається. Хоча серед дослідників, віддавна побутує думка, що він „рушив на Галич з великим військом, головною ударною силою якого була угорська рицарська кіннота”⁹. Відомо, що у *Галицько-Волинському літописі* про останнє повідомляється більш тривіально, а саме: „Ростиславъ молиса тьстєви своєму королеви да пошлеть емоу воина [...] поимъ вои”¹⁰. Як бачимо його свідчення не дають можливості однозначно стверджувати, що Бєла надав своєму зятю справді чималі військові сили. Принаймні у цьому літописному уривку мені не вдалося зафіксувати для порівняння таких виразів як „посла воевь в силѣ тажцѣ”¹¹, або „со многими Оугры”¹², котрі чітко свідчать про значне за чисельністю королівське військо. Останнє можна пояснити в першу чергу тим, що у похід вирушав не сам монарх, якого повинні були супроводжувати усі його вірні васали. У такому випадку літописець повідомляє, що „изииде же Бѣла риксъ рекъмъи король Оугорьскъи в силѣ тажцѣ”¹³ або „приде же король Андрѣи и со снѣмъ Бѣлоу и со другимъ снѣмъ Андрѣемъ ко Арославоу”¹⁴. За таких умов чисельність війська останніх, яке вирушало у похід на землі Півден-

⁵ Там же, стб. 795.

⁶ Д.Г. Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 234.

⁷ О.Б. Головкин, *Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006, с. 325–326; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, s. 222–223.

⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 797.

⁹ М.Ф. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, с. 94. Дещо по іншому він її повторює у другій своїй праці: „Влітку 1245 р. в Угорщині зібралось велике військо, щоб силою ввести до Галича Ростислава” (М.Ф. Котляр, *Данило Галицький*, с. 185). Таке саме твердження свого часу висловив І. Крип’якевич, що „після вступної боротьби Ростислав 1245 р. з великим угорським військом і польською допомогою вирушив під Ярослав” (І.П. Крип’якевич, *Галицько-Волинське князівство*, с. 125). Цієї ж думки притримується і Д. Хрустальов, який вказує, що „Бєла видєлил Ростиславу для захвата Галича большое войско под руководством старого воеводы бана Фильня” (Д.Г. Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 234).

¹⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 800.

¹¹ Там же, стб. 724.

¹² Там же, стб. 736.

¹³ Там же, стб. 760.

¹⁴ Там же, стб. 764.

но-Західної Русі, могла сягати до 8000–10 000 воїнів¹⁵. Враховуючи, що разом з Ростиславом Михайловичем у похід з найвищої угорської знаті йшов тільки бан „Фила древле прегордѣи”, який і був справжнім його військовим керівником¹⁶, то королівські підрозділи навряд чи могли налічувати більше ніж 1200–1500 озброєних осіб¹⁷. Напевно кількість останніх сам претендент на галицький престол вважав недостатнім, бо як повідомляє літопис він „поимъ вои идеть в Ладъскоую землю”¹⁸, де почав переконувати краківську князівну Гремиславу та її сина Болеслава V Сором’язливого надати йому додаткове військо. Проте малопольська знать не мала великого бажання вирушити у похід проти галицько-волинських князів. Більше того, за свідченням літопису, чимало „нарочиты боѣры и инии Лаховѣ избѣгли бахоу изъ земли хотяще ити к Данилови”¹⁹. Незважаючи на це Ростиславу вдалося отримати військову підтримку, яка у кращому випадку могла становити приблизно до 1000 воїнів²⁰, яку очолив сандомирський воєвода Флоріан („старѣиши ихъ Творьѣнъ”) Войцехович з роду Авданців²¹. Залишається невідомим чи перебували вже на цей момент у складі війська претендента на галицький престол збройні заго-ни представників опального руського боярства — прибічників Арпадів, і які у цій боротьбі активно підтримували представника з династії Ольговичів²². Гадаємо, що якщо вони і були, то в сумі не могли нараховувати більше 300–500 озброєних осіб²³.

¹⁵ М. Волощук, *Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу*, в: *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття 850-літтю Галицького кафедрального собору)*, Івано-Франківськ-Галич 2006, с. 68. В цей самий час такою самою була чисельність військ і в інших європейських монархії. Так, в 1230 р. у поході на болгарського царя Івана II Асеня, фесалонікійський імператор Федір Дука Ангел мав 8000–10000 воїнів (В. Попов, *Битката при Клокотница в 1230 г.*, „Военноисторически сборник”, 26, 1957, 3, с. 78–79). У 1237 р. для виправи на міста Ломбардійської ліги німецький імператор Фрідріх II Гогенштауфен зібрав 10000–13000 озброєних осіб (Г. Дельбрюк, *История военного искусства в рамках политической истории*, т. 3, Санкт-Петербург 1996, с. 215).

¹⁶ М. Волощук, *Вассальная зависимость Данила Романовича*, с. 111; його ж: „Фила древле прегордѣи”/ *Fila Supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII ст.*, в: *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Л. Войтовича*, Львів 2011, с. 196.

¹⁷ Військові сили Арпадів навряд чи могли бути значнішими, оскільки ще сильно давалися взнаки важкі втрати завдані Белі IV монголами у битві на р. Шайо 11 квітня 1241 р. (Фома Сплитський, *История архиепископов Салони и Сплита*, пер. О.А. Акимовой, Москва 1997, с. 106–109). У зв’язку з цим викликає сумнів повідомлення францисканця Г. де Рубрука, що на 1253–1255 рр. угорський король мав у своєму розпорядженні 30 000 воїнів (Гильом де Рубрук, *Путешествие в восточные страны*, пер. А.И. Малейна, Москва 1957, с. 194).

¹⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 800.

¹⁹ Там же, стб. 800.

²⁰ Польські підрозділи надані зятю короля в цей час не могли налічувати більше, адже в битві з монголами під Великим Турськом 13 лютого 1241 р. князь Болеслав V Соромливий мав лише 1000 воїнів (Jan Dhugosz, *Historia Polonica, Opera Omnia*, т. 11, ks. 6–7, Kraków 1973, s. 266). Навіть в битві під Лігніцею (9 квітня 1241 р.) об’єднане польське військо налічувало тільки 8000 озброєних осіб (Там же, s. 274).

²¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 800; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, s. 223.

²² *Ипатьевская летопись*, стб. 802, 804; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, с. 232; І.П. Крип’якевич, *Галицько-Волинське князівство*, с. 125–126; М.Ф. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, с. 200; В.В. Грабовецький, *Битва 1245 року під Ярославом*, с. 4; А. Brożniak, *Bitwa pod Jarosławem*, s. 9; Д.Г. Хрусталев, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 235.

²³ М.С. Грушевський, *Галицьке боярство XII–XIII ст.*, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка”, т. 20, 1897, с. 10; С.С. Пашин, *Галицкое боярство XII–XIII вв.*, „Вестник Ленинградского

Отже, в загальному військові сили князя Ростислава Михайловича перед вторгненням в землі Південно-Західної Русі могли складати не більше 2500–3000 воїнів.

Приступаючи до розгляду перебігу воєнних подій слід відзначити, що ряд науковців, правда у дещо різних варіантах, вважають, що угорсько-польсько-руське військо претендента на престол в Галичі „с ходу захватили Перемышль и направились к Ярославу, городу на левом берегу реки Сан. Здесь победное шествие Фильниа и Флориана приостановилось”²⁴. При цьому кожний з них, обґрунтовуючи свої версії початку цього походу, посилається на відповідні повідомлення з літопису. Однак в останньому чітко вказується, що „Ростислав же оустремиса при^с на гра^с Ёрославъ людем же бывшимъ во гра^с Даниловымъ и Василковымъ и боѡромъ многомъ [и] видив же крѣпокъ гра^с поиде к Перемышлю”²⁵. Як бачимо військо претендента на галицький престол спробувало спочатку сходу оволодіти добре укріпленим містом Ярославом, але через те, що в ньому перебувала сильна залога, воно було змушене вирушити до Перемишля, який без опору зайняло. Далі князь Ростислав там, „собравъ тѣзѣмьльцѣ многоы сосоуды ратные и градные и пороки исполчивъ воѡ своа и паки поиде ко Ёрославлю”²⁶. З приводу лексеми „тѣзѣмьльцѣ” у своїй праці Ігор Фроянов відзначив, що у цьому випадку воно означає селян²⁷. Проте залишається не зрозумілим чи мали останні якісь відношення до військових приготувань претендента на галицький престол, які він проводив у Перемишлі. Зокрема, в одній з своїх останніх публікацій П. Лукін щодо цієї лексеми висловив думку, що „это просто местные жители, вообще не имеющие отношения к войску”²⁸. Якщо це так, то чому вона подається в одному логічному ряду з лексемами, якими позначаються відповідні бойові знаряддя для штурму укріплень. Напевно усе таки під лексемою „тѣзѣмьльцѣ” літописець розумів якісь місцеві військові підрозділи, можливо ті про які він згадує під 1244 р., коли Ростислав „собравше смерды многоы пышыцѣ и собра ѡ в Перемышль”, за допомогою них завдав поразки війську під керівництвом бояр Данила і Василька „на рѣцѣ Сѣчници”, тому що „многи бо имѣ пѣшыцѣ”²⁹. З’ясувати приблизну кількість останніх можна лише звернувши увагу на непрямі повідомлення. Так, під 1219 і 1226–1227 рр. у літописі згадується, що бояри галицького князя Мстислава Мстиславича „тогда тысащю держащю в Перемышли”³⁰. Навряд чи ситуація докорінно змінилася на 1244 і 1245 рр., оскільки назване місто було адміністративним центром однойменної землі й надалі

Государственного Университета”, № 23, вып. 3, 1985, с. 18; И.О. Князький, *Славяне, волюхи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX – середина XIII вв.)*, Коломна 1997, с. 209–210.

²⁴ В.В. Каргалов, *Полководцы*, с. 77; В.Т. Пашуто, Д.Г. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, с. 232; його ж: *Героическая борьба русского народа*, с. 194; В.В. Грабовецкий, *Битва 1245 року під Ярославом*, с. 4; Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 235.

²⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 800.

²⁶ Там же, стб. 800.

²⁷ И.Я. Фроянов, *Киевская Русь. Очерки социально-политической истории*, Ленинград 1980, с. 205.

²⁸ П.В. Лукин, *Существовало ли в древней Руси народное ополчение?*, с. 64.

²⁹ *Ипатьевская летопись*, стб. 797. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов*, ч. 7, т. 1, Киев 1886, с. 20–21.

³⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 733, 748.

відіграло роль стратегічно важливого прикордонного форпосту. Тому можна припустити, що Ростислав Михайлович, при допомозі вірних йому представників руського боярства, поповнив свої сили ще приблизно 1000 воїнів з Перемишля. В цілому, враховуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що чисельність війська, яке було у розпорядженні претендента на престол в Галичі, становила не менше 3500–4000 озброєних осіб. До того ж у Перемишлі князь Ростислав знайшов необхідні бойові засоби для штурму потужних укріплень Ярослава. Важко однозначно стверджувати, що за предмети в літописі розуміються під лексемами „сосуды ратные и градные”. Наприклад, Антін Генсьорський у своїй роботі вказує, що вони зустрічаються „в такому сполученні лише тут”³¹. Так само й А. Кірпи́чников у спеціальному дослідженні присвяченому давньоруській металевій артилерії тільки стисло зауважив: „осадив Ярослав, интервенты [...] применили „сосуды ратные и градные”³². Однак жодного, навіть приблизного, тлумачення цих лексем обидва автори не наводять. Цілком можливо, що ними літописець позначив відповідні види боєприпасів призначені для використання як у польових умовах, так і здобуття оборонних споруд. Останні, напевно, заряджалися різними вибухово-запалювальними сумішами, у тому числі так званим „живымъ вгньмъ”, про який згадується у *Київському літописі*³³. Призначалися такі бойові снаряди для стрільби з „пороковъ” — великих металевих снарядів, принцип дії яких будувався на основі противаги або мускульної сили їхньої obsługi³⁴, тому вони у *Галицько-Волинському літописі* також ще називаються „сосуѣ порочные”. Не слід також дивуватися, що Ростислав Михайлович зі своїми військовими підрозділами „҃видоша в землю Перемышлескоюу” знайшов у її адміністративному центрі такі бойові знаряддя. У період боротьби за „галицьку спадщину” подібні бойові засоби розташовувалися у більшості прикордонних укріплених пунктів з метою використання під час оборони від нападу супротивника³⁵. Таким чином, прихопивши з собою описані знаряддя для штурму укріплень претендент на галицький престол, „исполчивъ воѡ своѡ и пакы поиде ко Ѡрославою и за собою встави граѣ Перемышль мыслащюу емоу аще сего не приимоу да сего держоу стоѡщюу же емоу”³⁶.

³¹ А.І. Генсьорський, *Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості)*, Київ 1961, с. 59.

³² А.Н. Кирпичников, *Метательная артиллерия древней Руси. (Из истории средневекового оружия VI–XV вв.)*, в: *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 77, Москва 1958, с. 20.

³³ *Ипатьевская летопись*, стб. 634. Детальніше про властивості цієї вибухово-запалювальної суміші див.: В.В. Арендт, *Греческий огонь. (Техника огневой борьбы до появления огнестрельного оружия)*, в: *Архив истории науки и техники*, вып. 9, Москва-Ленинград 1936, с. 175–190; В.Б. Вилинбахов, *К истории огнестрельного оружия в древней Руси*, „Советская Археология”, 1960, вып. 1, с. 287–288.

³⁴ А.Н. Кирпичников, *Метательная артиллерия древней Руси*, с. 35–40; А.Н. Кирпичников, *Военное дело на Руси*, с. 74–76.

³⁵ Наприклад див.: І.П. Возний, А.В. Федорук, *Ознайомлення земель південної периферії Галицької Русі з використанням каменеметальних машин*, в: *Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*, № 724, *Армія та держава*, Львів 2012, с. 40–41.

³⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 800.

Підійшовши знову під Ярослав князь Ростислав віддав наказ своєму війську готуватися до його штурму: „Стоѧщоу же емоу ув гра^с и строѧщю пороки ими приимет(мь) гра^с”³⁷. У відповідь захисники останнього усіма засобами намагалися зашкодити приготуванням супротивника. Вони влаштували масштабну вилазку з обложеного Ярослав, внаслідок якої „и бы^с бои великь пре^с градомъ”³⁸. Піддали розташування військових підрозділів Ростислава настільки сильному обстрілу зі стін міста, що він „внмоу же велѣвшю своимь вхабитиса да не ѧзвени боудоуть вои его ѿ гражань дондеже оустроить сосуд^с порочные”³⁹. Сильний опір захисників Ярослава дещо охолодив бойовничий запал претендента на престол в Галичі. Можливі значні втрати під час прямого штурму добре укріпленого міста все більше схилили його до того, щоб якимось чином остаточно вирішити свою справу в бойовому зіткненні у відкритому полі. На це виразно натякає літописець, вказуючи на зміну поведінки Ростислава Михайловича перед своїм військом, а саме: „Хваллщю же са емоу предъ вои своими и рекоущю аще бы^с извѣдалъ кдѣ Данила и Василко ѣхалъ бы^с на нѧ аще бы ми с десѧтью воинъ ехалъ быхъ на нѧ”⁴⁰. Більше того, князь зважився на нестандартний крок, влаштувавши під стінами обложеного Ярослава турнір⁴¹. Про причини, що спонукали його до такого вчинку, можна тільки здогадуватися. Чи то, користуючись вимушеною паузою, він вирішив за допомогою нього підняти бойовий дух війська, чи то захотів справити психологічний тиск на обложених захисників міста, вразивши їх мистецтвом і відвагою своїх воїнів. З сучасних дослідників ніхто не наважився якось однозначно інтерпретувати цей вчинок претендента на галицький престол⁴². Натомість літописець пояснює даний факт надмірними амбіціями Ростислава: „гогордлщю же са емоу и створити игроу предъ градомъ”⁴³. Сам князь, подаючи приклад, також вирішив узяти в ньому участь, кинувши виклик одному з представників угорської чи польської знаті, „и сразивъшоусѧ емоу со Воршемь и падеса под нимь конь и вырази собѣ плече и не на добро слоучисѧ емоу знамение”⁴⁴.

В цей самий час „слышавъ же Данило и Василко ратное пришествие его помолиласѧ Боу начаста сбирати вое”⁴⁵. На які ж за чисельністю військові сили могли розраховувати обидва князі Романовичі у воєнному протистоянні з Ростиславом Михайловичем? В одній з своїх праць В. Пашуто висловив думку, згідно з якою є „достаточные основания для утверждения, что войско галицко-волинских

³⁷ Там же, стб. 800–801.

³⁸ Там же, стб. 801.

³⁹ Там же, стб. 801.

⁴⁰ Там же, стб. 801.

⁴¹ Там же, стб. 801; П. Васин, *Иерушки русских рыцарей*, „Родина”, 2003, 11, с. 108.

⁴² С.Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, с. 16; М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, с. 59, 254; І.П. Крип'якевич, *Військо княжих часів*, с. 38; В.Т. Пашуто, *Героическая борьба русского народа*, с. 194; М.Ф. Котляр, *Данило Галицький*, с. 186; Д.Г. Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 236.

⁴³ *Ипатьевская летопись*, стб. 801.

⁴⁴ Там само, стб. 801.

⁴⁵ Там само, стб. 801.

князей насчитувало декількох десятків тисяч чоловік⁴⁶. Як аргумент він наводить повідомлення з літопису, що король Бела IV після розгрому в серпні 1245 р. „боѣше бо са его (Данила) ѣко [...] побѣдою побѣди Ростислава и Оугры его”⁴⁷. На мою думку, наведене свідчення не дає жодних підстав стверджувати, що у розпорядженні Романовичів під час війни з претендентом на престол в Галичі були настільки великі військові сили. Щоб у цьому переконатися звернемося до відповідних повідомлень знову ж таки того самого *Галицько-Волинського літопису*. А в ньому чітко вказується, що князі Данило і Василько „поидоста в силѣ тажъсцѣ” на супротивника. Фразеологізм „скоро собравше вои поидоста” говорить, що Романовичі не мали багато часу для збору усіх наявних військових сил, як це було, наприклад, у березні 1230 р., коли Данило крім війська з Волині ще „собравъ землю Галичкоую [...] и собра ѿ Боброкы доже и до рѣкы Оушицѣ и Проута и вбъсѣде в силѣ тажъсцѣ”⁴⁸ її столицю — Галич. За підрахунками деяких дослідників тоді об’єднане руське військо справді могло налічувати 10000–15000 воїнів⁴⁹. У випадку, коли Данило і Василько вирушали до Ярослава літописець ніде не говорить, що вони „поидоста в силѣ тажъсцѣ”, на відміну від 1244 р., де він чітко вказує: „Данилови же бывши вѣсти и поиде собравъ вои многи и пѣшыцѣ”⁵⁰. Крім того, перед цим повідомляється, що Романовичі „и посласта Кондратови рекоуще ѣко тебе дѣла изидоша на наю Лхове ѣко помощника ти (ти) есвѣ пославшоу же емоу помощь Данило же и Василю посласта в Литвою помощи просаща и послана бы^с ѿ Миндога помощь”⁵¹. З цього можна зробити висновок, що обидва князі вважали свої наявні сили недостатніми для битви з військом Ростислава. Проте, не дочекавшись союзницької підмоги, покладаючись, що „ѣвлешоу же Бѣужъ помощь свою”, вони негайно вирушили на порятунок обложеного Ярослава. Вважаю, що у загальному, враховуючи і „Половци Данилови”, військо обох Романовичів становило не більше 1700–2000 „коньники с пѣшыци”⁵². Отже, воно по кількості було навіть меншим від того, з яким пізньої

⁴⁶ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, с. 182.

⁴⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 809.

⁴⁸ Там же, стб. 759.

⁴⁹ В.Б. Вилінбахов, *Источники требуют критического подхода*, с. 121; його ж: *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, с. 29.

⁵⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 797.

⁵¹ Там же, стб. 801.

⁵² Чисельність поаків Данила і Василяка у цей період навряд чи могла перевищувати 700–800 воїнів (В.Й. Довженко, *Військова справа в Київській Русі*, Київ 1950, с. 17; В.Б. Вилінбахов, *З історії військової справи стародавньої Русі (XI–XIII ст.)*, „Український Історичний Журнал”, 1977, 1, с. 64). До цього слід додати ще приблизно 300–400 половців, під керівництвом хана Тігака (М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, Київ 1992, с. 546–547; В.В. Отрощенко, Ю.Я. Рассмакін, *Половецький комплекс Чингульського кургану*, в: Археологія, вип. 53, 1986, Київ 1986, с. 34–36). Можливо, у їхньому розпорядженні було сил більше, ніж 2000 воїнів, але слід не забувати, що вирушаючи у похід обидва Романовичі повинні були залишити певну кількість озброєних осіб для захисту Хома і Володимира. Загалом потрібно відзначити, що в подібних екстрених ситуаціях як правило зібрати більше війська було дуже складно. Наприклад, у вересні 1213 р. дізнавшись, що арагонський король Педро II Католик взяв в облогу замок Мюре, лейстерський граф Симон де Монфор вирушив на порятунок останнього, маючи 1600 воїнів (Г. Дельбрюк, *Історія воєнного мистецтва*, с. 258; Ж. Мадоль *Альбігойська драма і судьбы Франції*, Санкт-Петербург 2000, с. 145–146). В березні 1230 р., отримавши звістку про вторгнення фесалонікійського імператора

осені 1241 р. „приде же Коуриль печатникъ княза Данила” під „Дадьковъ гра^а”, тобто „со треими тысащами пѣшець и трѣими сты коньникъ”⁵³. Проте на відміну від нагального літнього походу 1245 р., князівська виправа в „землю Болоховскоую” була завчасно добре підготовленою військовою акцією.

Вирушивши з Холма в дорогу, князі Данило і Василько наперед до Ярослава, „посласта же Андрѣа да ѿ видить и оукрѣпить гра^а ѿко оуже близь естъ спѣние ихъ”⁵⁴. Чи отримали захисники міста звістку про підхід війська своїх князів літописець нічого не повідомляє, але якщо врахувати, що він не говорить і про якусь нову військову активність під ним, можна припустити, що тамтешня ситуація залишалася без змін. Тим часом усі руські військові підрозділи Романовичів рухалися форсованим маршем без зброї у супроводі навантаженого обозу і тільки „не дошедшимъ же воємъ рѣкы Саноу сосѣдшимъ же на поли вороужиться”⁵⁵. Коли воїни озброювалася, за свідченням літописця, над їх головами „бывшоу знаменію сице надъ полкомъ сице прише^ашимъ врломъ и многимъ ворономъ ѿко вболокоу великоу играющимъ же птичамъ врломъ же клекъщоущимъ и плавающимъ криломъ своими и воспромѣтающимъ^а на воздусѣ ѿкоже иногда и николи же не бѣ и се знамение не надобро быс”⁵⁶. Коментуючи цей епізод М. Котляр зазначає, що „певно, високоосвічений галицький книжник дещо поступився істиною задля додержання канонів високого літературного мистецтва, якому він служив: навряд чи орли могли неполоханими літати над величезною масою озброєних людей, що з шумом, гамором і брязкотом їхали та ішли долиною Сяну”⁵⁷. Мені важко відповісти наскільки даний епізод ґрунтуються на явищі, яке справді мало місце, а не є колоритним літературним прийомом, що виразно демонструю мистецький стиль галицького літописця, який у такий символічний спосіб хотів обґрунтувати майбутню перемогу обох Романовичів над Ростиславом. Однак останній зовсім не наводить свідчень, котрі б дозволяли говорити, що князівське військо рухалося в бік супротивника з шумом, гамором і брязкотом. Навпаки, він вказує, що „Даниль

Федора Дуки Ангела, болгарський цар Іван II Асен з 2000 озброєних осіб рушив до Клокотниці (Георгій Акрополит, *История*, пер. П.И. Жаворонкова, Санкт-Петербург 2005, с. 66; В. Попов, *Битката при Клокотница*, с. 79–80). У липні 1240 р., дізнавшись, що шведське військо ярла Ульфа Фазі висадилося в гирлі р. Іжори, новгородський князь Олександр Ярославич пішов проти нього, маючи 600–700 воїнів (А.Н. Кирпичников, *Невская битва 1240 г. и ее тактические особенности*, в: *Князь Александр Невский и его эпоха*, Санкт-Петербург 1995, с. 25; Д.Г. Хрусталёв, *Северные крестовосцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв.*, т. 1, Санкт-Петербург 2009, с. 225–226).

⁵³ *Ипатьевская летопись*, стб. 792.

⁵⁴ Там же, стб. 801.

⁵⁵ Там же, стб. 801–802. Відстань між Холмом та Ярославом становить приблизно 200 км. Якщо врахувати, що навесні 1244 р. обидва Романовичі „придоста на градъ Люблинь вдиного днѣ бы^аста подъ градомъ ис Холма со всеми вои и прашами”, тобто подолали приблизно 60 км (*Ипатьевская летопись*, стб. 796), то до обложеного Ростиславом міста, вони могли дійти за три доби. Останнє додатково свідчить про високу швидкість пересування русько-половецького війська (В.Б. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, с. 33).

⁵⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 802.

⁵⁷ М.Ф. Котляр, *Данило Галицький* с. 187.

же вороуживса поемъ вое свое поиде рѣцѣ Сяноу бродоу же глаубокоу соушоу”⁵⁸. Про повне дотримання у війську останнього субординації говорить епізод, коли „приѣхаша Половци напередъ и приѣхавше видиша стада ихъ не бѣ бо стражъ ихъ оу рѣкы Половцемъ же не смѣюшимъ разьграбити ихъ бес повеленияѣ княжа”⁵⁹. Як бачимо навіть підрозділи степових кочівників, які перебували у лавах війська Романовичів, поводили себе з дотриманням усіх дисциплінарних норм.

Щоб не втратити стратегічної ініціативи, „Данилови же и Василко не оумедлиста но скоро придоста рѣкоу”, оскільки челядь з війська супротивника „внѣм же оузрѣвшимъ и оубѣґшимъ со стады своими во станы свое”⁶⁰. Переправа русько-половецьких підрозділів на лівий берег Сяну, як це дає можливість прослідкувати лаконічне літописне свідчення, відбулася не безпосередньо біля Ярослава (див. схему), там де проходило колись старе русло річки, а вище по її течії ближче до місця впадіння в неї невеликих приток⁶¹. Відразу після переправи галицько-волинські князі „исполчивша же коньники с пѣшцы пойдоста с тихостью на брань сѣце же ея крѣпко бѣ на брань и оустремлено на брань”⁶². Вони об’єднали усі наявні підрозділи в три полки, розгорнувши їх тилом до Сяну, і як влучно зауважив літописець, „пойдоста с тихостью на брань”, тобто не поспішаючи рушили проти супротивника, зберігаючи необхідну щільність шиккування своїх лав для удару⁶³ та віддаючи останні розпорядження по війську перед битвою. Зокрема, верховне командування над останнім князь Данило зосередив у власних руках. Крім того, він свого сина „Лвови же дѣтскоу соушоу пороучи и Василякови храброу соушоу боѣриноу и крѣпкоу и да и стржеть его во брани”⁶⁴. У свою чергу, „видив же Ростиславъ приходѣ ратныґ исполчивъ же вое свое”⁶⁵. Проте, на відміну від Романовичів, верховне командування над усіма його військовими силами повністю перебрав на себе „древле прегордѣи Фила”, на що чітко натякає літописець, описуючи надалі перебіг бойового зіткнення. Відомо, що головну роль в ньому останній відвів кінноті, підрозділи якої було також зведено у три полки по етнічному принципу, а саме „Роусь и Оутры и Ллхы”⁶⁶.

⁵⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 802.

⁵⁹ Там же; М.С. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, с. 547.

⁶⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 802. Серед дослідників є думка, що війську обох Романовичів благородний супротивник спеціально не заважав переправлятися через р. Сян (Д.Г. Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 237).

⁶¹ Можливо тому літописець зауважив, що військові підрозділи Данила і Василя були змушені переправлятися через річку, знайшовши „бродоу же глаубокоу соушоу” (*Ипатьевская летопись*, стб. 802).

⁶² Там же.

⁶³ У бойовому зіткненні головним завданням було розтрошити лави супротивника. Зламати його бойовий порядок і збити стрій іноді мало важливіше значення, ніж повністю знищити ворога, який чинить безладний опір або тікає (А.М. Кірпічников, *Битви стародавньої Русі (IX–XIII ст.)*, „Український Історичний Журнал”, 1969, № 1, с. 76).

⁶⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 802; А. Петрик, *Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави*, в: „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 8, 2004, Дрогобич 2004, с. 54; А. Войтович, *Князь Лев Данилович*, Львів 2012, с. 33.

⁶⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 802.

⁶⁶ Там же, стб. 802; В.Т. Пашуто, *Героическая борьба русского народа*, с. 196; В.В. Каргалов, *Полководцы*, с. 78–79.

Натомість „пѣщѣ же встави противоу врато^м гра^д стрещи вратъ да не изи идоуть на помощь Данилоу и не исѣкоуть праковъ”⁶⁷. Для того, щоб забезпечити ефективне тактичне використання своїх вершників у майбутній битві, угорський бан Філя переправив їх через так звану в літописі „дѣбрь глоубокоюу”, тобто великий яр (див. схему). Таким чином, отримавши необхідний простір для маневру, його кінні полки змогли рушити назустріч війську супротивника⁶⁸.

Переходячи до висвітлення перебігу самого бойового зіткнення необхідно відразу зазначити, що В. Пашуто і ще ряд дослідників вважають, що на самому її початку „князь Даниил расположил свой главный полк на левом фланге, центр приказал держать „малой дружине” дворского Андрея; на правом фланге против польских войск Флориана был поставлен полк князя Василька Романовича”⁶⁹. Проте залишається незрозумілим, де в літописній розповіді про Ярославську битву, вони побачили саме такий бойовий порядок війська Романовичі? Натомість інший варіант побудови останнього запропонував Б. Рибаків, який вважав, що шиккування русько-половецького війська було наступним: „Одним из полков командовал сам князь Даниил, другим — его дворский Андрей, а третьим — брат Даниила Василько, против которого стояли поляки, „лаявшие” русских и похвалявшиеся схватить их

⁶⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 802. Проте деякі автори необґрунтовано вважають, що Фільній залиши під Ярославом лише частину своєї піхоти для того, щоб вона захищала табір і бойові знаряддя від можливої вилазки городян. Зокрема, про це див.: М.Ф. Котляр, *Данило Галицький*, с. 187; Д.Г. Хрустальєв, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 237.

⁶⁸ Слід сказати, що в першій половині XIII ст. бойові зіткнення, в яких головну роль відіграла кіннота, відбувалися в Європі досить часто. Зокрема, до числа таких належать битви: під Адріанополем (1205 р.), під Лас Навас де Толоса (1212 р.), під Бувіном (1214 р.), під Піманіоном (1224 р.), під Клокотницею (1230 р.), під Кортенуова (1237 р.), під Тальебуром (1242 р.), під Пармою (1247 р.) тощо (Г. Дельбрюк, *История военного искусства*, с. 214–219, 258–262; Ф. Контамин, *Война в Средние века*, Санкт-Петербург 2001, с. 78–134; Д. Ангелов, Б. Чолпанов, *Българска военна история през Средновековието (X–XV век)*, София 1994, с. 100–150).

⁶⁹ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, с. 233; його ж, *Героическая борьба русского народа*, с. 196. Одним з найпоспідовніших прихильників такої схеми побудови війська Данилом Романовичем вже довгий час залишається М. Котляр, який в одній з своїх праць пише: „Він розташував полки по-новому, що стало неприємною несподіванкою для Фільнії. Адже звичайно в середньовічній военній практиці володар із добірною дружиною, так званим „головним полком”, ставав у центрі бойового строю, куди супротивник і скерував головний удар. Данило ж поставив власний полк на лівому фланзі, зробивши його „полком лівої руки”, а в центрі розмістив з „малою дружиною” свого найбільш досвідченого воеводу — Андрія. Правий фланг із „полком правої руки” займав Василько, ратникам якого було доручено стримувати добірні польські загони воеводи Флоріана” (М.Ф. Котляр, *Данило Галицький*, с. 188). В цьому самому контексті подась побудову русько-половецького війська і В. Каргалов, який пише, що „на правом фланге он поставил сильный полк своего брата Василька, который должен был остановить и связать боем польских рыцарей Флориана. В центре находился дворский Андрей с „малой дружиной”. Предполагалось, что под напором венгерских рыцарей „бана Филя” он буде отступать, подводя рыцарей и дружинников князя Ростислава под фланговый удар левого крыла русского войска — именно там встал сам князь Даниил Галицкий с главными силами” (В.В. Каргалов, *Полководцы*, с. 79). Подібна схема представлена і в статті В. Вілінбахова: „Воно було поділене на три полки (князя Данила, двірського Андрія, князя Василька). Головні сили під командуванням князя Данила стояли на лівому крилі і вирішили результат бою, обійшовши ворога з флангу” (В.В. Вілінбахов, *Галицько-Волыньський літопис як військово-історичне джерело*, с. 33). Так само й Хрустальєв вважає, що „ в расстановке войск Даниил использовал необычную композицию. Основные силы под его собственным руководством были расположены на левом фланге. Центр держала „малая дружина” во главе с дворским Андреем. Правый фланг занимали волыньские полки Василька Романовича” (Д.Г. Хрустальєв, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 237).

за „великие бороды”. Челу русских войск, возглавленному Даниилом, противостоял полк Ростислава. Исходя из традиционного размещения полков по старшинству их начальников, можно так представить расстановку сил:

Перед боем	
Ляхи	Василько
Ростислав	Даниил
Угры	Андрей
Чело — Даниил (против Ростислава)	
Правое крыло — Василько (против ляхов)	

Левое крыло — Андрей (против угров)⁷⁰.

Необхідно сказати, що вище наведений варіант повністю відповідає літописним свідченням у частині, яка стосується війська Романовичів, але суперечить опису, котрий стосується порядку шикування полків супротивника. Хоча літописець чітко говорить, що Філя вишикував свої підрозділи наступним чином: „Роусь и Оугры и Ляхы и доиде противу имъ”, тобто полків Данила⁷¹. Отже виходить, що полк під керівництвом князя Ростислава Михайловича розташовувався на початку зіткнення не в центрі загального бойового порядку війська, а на його правому крилі. Проте завдати удару він дійсно хотів саме по головному полку супротивника, що знаходився у центрі своїх розташувань. Так, повідомляється, що „Ростислав же исполчивса преиде дебрь глоубокоюю вному же идоу противу полкою Даниловою”⁷². Пояснюється це тим, що досліджувана битва носила характер типового зустрічного зіткнення, в ході якого підрозділи з обох боків прагнули виконати поставлені завдання у швидкому наступі. Виходячи з умов останнього кінний полк, який складала загони руських опозиціонерів, випередивши інші свої підрозділи, розташовані поряд, здійснив маневр у напрямку на центр бойового порядку супротивника. Для того, щоб Ростислав зміг його здійснити угорський бан призупинив наступ свого кінного полка, тим самим вивівши останній із лінії загального бойового порядку війська. Тепер полк з правого крила, виконував роль центрального, який мав завдати удару по навпроти розташованому підрозділу супротивника. При всьому цьому воїнам доводилося покладатися в основному на використання ударної деревкової зброї. Швидкість зближення перешкождала багаторазовому застосуванню ручної метальної, клинкової або обухової зброї⁷³.

⁷⁰ Б.А. Рыбаков, *Военное искусство*, с. 355. Нещодавно можливість такої схеми шикування війська Данила розглянув в одній з своїх праць М. Котляр (М.Ф. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, с. 96–97).

⁷¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 802.

⁷² Там же, стб. 802–803.

⁷³ А.М. Кіріпчичков, *Битви стародавньої Русі*, с. 79–81. Зокрема, В. Пашуто і Д. Хрустальов пишуть, що з самого початку битви обидва противника обстріляли з луків розташування одне одного (В.Т. Пашуто, *Героическая борьба русского народа*, с. 196; Д.Г. Хрустальов, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 238). Проте літопис нічого не повідомляє про спеціально організовану діяльність кінних стрільців у зіткненні під Ярославом. Більше того не завжди битви розпочиналися зі взаємного обстрілу. Так, на Рожному полі (1099 р.), під Терембовлем (1154 р.), на річці Липиці (1216 р.), під Раковором (1268 р.) та інших, зіткнення

Безумовно, що така різка зміна у розташуванні полків стала можлива через своєчасне прийняття рішення з боку Філі, який у свою чергу також встиг довести його до відома претендента на престол в Галичі, оскільки в противному разі такий стрімкий маневр міг викликати сум'яття серед власних підрозділів. Проте у відповідь, як свідчить літописець, „Андрѣви же дворьскомоу тосноущюса да не сразитса с полкомъ Даниловы^м оускоривъ сразиса с полкомъ Ростиславлимъ”⁷⁴. Таким чином, полк лівого крила русько-половецького війська також здійснив маневр в напрямку центру супротивника, внаслідок якого „крѣпко копьем же изломившимса æко ѿ грома трѣсновление бы^ѣ и ѿ вбоихъ же мнози падше с конии оумроша инии оуæзвени быша ѿ крѣпости оударениæ копѣиног^о”⁷⁵. У даному випадку я погоджуюся з думкою Б. Рыбакова, „что левое крыло во главе с дворским Андреем решило опередить столкновение головных полков и успело еще до их сближения ударить в головной полк Ростислава с фланга”⁷⁶. Інша справа, чи тим самим двірський Данила Романовича виконував наказ свого верховного командувача⁷⁷, оскільки як правило останній повинний був потурбуватися про те, щоб у Андрія для цього була достатня кількість військових сил. А їх у нього в цей момент не вистачало, бо як тоді зрозуміти наступне повідомлення літописця, що „Даниль же посла 20 моу^ж избраны^ѣ на помощь емоу Васильи же Глѣбовичъ и Всеволодь СѸлександрови^ѣ Мьстиславъ не мога Андрѣви бѣжаста назадъ ко Сянови”⁷⁸. Навіть якщо припустити, що кожний з цих „20 моу^ж избраных” мав при собі по декілька озброєних осіб, той тоді число воїнів, яких послали на підтримку, становитиме у кращому випадку не більше сотні. Однак пробитися до полку князівського двірського їм не вдалося і, під тиском переважаючих сил супротивника, вони почали тікати назад до річки, але „Андрѣви же вставшоу с малои дружиною возъѣзда крѣпци борашеса с ними”⁷⁹. Цей фрагмент добре демонструє тактику збройної боротьби, яку обрав двірський Данила, коли до нього не змогла пробитися князівська допомога. Вона нагадує військові прийоми, які практикували степові кочівники, що дає підстави говорити про присутність у складі полку Андрія легкоозброєної половецької кінноти, на чолі з ханом Тігаком („Тѣгакомъ”)⁸⁰. Завдяки ним князівський двірський стримуючи натиск вершників

не починалося з активного використання ручної металної зброї (В.Б. Вілінбахов, *3 історії військової справи стародавньої Русі*, с. 68).

⁷⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 803.

⁷⁵ Там же.

⁷⁶ Б.А. Рыбаков, *Военное искусство*, с. 355.

⁷⁷ В одній з своїх робіт М. Котляр стверджує, що цим маневром, „тим самим воевода Андрій, поза сумнівом, виконував наказ свого головнокомандувача: він, аби не допустити удару полку Ростислава у полк Данила, кинув на нього свій загін” (М.Ф. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, с. 96).

⁷⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 803. В.Б. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, с. 29; В.В. Грабовецький, *Битва 1245 року під Ярославом*, с. 6; Д.Г. Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 240.

⁷⁹ *Ипатьевская летопись*, стб. 803.

⁸⁰ Суть половецької тактики зводилася до того, що кочівники, атакуючи супротивника невеликими силами, потім швидко відступали, хитрістю заманюючи його в завчасно підготовлену пастку. На вимотаних ворожих воїнів нападали свіжі вершники і знищували їх. Про неї детальніше див.: Д.А. Расовский, *Роль половцев в войнах Асеней с Византийской и Латинской империями в 1186–1207 гг.*, „Списание на Българската

претендента на галицький престол поступово відступав до Сяну. В цій обстановці „Даниль же видивъ близь брань Ростиславлю” побачив „и Филю в заднемъ полкоу стоѣща со хорюговью”⁸¹. Останній уважно слідкував за перебігом битви і готувався після того як полки обох Романовичів будуть фізично виснажені завдати по них вирішального флангового удару. Літописець переказує нам його задум, який він, звертаючись до своїх воїнів, „рекоущю ꙗко Роусь тщиви соуть на брань да стерпимъ оустремленияѣ ихъ не стерпими бо соуть на долго время на сѣчю”⁸².

Тим часом, „видѣвъ же Даниль Лахъи крѣпко идоущимъ на Василка керльшь”⁸³ поющимъ сильньнъ гласъ ревоуще в полкоу ихъ”⁸³, сам підготувався до атаки на полк угорського бана. Для цього він, стрімко обійшовши з тилу полк Андрія, зайняв його місце на лівому крилі бойового порядку свого війська. Пильно спостерігаючи за ходом наступу Ростиславового полку, Філя не помітив цей фланговий маневр підрозділів галицько-волинського князя, через що „приде на ны Данило со Ёковомъ Марковичемъ и со Шльвомъ”⁸⁴. Проте перший сильний удар головного полку війська Романовичів не зміг повністю розладнати лави угорської кінноти, більше того він сам зазнав певних втрат, оскільки „Шелвови же сбодену бывшоу”. Сам князь зіткнувся у поєдинку з баном, внаслідок якого „Данила же емшоу исторжеса из роукоу его и высеа ис полкоу и видѣвъ Оугрина градоущаго на помощь Фили копьемъ сѣтче и и вогроужену бывшоу в немъ оуломлену спадеса изъдше”⁸⁵. У цей самий час, „w того же гордаго Филю Львъ младъ сы изломи копье свое”, відвернувши його увагу, „паки же Данило скоро приде на нь и раздроуши полкъ его и хороуговь его раздра на полы”⁸⁶. Як бачимо з розповіді літописця, що запеклий рукопашний бій головних полків обох військ був достатньо швидкоплинним, під час якого взяті воїни сходилися по декілька разів, поки сильніші з них не здобули остаточну перевагу. Після того як полк угорського бана було повністю розбито, літописець повідомляє, що „и наворотитшаса Оугре на бѣгъ”⁸⁷.

Значно менш драматично проходило зіткнення на правому крилі русько-половцького війська, де полк „Василкови же сразившоуса с Лахы наворотившимса”

Академия на Науките”, 1939, 59, с. 207–211; И.О. Князький, *Византия и кочевники южнорусских степей*, Санкт-Петербург 2003, с. 138–141.

⁸¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 803.

⁸² Там же; М. Волощук, *Вассальная зависимость Даниила Романовича*, с. 111. Бойові зіткнення доби середньовіччя вражають стрімкістю подій. За таких умов керувати ним було нелегким завданням. Особливо становище воєначальників ускладнювалося, коли відірвавшись від своїх вони опинялися в гущі ворогів. Тоді полк або військо повністю втрачали над собою керівництво, а останнє могло призвести до катастрофічного кінця (А.М. Кіріпчичков, *Битви стародавньої Русі*, с. 76; Ф. Контамин, *Война в Средние века*, с. 252).

⁸³ *Ипатьевская летопись*, стб. 803. Детальніше про бойову пісню „Кириє елейсон” — „Господи, помилуй” див.: Б. Кондратюк, *Нариси музичного мистецтва Галицько-Волинського князівства*, Львів 2001, с. 120–123.

⁸⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 803.

⁸⁵ Там же, стб. 804. На мій погляд Л. Войтович надто перебільшує значення нападу молодого княжича на угорського бана (Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 33).

⁸⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 804.

⁸⁷ Там же, стб. 804.

проти нього. Поки вони сходилися „зращимъ wбоимъ на са Лахомъ же лающимъ рекоущи^м поженемъ на великыи бороды”, але у відповідь „Василкови же рекшоу æко ложь глѣсть вашъ Бѣ помощникъ нашъ естъ и тѣкнуо конь свои и движеса^л”⁸⁸. Удар руського полку був настільки сильний, що „Ллховѣ же не стѣрпѣвше побѣгоша w̄ лица ег^а”⁸⁹.

В підсумку, тактичний успіх було досягнуто на обох крилах війська Романовичів, що у свою чергу „видив же се Ростиславъ [и] побѣже”⁹⁰. При цьому слід відзначити, що сам претендент на престол в Галичі у продовж всього зіткнення бився відважно і навіть був момент, коли він потрапив у небезпечну ситуацію⁹¹. Про неї знаходимо відомості у грамоті короля Бели IV, наданій магістру Лаврентію, який був учасником тої нещасливої битви під „castro Iroszlo Ruthenis”. Зокрема, в ній говориться: „In quo conflict cum equus saepedict ducis generi nostril praedicti fuisset interfectus idem magister Laurentius solitae fidelitatis insistens feruori vitamgue iam dicti ducis praefereus vitae suae equum quo vehebatur eidem duci tradidit et se inter hostes confertissimos posuit variis periculorum fluctibus inuolutum sicus praemissa supradicti ducis et multorum fidelium ac fide dignorum nobis relatio patefecit”⁹². Але після того як угорський кінний полк був повністю розбитий, „Ростиславоу же познавшоу направи конь свои на бѣгъ”⁹³. Як тільки всі побачили, що їх князь зник, його воїни остаточно припинили організований опір і кинулися на втікача. За втікаючим військом супротивника, переможці організували активне переслідування, під час якого добивали знекровлені підрозділи претендента на галицький престол. Останнє настільки було стрімким, що в ході нього склався навіть такий небезпечний момент, коли „Данилови женоушоу чересь дебрь глоубокою на Оугры и Роусь бьющоу ѣ скорблше w братѣ не вѣдъи оузрѣв же хороуговь его по Лахомъ женоушоу и бы^ѣ в радости велицѣ^а”⁹⁴. Доскакавши до Ярослава, князь „ставшоу же емоу на могилаѣ противоу городоу и приѣха Василко к нему”. Однак погоня за супротивником далі продовжувалася і „Данилови же хотащоу гнати по нихъ Василко же възбранаше емоу”⁹⁵. За час тривалого переслідування, „Оугре же и Лахове мнози избѣени быша и æтии быша и w̄ вьси мнози æти быша”⁹⁶. Як це часом бувало, трагічна розв’язка

⁸⁸ Там же, стб. 804. Вигук князя Василька „Бѣ помощникъ нашъ естъ” можна оцінювати як перефразований варіант бойового кличу „З нами Бог!”, який тісно пов’язаний з візантійською полководницькою традицією і вперше зареєстрований у Статегіконі імператора Маврикія кінця VI – початку VII ст. (В.В. Кучма, *Византийские военные трактаты VI–X вв. как исторический источник*, „Византийский временник”, т. 40, 1979, с. 74).

⁸⁹ *Ипатьевская летопись*, стб. 804.

⁹⁰ Там же, стб. 804.

⁹¹ Як бачимо князь Ростислав Михайлович, не зважаючи на травму отриману під час турніра, побував у самій гущі бою. Проте Д. Хрустальов вважає, що його „участие в битве, судя по вывихнутому плечу, было ограниченным” (Д.Г. Хрустальов, *Русь: от нашествия до „ига”*, с. 240).

⁹² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejer, т. 4, vol. 3, Budae 1829, s. 198.

⁹³ *Ипатьевская летопись*, стб. 804.

⁹⁴ Там же.

⁹⁵ Там же.

⁹⁶ Там же.

бойового зіткнення не обминула й воєначальників супротивника. Так, „тогда же и Фила гордыи ѿтъ бы^с съ Андрѣемъ дворьскимъ и приведенъ бы^с к Данилоу и оубьень бы^с Даниломъ”⁹⁷. А слідом боярин „Жирославъ же приведе Володислава злого мѣтежника землѣ [Галичьской] въ тѣ^ж днѣ и тотъ оубьень”⁹⁸. Загалом, тоді „бъ^с и инии Оугре мнози избьени быша за гнѣвъ”⁹⁹. Натомість відомо, що з керівників поляків, „ѿтъ бы^с старѣиши ихъ Творьѣнь Даниломъ”¹⁰⁰, але його подальша доля поки що залишається невідомою¹⁰¹. До цього всього слід додати, що жорстока поведінка з полоненими була характерна й протилежній воюючій стороні. У вище згадуваній королівській грамоті чітко вказується, що ще в ході битви, „nostro Ratislao duce Galliciae [...] in lucem prodiit probitatis et singulariter hostili se immiscens aciei quemdam de Rusciae baronibus impulsu deiecit lanceali quem supradictus gener noster fecit capite detrunca”¹⁰². Отже, в Ярославській битві угорсько-польсько-руське військо було вщент знищене князями Романовичами разом з більшістю представників його найвищого командного складу.

З приходом ночі, дотримуючись усталеної військової традиції, князі „Данило же и Василко не идоста в городъ и Львъ ста на мѣстѣ воиномъ посреде троупъѣ ѿвляюща побѣдоу свою” над супротивником¹⁰³. В цей самий час ті, що продовжували „гонащимъ же и приѣздающимъ воиномъ и полоунощи и вѣдоущимъ користь многуо ѿко же всее нощи кликоу не переста ищощимъ друогъ друуга”¹⁰⁴. А з настанням ранку наказав князь „Даниль же горо^с за^жже еже Ростиславъ создалъ” для свого війська під час облоги Ярослава, і потім „иде же в Холмъ с колодники многими иже бѣ создалъ самъ”¹⁰⁵. По дорозі старшому з братів Романовичів зустрілися союзні війська, „Литвѣ же приѣхавшимъ и Ляхомъ Кондратовымъ к нему приспѣвшимъ ко брани и воротишася во сволси”, оскільки вже „ѿви же Бѣ мѣстѣ свою и дасть

⁹⁷ Там же. Цікаву інтерпретацію вбивства угорського бана галицько-волинським князем нещодавно запропонував М. Волошук. За його словами, причина смерті Філі полягала у тому, „что венгерский бан в результате проведения похода должен был выполнить особую миссию — наказание Даниила за несоблюдение вассального обета. Понятно, что кроме того он был заинтересованным лицом касательно расширения влияния Венгрии на восток. Князь об этом должен был знать, а поэтому решил лишить жизни того, кто составлял угрозу для его личной безопасности; а также безопасности целостности его земли” (М. Волошук, *Вассальная зависимость Даниила Романовича*, с. 111–112).

⁹⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 804.

⁹⁹ Там же, стб. 804–805.

¹⁰⁰ Там же, стб. 800.

¹⁰¹ W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, s. 223.

¹⁰² *Codex diplomaticus Hungariae*, s. 197–198.

¹⁰³ *Ипатьевская летопись*, стб. 805. Щоб здобута перемога вважалася безсумнівною та загально-визнаною, переможцю потрібно було залишатися на бойовищі цілий день або навіть декілька днів. Так у лютому 1268 р. після перемоги у битві з хрестоносцями під Раковором „новгородци же стаха на костех 3 дни” (*Новгородская первая летопись старшого и младшего изводов*, Москва-Ленинград 1950, с. 318). Вважається, що ця традиція веде свій початок з давньогерманського права, де згідно нього три дні надавалися для збирання військового майна. Тому той хто його збирав, дійсно, мав провести на тому місці три дні підряд (*sessio tridua*). Цей звичай зберігався у продовж багатьох століть і в деяких західноєвропейських державах правило „трьох днів” ще згадується у XVI ст. (Ф. Контамин, *Война в Средние века*, с. 279).

¹⁰⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 805.

¹⁰⁵ Там же.

побѣдоу Данилоу”¹⁰⁶. У цей же час, після нищівного розгрому, князь „Ростиславъ бѣжа в Лахы и поемъ же(не)ноу свою иде Оугры про то бо из Оугоръ пришелъ башеть съ женою в Ладъскоую землю”¹⁰⁷. Так закінчилася вирішальна битва, яка остаточно завершила тривалу боротьбу князів Данила і Василька Романовичів за „столя отца своего” в Галичі.

Насамкінець слід зауважити, що серед вже не раз згадуваних вище авторів склався певний стереотип стосовно того, за допомогою якого саме роду військ князі Романовичі здобули свою велику перемогу. Зокрема, В. Пашуто в своїх працях вказує, що „в битве под Ярославом проявились высокие боевые качества русских пеших полков и конных дружин”¹⁰⁸. Дана думка знайшла подальший розвиток у роботі А. Кірпічнікова, який у свою чергу писав: „Галицко-Волынская Русь в середине XIII в. переживает явный военный расцвет, что отразилось на составе армии, полководении и вооружении. Начиная с 40-х годов XIII в. летопись подчеркивает возвышение роли пехоты, которая участвует в бою на равных правах с конницей, а иногда предопределяет исход сражения. Показательно, что активизация пехотинцев произошла примерно на 50 лет раньше того времени, когда их собратья по классу — пешие ткачи, кузнецы и кожевник бельгийских городов и крестьяне швейцарских кантонов — впервые нанесли сокрушающие поражения рыцарской коннице”¹⁰⁹. Слідом за останніми й М. Котляр також говорить, що „в описі генеральної битви 1245 р. між військом Данила і приведеним Ростиславом з Угорщини і Польщі військом, до якого влилися загопи галицьких бояр, галицький автор підкреслює значення регулярної піхоти”¹¹⁰. Усі ці наведені думки дослідників не знаходять відповідного підтвердження у розповіді *Галицько-Волинського літопису*. Так само як і категоричне твердження В. Пашуто про те, що „полк всегда был пешим”¹¹¹. До складу полку війська Романовичів входили як піші, так і кінні підрозділи. Зокрема, на це вказує літописне повідомлення, що князі Данило й Василько перед зіткненням „исполчивша же коньники с пѣшъци”. Стосовно ж ролі руської піхоти у досліджуваному бойовому зіткненні, то ніде не вказується про її якусь винятково важливу роль, як, наприклад, у вже вище згадуваній битві на р. Січніці, де „вдолѣ Ростиславъ многи бо имѣ пѣшъцѣ бьющоу же Аньдрѣю и Ёковоу сѣкоушимъса лють”¹¹². Тому у відповідь Данило Романович, „пойде собравъ вои многи и пѣшъцѣ и прогнаше” претендента на престол в Галичі, який, після невдачі, змушений був „иде [в] Оугры”¹¹³. Натомість в розповіді літописця про Ярославську битву виразно говориться про неабияку роль кінноти. Достатньо

¹⁰⁶ Там же.

¹⁰⁷ Там же.

¹⁰⁸ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, с. 234; його ж: *Героическая борьба русского народа*, с. 197.

¹⁰⁹ А.Н. Кирпичников, *Военное дело на Руси*, с. 7.

¹¹⁰ М.Ф. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, с. 69.

¹¹¹ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, с. 184.

¹¹² *Ипатьевская летопись*, стб. 797.

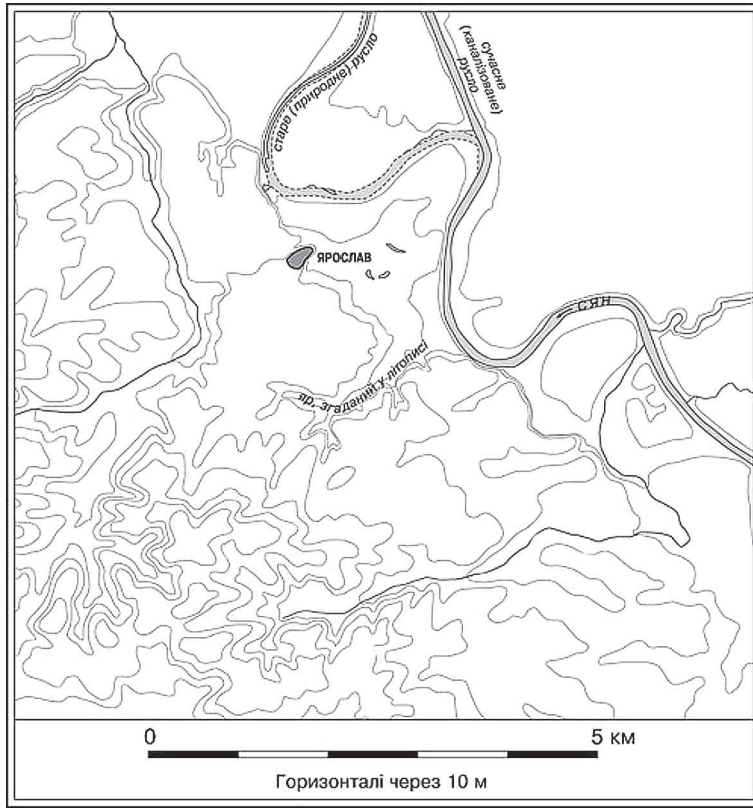
¹¹³ Там же.

нагадати хоча б зіткнення полків Андрія та Ростислава, під час якого „Ѡ ꙗѡбоихъ же мнози падше с конии оумроша”, або поєдинок галицько-волинського князя з угорським воїном, коли „копьемъ съгче и и вогроуженоу бывшоу в немь оуломленоу спадеса изъдше”¹¹⁴. Я вже не говорю про особливості тактики підрозділів Андрія проти полку претендента на галицький престол, після того як він „же вставшоу с малои дружиною”, яку неможливо було б застосувати без наявності кінноти. Отож роль руської піхоти, ймовірно, зводилася до того, що вона забезпечувала певну супроводжувальну підтримку своїм атакуючим кінним підрозділам на правому і лівому крилах бойового порядку війська князів Романовичів. Тому літописець не акцентує спеціальної уваги на її діях в ході бойового зіткнення. Можливо, місцями „пѣшци” закріплювали тактичний успіх, досягнутий їхніми вершниками, даючи тим самим останнім змогу перегрупуватися для завдання чергового удару по супротивнику¹¹⁵. Такі функції аж ніяк не применшують рівень їх професійного вишколу, оскільки вони також повинні були виконувати на ходу складні маневри, вміти вести затяжний контактний бій з кінними полками війська Ростислава Михайловича, тощо. Загалом піхотинці галицько-волинських князів діяли значно більш активно у порівнянні з воїнами такої самої збройної формації угорсько-польсько-руського війська, яким бан Філя відвів роль пасивних сторожів перед воротами Ярослава, що мали протистояти можливій вилазці міської залоги.

Таким чином, Ярославська битва стала поворотним моментом у подальшій долі земель Південно-Західної Русі. Після неї більше ніколи ні угорські, ні польські монархи не будуть у воєнний спосіб змагатися за владу над Галицькою землею з руською князівською династією Романовичів. Майже на століття припиняться масштабні військові вторгнення з території західноєвропейських держав. Усі наступні роки життя Данила і Василька Романовичів їхні колишні супротивники не тільки будуть демонструвати до них свою миролюбність, але й прагнути налагодити між обома сторонами рівноправні, династичні, союзницькі воєнно-політичні відносини, які будуть активно продовжуватися до середини 60-х років XIII ст. Водночас ця перемога продемонструвала вагомі зміни у розвитку руського воєнного мистецтва, оскільки не тільки показала високий рівень професійного вишколу війська обох Романовичів, але й засвідчила появу нових прийомів збройної боротьби, тісно пов'язаних з подальшим розвитком оперативної самостійності окремих тактичних одиниць — полків.

¹¹⁴ Там же, стб. 803.

¹¹⁵ Цілком можливо, що у бойовому зіткненні під Ярославом руська піхота князів Романовичів виконувала таку саму роль як і французьке піше ополчення в битві під Бувіном (27 липня 1214 р.). Останнє озброєне ударною дровковою зброєю, хоча і складало більшість війська короля Філіпа II Августа, самостійного тактичного значення не мала. Підрозділи піхоти були вишикувані перед важкоозброєною кіннотою, мали завдання вести бій з рицарями супротивника і являлись певним живим бар'єром для своїх вершників. Перемозі французів сприяли чітка взаємодія складових частин їх бойового порядку, а також пішого ополчення з рицарською кіннотою, яка „владувалась” у стрій супротивника (Г. Дельбрюк, *История военного искусства*, с. 258–262; Е.А. Разин, *История военного искусства*, т. 2, Москва 1957, с. 192–195).

Andriy Fedoruk, Yaroslavl battle 1245: reconstruction of the decisive clash in the struggle for Galician heritage

The article is devoted to the detailed reproduction of course of the famous Yaroslavl battle, held in August, 17, 1245. The special interest calls the number of troops involved in combat contact from the both sides. Based on the relevant chronicle messages, the researcher attempts to determine the number of troops of Prince Rostyslav Mykhaylovych — the pretender to the Galician throne, which in his opinion is not more than 3500–4000 armed men. Instead, the military forces of Princes Daniel and Vasylo numbered 1700–2000 soldiers. Analyzing the course of the battle, the author explains the changes in the building of combat formations of troops of the both opponents, traces the directions of their regiments' shots. It is claimed that the main role in getting of the victory by the both Romanovych army in Yaroslavl battle played the cavalry units, not infantry, as stated earlier in historiography.

Дюра Гарді
(Новий Сад)

РУСЬКІ ТА УГОРСЬКІ ДЖЕРЕЛА ПРО РОСТИСЛАВА МИХАЙЛОВИЧА В ЯРОСЛАВСЬКІЙ БИТВІ АБО ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ ЛИЦАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються повідомлення Галицько-Волинського літопису та грамоти угорського короля Бели IV з 1264 р., які відносяться до битви під Ярославом 1245 р. Автор аналізує, передусім, ті дані джерел, які свідчать про лицарський дух і лицарські правила ведення бою; приходиться до висновку, що битва під Ярославом зображена в руських та угорських джерелах як сутичка двох лицарських військ, у якій домінувало особисте суперництво, на зразок лицарського турніру. Найбільш яскравим прикладом цього автор вважає факт передачі угорським феодалом Лаврентієм свого коня Ростиславу Михайловичу, що оцінювалося сучасниками як винятковий лицарський вчинок.

Одна з найвизначніших подій, яка відбулася протягом середньовіччя на території Перемишльської землі, — це знаменита Ярославська битва. На полі бою під містом Ярославом у долині ріки Сян 17 серпня 1245 р., на свято великомучеників Фрола й Лавра, зіткнулися два великі війська. З одного боку знаходився претендент на галицький престол, зять угорського короля Бели IV — Ростислав Михайлович. Цей представник князівського дому чернігівських Ольговичів покладався на угорську кінноту, польські сили свого шурина — краківського князя Болеслава й на своїх галицьких прихильників. Проти цієї коаліції, яка була готова воювати за права Ростислава, або, точніше кажучи, за інтереси його угорського тестя, виступили волинські Романовичі, очолювані князем Данилом. Як відомо, блискучу перемогу здобули останні. Результат битви означав закінчення кількадесятилітнього періоду боротьби за галицький престол (1205–1245). Також можна вважати, що битва сприяла відкриттю нової сторінки в тодішніх угорсько-руських стосунках¹.

¹ Див. найновіші дослідження: М. Фонт, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged, 2005, 247–248 ol.; М. Волошук, *Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бели IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в.*, „Specimina Nova Pars Prima,

За цікаві відомості про перебіг цієї битви історики мають бути вдячними літописцю Данила Романовича, який, дуже ймовірно, і сам був учасником або свідком цієї події¹. А вже про більшість великих битв середньовіччя (а Ярославська битва, на моє глибоке переконання, належить до таких) збереглося відносно мало джерельних свідчень. У даному випадку автор *Галицько-Волинського літопису*, який, правда, не був неупередженим, відтворив битву дуже жваво й достовірно, включно з описом значущих подробиць. Безсумнівно, опис битви під Ярославом можна вважати чи не найяскравішим з усіх описів битв, які збережені в літописах².

Тема Ярославської битви детально зображена й у творах багатьох істориків³. Метою моєї статті не буде повторення загальновідомих фактів чи детального аналізу відомостей галицько-волинського літописця. Хочу зупинитися на одному дуже важливому аспекті, пов'язаному з атмосферою битви, яку вірно відтворив галицький книжник⁴. Ідеться про те, що битва під Ярославом зображена в літописі як сутичка двох лицарських військ, у центрі якої по обидва боки знаходились відважні гурти справжніх лицарів (звісно, я не ставляю собі за мету зневажити участь піхоти). Це була битва, яка рясніла особистим змаганням та суперництвом, на зразок лицарського турніру. Іншими словами — це був парад лицарського духу, героїства та військової вправності, якими були охоплені, у першу чергу, Романовичі (Данило, його син Лев, брат Василько) та їхні найвідважніші соратники й командири. На протилежному боці в цьому плані від них не відставали їхні головні супротивники — Ростислав та угорський воєначальник бан Філя, який, судячи з усього, був головнокомандуючим військ Ростислава Михайловича.

У цьому контексті слід розглянути й повідомлення літопису про те, що напередодні битви Ростислав організував лицарський турнір, у якому особисто взяв участь⁵. Далі, вже на полі бою, справжнім лицарським вчинком виявилися і хоробрість Данилового придворного Андрія, який зі своїми людьми заступив дорогу Ростиславу, і поєдинок у душі лицарського турніру головних учасників битви, князя Данила й Філі. З такої точки зору можна глянути й на спробу взяти

Sectio Mediaevalis III°, 2005, с. 83–113; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna ksiestw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011, s. 223, etc.

¹ М. Котляр, *Галицько-Волинський літопис XIII ст.*, Київ, 1993; його ж: *Структура і жанр Галицько-Волинського літопису*, „Ruthenica“, т. 3, 2004, с. 135–149.

² Л. Войтович, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*, Львів 2000, с. 417.

³ G. Pauler, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, т. 2, Budapest 1899, 215–217 ol.; М. Грушевський, *Історія України-Русі*, т. 3, Київ 1993, с. 59–62; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Москва 1950, с. 231–234; І.П. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984, с. 97; Л. Войтович, *Князівські династії*, с. 417–418; М. Котляр, *Данило Галицький*, Київ 2002, с. 184–189; В.В. Грабовецький, *Битва 1245 року під Ярославом*, „Вісник Прикарпатського Університету. Історія”, Вип. 4–5, 2001, с. 3–8; А. Brożyniak, *Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, т. 14, 2004, с. 5–14.

⁴ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное собрание русских летописей*, т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 800–805; *Літопис руський за Іпатським списком*, перекл., прим. Л. Махновця, Київ 1989, с. 402–404.

⁵ І. Крип'якевич, *Історія українського війська*, Ч. 1, Львів 1936, с. 38; Л. Войтович, *Князівські династії*, с. 401.

в полон найбільш знатних супротивників або, принаймні, захопити їхній прапор. Зрештою, варто звернути увагу на факт, що головні учасники битви були оточені своїми найхоробрішими воїнами, котрі відповідали за їхню особисту безпеку, що було цілком у дусі європейської лицарської традиції.

Наведені вище фрагменти з *Галицько-Волинського літопису*, які свідчать про лицарський характер битви під Ярославом, добре відомі історикам. Значно менш знаним є інший приклад, уміщений в одній з угорських грамот, на який звертали увагу тільки нечисленні дослідники⁶. Мова йде про грамоту короля Бели IV, надану 13 квітня 1264 р. угорському баронові, магістру Лаврентію⁷. Поряд з численними заслугами цього феодала, детально описана його відважна поведінка в Ярославській битві. Між іншим, з грамоти дізнаємося, що під Ярославом він був важко (смертельно!) поранений ворожим списом, який проколов йому голілку. Однак Лаврентію вдалося списом збити з коня одного руського боярина (*bagonet*), і коли цього боярина полонили й привели до Ростислава, (припускаю, що там був присутній і сам Лаврентій), князь наказав стратити його. Але найбільш цікавим у грамоті є *passus*, який звучить так: „in quo conflictu cum equus saepedicti Ducis, generi nostri praedilecti, fuisset interfectus, idem Magister Laurentius solitae fidelitatis insistens feruori; vitamque iam dicti Ducis praeferens vitae suae, equum, quo vehabatur, eidem Duci tradidit, et se inter hostes confertissimos posuit, variis periculorum fluctibus inuolutum; sicut praemissa supradicti Ducis, et multorum fidelium, ac fide dignorum nobis relatio patefecit“⁸.

З приводу наведеної вище цитати хочу відзначити, що передача в битві коня своєму сюзеренові, котрий перебував у небезпеці, — це відважний лицарський вчинок, вартий не лише згадки в грамотах правителів, але й вважався геройським подвигом, завдяки якому герой міг отримати за заслугу дворянський маєток. На жаль, у цій частині Європи матеріальні пам'ятки, які дозволяють відтворити вигляд панцира вершника в середині XIII ст., збереглися лише фрагментарно. Тим не менш, можна припустити, що найбільш знатні воїни, зокрема князі та бояри, у той час вже були добре захищені від ворожих ударів. Я не фахівець у сфері захисного озброєння та лицарського обладунку того часу, але вважаю, що можна погодитись із думкою Жоржа Дібю про те, що чим багатшими були воїни, тим дорожчим, важчим і ефективнішим було їхнє спорядження⁹. Припускаю, що в той час Ростислав Михайлович або його родич Данило Романович вступали в бій захищені відносно важким і дорогим лицарським обладунком, принаймні порівняно з іншими

⁶ G. Pauler, *A magyar nemzet története*, t. 2, 216 old.; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, с. 61.

⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, v. 4, pars. 3, ed. G. Fejér, Budae 1829, p. 196–200.

⁸ „...коли коня згадуваного князя [Ростислава] зятя нашого найлюбленішого (під ним) було вбито, той же магістр Лаврентій, вперто дотримуючись звичаїв вірності, життя сказаного князя шануючи більше, ніж своє особисте, коня, на якому їхав, дав князеві, і сам опинився оточеним між ворогом, який накидався з усіх боків, але з грози капризної небезпеки врятувався, як нас згаданий князь і наші численні можновладці, сповістили“. Там же, р. 198.

⁹ Ж. Дібю, *Бувинська битка*, с. 44.

лицарями¹⁰. На таку думку мене наштовхують як записи галицько-волинського літописця, так і дані угорської грамоти, які повідомляють, що обладунки знатних воїнів відносно безпечно витримували удар ворожого списа. З іншого боку, на такий висновок опосередковано наводить печатка іншого центральноєвропейського правителя — сучасника Ростислава й Данила — Пшемисла Оттокара II, на якій чеський король зображений повністю захищений панциром і шоломом з прорізом для очей, на зразок лицаря з XIV ст. Падіння з коня або загибель бойового скакуна¹¹ означали перетворення вершника на легку здобич для ворога, що могло призвести до полонення або смерті. Своєю чергою, втрата командувача, зазвичай, означала програш битви. Саме через це акт передачі коня господарю розцінювався як турбота про його безпеку і в лицарському середовищі вважався винятковою чеснотою. Лицарський вчинок Лаврентія не був поодиноким. Як приклад наведу ще два, майже тотожні, хоча й трохи пізніші факти. Перший з них мав місце в Угорщині весною 1317 р., коли угорський феодал Матей Чак напав зі своїм військом на спішського й уйварського жупана Філіпа Другета. Біля сучасного міста Молдава-над-Бодвоу, що в Словаччині (*civitas Scerusy*), відбулася жорстока битва. В одну мить Філіп опинився в безвихідному становищі й майже потрапив у полон. Проте, його *familiares*, ризикуючи власним життям, кинулись на допомогу своєму господареві. Один із них, Янош званий Елус, віддав свого коня Філіпу, що врятувало Другета й допомогло йому уникнути переслідування. Цей факт був спеціально відмічений у грамоті угорського короля Карла Роберта з 1324 р.¹² Другий приклад стосується сербських земель. Про нього дізнаємось із написаної кирилицею жалуваної грамоти боснійського правителя Стефана II Котроманіча з 1331 р. Перелічуючи „вірні служби” свого васала Вука Вукославича, боснійський володар наголошував, що у важкій битві проти сербського правителя Вук віддав своєму сюзеренові власного

¹⁰ Про захисне озброєння й обладунки в руських землях і в Угорщині в домонгольський період: Г. Кгіс-тó, *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1986, 216–259 old.; І. Крип'якевич, *Історія українського війська*, ч. І, с. 60–61, Л. Войтович, *Князівські династії*, с. 415–416; його ж: *Військо і військова організація*, в: *Українська культура XIII – першої половини XVII століть*, т. 2, Київ 2001, с. 99–101; М. Котляр, *Данило Галицький*, с. 166–170.

¹¹ Коні в той час, здається, ще не мали спеціального захисного спорядження, див.: Л. Войтович, *Князівські династії*, с. 416.

¹² „ipse magister Johannes equum dicti palatini [Philippi, tunc vero solum comiti] videns fore fatigatum, de suo equo, quem habebat sub se valentem, descendens et ipsum palatinum supersedere faciens propter observandam fidelitatem corone nostre debitam fortune casibus se submittere non expavit, per quod idem palatinus peresecucionem eiusdem infidelis nostri evasit altissimo admittente...”, див.: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, т. 1, Pest 1871, 257–258 old.; Đ. Hardi, *Drugeti, povest o usponu i padu porodice anžujskih kraljeva*, Novi Sad 2012, s. 120.

коня замість його загиблого скакуна¹³. Таких згадок у джерелах є значно більше¹⁴, але й цих двох достатньо для розуміння того, як високо цінувався порятунок свого сюзерена на полі бою. Зрештою, коли 1326 р. вже згадуваний угорський король Карл Роберт заснував перший лицарський орден Святого Юрія в Угорщині, то до статуту ордену було внесено статтю, за якою в разі падіння з коня лицаря-члена ордену в бою товариші не мали права залишати його в небезпеці¹⁵.

Що стосується Ростислава Михайловича, то йому, як відомо, вдалося щасливо втекти з поля бою під Ярославом. Швидше за все це стало можливим саме завдяки героїчному вчинкові згаданого Лаврентія. Решту свого життя князь провів далеко від Галицької та Перемишльської земель, якими мав намір правити. Лаврентій же на час Ярославської битви обіймав посаду „iуvenus domus nostrae [Regalis]”. Важко сказати, чи він перебував на службі в Ростислава, тобто чи був його *familiarem*, чи був на службі в короля, чи тільки супроводжував королівського зятя. Після Ярославської битви Лаврентій був учасником численних королівських походів, йому вдалося зробити успішну кар’єру. У 1264 р. він уже був суддею королівського двору, а під час правління спадкоємців Бели IV кілька разів ставав угорським палатином¹⁶. За свої військові заслуги, зокрема й за згаданий вище подвиг під час Ярославської битви, його було нагороджено трьома селами в Баранській жупанії¹⁷.

Отже, лицарський дух і лицарські правила ведення бою в битві під Ярославом 1245 р. підтверджують два джерела, незалежно один від одного. Перше з них — це *Галицько-Волинський літопис*, де описано лицарські вчинки князя Данила Романовича, членів його сім’ї, а також їхніх воїнів. Літописне оповідання доповнюють дані грамоти угорського короля Бели IV, написаної в 1264 р., яка допомагає відтворити поведінку під час битви претендента на галицький трон князя Ростислава Михайловича та його прибічника, угорського феодала Лаврентія.

Djura Hardi, Ruthenian and Hungarian sources about Rostyslav Mykhailovych in Yaroslav battle or to the question about the history of chivalric culture

The message of *Galician-Volynian chronicle* and charter of the Hungarian King Bela IV of 1264, relating to the battle of Yaroslav in 1245 are considered in the article. First of all the author analyzes the data of the sources that indicate the chivalry and knightly rules

¹³ „...када бихъ у Раси и би ми рывана; и ту Валькъ пода ме кона сво(га) подамче пода ме, и ту нега исикоше на смръть“. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München–Leipzig 1914, s. 18; С. Тиркович, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, с. 91; його ж: „Верна служба” и „вјера господска”, *Везе личне зависности у босанској држави*, в: *Работници, војници, духовници, Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, с. 319–320; М. Šunjić, *Trogirski izuještaj o turskom osvojenju Bosne (1463)*, „Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine”, т. 29, 1989, с. 143–144.

¹⁴ Якравий приклад знаходимо у виданні Г. Феєра, див.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, v. 8, pars. 4, ed. G. Fejér, Budae 1831, p. 58.

¹⁵ D. Dvořáková, *Koň a člověk v středověku, K spolužitíu člověka a Koňa v Uhorském královstve*, Budmerice 2007, s. 183.

¹⁶ G. Pauler, *A magyar nemzet története*, т. 2, 524 old.; A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája, 1000–1301*, Budapest 2011, 324 ol.

¹⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, v. 4, pars. 3, p. 199.

of warfare and concludes that the battle of Yaroslav depicted in Russian and Hungarian sources as the clash between two mighty men, which was dominated by personal rivalries, like the knights' tournament. The most striking example of this the author considers the assignment by the Hungarian feudal Lawrence his horse to Rostyslav Mykhailovych, estimated contemporaries as exceptional chivalry.

Леонтій Войтович
(Львів, Україна)

ПЕРЕМИСЬКИЙ КНЯЗЬ ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ

У статті відтворено діяльність князя Лева Даниловича в період його перебування на престолі Перемиського князівства. Автор здійснив спробу визначити час переходу Перемишля під владу князя Лева і тривалість його перебування на перемиському троні. Показано військову діяльність Лева Даниловича, зроблено спробу окреслити його внутрішню політику. Окрему увагу приділено реконструкції кордонів Перемиського князівства в часи правління Лева Даниловича.

Найбільш поінформоване джерело з історії галицько-волинських земель XIII ст. — *Галицько-Волинський літопис*, який дійшов до нас у складі *Іпатіївського кодексу*, в різних місцях подає протилежні оцінки діяльності князя Лева Даниловича. В першій частині пам'ятки Лев Данилович виступає як найближчий сподвижник свого батька і учасник всіх його воїнських виправ. Це „князь думен и хоробор на рати, немало бо показа мужество свое во многих ратех”¹. В другій частині пам'ятки нарисований негативний образ „безчесного князя”. В чім причини такого висвітлення цієї постаті? Можливо князь, який майже все своє довге життя провів у сідлі з мечем в руках, не потурбувався про власного літописця, а волинські редактори, які правили літописні тексти, перенесли на їх сторінки всю неприязнь своїх князів до свого старшого брата і сюзерена, як вважає польський дослідник Маріуш Бартніцкий², чи Лев Данилович справді пережив різку трансформацію у зрілому віці під впливом жахливих реалій тогочасних подій?

Пізніші хроністи, тексти яких побіжно залучалися до цих досліджень, в основному відзивалися про князя Лева позитивно. Бартоломей Зіморович назвав його „винахідником машин для здобування фортець”³. Образ галицького князя Лева Даниловича був дуже популярним впродовж XV–XIX ст. серед різних верств

¹ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей* [далі: *ПСРА*], т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 935.

² M. Bartnicki, *Wizerunek „bezczesnego князя” w Kronice Halicko-Wołyńskiej*, w: *Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича*, Львів 2011, с. 93–100 (Серія: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 20).

³ J.B. Zimorowicz, *Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur*, ed. C. Heck, Leopoli 1899, p. 54.

українського населення, особливо на землях його колишніх князівств, про що свідчать як народна традиція так і численні підробки грамот князя Лева⁴. Що ж стосується історіографії то дослідники досліджували життя та діяльність князя Лева Даниловича тільки фрагментарно⁵, тому на ці запитання відповіді не знайшли, йдучи переважно за текстами літопису. Багато дослідників взагалі не хотіли відриватися від магії яскравих повідомлень *Галицько-Волинського літопису*, тому на інформацію інших джерел просто не звертали уваги.

То ж яким насправді був князь Лев Данилович? Крім *Галицько-Волинського літопису* про князя згадують чимало інших джерел, в першу чергу латиномовних

⁴ І. Мицько, *Феномен грамот князя Лева*, „Старосамбірщина”, т. 2, 2002, с. 187–194.

⁵ М. Грушевський, *Чи маємо автентичні грамоти князя Лева* „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 45, 1902, с. 1–22; И.А. Линниченко, *Грамоты Галицкого князя Лева и значение подложных документов как исторического источника*, „Известия Отделения Русского Языка и Словесности”, т. 9, кн. 1, 1904, с. 80–102; А.І. Генсьорський, *3 коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинсько-галицької грамоти XIII ст.)*, в: *Історичні джерела та їх використання*, т. 4, Київ 1964, с. 171–184; О. Маркевич, *Невідома грамота князя Лева Даниловича*, „Архіви України”, 1968, № 5, с. 23–29; О.А. Купчинський, *Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст.*, в: *Київська Русь: Культура, традиції*, Київ 1982, с. 129–149; його ж: *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть*, Львів 2004, с. 7–19, 21–24, 26–31, 37, 41, 43, 62–72, 79–82, 94, 103, 119–122, 125–131, 134, 136, 174–176, 208–286, 291–322, 331–366, 381–416, 450–749, 822–875, 903–969, 1013–1094, 1102–1136; В. Інкін, *Чи є історична основа в фальсифікатах грамот Лева Даниловича?*, „Вісник Львівського університету. Серія історична”, Вип. 24, 1988, с. 60; Л. Войтович, *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів XII–XVI ст.*, Львів 1996, с. 89–97; його ж: *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.)*. Склад, суспільна і політична роль, Львів 2000, с. 26, 62, 90, 98, 185, 227, 230, 284–288, 376, 417–418, 425, 438, 441–442, 445–446, 450, 454, 457, 467, 499, 514; його ж: *Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми)*, в: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, т. 1, Київ–Львів 2004, с. 712–720; його ж: *Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович*, „Вісник Національного університету Львівська політехніка”, № 502: Держава та армія, 2004, с. 13–18; його ж: *Штрихи до портрету князя Лева Даниловича в: Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*, Вип. 5, Київ 2005, с. 143–156; його ж: *Князья доба на Русі: Портрети еліти*, Біла Церква 2006, с. 497–501; його ж: *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст.*, „Вісник національного університету Львівська політехніка”, № 571: Держава та армія, Львів 2006, с. 89–93; його ж: *Князь Лев Данилович — полководець і політик*, в: *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаевича*, Львів 2006–2007, с. 115–124 (Серія: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 15.); його ж: *Улус Ногай і Галицько-Волинське князівство*, в: *Україна — Монголія: 800 років у контексті історії*, Київ 2008, с. 71–78; його ж: *Галицько-Волинські етюди*, Біла Церква 2011, с. 289–318, 326–341; І. Мицько, *Про початки Святооунуфрійського монастиря у Лаврові*, „Лавра”, т. 6, 1999, с. 31–34; його ж: *Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах*, „Знак”, ч. 20, 2000, с. 2–3; його ж: *Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги)*, „Львівська брама”, 2001, № 9–10 (81–82), с. 18–23; його ж: *Де ж могила князя Лева?*, „Старосамбірщина”, т. 2, 2002, с. 46–48; його ж: *Найшановніші християнські святі краю*, там же, с. 86–109; його ж: *Край обителів*, там же, с. 120–144; його ж: *Феномен грамот князя Лева*, там же, с. 187–194; Роман, ерм., *Могила князя Лева і Лаврський некрополь*, „Лавра”, т. 4, 1999, с. 44–47; Д. Домбровський, *Матримоніальна політика князя Лева Даниловича*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 240, 2002, с. 195–218; його ж: *Stosunki polityczne Lwa Danilowicza z sąsiedzimi zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r.*, в: *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії*, т. 3: *До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*, Львів 2001, с. 42–69; його ж: *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002, с. 101–114; його ж: *Romanowicze w rocznicach polskich*, в: *До джерел*, т. 1, с. 487–497; його ж: *Genealogia Mściławowiczów. Pierwsze pokolenie (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 352–357; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011 (Серія: *Rozprawy Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU*, т. 12), s. 210, 217, 222, 226, 234–236, 268–269, 282–286. М. Bartnicki, *Wizerunek „безчесного князя”*, с. 93–100.

хронік. З XVIII ст. ці джерела публікуються і вводяться в науковий обіг істориками, які досліджують проблеми історії сусідніх країн. З різних причин дослідники історії Русі на ці джерела майже не звертали уваги, за виключенням тих текстів, які ввів в науковий обіг ще Михайло Грушевський. Крім хронік вже друге століття публікуються цінні актові матеріали. Деякі східні джерела, значна частина яких опублікована, також стосуються галицько-волинської тематики⁶. Залучення масиву всіх цих джерел дозволяє по іншому глянути і оцінити багато епізодів з життя князя Лева Даниловича, особливо з другої половини його життя, які досі залишалися або невідомими або дискусійними. Аналіз інформації, відсутньої в літописах, дозволяє значною мірою реконструювати життєвий шлях князя і спробувати дати оцінку його діяльності на тлі бурхливих подій другої половини XIII ст.

Довший час діяльності Лева Даниловича був пов'язаний із Перемишлем і Перемишльким князівством. Серед дослідників немає одностайності від якого часу це князівство належало Льву. На мою думку, це сталося вже восени 1240 р. Після здобуття монголами Чернігова стало зрозумілим, що кочівники на цьому не зупиняться і найближчим часом слід очікувати їх вторгнення на Правобережжя. Маючи непрості стосунки з угорським королем Белою IV, який був то другом і союзником, то сюзереном, то ворогом⁷, Данило Романович сподівався укласти з ним угоду напередодні монгольського наступу. Подібні союзи за тогочасною практикою завжди скріплювалися династичним шлюбом. Тому восени 1240 р. Данило з сином Левом вирушили до Угорщини в Секешфегервар, де звично перебували угорські королі: «... преже того ѣхаль бѣ Данило кнѣзь ко королеви Оугры, хотя имѣти с нѣ любовь сватьства»⁸. За усталеною практикою княжичі за таких обставин отримували окремі уділи. Виходячи з пізнішого розвитку подій можна стверджувати, що таким уділом, наданим Леву Даниловичу, було Перемишльське князівство.

Невідомо як розвивалися ці переговори, але вони напевно були важкими. Данило до останнього сподівався переконати угорського короля в необхідності військового союзу і тому затримався надовго в Угорщині. Інакше важко пояснити чому він не повернувся, безсумнівно, маючи інформацію про падіння Києва і вторгнення монголів на Волинь. В свою чергу угорський король недооцінив монгольську загрозу. І тому не зумів переступити через свої амбіції і не захотів укласти союз з своїм колишнім васалом. Імператор Священної Римської імперії Фрідріх II Гогенштауфен, який з далекої Сицилії уважно слідкував за подіями, в листі до англійського короля Генріха III прямо звинуватив Белу IV в безпечності⁹. Поїздка Данила Романовича і його сина Лева виявилася безрезультатною: «И не бы любви межи има и воротиса ѿ корола...»¹⁰.

⁶ Див.: Л. Войтович, *Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів*, Львів 2004, с. 21–48.

⁷ Там же, с. 246–249, 251–254.

⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 787.

⁹ В.Т. Пашуто, *Внешняя политика Древней Руси*, Москва 1968, с. 287.

¹⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 787.

Далі ми зустрічаємо Лева Даниловича вже на теренах Перемишльського князівства. Коли на початку 1244 р. Ростислав Михайлович, який претендував на галицький престол, став зятем угорського короля Бели IV, і вторгнувся в Перемишльське князівство звичним шляхом через Лубківський перевал, його зустрів саме Лев. Враховуючи молоді роки та малий бойовий досвід Лева, батько прислав йому на допомогу загопи белзького князя Всеволода Олександровича, двірського Андрія та боярина Якова.

Перша битва, в якій номінально командував князь Лев Данилович, відбулася на річці Січниці, лівій притоці ріки Вишні, і закінчилася поразкою галицько-волинського війська. Літописець відзначив, що белзький князь „Всевольдъ не поможе имъ и навороти конь свои на бѣгъ”¹¹. Можливо Всеволод, як раніше його батько Олександр, зайняв сторону супротивників Данила Романовича. Тим не менш, маневри загонів Лева і битва на р. Січниці на певний час зв'язали сили претендента і дали можливість Данилові зібрати основні війська і змусити Ростислава Михайловича відступити в Угорщину. Участь саме Лева Даниловича в перших сутичках з військом зятя угорського короля на теренах Перемиської землі — ще один аргумент проти скептиків, які сумніваються в тому, що Лев займав перемишльський престол.

Ростислав Михайлович продовжив боротьбу в наступному році. На цей раз в його розпорядженні крім дружини, приведеної з Чернігівщини та Пониззя і поповненої на Закарпатті, були угорські загопи, очолені досвідченим полководцем баном Фільнієм, який до того вже перебував в Галичі і був пов'язаний родинними вузами з галицькою елітою¹². Угорський король схилив до участі в цьому поході іншого свого зятя — краківського князя Болеслава Сором'язливого, одруженого з сестрою Анни — Кінгою (Кунегундою).

Данило Романович стягнув власні сили, дружини брата Василька, сина Лева та белзького князя Всеволода Олександровича. На допомогу йому йшли дружини мазовецького князя Конрада і великого князя литовського Міндовга. Літом 1245 р. претендент обложив сильно укріплений Ярослав і несподівано з'явився під стінами Перемишля. Місцеві бояри відразу здали місто і приєдналися до нього. З перемишльським поповненням князь Ростислав Михайлович повернувся до Ярослава, де вже ставили металеві машини та готувалися до штурму. Данило Романович був змушений, не чекаючи підходу союзних військ, виступити до Ярослава. Вирішальна битва відбулася під Ярославом 17 серпня 1245 р. Фрагмент у *Галицько-Волинському літописі*, присвячений цій битві, безперечно, належить до воїнських повістей, які потрапили до складу цього зведення¹³, і авторами яких були учасники подій з боярсько-дружинного середовища, які добре розумілися на військовій справі.

¹¹ Там же, стб. 797.

¹² М. Волошук, „Фила древле прегордыи”/Fila supruniensis. Маловідома сюжетна з історії Галицької землі першої половини XIII століття, в: *Actes testantibus*, с. 189–196.

¹³ М. Котляр, *Найдавніша повість про Данила Галицького*, „Київська старовина”, 1992, № 1, с. 75–78; його ж: *Галицько-Волинська летопись (источники, структура, жанровые и идейные особенности)*, в: *Древнейшие государства Восточной Европы. 1995 г.*, Москва 1997, с. 80–165.

Через це в нашому розпорядженні є фаховий докладний опис битви майже без літературних штампів.

Згідно даних літопису, військо Данила Романовича було розділене на чотири полки. Передовий полк очолював двірський Андрій. Великий полк очолював сам Данило Романович, полк Правої руки — його брат Василько Романович, а полк Лівої руки — Лев Данилович: „Лвови же дѣтскоу соущоу пороучи и Василкови храброу соущоу боѣриноу и крѣпкоу и да и стережуть его во брани”¹⁴. Так як князь Лев, проходячи ступені лицарської науки, був ще *детеск*, тобто належав до наймолодшої з трьох категорій воїнів (*детеск*, *отрок* і *гридь*), батько доручив боярину Васильку Гавриловичу, оберігати князя та утримувати його від поспішних та нерозважних поступків на полі бою.

Претендент на галицький престол князь Ростислав Михайлович, виставивши піхоту для блокади воротної вежі Ярослава, звідки гарнізон міг здійснити вилазку, з основними силами розпочав битву, маючи намір атакувати Головний полк і прорвати центр галицько-волинського війська. Але назустріч йому виступив Передовий полк двірського Андрія, який, схоже, пройшов в інтервалах між полками Данила і Василька Романовичів. Навально атакуючи, Ростислав початково здобув перевагу над Передовим полком. Одночасно польські союзники Ростислава зв'язали сили волинян князя Василька. Бачачи, що двірський Андрій терпить поразку, Данило Романович послав йому на допомогу хорогви з Головного полку. Але і вони не витримали натиску. Белзький князь Всеволод Олександрович та бояри Василь Глібович і Мстислав стали відступати до Сяну. В такій ситуації палатин Фільній, який командував угорцями, вирішив, що наступив переломний момент і ввів в дію головні сили, підтримавши атаку князя Ростислава. Тоді у битву вступив Головний полк. Битва розпалася на два зіткнення: Фільнія і Ростислава Михайловича з рештками Передового та Головного полками і поляків з полком Василька Романовича. Долю битви вирішила атака свіжого полку Лева Даниловича, який ударив у фланг угорців, обійшовши Фільнія. Угорський полководець потрапив в полон, а князь Ростислав урятувався втечею. Після цього відступили і польські підрозділи¹⁵. Напевно в цій битві Лев Данилович здобув посвяту в лицарі, бо автор повісті спеціально відзначив його сутичку з угорським полководцем („w того же гордаго Филю Львъ младъ сы изломи копье свое”¹⁶) і наступний тріумф молодого князя („Лвъ ста на мѣстѣ воиномъ посредѣ троупья являюща побѣдоу свою”¹⁷).

Після перемоги під Ярославом та одруження з Констанцією становище та статус Лева Даниловича значно зросли, про що можна судити хоча б на підставі були папи Інокентія IV від 27 серпня 1247 р., де Лев названий в числі адресатів

¹⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 802.

¹⁵ Л. Войтович, *Військове мистецтво Галицько-Волинської держави*, с. 16–17.

¹⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 804.

¹⁷ Там же, стб. 805.

після Данила та Василька¹⁸. Це, безперечно, свідчення, що на той час він залишався правлячим князем, далі тримаючи Перемишльське князівство, до якого, схоже, було долучене інше князівство — Белзьке, після смерті або вигнання Всеволода Олександровича. І саме на межі цих двох князівств між 1245–1256 рр. Лев Данилович заснував Львів.

Виникає наступне запитання: до якого часу Лев Данилович залишався перемиським князем? Можна стверджувати, що до кінця свого правління це князівство залишалося в його руках. Однак володіння Лева збільшувалися і він отримав і „старші столи”. У 1245–1258 рр. батько, використовуючи військові таланти старшого сина, посилав його на всі виправи, в яких брали участь галицько-волинські війська: проти ятвягів, болохівських князів, в підтримку брата Романа Даниловича в боротьбі за „австрійську спадщину”, проти монголів.

Важливим етапом в діяльності Лева Даниловича була середина 1250-х рр. Приймаючи королівську корону з рук папського легата, Данило Романович, безсумнівно кинув виклик ханові Золотої Орди, який вважав себе єдиним сюзереном Русі¹⁹. І поки в Золотій Орді тривала боротьба за трон Бату, Данило успішно протистояв військам еміра Коренци і готувався до походу на Київ, який мав очолити все той же Лев Данилович²⁰. Але, коли до влади в Орді прийшов брат Бату-Берке, ситуація змінилася. Конфронтація між Джучидами та Хулагуїдами, причиною якої став недавно завойований Азербайджан, змусила Берке діяти блискавично. Він не міг тратити сил на повторне завоювання галицько-волинських земель. Тому, добре підготувавши напад, Берке послав одного з кращих ординських полководців Бурундая „со силою великою”²¹. У 1258 р. Бурундай, заставши князів зненацька, змусив Василька Романовича, посланого йому назустріч, взяти участь у поході на Литву, що розрушило союз з найбільш дієвим союзником — литовським королем Миндовгом і привело до загибелі Романа Даниловича²². В наступному році, знову заставши князів зненацька, Бурундай зажадав їх прибуття, а коли з’явилися Василько з Левом Даниловичем, змусив їх зруйнувати укріплення основних міст і оголосив про зміщення Данила Романовича: „... и нача емоу повѣдати в бывшее и впаолоу Боурандаевоу сказа емоу. Данилови же оубоѡавшоуся побѣже в Ллахы, а из Ллаховъ побѣже во Оугры”²³. Далі ординці з дружинами Василька та Лева Даниловича рушили до Холму. Король Данило сподівався на допомогу Тевтонського Ордену,

¹⁸ С.А. Большакова, *Папские послания галицкому князю как исторический источник*, в: *Древнейшие государства на территории СССР. 1975 г.*, Москва 1976, с. 126. Сумніви С. Большакової достатньо переконливо спростував Д. Домбровський (D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, s. 111).

¹⁹ Ширше про це, див.: А. Войтович, *Король Данило Романович. Загадки і проблеми*, с. 24–29; його ж: *Королівство Русі: реальність і міфи*, с. 4–17, 63–71; його ж: *Княжа доба на Русі*, с. 480–487, 492–494.

²⁰ *Ипатьевская летопись*, стб. 838.

²¹ Там же, стб. 847.

²² Там же, стб. 848.

²³ Там же, стб. 850.

куди папа стягував сили навіть з Іспанії, звідки прийшли лицарі Калатрави²⁴, а також польських князів і угорського короля Бели IV. Але ординці зуміли інспірувати повстання прусів під керівництвом Геркуса Мантаса, яке надовго зв'язало сили Ордену, і ще в кінці 1259 р. Берке прислав угорському королю вимогу негайного укладення миру з монголами, скріпленого династичним шлюбом, і виступу разом з монголами проти латинських та інших сусідів, погрожуючи вторгненням в Угорщину²⁵. Це посольство зупинило будь-які дії угорського короля в підтримку своїх сусідів. Щоб налякати польських князів, Бурундай здобув Сандомир і жорстоко розправився з його оборонцями. Ні краківський князь Болеслав Сором'язливий, ні мазовецький князь Земовит не встигли прийти на допомогу Сандомиру²⁶.

Щоб налякати всіх можливих християнських союзників короля Данила, після здобуття Сандомира Берке послав посольство до французького короля Людовика IX з вимогою негайного підданства монголам²⁷. Монгольський хан добився очікуваних результатів. Деякий час після походів Бурундая європейські країни перебували в очікуванні можливих повторних вторгнень. Не випадково ж Ед де Шаторі (1190–1273), кардинал-єпископ Фраскати, декан Колегії кардиналів і професор Паризького університету, у своїй проповіді у 1261 р. звернув увагу на брак єдності між християнськими державами, що відкриває дорогу монголам до нових завоювань²⁸. Римський папа Урбан IV сприяв укладенню миру між чеським та угорським короля, із задоволення відзначивши у 1262 р., що цей мир сприятиме консолідації проти монголів²⁹. Той же папа Урбан IV в листі до німецького короля Річарда Корнуельського від 27 серпня 1263 р. змалював загрозливе становище атакованих татарами християнських держав, яких розривали конфлікти „швидше інстинктивні ніж внутрішні”³⁰.

Данило Романович вирушив в свою останню еміграцію до Угорщини, де пробув до пізньої осені 1262 р.³¹. Зрозуміло, що змістивши Данила Романовича, ординці надали ярлик на Волинь князю Василькові Романовичу, а на Галич — Левові Даниловичу. Обидва князі супроводжували війська ординського полководця аж до

²⁴ Л. Войтович, *Тевтонський Орден у політиці Галицько-Волинського князівства*, „Український Історичний Журнал”, 2010, № 6, с. 4–17.

²⁵ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, ed. A. Theiner, v. 1: 1216–1352, Romae 1859, p. 239–240.

²⁶ R. Karpiński, *Bolesław Wstydlawy*, w: *Poczet krolów i ksążąt polskich*, Warszawa 1980, s. 192.

²⁷ *Chronica minor autore Minorita Erphordiensi*, in: *Monumenta Germaniarum Historica. Scriptores*, t. 24, Hannoverae 1879, p. 202; P. Jackson, *Mongolowie i Zachód*, Warszawa 2007, s. 166.

²⁸ „... discordie inter christianos parent viam tartaris...” (Eudes de Châteauroux, *Sermo in consilio*, in: *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*, Helsinki 2001, p. 160).

²⁹ *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selecte*, ed. C. Rodenberg, v. 3, Berlin 1894, p. 482, nr 518.

³⁰ Там же, p. 548, nr 560/1.

³¹ Л. Войтович, *Остання еміграція короля Данила Романовича*, „Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки”, № 13, 2009, с. 89–96. Див. теж іншу хронологію: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, s. 286–287.

Сандомира і приймали участь у здобутті міста³². Характерно, що Бурундай пройшов через Галицьку землю, повертаючись назад, не зачепивши жодного міста. Можна тільки припускати, що галицький князь під час зворотнього маршу Бурундай забезпечував ординцям провіант та фураж, демонструючи свою лояльність.

Ризикну припустити, виходячи з інформації про подальші події, в яких приймав участь Лев Данилович, зокрема про часті поїздки Лева і Констанції в Угорщину, протистояння з Шварном Даниловичем та інші епізоди, що його двір і далі залишався у Перемишлі аж до кінця 1269 р., коли Лев Данилович став реальним сюзереном королівства Русі. Про останнє свідчать кілька моментів. По перше, Лев відразу ж без проблем оволодів спадщиною Шварна Даниловича, по друге вже у 1270 р. він змусив взяти участь у угорсько-чеській війні на стороні свого свояка Стефана V обох братів Володимира Васильковича та Мстислава Даниловича, які не мали там жодних інтересів і записані у мирних угодах після Лева Даниловича³³. В цьому поході взяли участь і литовський союзник Лева Даниловича — великий князь Тройден³⁴, ворог і противник волинських князів. Другим свідченням того, що Лев Данилович змусив братів визнати свою зверхність, може служити розповідь про участь галицького війська на чолі з Андрієм Путивличем у поході на ятвягів у 1272 р. та наступні переговори з ятвязькими князями Минтеля, Шюрпа, Мудейко та Пестило, де руські князі перераховані літописцем в порядку старшинства: „ко Львои и Володимерови и Мьстиславоу мира прослаче”³⁵.

На початку 1270-х рр. Лев Данилович переніс свою столицю у Львів, який опинився в самому центрі його володінь на перехресті галицьких і волинських шляхів, що мало істотне значення з огляду на його новий статус. Зміна ситуації в Орді дозволила приступити до відновлення зруйнованих з наказу Бурундай укріплень. Як випливає з опису Бартоломея Зіморовича ці укріплення були відновлені у 1270 р.³⁶. Ці свідчення львівського хроніста і збили з пантелику деяких дослідників, які віднесли заснування Львова до цього року. Археологи виявили сліди будівничої діяльності Лева Даниловича навіть в районі міського арсеналу — зразки дерев'яних конструкцій, датованих 1270–1290 рр.³⁷. За хронікою львівських домініканців в районі цього нового будівництва на місці пізнішого домініканського монастиря був палац-терем князя Лева³⁸. Можливо легенда про першу важку зиму у холодному Високому замку, де зупинився княжий двір після переїзду з Перемишля, має під собою якусь реальну основу.

³² „Великая хроника” о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв., под. ред. В.Л. Янина, Москва 1987, с. 184.

³³ *Vetera monumenta historica Hungariorum*, v. 1, nr 80; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, ed. J. Emier, v. 2: 1253–1310, Pragae 1872, nr 753; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, ed. J. Šebánek i S. Dušková, v. 5/2, Pragae 1981, nr 636–637.

³⁴ *Schlesisches Urkundenbuch*, bd. 4, ed. W. Irgang, Köln–Wien 1988, nr 124–127.

³⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 870–871.

³⁶ J.V. Zimorowicz, *Opera quibus res gestae urbis Leopoldi illustrantur*, p. 41–42.

³⁷ Р.С. Баррій, *Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова*, в: *Київська Русь*, с. 35.

³⁸ S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1859, s. 443.

І останнє питання: яким було Перемишльське князівство в часи Лева Даниловича. Перемишльське князівство в середині XIII ст. включало в себе території колишніх Перемишльського та Звенигородського уділів. На півночі і північному заході воно межувало з польськими Сандомирським та Краківським князівствами, на заході і південному заході — з Угорським королівством, на півдні і південному сході — з Галицьким князівством, а на сході і північному сході з Белзьким князівством. Західний кордон Перемишльського князівства з проходив біля Любачева, пересікав р. Вепр і йшов у 15–30 км на захід від Вепра, далі у південно-західному напрямку через ріки Сян і Вислок до р. Яселки в Карпатах, де він змикався з угорськими кордонами. Цей кордон був настільки стабільним, що залишався незмінним аж до 1772 р., відділяючи землі Руського воєводства від воєводств Краківського і Люблінського³⁹. Кордон з Угорщиною проходив вздовж Карпатської лінії оборони від Дукельського і Лубківського перевалів через Спас, Окоп на вершині Магури, Грозеву, Тустань, Синевидсько і Тухольські ворота⁴⁰.

Перемишльське князівство включало наступні міста: Перемишль (вперше згаданий під 981 р.⁴¹, на правому березі р. Сян⁴²), Звенигород на Білці (вперше згаданий під 1086 р.⁴³, тепер с. Звенигород Пустомитовського р-ну⁴⁴), Сянок (вперше згаданий під 1150 р.⁴⁵, в гирлі Нотеці при впадінні у Варту⁴⁶), Ярослав (вперше згаданий під 1152 р.⁴⁷), Удеч (Зудеч) (вперше згаданий під 1164 р.⁴⁸, тепер м. Жидачів),

³⁹ М. Кордуба, *Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиниім Сяном*, «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», т. 138–140, 1925, с. 159–245.

⁴⁰ М.Ф. Рожко, *Карпатські фортеці доби Київської Русі*, в: *Київська Русь*, с. 12–20; його ж: *Карпатські шляхи та їх оборона*, «Український Історичний Журнал», 1990, № 10, с. 86–97.

⁴¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 69.

⁴² L. Hauser, *Monografia miasta Przemysla*, Przemysl 1923; С. Томашівський, *До історії Перемишля і його єпископської катедрі*, «Analecta ordinis S. Basilii Magni», т. 3, 1928, з. 1–2, с. 179–190; А. Żaki, *Topografia wczesnosredniowiecznego Przemysla*, «Acta Archaeologica Carpathica», т. 1, 1959, с. 23–48; його ж: *Pierwsze za- bytki budownictwa kamiennego w Przemyslu*, «Z otchłani wieków», nr 26, 1960, s. 213–215; його ж: *Przemyska cerkiew księcia Wolodara w świetle źródeł pisanych i archeologicznych*, w: *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie. Styczeń–czerwiec 1968*, Kraków 1969, s. 47–50; А. Kunysz, F. Persowski, *Przemysl w starożytności i średniowieczu (od czasów najdawniejszych do roku 1340)*, Rzeszów 1966; J. Kotlarczyk, A. Żaki, *Nieznanne grodzisko wczesnosredniowieczne w Aksmanicach pod Przemyslem*, «Acta Archaeologica Carpathica», т. 11, 1969, z. 1, s. 51–62.

⁴³ *Лаврентьевская летопись*, в: *ПСРЛ*, т. 1, Москва–Ленинград 1926, стб. 206.

⁴⁴ В.С. Терський-Шеломенцев, *Исследования детинца Звенигорода Галицкого*, «Советская археология», 1978, № 1, с. 206–215; І.К. Свешніков, *Дослідження давньоруського Звенигорода в 1982–1983 рр.*, «Археологія», 1987, № 57, с. 94–101; його ж: *Звенигород*, в: *Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття. Раннеславянський і древнеруський періоди*, Київ 1990, с. 107–110; його ж: *Звенигородські грамоти на Бересті*, «Дзвін», 1990, № 6, с. 127–131; його ж: *Давньоруське скло із Звенигорода на Білці*, в: *Скло в Україні: історія і сучасність*, Львів 1994, с. 20–31; В. Гупало, *Питання про „особливі печі” у давньому Звенигороді на Білці*, «Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині», Вып. 13, 2009, с. 127–153.

⁴⁵ *Ипатьевская летопись*, стб. 406.

⁴⁶ А. Kunysz, *Sprawozdania z badań wykopaliskowych na terenie Sanoka i okolicy*, w: *Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, Rzeszów 1962, s. 25–27; його ж: *Osadnictwo wczesnosredniowieczne w granicach dawnej ziemi sanockiej, ze szczególnym uwzględnieniem Sanoka w świetle źródeł archeologicznych*, «Rocznik Województwa Rzeszowskiego», т. 3, 1963, s. 55–104.

⁴⁷ *Ипатьевская летопись*, стб. 447.

⁴⁸ Там же, стб. 524.

Городок (вперше згаданий під 1213 р.⁴⁹, тепер м. Городок Львівської обл.⁵⁰), Вишня (вперше згадана під 1231 р.⁵¹, тепер м. Судова Вишня Львівської обл.⁵²), Голі Гори (вперше згадані під 1231 р.⁵³, тепер с. Гологори Золочівського р-ну Львівської обл.), Синевидско (вперше згадане під 1241 р.⁵⁴, тепер Верхнє Синевиднє Сколівського р-ну), Спас (існував вже в середині XIII ст., Старосамбірський р-н⁵⁵), Сіль (вперше згадана під 1255 р.⁵⁶, тепер Стара Сіль Старосамбірського р-ну), Львів (вперше згаданий під 1256 р.⁵⁷, на р. Полтві на межі Перемишльського і Белзького князівств, столиця Галицько-Волинської держави з кінця XIII ст.⁵⁸), Старий Самбір (існував вже в XIII ст.⁵⁹), Тустань (вперше згадана під 1340 р.⁶⁰), Дроговиж (вперше згаданий під 1356 р.⁶¹, тепер с. Миколаївського р-ну Львівської обл.), Тухля (вперше згадана під 1387 р.⁶², тепер с. Тухля Сколівського р-ну Львівської обл., існувала з IX ст.).

Князівство було багате покладами солі — тодішнього єдиного консерванта всіх харчових продуктів. Верхня течія Дністра була заповнена покладами болотної руди, яка служила сировиною для виплавки сталі і виробництва зброї та інструментів. В цьому відношенні Перемишльське князівство було багатшим за сусідні землі. Через Перемишль проходив міжнародний тракт Київ–Галич–Перемишль–Краків–Прага–Регенсбург–Трір, вихідні точки якого опиралися на Волгу та Піреней, а також численні шляхи на Угорщину, Австрію і польські князівства⁶³. Але саме це багатство експортними ресурсами і знаходження на перетині міжнародних артерій містило в собі певні складнощі для князівської влади. Місцеве боярство, як і боярство всієї Галицької землі, на відміну від боярства інших земель, не мало потреби рухатися за князем в інші землі, а отже було зацікавлене у перетворенні своїх *бенефіцій* (земельних надань на час несення служби) у *феоди* (спадкові володіння з обов'язком несення служби). Тим більше був приклад сусідньої Угорщини, де тамтешні барони добилися права отримання феодів навіть без складення оммажу — васальної присяги. У Перемишльському князівстві це боярство разом з верхівкою бюргерства намагалося зламати князівську монополію на зовнішню торгівлю і замінити її своєю.

⁴⁹ Там же, стб. 733.

⁵⁰ О.О. Ратич, *Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР*, Київ 1957, с. 21; В. Грабовецький, І. Гопало, *Городок*, Львів 1968.

⁵¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 762.

⁵² В.М. Циглик, *Судова Вишня*, в: *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*, Київ 1968, с. 485–493.

⁵³ *Ипатьевская летопись*, стб. 765.

⁵⁴ Там же, стб. 787.

⁵⁵ М. Рожко, *Карпатські фортеці*, с. 12–19; його ж: *Карпатські шляхи та їх оборона*, с. 84–89; його ж: *Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині*, „Лавра”, 1999, № 1, с. 41–45; його ж: *Оборонний Спаспреображенський монастир XIII ст. в с. Спас*, „Старосамбірщина”, 2001.

⁵⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 830.

⁵⁷ Там же, стб. 841.

⁵⁸ А. Войтович, *Де була столиця Лева Даниловича?*, с. 712–720.

⁵⁹ Див.: М. Кріль, *Старосамбірщина. Історія і культура*, Львів 2009.

⁶⁰ Див.: М.Ф. Рожко, *Тустань давньоруська наскельна фортеця*, Київ 1996.

⁶¹ *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)*, упоряд. М. Капраль, Львів 1998, с. 27–31.

⁶² F. Rapée, *Skole i Tucholszczyzna*, Lwów 1891, s. 17.

⁶³ А. Войтович, *Торівля і торовельні шляхи*, в: *Історія української культури*, т. 2: *Українська культура XIII – першої половини XVII століть*, Київ 2001, с. 81–92.

Так само рвалися вони до основного стратегічного товару — солі. Будучи все менш залежними від князівської волі, представники цієї еліти все більше намагалися розділити з князями і владу політичну. Через те вони відверто загравали як з верхівкою сусідньої Угорщини так і з верхівкою Краківського князівства. В середовищі перемишльського боярства, яке тримало в своїх руках вищі уряди князівства та його головних міст, були потужні проугорська та пропольська „партії”. Прихильники Романовичів явно уступали обом цим „партіям”. Чільну роль в князівстві намагався відігравати і перемишльський клір на чолі з єпископом, який теж не був прихильником Романовичів. У 1242 р. двірський Андрій, здобувши Перемишль, „уодоси владыкоу”⁶⁴. Новий владика Іларіон, напевно, був поставлений не раніше 1247 р., коли митрополит Кирило II повернувся з Нікеї.

Одним з головних напрямків внутрішньої політики перемиського князя Лева Даниловича було заселення і використання пустих земель і розгортання на їх базі княжого домену. Колоністів, в тому числі і полонених, садили на землю як *рядовичів* (на підставі ряду-угоди, яка регламентувала розміри плати до князівського скарбу). Отримували землі в межах домену також князівські дворяни, які обслуговували різні двірцеві служби. Належність до княжого домену земель у Верхньому Подністров’ї та в Прикарпатті підтверджує також те, що більшість цієї території пізніше було трансформовано в королівщини (зокрема ціла Самбірщина⁶⁵) і саме тут виявилось найбільше сіл на волоському та німецькому праві або з різними локальними особливостями. Тут же розміщалися гнізда дрібної підкарпатської шляхти, нащадків дружинників, розміщених в прикордонні⁶⁶. Розглядаючи населені пункти регіону, виникнення яких можна віднести до періоду формування домену перемишльських князів, треба взяти до уваги, що найдавніші акти переважно збереглися з початку XV ст., а в літописах і хроніках сільські населені пункти згадуються дуже рідко. Тому аналіз топоніміки поряд з археологічними розвідками є визначальним при дослідженні початків цих поселень⁶⁷.

Підсумовуючи хочу зауважити, що підняті в даній статті проблеми, а також ряд інших питань, пов’язаних з діяльністю Лева Даниловича як у Перемишльській землі, так і за її межами, потребують подальших досліджень.

⁶⁴ *Ипатьевская летопись*, стб. 794.

⁶⁵ Див.: W. Pulnagowicz, *U źródeł Sanu, Stryja, Dniestru*, Turka 1929; A. Kuczera, *Samborszczyzna*, т. 1, Sambor 1935; Ю.Г. Гошко, *Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут*, Київ 1976, с. 14–57.

⁶⁶ Див.: F. Pappe, *Skoly i Tucholszczyzna*; P. Dąbkowski, *Podział Admimistracyjny Województwa Ruskiego i Belzkiego w XV w.*, Lwów 1939.

⁶⁷ В даній статті, я свідомо не буду вдаватись до аналізу топоніміки Перемиської землі, оскільки ця проблематика назвичайно цікава і складна та потребує окремого спеціального дослідження. Зарис цієї проблематики див. в останній моїй праці: Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, Львів, 2012, с. 21–31.

Leontiy Voytovych, *Przemysl Prince Lev Danylovych*

The activity of Prince Lev Danylovych during his stay on the throne of the Przemysl principality is reproduced in this article. The author attempted to define the time of the transition of Przemysl forward under the authority of Prince Lev and the length of his stay at Przemysl throne. The military activity of Lev Danylovych is displayed, the attempt to outline his domestic policies is made. The special attention is paid to the reconstruction of Przemysl principality border during the reign of Lev Danylovych.

Norbert Mika
(Racibórz)

POLITYKA CZESKA KNIAZIA LWA DANIŁOWICZA. Z DZIEJÓW STOSUNKÓW RUSKO-CZESKICH W DRUGIEJ POŁOWIE XIII WIEKU

Podjęmowane przez Lwa Daniłowicza działania częstokroć wiązały się z ziemią przemyską, przez którą przechodził ważny trakt ze wschodu na zachód i odwrotnie. Po śmierci swojego ojca Daniela, książę Lew zdecydował się zmienić dotychczasowy układ sojuszy i prowadzić politykę proczeską i antywęgierską. Potwierdzają to wyraźnie wydarzenia z 1271 i 1278 r., kiedy władca halicki angażuje się, choć niekoniecznie osobiście, po stronie króla Czech Przemysła Otokara II. Po śmierci tego ostatniego sojusz halicko-czeski uległ zupełnemu rozluźnieniu, a może nawet został na krótko zerwany. Jego ponowne zawiązanie nastąpiło 15 sierpnia 1289 r. w Opawie, gdy Lew Daniłowicz spotkał się z nowym władcą czeskim Wacławem II, zawierając z nim wieczyste przymierze przeciwko głównie książętom polskim. Praktyczną realizacją podjętych w Opawie ustaleń był najazd wojsk halickich i być może posiłkujących je Tatarów na Racibórz i w okolice Wrocławia, na początku 1290 r. Akcja militarna Lwa Daniłowicza oraz presja polityczna Pragi spowodowały, że książęta południowej części Polski w krótkim czasie podporządkowali się Wacławowi II. Po raz ostatni Przemyślida spotkał się z księciem Lwem, o ile sprawa nie dotyczyła jego syna Jerzego, między 6 kwietnia a 3 lipca 1299 r. w Brnie, na południu Moraw. Zapewniając sobie polityczną neutralność dworu halickiego, Wacław II przymusił Władysława Łokietka, aby ten 27 sierpnia 1299 r., na mocy układu w Kłęce, poddał jego władzy ziemie środkowej i północnej Polski. Wyprawiając się zbrojnie w ten rejon kraju, Przemyślida koronował się w Gnieźnie na króla Polski. Można uważać, iż prowadzone przez Lwa Daniłowicza działania militarne i polityczne w znacznej mierze umożliwiły królowi Czech sięgnięcie po władzę w rozbitym na dzielnice kraju nad Wisłą i Odrą.

Spośród znanego nam potomstwa władcy halickiego Daniela Romanowicza i Anny (Marii), córki Andrzeja II, króla Węgier, najwybitniejszą niewątpliwie postacią był ich

drugi syn — Lew¹. Przygotowywany przez ojca do roli następcy tronu, młody książę zaprawiany był do służby wojskowej, biorąc udział w wyprawach wojennych, w czasie których kierował wyodrębnionymi jednostkami, prowadzącymi samodzielne operacje zbrojne. Wyjeżdżał też w celu prowadzenia rozmów dyplomatycznych na obce dwory.

Godne uwagi są tutaj wydarzenia z 1244 r., kiedy to wysłany przez ojca, Lew Daniłowicz, na czele oddziału zbrojnego, stoczył swoją pierwszą w życiu bitwę nad rzeką Sieczną na ziemi przemyskiej, z konkurentem do tronu halickiego Rościławem Michajłowiczem, wspieranym przez hufce węgierskie². Choć zmagania te zakończyły się dla młodego księcia niepowodzeniem, niemniej nie utracił przez to zaufania ojca, który dalej udzielał mu poparcia i zlecał prowadzenie samodzielnych operacji zbrojnych. Przykładem może być wielka wyprawa wojenna na ziemię opawską, mająca miejsce 1253 r., związana z walką o spadek po austriackich Babenbergach, w której zaangażowany był syn króla Czech Wacława I — Przemysław Otakar II, margrabia Moraw³. Lew dowodził wówczas wydzielonym zgrupowaniem wojsk halickich, wspieranym przez dwóch litewskich wodzów Tewtywiła i Edywiada. Prawdopodobnie w roli doradcy i obserwatora z upoważnienia jego ojca, młodemu księziowi towarzyszył także palatyn dworski Andrzej.

W związku z faktem, iż wydarzenia to inicjują kontakty Lwa Daniłowicza z Czechami, należy poświęcić mu trochę uwagi. Wyprawa doszła do skutku w miesiącach letnich 1253 r. Idące z terytorium księstwa halickiego, najpewniej z ziemi przemyskiej, wojska Daniela Romanowicza skierowały się na Kraków, a następnie wspólnie z hufcem tamtejszego władcy Bolesława Wstydlivego, ruszyły nad Odrę, by pod grodem Koźle pociągnąć ze sobą oddział Władysława, księcia opolsko-raciborskiego i podążyć w kierunku Raciborza, do rzeki Psiny/Cyny (*и прудоша к рѣцѣ Псинѣ*), oddzielającej wówczas Śląsk od terytorium Moraw. Po jej przekroczeniu, połączone siły zbrojne podzieliły się na dwa odrębne zgrupowania. Pierwsze z nich pod wodzą Lwa Daniłowicza podążyło bezpośrednio na południe. Jak podaje autor *Latopisu halicko-wołyńskiego*, ich dowódca poszedł w góry lesiste i wziął wielkie łupy (*иде в горы лесныя и взд полонь великъ*)⁴. Nie ma najmniejszych wątpliwości, że pod pojęciem „góry lesiste” należy rozumieć zalesione pasmo wzniesień w okolicach miejscowości Velká Polom, Kyjovice, Hrabyně, między Ostrawą a Opawą. Pomimo występujących na tym obszarze pofałdowań terenu i lasów,

¹ D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002, s. 101–114; tenże, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 352–357.

² B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1966, s. 126–127; J. Horwat, *Lew, książę halicki wobec wydarzeń w Polsce końca XIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna (Historia 4)”, red. E. Orlof, nr 12, Rzeszów 1994, s. 45–46.

³ Na temat wyprawy Daniela na ziemię opawską wypowiedzieli się już wcześniej B. Włodarski, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931, s. 13–17; tenże, *Polska i Ruś*, s. 142–143; N. Mika, *Ekspansja czesko-morawska na ziemię raciborską w XIII wieku*, „Studia i Materiały z dziejów Śląska”, t. 21, 1996, s. 10; tenże, *Najazd polsko-ruski na ziemię opawską w 1253 r.*, w: *Opawa. Sborník k dějinám města*, t. 3, Opava 2003, s. 5–11; tenże, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibórz 2008, s. 41–46.

⁴ *Ипатьевская летопись*, изд. А.А. Шахматов, в: *Полное Собрание Русскихъ Летописей* [dalej: ПСРА], т. 2, Санкт-Петербургъ 1908, стб. 822.

osadnictwo w połowie XIII wieku nie było tam wcale rzadkie⁵. Rabując i biorąc miejscową ludność w niewolę, Lew dotarł po kilku lub kilkunastu dniach do Opawy, które to miasto bezskutecznie oblegał jego ojciec Daniel i pozostali polscy sojusznicy: Bolesław krakowski i Władysław opolsko-raciborski. Jeśliby dać wiarę autorowi *Latopisu halicko-wołyńskiego*, to właśnie brak Lwa i jego wojsk w pierwszej fazie oblężenia, spowodował, że miasto nie zostało zdobyte. Wyraz temu dał latopisarz, wkładając w usta Daniela słowa: „Аще [же — przyp. N.M.] бы Левъ и людье мои сде были вси то оуразъ велии быша земли сеи оучинилъ и градъ съ аче съ прилтъ бы былъ”, po czym dodał, że władca halicki „сожалиси Ѡславъ сна си Лва и вотъ⁶, oczywiście w celu spłodowania strategicznie mało ważnych, górzystych i lesistych, wschodnich rubieży tej krainy. Po powrocie, młody książę spustoszył jednak z wojskiem najbliższe okolice Opawy, a następnie z całością sił polsko-ruskiej koalicji poszedł w górę rzeki Opawy. Napastnicy zajęli wówczas malutki gródek koło Nasiedla (*Насилья*), a następnie po krótkim postoju w Nowej Cerekwi/Deutsch Neukirch (*ста на вси Нѣмтъцкоу*), podążyli w kierunku Głubczyc (*во Глоубичичь*), które to miasto — jak podaje latopisarz — zbudowane z drzewa świerkowego i otoczone niewielką fosą, oparło się najeźdźcom, a ci, po krótkim czasie, wycofali się na teren księstwa opolsko-raciborskiego⁷.

Pomimo zgłaszanych przez historyków różnych koncepcji, gdy chodzi o cel wyprawy wojennej na ziemię opawską, najbardziej przekonujący wydaje się być pogląd, że uderzenie Daniela i Lwa oraz ich polskich sojuszników na północno-wschodnie rejony państwa Przemyslidów, było świadomą dywersją, zmierzającą do związania miejscowych sił czeskich (morawskich), aby nie podążyły pod Ołomuniec, gdzie w tym samym czasie znalazły się wojska sojusznika Rusinów — króla węgierskiego Beli IV⁸. Ten ostatni usiłował pokonać syna króla Czech, margrabiego morawskiego Przemysła Otokara II, angażującego się w walkę o spadek po austriackich Babenbergach. W konflikt zamieszany był również młodszy syn Daniela, a brat Lwa, książę Roman, który poślubiwszy rok wcześniej księżniczkę babenberską Gertrudę, popierany przez Belę IV, usadowił się z żoną w twierdzy Himberg na wschodnim pograniczu Austrii, na zachód od rzeki Litawy. Na skutek przewagi militarnej Przemysła Otokara II, Roman opuścił jednak jesienią 1253 r. wschodnią Austrię, a więc już po polsko-ruskiej wyprawie wojennej na ziemię opawską, zostawiając w Himbergu ciężarną żonę Gertrudę, do której nigdy nie powrócił. Pokój zawarty 3 kwietnia 1254 r. w Budzie na terenie Węgier utrwalił przewagę czeskiego Przemyslidy na ziemiach babenberskich, w którego rękę została cała Austria i północna część Styrii.

⁵ J. Bakala, *Středověké osídlení pravobřežního Ostravska*, w: *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, t. 9, Ostrava 1977, s. 150–180; E. Kouřil, D. Prix, M. Wihoda, *Hrady českého Slezska*, Brno–Opava 2000, s. 166–198, 245–253, 293–305, 345–351; E. Seidl, *Die Besiedlung des Troppauer Landes und des angrenzenden Nordostmährens im 13. und 14. Jahrhundert*, Heidelberg 2001, s. 203–206, 217–222, 229–240, 283–287.

⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 823.

⁷ Tamże, стб. 824–825.

⁸ Szczegóły zob.: N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 40–41.

Niewykluczone, że jakiś związek z tymi wydarzeniami miała podróż w 1254 r. Lwa Daniłowicza na Węgry (*Oyępn*), której szczegółów jednak autor *Latopisu halicko-wołyńskiego* nie podaje⁹. Całkiem prawdopodobne, że młody książę został wtedy wysłany na rokowania pokojowe do Budy (3 kwietnia 1254 r.), aby dopilnować interesów Gertrudy babenberskiej i jej malutkiej córki Marii, którą spłodził jego brat Roman. Naturalnie misja księcia Lwa na Węgry mogła mieć również inne przyczyny¹⁰. Faktem jest jednak, że opuszczona przez Romana żona Gertruda i ich córka Maria, po wizycie Lwa Daniłowicza nad Dunajem, zostały materialnie zabezpieczone na przyszłość, otrzymując ziemie w południowo-zachodniej Styrii, pomiędzy rzeką Mur a granicą karyńską, z ośrodkami w Judenburgu i Voitsbergu. Był to obszar wykrojony z części Styrii, która przypadła królowi węgierskiemu Beli IV, gdyż Przemysław Otokar II nie zamierzał dzielić się przynależnym mu terytorium z niedawną konkurentką do spadku po Babenbergach¹¹. Lew miał jednak okazję wejść wówczas w kontakt z przedstawicielami czeskiego dworu.

Dokonany 3 kwietnia 1254 r. w Budzie podział ziem austriackich nie zapobiegł kolejnemu etapowi walk o ten obszar, którego kulminacyjny moment nastąpił 12 lipca 1260 r. pod Kroissenbrunn, na zachodnim brzegu Morawy, w czasie bitwy wojsk czeskich i ich sojuszników z królem Węgier i jego sprzymierzeńcami. Wśród tych ostatnich — jak podaje niezależnie od siebie kilka źródeł proveniencji zachodniej — znajdować się mieli Rusini. Jeden z roczników czeskich, określany mianem *Drugiej kontynuacji Kosmasa*, cytuje nawet list Przemysła Otokara II do papieża Aleksandra IV z 8 października 1260 r., w którym władca Czech informuje, że walczył nad rzeką Morawą przeciwko Beli IV, a także Danielowi królowi ruskiemu i jego synom oraz innym Rusinom i Tatarom (*adversus [...] Danielelem regem Rusiae et filios eius, et ceteros Ruthenorum ac Tataros*)¹². Piszący o tych wydarzeniach XV-wieczny polski kronikarz Jan Długosz podaje, że sprzymierzeńcami króla Węgier byli „*Daniel Russie rex et filii eius Leo et Romanus*”. Jak jednak wykazały najnowsze badania, pisząc o udziale w bitwie pod Kroissenbrunn króla Daniela i jego synów Lwa i Romana, Długosz nie miał przed sobą żadnego nowego źródła informacji, a jedynie wydedukował imiona synów króla Rusi Halickiej. Co więcej, całkowicie należy tutaj wykluczyć pojawienie się nad Morawą młodszego z nich, księcia Romana, który najpewniej już wówczas nie żył¹³. Z poważnymi zastrzeżeniami można by ewentualnie przyjąć, że uczestnikami węgiersko-czeskich zmagania wojennych w Dolnej Austrii byli: Daniel oraz jego synowie Lew i Szwarno. Z drugiej jednak strony warto zauważyć, iż cytowany wyżej

⁹ *Ипатьевская летопись*, стб. 830.

¹⁰ W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011, s. 282. Autor przypuszcza, że celem podróży Lwa na Węgry w 1254 r. było pozyskanie pomocy ze strony Beli IV i papieża Innocentego IV przeciwko Mongołom.

¹¹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, ed. A. Boczek, t. 1–4, Olomucii 1836–1845 [dalej: CDM], t. 3, nr 206; *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, J. Šebánek, S. Dušková, t. 1–5, Praga 1904–1981 [dalej: CDB], t. 5, fasc. 1, nr 21.

¹² *Příběhy krále Přemysla Otakara II*, ed. J. Emler, *Fontes rerum Bohemicarum*, t. 1–5, Praha 1871–1893 [dalej: FRB], t. 2, s. 315–318. Treść listu opublikowano w CDM, t. 3, nr 295.

¹³ Roman zmarł między końcem 1258 a listopadem 1259 r., por. D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, s. 124, 137; tenże, *Genealogia Mściśławowiczów*, s. 357–359.

list Przemysłidy do papieża Aleksandra IV, zamieszczony w *Drugiej kontynuacji Kosmasa*, jest jedynym źródłem, które *expressis verbis* wzmiankuje udział władców ruskich w tym militarnym przedsięwzięciu. Co ciekawe, dokument, o którym tutaj mowa, nie znalazł zaufania w oczach wytrawnych znawców czeskiej dyplomatyki Jindřicha Šebánka i Sášy Duškovej, którzy pominieli go w wykazie autentycznych produktów praskiej kancelarii dworskiej z tego okresu i nie umieścili w 5 tomie swojego monumentalnego dzieła *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*¹⁴. Niewykluczone więc, że wiadomość o udziale w bitwie pod Kroissenbrunn 12 lipca 1260 r. synów Daniela halickiego i Tatarów jest owocem świadomych działań czeskiej propagandy, dążącej do zniesławienia w oczach europejskiej opinii publicznej swojego przeciwnika króla węgierskiego Beli IV, sięgającego po zakazane sojusze ze schizmatyckimi Rusinami i pogańskimi Tatarami, jak również wykreowania Przemysła Otokara II, jako wiernego syna Kościoła i obrońcę zachodniego chrześcijaństwa. Warto tutaj wspomnieć, iż 9 września 1260 r., a więc dokładnie miesiąc przed wystawieniem podejrzanego listu władcy Czech do papieża Aleksandra IV, ten ostatni skierował na ręce Przemysłidy bullę, w której obligował go do wzięcia udziału w krucjacie przeciwko Tatarom, którzy zagrażali wyznawcom Chrystusa w tej części Europy¹⁵.

Nie wchodząc w szczegółowe rozważania w tej sprawie należy stwierdzić, iż niepodważalny w bitwie pod Kroissenbrunn, pozostaje tylko udział wojsk ruskich. Wątpliwości budzi natomiast uczestnictwo w tym wydarzeniu synów Daniela — Lwa i jego młodszego brata Szwarney. Gdy chodzi o samego Daniela, jego udział wydaje się być możliwy do zaakceptowania¹⁶. Należy tutaj zwrócić uwagę na fakt, że według *Latopisu halicko-wołyńskiego*, władca ten w obawie przed Tatarami opuścił w ostatnich miesiącach 1259 r. Ruś i przez Polskę udał się na Węgry (*уз Ляховъ побѣже во Оугрѣи*)¹⁷. Stamtąd mógł oczywiście wyruszyć z niewielkim oddziałem u boku Beli IV i jego armii, by walczyć z czeskim rycerstwem na terenie Dolnej Austrii¹⁸.

Śmierć Daniela w 1264 r., jak również Beli IV — 3 maja 1270 r., zmieniły sytuację w księstwach ziem halickiej i wołyńskiej oraz na Węgrzech. Sprawując już w pełni samodzielne rządy, Lew Daniłowicz¹⁹ powoli zaczął dystansować się wobec prowęgierskich

¹⁴ Por. CDB, t. 5, fasc. 1, nr 241–242.

¹⁵ Tamże, nr, 235.

¹⁶ A. Huber, *Geschichte Österreichs*, bd. 1, Gotha 1885, s. 538; J.K. Hoensch, *Přemysl Otokar II. von Böhmen. Der goldene König*, Graz–Wien–Köln 1989, s. 115.

¹⁷ *Ипатьевская летопись*, стрб. 850.

¹⁸ Ostatnio na ten temat w swojej cennej pracy W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej*, s. 285–287.

¹⁹ Według serbskiego badacza Djury Hardi, wzmiankowany w kronikach Otokara styryjskiego i Leopolda Stainreutera „*kunic von Râzen*” lub „*chünig von Rassen*”, który brał udział w zjeździe monarchów 5 października 1264 r. w Potenburgu, wspólnie z królami Czech i Węgier, to książę ruski Lew Daniłowicz, por.: Д. Гагай, *Хто був der kunic von Râzen на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької, яке відбулося біля міста Pottenburg 1264 року*, „Княжа доба”, вип. 5, 2011, с. 199–208. Ku hipotezie tej sklonił się ostatnio również А. Войтович, *Князь Лев Данилович*, Львів 2012, с. 90. Należy jednak zauważyć, iż terminy „*kunic von Râzen*” lub „*chünig von Rassen*” nie są tożsame z tytułem „*kunic von Riuzen*” lub „*chünig von Reussen*”, a takimi właśnie określali Otokar styryjski i Leopold Stainreuter kolejnych kniaziów ruskich. Najpewniej więc na zjeździe w Potenburgu pojawił się władca serbskiej Raszki, która to kraina

i antycznych preferencji politycznych swojego ojca. Być może przyczyną takiego stanu rzeczy była postawa nowego króla Węgier Stefana V. Jak wiadomo, w obawie przed Stefanem uciekła do Czech, wywożąc klejnoty koronacyjne, jego matka Anna, wdowa po Beli IV, a wraz z nią grupa feudałów węgierskich²⁰. Niewykluczone jednak, że do zmiany kursu w polityce zagranicznej dążył sam książę Lew, który próbował odgrywać bardziej samodzielną, aniżeli jego ojciec Daniel, rolę względem dworu w Budzie, co automatycznie otwierało go na zbliżenie z królem Czech. Być może w jakiś sposób przyczyniła się do tego również żona Przemysła Otokara II, Kunegunda, z pochodzenia Rusinka, córka Rościsława Michajłowicza, która — co wykazały badania Antoniego Barciaka — wywierała istotny wpływ na politykę swojego męża²¹. Warto nadmienić, iż matka Kunegundy — Anna i żona Lwa Daniłowicza — Konstancja, były rodzonymi siostrami²².

Niezależnie jednak jakie były rzeczywiste powody, niezaprzecalnym faktem jest, co uszło uwadze dotychczasowej historiografii, że na początku lat 70-tych XIII w. Lew Daniłowicz zmienił dotychczasowy układ sojuszy oraz zaczął prowadzić wyraźnie antywęgierską i proczeską politykę, występując zbrojnie przeciwko Stefanowi V, gdy ten w 1271 r. toczył wojnę z Przemysłem Otokarem II. Wskazuje na to wyraźnie treść dokumentu węgierskiej kancelarii królewskiej z 1281 r. Jego wystawca, król Władysław IV, wspominając bitwę, jaką stoczył jego ojciec Stefan V z królem Czech, 21 maja 1271 r., nad rzekami Rabą i Rábcią, nadmienił, że w tym samym czasie do położonego we wschodnich Węgrzech komitatu Ungvár wtargnęli Rusini kniazia Lwa, którzy niszcząc to terytorium, zrabowali także pewien przywilej. Oto interesujący fragment tego dokumentu: „*In conflictu, quem idem pater noster [Stephanus — przyp. N.M.] inter fluvios Raba et Rabcha, contra regem Bohemorum, capitalem regni nostri inimicum habuit [...], ipsum privilegium receptum fuisset per Ruthenos ducis Leonis, qui tunc comitatum de Vgocha hostiliter deuastarunt*”²³. Atak wojsk ruskich na Węgry był z całą pewnością świadomą dywersją na korzyść króla Czech, z którym Lew Daniłowicz musiał wcześniej zawrzeć jakiś sojusz militarny²⁴.

Nie przesądza bynajmniej o niczym okoliczność, że 24 kwietnia 1271 r. Bolesław Wstydlivy, Konrad mazowiecki (czerski), wspierani przez Lwa i Mściława Daniłowiczów oraz posiłki Włodzimierza Wasylkowicza, napadli na Śląsk i zniszczyli ziemie

w źródłach nazywana jest „*Rassa*”, por.: N. Mika, *Czy król Rusi Halickiej Daniel był obecny przy zawieraniu pokoju wiedeńskiego w 1261 roku? Z dziejów stosunków rusko-austriackich w średniowieczu*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 105, 1998, nr. 2, s. 3–16; tenże, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 65–67; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej*, s. 288.

²⁰ *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, hrsgb. O. Redlich, „Mittheilungen aus den vaticanischen Archive”, bd. 2, 1894, nr 122.

²¹ A. Barciak, *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II. Studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII wieku*, Katowice 1982, s. 102–104.

²² W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, tab. 85.

²³ *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejér [dalej: CDH], t. 5, vol. 3, Budae 1830, s. 87–89.

²⁴ N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 75.

Henryka IV Probusa²⁵. Tego ostatniego historycy traktują jako głównego sojusznika króla czeskiego na ziemiach polskich, dlatego najazd wspomnianych wyżej polskich i ruskich książąt definiowany jest jako typowa dywersja, mająca na celu uniemożliwienie władcy wrocławskiemu udzielenia pomocy Przemysłowi Otokarowi II w jego wyprawie wojennej na Węgry²⁶. W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż w momencie napadu koalicji krakowsko-mazowiecko-halicko-włodzimierskiej na Śląsk, Henryk IV Probus miał zaledwie 13 lub 14 lat, a więc był jeszcze dzieckiem²⁷. Trudno więc uznać go za liczącego się na arenie politycznej stronnika króla Czech, zdolnego do prowadzenia aktywnej polityki zagranicznej. Wynika stąd, że w czasie najazdu na ziemię wrocławską w kwietniu 1271 r., który — według zgodnej opinii źródeł — miał wybitnie rabunkowy charakter²⁸, napastnicy ewidentnie skorzystali z okazji, iż władca tej dzielnicy był zbyt młody i niedoświadczony, by przygotować jakąś zorganizowaną obronę. Można powiedzieć więcej. Jeżeli nawet polscy uczestnicy koalicji znali polityczny podtekst sprawy i świadomie działali jako sprzymierzeńcy króla węgierskiego Stefana V oraz przeciwnicy króla czeskiego Przemysła Otokara II, niekoniecznie musieli wtajemniczyć w cały plan Lwa Daniłowicza i pozostałych ruskich sojuszników. Najpewniej poinformowali ich tylko, że jest szansa wykorzystać okazję, iż na tronie wrocławskim zasiada dziecko i można obłowić się jego kosztem, atakując kraj nad Odrą i to zupełnie bezkarnie, bo Śląsk nie graniczy z Rusią, w związku z czym jego władca nie jest w stanie zemścić się i przeprowadzić wyprawy odwetowej.

Traktat pokojowy, kończący konflikt zbrojny królów Węgier i Czech, każda ze stron podpisała osobno: Stefan V — 3 lipca 1271 r. w Pozsony (Bratysławie), natomiast Przemysł Otokar II — 14 lipca 1271 r. w Pradze²⁹. Świadcami powziętych ustaleń byli władcy większości krajów europejskich, zarówno sojusznicy, jak i przeciwnicy królów Węgier oraz Czech, a ich imiona i tytuły wpisane zostały do treści traktatu. Dla przykładu, świadkiem zobowiązań pokojowych Stefana węgierskiego był Lew halicki, natomiast Przemysła Otokara II — Leszek kujawski i jego brat. Tych ostatnich — co wykazały badania — nie sposób zaliczyć do stronników władcy Czech. Niekoniecznie wynikało to z pomyłki papieskiego kopisty, który przepisywał wspomniane akty prawne³⁰. Umieszczenie na jednej

²⁵ Wyprawę wojenną kniaziów ruskich na Śląsk wcześniejsze badania wiązały z datą 1273 r., por.: M. Грушевський, *Хронологія подій Галицько-Волинської літописи*, „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. 41, 1901, с. 48, 70. Według nowszych ustaleń, najazd miał miejsce w 1271 r., por.: Л. Махновець, *Літопис руський*, Київ 1989, с. 428; Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 103–104.

²⁶ J. Wyrozumski, *Udział książąt polskich w walce o spadek po Babenbergach*, „Studia Austro-Polonica” (wersja polska), т. 5, 1995, s. 13–14; Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 103–104.

²⁷ K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, т. 1, Wrocław 1975, s. 161–163.

²⁸ Drugi wypad Bolesława Wstydliwego i Konrada mazowieckiego na Śląsk, przeprowadzony blisko 1,5 miesiąca później, w czerwcu 1271 r., niekoniecznie odbył się z udziałem ruskich sprzymierzeńców, bowiem ci ostatni nie są już wspomniani na kartach źródeł szczegółowo opisujących te wydarzenia, por.: *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, hrsgb. G.A. Stenzel, Breslau 1845, s. 37–41.

²⁹ CDB, т. 5, fasc. 2, nr 636, 637.

³⁰ Koncepcję taką wysunął J. Wyrozumski, *Udział książąt polskich*, s. 14.

liście imion sojuszników i przeciwników danej strony układu niewątpliwie wzmacniało zawarty pokój, którego niejako byli strażnikami³¹.

Wiążąc się politycznie, obydwaj władcy, czeski i ruski, nie robili tego na parę miesięcy, lecz z pewnością widzieli zawarty przez siebie sojusz również w dalszej, wieloletniej perspektywie. Niestety, źródła nie odnotowują zaangażowania się Lwa Daniłowicza po stronie Przemysłidy w czasie jego kolejnej wyprawy wojennej na Węgry, która zaczęła się krótko przed 17 lipca, a zakończyła po 3 października 1273 r.³² Możliwe, że przewaga militarna Przemysła Otokara II nad przeciwnikiem była tak wielka (król podporządkował sobie kilka zachodnich komitatów węgierskich), że nie potrzebował wsparcia ze strony Rusinów. Niewykluczone jednak, że to sam Lew nie chciał wchodzić w konflikt z następcą Stefana V, młodzikiem Władysławem IV, który zaczął rządzić na Węgrzech po śmierci ojca 6 sierpnia 1272 r.

Ślady wzajemnych kontaktów dworu czeskiego i halickiego widoczne są jednak w ostatnim etapie zmagania o spadek po Babenbergach, którego epilogiem była krwawa bitwa Przemysła Otokara II z królem niemieckim Rudolfem z Habsburga i sprzymierzonym z nim Władysławem węgierskim — 26 sierpnia 1278 r. pod Dürnkrut (Suche Kruty). Jakiś czas przed tą datą, najpewniej w końcu roku 1277, król Czech wysłał swoje poselstwo „*usque ad dominum Leonem ducem Ruscie*” zabiegając jednocześnie o bezpieczny przejazd ruskiej i tatarskiej delegacji przez ziemie znajdujące się pod władzą Bolesława Wstydliwego³³. Należy tutaj wspomnieć, iż Czechy nie graniczyły bezpośrednio z Rusią, zaś wzajemne kontakty odbywały się przez terytorium Polski lub Węgiei. Łatwo się domyśleć, że trasa podróży obydwu orszaków, o których pisał Przemysł Otokar II, prowadziła z Moraw — przez księstwo opolsko-raciborskie i krakowskie, ziemię przemyską — na dwór w Haliczu. W skład czeskiego poselstwa wszedł niejaki Pardus, syn Neplacha, który przekazawszy wolę swojego pana i otrzymawszy informację zwrotną — jak podaje dokument z 21 stycznia 1278 r. — krótko przed tą datą „*venit de Russia*”³⁴ Prawdopodobnie chodzi tutaj o morawskiego rycerza Pardusa Młodszego (*Pardus iuuenis*), który występuje następnie na dyplomie, wystawionym 22 czerwca 1278 r. na zamku w Ołomuńcu³⁵. Analizując szczegółowo dostępny materiał źródłowy należy uznać, iż prowadzone na dworze halickim negocjacje nie przyniosły Przemysłowi Otokarowi II spodziewanych rezultatów. Choć Lew Daniłowicz wyraźnie mu sprzyjał, niemniej oświadczenie z wojskiem nad Dunaj nie pospieszył. Na przeszkodzie stanął rodzący się konflikt na rusko-siedmiogrodzkim pograniczu³⁶. Wspomina o nim wyraźnie włoski kronikarz

³¹ N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 77.

³² V. Novotny, *České dějiny*, díl 1, č. 4, Praha 1937, s. 265–269; V. Vaníček, *Velké dějiny země Koruny české*, díl 3 (1250–1310), Praha–Litomyšl 2002, s. 148–150.

³³ *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, ed. J.B. Novák, „Historický archiv”, t. 22, 1903, nr 47, s. 43; J. Dobiáš, *Zlomky nového rukopisu formuláře pražského Tobiáše*, w: *Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931*, Praha 1931, s. 87.

³⁴ *CDB*, t. 5, fasc. 2, nr 858.

³⁵ Tamże, nr 875.

³⁶ Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 134–137. Autor wysunął hipotezę, że w 1278 r. dwór węgierski zorganizował wyprawę wojenną Połowców i Wołochów na ziemię ruskie.

Tomasz z Toskanii, który pisze, że władca czeski „*Brutenos et infideles sibi in adiutorium vocat, sed Deo disponente Brutenis et Blacis inter se discordantibus suo rex Boemie proposito defraudatur*”³⁷. Mając na uwadze fakt, że Siedmiogród nie stanowił wówczas samodzielnego bytu politycznego i wchodził w skład Królestwa Węgier, należy przyjąć, iż mowa tutaj o konflikcie na rusko-węgierskim pograniczu. Prawdopodobnie więc to działania dworu węgierskiego uniemożliwiły kniaziowi halickiemu podjęcie wyprawy zbrojnej do Dolnej Austrii i wzięcie udziału po stronie Przemysła Otokara II w bitwie z Rudolfem z Habsburga i Władysława IV pod Dürnkrot 26 sierpnia 1278 r.³⁸

Przyjętej wyżej interpretacji wydarzeń zdaje się przeczyć rymowany przekaz styryjskiego kronikarza Otokara oûz der Geul, który pisząc o zmaganiach militarnych Przemysłidy z Habsburgiem, wspominał, że temu pierwszemu przyszedł z pomocą „*kunic Lé von Riuzen*”, którego łączyły z władcą Czech więzy rodzinne („*der sipp er dran genôz*”)³⁹. Zaakcentowane przez autora rymowanej kroniki styryjskiej więzy rodzinne obydwu władców, raczej powinowactwa aniżeli pokrewieństwa, mogłoby rzeczywiście być przyczyną, dla której władca halicki zaangażował się w 1278 r. po stronie króla Czech. Należy tutaj przypomnieć, iż żona Lwa Daniłowicza i matka Kunegundy były rodzonymi siostrami. Jeden XIV-wiecznych kronikarzy austriackich, jako faktyczny powód, dla którego Lew halicki i inni sojusznicy wzięli udział w antyhabsburskiej koalicji, podał hojne dary, jakie miał im ofiarować Przemysł Otokar II. Oto fragment tego dzieła: „*Otakerus Leonem regem Rutenorum, Bohemos, Polonos, Misnenses, Saxones, Moravos, Thuringos largo congiario allicit*”⁴⁰. Wracając jednak do przekazu Otokara oûz der Geul, jako chronologicznie najwcześniejszego, z którego korzystali następnie Jan z Viktring, Leopold Stainreuter i inni⁴¹. Znaczący przedmiot są sceptyczni, gdy chodzi o wiarygodność zawartego w nim fragmentu z listą sojuszników króla Czech w bitwie pod Dünkrot. Przede wszystkim rymowana kronika styryjska jest dziełem stosunkowo późnym, bo pochodzącym z około 1330 r. Wcześniejsze źródła milczą na temat udziału kniazia Lwa w wydarzeniach z 1278 r. Kwestionowana jest również identyfikacja, wymienionych przez Otokara styryjskiego, w sąsiedztwie władcy ruskiego, książąt polskich. Części z nich nie było jeszcze wówczas

³⁷ *Thome Tusci Gesta Imperatorum et Pontificum*, ed. E. Ehrenfeuchter, w: *MGH SS*, t. 22, s. 525. W źródłach z tamtego okresu wołoscy mieszkańcy Siedmiogrodu określane byli mianem „*Blasi*” lub „*Blaci*”, por.: J. Nouzille, *Transylwania. Obszar kontaktów i konfliktów*, Bydgoszcz 1977, s. 70–77.

³⁸ A. Busson, *Der Krieg von 1278 und die Schlacht bei Dürnkrot*, „Archiv für Kunde österreichischer Geschichts — Quellen”, Bd. 62, 1881, s. 1–145; A. Kusternig, *Die Schlacht bei Dürnkrot und Jedenspeigen am 26. August 1278*, w: *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert*, Praga 1998, s. 185–216; V. Kofránková, *26. 8. 1278. Moravské pole. Poslední boj zlatého krále*, Praha 2006, s. 60–70.

³⁹ *Ottokars österreichische Reimchronik*, ed. J. Seemüller, w: *MGH DCh*, t. 5, fasc. 1, Hannoverae 1890, w. 15233–15234.

⁴⁰ *Anonymi Leobensis*, ed. A.F. Gombos, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, t. 1, Budapestini 1937, s. 276.

⁴¹ *Iohannis abbatis Victoriensis — Liber certarum historiarum*, ed. F. Schneider, w: *Scriptores rerum Germanicarum*, t. 36, th. 1, Hannoverae et Lipsiae 1909, s. 231, 277; *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*, ed. J. Seemüller, w: *MGH DCh*, t. 6, th. 1, Hannoverae 1909, s. 133; *Thomas Ebendorfer — Chronica Austriae*, ed. A. Lhotsky, w: *Scriptores rerum Germanicarum — series nova*, t. 13, Berlin–Zürich 1967, s. 146; *Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/77–1454/56*, ed. R. Sprandel, w: *Scriptores rerum Germanicarum — series nova*, t. 17, München 1994, s. 179.

na świecie, zaś pozostali — na co wskazują wystawione przez nich dokumenty — nie mogli w tym czasie przebywać w Austrii, gdyż wystawiali dokumenty na terenie swoich własnych księstw⁴². Warto także zauważyć, iż Otokar oûz der Geul, jak to wykazały badania znawców tematyki, mylił fakty, a niekiedy nawet sam je tworzył, dbając bardziej o poetycką stronę pisanej przez siebie wierszem rymowanej kroniki, aniżeli rzetelną prezentację wydarzeń⁴³. Biorąc pod uwagę wszystkie te argumenty należy stwierdzić, że XIV-wieczne dzieło Otokara styryjskiego nie może stanowić w pełni wiarygodnego źródła informacji do wydarzeń z XIII w., a co za tym idzie, nie budzi zaufania podana w nim informacja na temat osobistego udziału kniazia halickiego Lwa w bitwie pod Dürnkrot. Niewykluczone jednak, że władca ruski, podobnie jak książęta polscy, wysłał królowi Czech jakieś posiłki zbrojne, bo trudno sobie wyobrazić, aby wszystkie podane przez Otokara styryjskiego i innych kronikarzy fakty na temat wojsk ruskich i polskich, które w 1278 r. stanęły u boku króla Czech, były zupełnie wyssane z palca.

Po tragicznej śmierci Przemysła Otokara II na placu boju pod Dürnkrot 26 sierpnia 1278 r., relacje między dworem w Pradze i Haliczu uległy zupełnemu rozluźnieniu. Tak bowiem najprościej wytłumaczyć brak jakichkolwiek wzmianek źródłowych o wzajemnych kontaktach obu stron, jak również pojawienie się na kartach jednego ze średnio-wiecznych ruskich kodeksów informacji o podjętej w 1282 r. przez Lwa Daniłowicza podróży na Węgry⁴⁴, prawdopodobnie w celu poprawienia nie najlepszych stosunków z dworem w Budzie. Poza tym ziemie czeskie weszły wówczas w okres wewnętrznych niepokojów i konfliktów, określane przez historyków jako tzw. *złe lata*. Kraj na 5 lat został podzielony między Ottona V brandenburskiego, który otrzymał w zarząd Czechy i przejął kuratelę nad synem Przemysła Otokara II, małoletnim Waławem II; zwycięskiego Rudolfa z Habsburga, który rozciągnął swoje wpływy na Morawy, a także księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa, który zajął ziemię kłodzką. Wdowa po zabitym królu Czech, Kunegunda, otrzymała na krótko ziemię opawską. Opiekun Waławu II, margrabia Otton V, początkowo przetrzymywał młodziutkiego Przemysłidę na zamku królewskim na Hradczanach w Pradze, później jednak (luty 1279) przewiózł go, a w zasadzie uwięził, w twierdzy Bezděz, by na przełomie sierpnia i września 1279 r. wywieźć do Brandenburgii. Powróciwszy stamtąd po kilku latach, Waław II zastał swoje dziedzictwo w godnym pożałowania stanie. Faktyczną władzę w państwie nieformalnie sprawował kochanek, a później mąż jego matki Kunegundy, Zawisza z Falkenštejna, stojący wcześniej na czele opozycji wobec jego ojca Przemysła Otokara II. Dopiero upadek i uwięzienie

⁴² A. Barciak, *Polacy w bitwie pod Suchymi Krutami*, „Prace Historyczne”, t. 4, 1975, s. 7–26; J. Wyrozumski, *Udział książąt polskich*, s. 16–20; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 89–93.

⁴³ A. Huber, *Die steirische Reimchronik und das österreichische Interregnum*, „Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, Bd. 4, 1883, s. 41–74; R. Sprandel, *Chronisten als Zeitzeugen*, Köln–Weimar–Wien 1994, s. 129–144.

⁴⁴ Л.В. Столярова, *Древнерусские надписи XI–XIV веков на пергаменных кодексах*, Москва 1998, № 20 (10), с. 307–308.

tego możnowładcy w 1288 r. pozwoliło młodemu Przemysłidzie sięgnąć po samodzielne rządy w państwie⁴⁵.

Czuąc się już wówczas dostatecznie silnym, Wacław II zdecydował się zaangażować w wydarzenia, jakie rozgrywały się w rozbitej na dzielnice Polsce. 30 września 1288 r. w Krakowie zmarł bezpotomnie Leszek Czarny⁴⁶, a do spadku po nim pretensje zgłosili zarówno książęta polscy, jak i władcy krajów sąsiednich, w tym Lew Daniłowicz. Tempo działań było szybkie, bowiem już w końcu tego roku na tronie krakowskim zasiadł Bolesław mazowiecki (płocki), popierany przez miejscowe rycerstwo i biskupa Pawła z Przemankowa. Odpowiedzią była wyprawa zbrojna, jaką poprowadził nad Wisłę książę śląski (wrocławski) Henryk IV Probus, który zajął gród na Wawelu i w końcu stycznia 1289 r. zaczął używać tytułu „*dux Slesie, Cracouie et Sandomyrie*”⁴⁷. Jego wojska, powracając na Śląsk, zostały jednak zaskoczone i rozbite 26 lutego 1289 r. pod Siewierzem przez wrogą mu koalicję, którą tworzyli: Bolesław mazowiecki, Władysław Łokietek i jego brat Kazimierz kujawski. W bitwie zginął sojusznik Probusa, książę ścinawski Przemysł (Przemko), a inny jego sprzymierzeniec Bolesław (Bolko) opolski, dostał się do niewoli. W tym miejscu warto wspomnieć, iż Siewierz znajdował się na terytorium księstwa bytomskiego, którego władca Kazimierz, brat Bolesława opolskiego, zdążył przed 47 dniami, a dokładnie 10 stycznia 1289 r., złożyć Wacławowi II hołd lenny w Pradze⁴⁸. Wynika stąd, że Władysław Łokietek i jego sojusznicy, atakując zbrojnie pod Siewierzem wojska Probusa albo w rażący sposób samowolnie naruszyli neutralność ziem, znajdujących się pod zwierzchnictwem władcy Czech i nie spotkała ich z tego tytułu żadna kara, co wydaje się wręcz nieprawdopodobne, albo też ten ostatni nie był zainteresowany wspieraniem potężniejszego z dnia na dzień Henryka IV i milcząco udzielił zgody na zbrojną rozprawę z wojskami księcia wrocławskiego na podległym mu terytorium⁴⁹. Tę ostatnią ewentualność zdaje się potwierdzać fakt, iż czeskiemu Przemysłidzie było na rękę osłabienie polskich książąt dzielnicowych, by w niedługiej przyszłości wszystkich ich podporządkować sobie, tak jak to zrobił krótko przedtem z Kazimierzem bytomskim.

Pomimo poniesionej pod Siewierzem klęski, stacjonująca w Krakowie zbrojna załoga Henryka IV Probusa zdołała utrzymać się w nadwiślańskim grodzie. Usiłując za wszelką cenę obalić panowanie księcia wrocławskiego na ziemi krakowskiej i sandomierskiej, Władysław Łokietek i Bolesław mazowiecki ściągnęli na Śląsk niszczący najazd wojsk kniazia halickiego Lwa Daniłowicza. Jak podaje *Rocznik cystersów henrykowskich* — „*Anno*

⁴⁵ J. Šusta, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, w: tenże, *Dvě knihy českých dějin*, kn. 1, Praha 1917, s. 218–283; *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* — *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II. Dva současné letopisy*, přel. K. Hrdina, Praha 1947, s. 35–66; K. Charvátová, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007, s. 48–104; L. Jan, *Proces se Zvišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, „Český časopis historický” [dalej: ČČH], t. 103, 2005, s. 1–17.

⁴⁶ K. Piastów Jasiński, *Rodowód małopolskich i kujawskich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 2001, s. 98.

⁴⁷ *Schlesisches Urkundenbuch*, hrsgb. H. Appelt, W. Irgang, Bd. 1–6, Graz–Wien–Köln 1963–1998 [dalej: SUB], Bd. 5, nr 411, 412.

⁴⁸ SUB, Bd. 5, nr 410.

⁴⁹ W tej sprawie N. Mika, *Mechanizmy postępującego rozbitcia dzielnicowego i zjednoczenia Polski w XIII wieku (z uwzględnieniem roli Śląska)*, „Śląski Notes Historyczny”, 2011, nr. 1, s. 11–12.

*Domini 1289 tercio Kal. Augusti (30 lipca) Ruteni terram Slezie intraverunt et circa Nizam et Grotkowe predam hominum tulerunt et in terram suam deduxerunt*⁵⁰. Szerzej o tych wydarzeniach informuje ruski autor *Latopisu halicko-wołyńskiego*. Opisując najazd hufców kniazia Lwa na Śląsk w 1289 r., wspomina, że dokonały one na swoim szlaku wielkich grabieży, porywając ludzi, bydło i konie. W drodze powrotnej wojska ruskie podążyły pod Kraków, natomiast Lew Daniłowicz pojechał do Czech na spotkanie z królem (*можда же Левъ ѣха в Чхы на снемь къ королеви*)⁵¹, czyli samym Wacławem II. Autor latopisu popełnił tutaj drobny *lapsus*, nazywając Przemyślidę królem, gdyż ten koronował się na króla dopiero w 1297 r.⁵² Zjazd odbył się w życzliwej atmosferze, a obecni na nim władcy zawarli dożywotni sojusz (*доконцавъ с нимъ миръ до своего живота*). Obdarowany licznymi darami, Lew powrócił do stacjonujących pod Krakowem oddziałów halickich, które ucieszyły się z pomyślnego obrotu sprawy i powrotu swojego kniazia, a następnie wycofały się na Ruś. Tyle relacji autora latopisu⁵³. Nie jest to jednak jedyne źródło opisujące wspomniane tutaj wydarzenie.

Z zachowanego fragmentu dokumentu, zamieszczonego w formularzu biskupa prażskiego Tobiasza z Bechyně można się dowiedzieć, iż zjazd, o którym mowa, odbył się w obecności „*tam duces Poloniae, quam alios principes [...] in Oppavia in festo assumptionis Virginis Glorioso*”⁵⁴. Tak więc wydarzenie doszło do skutku 15 sierpnia 1289 r. w Opawie i uczestniczyli w nim także książęta polscy. W innym zachowanym fragmencie formularza, jako obecnych na spotkaniu w Opawie, autor wymienił „*Kazimiri et Mesconis ducum*”, czyli braci schwytanego do niewoli pod Siewierzem księcia opolskiego Bolesława, którzy bez wątpienia zabiegali o uwolnienie brata i zawiesił pod treścią zawartego porozumienia swoje pieczęcie. Oprócz nich w zjeździe uczestniczył jeszcze Bolesław świdnicki oraz jakiś, niewymieniony z imienia, książę polski. Niewykluczone, że był to Władysław Łokietek⁵⁵, na którego wywarło polityczną presję, by wypuścić z niewoli Bolesława opolskiego, obiecując w zamian życzliwą neutralność, a być może nawet poparcie w zmaganiach z potężniejącym Henrykiem IV Probussem⁵⁶. Z pomocą Wacławowi II i Lwu Daniłowiczowi miał pospieszyć również ów anonimowy książę, co wyraźnie potwierdzają zamieszczone w dokumencie słowa: „*inducemus, ut eisdem Regi Boemie et duci Ruzie suis*

⁵⁰ *Rocznik cystersów henrykowskich*, ed. A. Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica* [dalej: MPH], t. 3, Lwów 1878, s. 702.

⁵¹ *Ипатьевская летопись*, стр. 936.

⁵² K. Charvátová, *Václav II*, s. 153–159.

⁵³ *Ипатьевская летопись*, стр. 936–937.

⁵⁴ *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, wyd. J.B. Novák, Praha 1903, nr 192.

⁵⁵ J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288–1293*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 6 (Historia), 1988, s. 53; А. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 150–151.

⁵⁶ Zdaniem niektórych badaczy, niewymienionym z imienia władcą obecnym na zjeździe opawskim był Henryk IV Probus, który szukał wsparcia przeciwko Władysławowi Łokietkowi, por.: B. Włodarski, *Stanowisko Rusi halicko-włodzimierskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Łokietka*, „Zapiski Historyczne Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 28, 1962, s. 335; L. Jan, *Proces se Závšem*, s. 18; R. Antonín, *Malopolsko jako objekt zahraniční politiky Václava II. v letech 1289–1300*, „Mediaevalia Historica Bohemica”, t. 11, 2007, s. 97–99; tenże, *Zabrániční politika krále Václava II. v letech 1283–1300*, Brno 2009, s. 120–121.

*debeant auxiliis contra omnem hominem perpetuo non de tempore*⁵⁷. Najpewniej wtedy też postanowiono, że Lew Daniłowicz, jako wynagrodzenie za zaangażowanie się przeciwko Henrykowi Probusowi otrzyma ziemię lubelską, która po tym czasie na kilkanaście lat znalazła się w rękach Rusinów⁵⁸. Zjazd w Opawie nie trwał długo, bowiem 23 sierpnia 1289 r. Wacław II był już w Ołomuńcu, gdzie wystawił dokument. Stamtąd szybko udał się Welehradu, a następnie do Pragi⁵⁹.

Wyprzedzając trochę rozwój wypadków należy zauważyć, iż krótko po zjeździe opawskim, Bolesław opolski faktycznie został przez Łokietka wypuszczony z niewoli. Okazując wdzięczność Przemyślidzie za skuteczną interwencję w jego sprawie, Bolesław wraz z Mieszkiem cieszyńskim pojawili się 17 stycznia 1291 r. w Ołomuńcu, gdzie zawarli układ z Wacławem II, zobowiązując się do udzielenia mu pomocy zbrojnej, a także wypuszczenia czeskich załóg do swoich grodów oraz poddania się arbitrażowi władcy Czech na wypadek jakiegoś konfliktu lub sporu⁶⁰. Praktycznie wspomniany tutaj układ całkowicie podporządkował obydwu Piastów górnośląskich Koronie Czeskiej, jednak w wystawionym na tę okoliczność dokumencie nie umieszczono wyraźnej formuły świadczącej o nawiązaniu stosunku lennego, jak to miało miejsce w przypadku aktu prawnego, który 10 stycznia 1289 r. wydał w Pradze ich brat Kazimierz bytomski⁶¹.

Do całej sprawy wyraźnie zdystansował się najmłodszy z Piastów górnośląskich, książę raciborski Przemysław Szczęśliwy. Wskazuje na to brak najmniejszej wzmianki o nim w czasie, gdy jego bracia zawierali 15 sierpnia 1289 r. układ w pobliskiej — leżącej około 30 km od Raciborza — Opawie, jak również podpisywali kolejne dokumenty podporządkowujące ich ziemie czeskiemu monarsze. Chodzi o akty prawne z 10 stycznia 1289 r. w Pradze i 17 stycznia 1291 r. w Ołomuńcu. Widocznie perspektywa obcej hegemonii nad sobą nie znalazła uznania w oczach raciborskiego księcia. Niewykluczone również, że Przemysław Szczęśliwego łączył jakiś sojusz z Henrykiem IV Probussem. Wszystko to bez wątpienia stanowiło dla Wacława II wystarczający powód, by upokorzyć księcia wrocławskiego, który zamierzał nawet koronować się na króla Polski, a także osłabić sprzyjającego mu Piasta raciborskiego⁶². Temu pierwszemu, czyli Probusowi, czeski Przemysłida był wyjątkowo przeciwny, a nawet zamierzał odebrać mu księstwo⁶³.

⁵⁷ I. Hlaváček, *Nový zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně*, „Československý časopis historický”, t. 6, 1958, s. 560.

⁵⁸ B. Włodarski, *Stanowisko Rusi halicko-włodzimierskiej*, s. 335; J. Horwat, *Lew, książę halicki*, s. 49; A. Mirownicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 105.

⁵⁹ *Regesta diplomatia nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* [dalej: RBM], ed. J. Emler, t. 2, Pragae 1882, nr 1478, 1479, 1488.

⁶⁰ *Archivum Coronae regni Bohemiae*, ed. V. Hrubý, t. 1, Praha 1928, nr 32, 41.

⁶¹ N. Mika, *Ekspansja czesko-morawska na ziemię raciborską w XIII wieku*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska”, t. 21, 1996, s. 13.

⁶² Tenże, *Mechanizmy postępującego rozbicia dzielnicowego*, s. 12–14.

⁶³ J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego*, s. 48–49; P. Bar, *Nieudana próba opanowania księstwa wrocławskiego przez Wacława II w latach 1289/1290*, w: *Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27–29 września 2005 roku*, red. J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla-Kozłowska, Poznań 2007, s. 201–210, zwłaszcza s. 207.

Przydatny miał się tutaj okazać, zawarty 15 sierpnia 1289 r. w Opawie, militarny sojusz władcy Czech z kniazem Lwem Daniłowiczem. Całkiem możliwe zresztą, że w tym właśnie celu zostało podpisane to porozumienie. Wydarzenia jakie później nastąpiły, znane są tylko ze szczątkowych przekazów. Jednym z nich jest późny, bo pochodzący z końca XVI w., *Latopis hustyński*, który podaje, że w 1290 r., przed śmiercią Henryka IV Probusa, na Śląsk uderzył z wojskiem książę Lew i spustoszył okolice Wrocławia. Choć źródło to, jak to już wspomniano, jest dość późnej proveniencji, a częściowo również bałamutne, trudno z góry zakładać, aby w każdym przypadku podawało nieprawdziwe informacje. Zdaniem niektórych, autor *Latopisu hustyńskiego* korzystał z wcześniejszych przekazów, które nie zachowały się do naszych czasów⁶⁴. Czy zatem można zaufać podanym przez ruskiego dziejopisarza wiadomościom? Wydaje się, że tak. O tym, iż autor *latopisu* nie pomylił tutaj wyprawy wojennej z 1290 r. z wydarzeniami z roku 1289 może świadczyć fakt, iż zaraz po opisie najazdu wojsk ruskich na Śląsk w 1290 r., zgodnie z prawdą, zamieścił notę obituarną, dotyczącą śmierci Henryka IV Probusa, który to władca zmarł 23 czerwca 1290 r. Tak więc atak hufców halickich musiał nastąpić krótko przed podaną tutaj datą, najpewniej w pierwszych miesiącach 1290 r. Istnieje jeszcze jedna mocna przesłanka, pozwalająca stwierdzić, że Lew Daniłowicz zaatakował Śląsk dwukrotnie. Otóż w połowie lipca 1289 r. wojska ruskie — jak wiadomo — dokonały wypadu pod Nysę i Grodków, natomiast w pierwszych miesiącach 1290 r. — zdaniem autora *Latopisu hustyńskiego* — spustoszyły najbliższe okolice Wrocławia, stanowiące Henrykową dzierzawę. Oto fragment interesującego tekstu: „Въ лѣто 6798 (1290). Левъ со своими поиде и поплъни около Вроцлява державу Генрикову, и возвратися со великою користю веселяся”⁶⁵.

Idący od wschodu Rusini, prawdopodobnie wzmocnieni posiłkami tatarskimi, określani w lokalnych przekazach jako Scytowie, dotarli w połowie stycznia, najpewniej jeszcze przed wypadem w okolice Wrocławia, pod Racibórz, zamierzając zająć miasto i przymusić krnąbrnego księcia Przemysła do ustępstw względem władcy Czech⁶⁶. Z tym ostatnim, co już wiadomo, Lew Daniłowicz był sprzymierzony na wieczne czasy przeciwko każdemu wrogowi. Najazd wojsk halickich i tatarskich na ziemię raciborską wzmiankują niezależnie od siebie dwa średniowieczne przekazy. Pierwszym z nich jest dokument księcia Przemysła Szczęśliwego z 10 listopada 1290 r., w którym władca ten oświadczył, że jakiś czas wcześniej, w godzinach nocnych cichaczem wpadli do jego kraju wrogowie (*adversarii*), zamierzając zająć Racibórz. Widząc co się dzieje, mieszkańcy zaatakowali wdrapujących się na mury miejskie przeciwników i z pomocą Boga ich odparli.

⁶⁴ В.С. Иконников, *Опыт русской историографии*, т. 2, Киев 1908, с. 1520–1526; М.І. Марченко, *Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII ст.*, Київ 1961, с. 232–244; О.В. Мишанич, *Історично-мемуарна проза*, в: *Історія української літератури (у 8 тт)*, т. 1, Київ 1967, с. 43.

⁶⁵ *Прибавление к ипатьевской летописи*, в: *ПСРЛ*, т. 2, Санкт-Петербург 1843, с. 347.

⁶⁶ А.В. Флоровский, *Чехи и восточные Славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.)*, т. 1, Прага 1935, с. 257–528; В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950, с. 301. Autorzy identyfikują napad na Racibórz z najazdem Rusinów na Nysę i Grodków w 1289 r. Inaczej Leontij Wojtowicz, który prawidłowo wiąże najazd Lwa Daniłowicza na Racibórz z wydarzeniami, jakie miały miejsce na początku 1290 r., por.: Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 152.

Z wdzięczności władca nadał miastu Racibórz kawał lasu, znajdujący się po wschodniej stronie rzeki Odry⁶⁷. Drugim przekazem jest XV-wieczna niemieckojęzyczna inskrypcja na obrazie ołtarzowym w tzw. *kaplicy polskiej* w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu. Informuje ona o oblężeniu 16 stycznia 1290 r. Raciborza przez tajemniczych Scytów, którzy jednakże zostali odparci przez stawiających mężny opór mieszczan i św. Marcelęgo. Opisywane tutaj wypadki, przedstawione w nieco legendarnej konwencji, ukazują jednak wyraźnie, iż mieszkańcy Raciborza wiązali cudowne ocalenie miasta ze św. Marcelim, którego wspomnienie przypada na dzień 16 stycznia⁶⁸. Przeszkodę nie mogła tutaj stanowić zima pora. Jak to już wykazały badania, w średniowieczu akcje militarne podejmowano niezależnie od pory roku, również w miesiącach zimowych, w tym także w styczniu⁶⁹. Sprzecznością nie jest także przypisywanie faktu uratowania Raciborza z rąk Scytów (Rusinów i Tatarów) z jednej strony Bogu, z drugiej zaś św. Marcelemu. Okoliczność taką należy uznać za przejaw indywidualnej pobożności osób, które sporządziły obydwie pisemne relacje⁷⁰. W tym miejscu można jeszcze dodać, iż Lew Daniłowicz chętnie sięgał po pomoc Tatarów. Wspomniany wcześniej *Latopis halicko-wołyński* wzmiankuje kilka podobnych przypadków⁷¹. Niestety, źródło to urywa się na opisie wydarzeń z przełomu 1289/1290 r.⁷², a tym samym nie podaje już informacji o wyprawie wojennej kniazia Lwa na Śląsk w połowie stycznia 1290 r.

Analizując zaistniałe wydarzenia, nie sposób oprzeć się wrażeniu, że podjęte przez Lwa Daniłowicza działania militarne praktycznie sterroryzowały Piastów śląskich i w dużej mierze pozwoliły Wacławowi II umocnić swoje wpływy w południowej Polsce. Sytuacja stała się widoczna zwłaszcza po śmierci Henryka IV Probusa, które to wydarzenie, jak wiadomo, miało miejsce 23 czerwca 1290 r. Choć ten ostatni sporządził testament, w którym wyraźnie wyznaczył sukcesorów (dla księstwa wrocławskiego — Henryka głogowskiego, a dla księstwa krakowsko-sandomierskiego — Przemysła II wielkopolskiego), usiłując uchronić swoje władztwo przed obcą interwencją, niemniej czeski Przemysłida, któremu Henryk IV przeznaczył ziemię kłodzką i opiekę nad wykonaniem przedśmiertnej woli, nie zadowolił się takim obrotem sprawy. Już 22 lipca 1290 r. wystarał się on w Erfurcie u króla rzymskiego Rudolfa z Habsburga o dokument, na mocy którego otrzymał księstwo wrocławskie, a to z tej przyczyny, że Probus przed swoim zgonem wszedł

⁶⁷ Archiwum Państwowe — Racibórz: *Akta miasta Raciborza*, sygn. 1, pag. 4–5; Národní archiv — Praha: *Česka dvorská kancelář*, karton 604. Aczkolwiek dokument ten jest interpolowany, wątpliwości znawców przedmiotu nie budzi jego narracja, a ta właśnie podaje szczegóły najazdu na Racibórz, jaki miał miejsce przed 10 listopada 1290 roku, por.: *SUB*, Bd. 5, nr 512; M.L. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku*, Wrocław 1999, s. 30.

⁶⁸ N. Mika, *Racibórz w obliczu najazdów tatarskich i zagrożenia walskiego*, Racibórz 2002, s. 50–62.

⁶⁹ H. Jomini, *Zarys sztuki wojennej*, Warszawa 1966, s. 56–89; Ph. Contamine, *Wojna w średniowieczu*, przekł. M. Czajka, Gdańsk–Warszawa 2004, s. 249, 254–255; N. Mika, *Udział książąt śląskich w wydarzeniach w Gąsawie 1227 roku*, w: *Gąsawa w pamięci historycznej. W związku z 620. rocznicą lokacji miasta*, red. D. Karzewski, Inowrocław 2009, s. 90, przyp. 48.

⁷⁰ N. Mika, *Racibórz w obliczu najazdów tatarskich*, s. 60; tenże, *Dzieje ziemi raciborskiej*, Kraków 2012, s. 45–46; tenże, *Dějiny Ratibořska*, Kraków 2012, s. 39–40.

⁷¹ *Ипатьевская летопись*, стб. 871–873, 881–882.

⁷² М.Ф. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, w: *Україна кризь віки*, т. 5, Київ 1998, с. 225.

w związek lenny względem władcy Rzeszy, który czuł się uprawniony do dysponowania podległymi mu ziemiami. Kolejny dokument, wystawiony przez Rudolfa z Habsburga dla Waclawa II 25 września 1290 r. w Erfurcie, potwierdził treść wcześniejszego aktu prawnego, podając równocześnie — niepodnoszony wcześniej — argument, że Henryk IV Probus zawarł przed śmiercią z władcą Czech układ, na podstawie którego ten ostatni miał otrzymać ziemie po Piaście wrocławskim, gdyby ten zmarł wcześniej od niego. Kolejny dokument, wydany przez króla rzymskiego 26 września 1290 r. był już tylko powtórzoną i poszerzoną wersją pierwszego aktu prawnego⁷³. Nie sposób pominąć tutaj wyrażanych często opinii, iż przedśmiertny układ między Henrykiem IV a Waclawem II jest bardzo podejrzany. Nawet gdyby przyjąć, iż takowy istniał, to testament Probusa, jako chronologicznie późniejszy, definitywnie obalał wcześniejsze rozporządzenia tego władcy. Niemniej dla Przemysłidy, rzekomy układ o przeżycie z księciem wrocławskim, jak również wydane w Erfurcie trzy kolejne przywileje Rudolfa z Habsburga, stanowiły podstawę prawną do zgłoszonych pretensji do ziem rządzonych przez Henryka IV⁷⁴. Potwierdza to dalszy rozwój wydarzeń, których ze względu na jasno określony temat pracy nie sposób szczegółowo analizować. W polu zainteresowań znajdują się już tylko wypadki, jakie miały miejsce w 1299 r., przed wyprawą wojenną króla Czech do Polski przeciwko Władysławowi Łokietkowi.

Z itinerarium Waclawa II, ustalonego na podstawie wystawionych dokumentów, wynika, że władca ten w okresie od 6 kwietnia do 3 lipca 1299 r. przebywał w Brnie, na południu Moraw⁷⁵. W tym też czasie zjawiał się u niego ruski władca, co potwierdzają niezależne od siebie dwa czeskie źródła. Pierwszym z nich jest *Rocznik Henryka z Heinburga*, który podaje: „*MCCXCIX. Rex Ruscie venit ad regem Wenceslaum in Brunnam*”⁷⁶. Niemal identyczną wzmiankę znaleźć można na kartach *Rocznika żdarskiego większego* — „*Anno MCCXCIX. [Rex] Ruscie fuit in Brunna circa regem W[encezlaum]*”⁷⁷. Kim był niewymieniony z imienia władca ruski, który pojawił się w otoczeniu Waclawa II Przemysłidy w Brnie? Zdania historyków są podzielone. Anachroniczny wydaje się tutaj pogląd, jaki zaprezentował morawski badacz dziejów Beda Dudík, który stwierdził, że chodzi o księcia polskiego Władysława Łokietka (sic!)⁷⁸. Według polskiego historyka, Bronisława Włodarskiego, anonimowym „królem ruskim”, który pojawił się w Brnie, był książ halicki Lew, ewentualnie jego syn Jerzy⁷⁹. W jednej z kolejnych swoich prac Włodarski uściślił jednak wyrażoną opinię w tej sprawie, pisząc jednoznacznie, że chodzi o Lwa Daniłowicza⁸⁰.

⁷³ *Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, hrsgb. C. Grünhagen, H. Markgraf, t. 1, Leipzig 1881, s. 62, nr 2, s. 63, nr 3, s. 53, nr 4.

⁷⁴ B. Nowacki, *Czeskie roszczenia do korony w Polsce w latach 1290–1335*, Poznań 1987, s. 29–32.

⁷⁵ *RBM*, t. 2, nr 1832–1839.

⁷⁶ *Letopis Jindřicha Heimburského*, ed. J. Emler, w: *FRB*, t. 3, s. 321.

⁷⁷ *Letopis žďárský větší*, ed. J. Emler, w: *FRB*, t. 2, s. 546.

⁷⁸ B. Dudík, *Dějiny Moravy*, díl 7, Praha 1880, s. 153–154.

⁷⁹ B. Włodarski, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931, s. 155.

⁸⁰ Tenże, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1966, s. 225.

Z takim też poglądem zgadza się większość badaczy⁸¹. Rodzi się jednak pewna wątpliwość. Choć wiadomo, że książę Lew żył jeszcze w 1299 r., nie sposób stwierdzić, czy jego zgon nie nastąpił aby krótko przed samym zjazdem brneńskim, gdyż dokument, w którym po raz ostatni wzmiankowany jest władca halicki nie ma daty dziennej i mógł być wystawiony na początku 1299 r.⁸². Warto przypomnieć, iż spotkanie „króla Rusi” i władcy Czech odbyło się między 6 kwietnia a 3 lipca 1299 r. Gdyby jednak przyjęć za dotychczasową literaturę przedmiotu, że śmierć Daniłowicza nastąpiła (po 3 lipca) 1300⁸³, a najpóźniej w 1301 r.⁸⁴, trudno *a priori* zakładać, że liczący około 70 lat władca ruski zdecydował się krótko przed swoim zgonem podjąć długą, kilkutygodniową i wyczerpującą podróż do dalekiego Brna na południu Moraw? Być może nie chodzi więc o Lwa Daniłowicza, ale jego syna Jerzego. Także w tym przypadku pojawia się pewna trudność, bowiem należy wspomnieć, iż 10 lat wcześniej Jerzy Lwowicz ożenił się z siostrą Łokietka Eufemią⁸⁵, a więc z pewnością nie był specjalnie zainteresowany zbrojnym wystąpieniem przeciwko swojemu szwagrowi. Sprawa pozostaje więc otwarta. Jakkolwiek było, misja ruskiego księcia, co wynika z dalszego rozwoju wydarzeń, pozostawała w związku z planowaną wyprawą Wacława II do Polski. Być może królowi czeskiemu chodziło tylko o zneutralizowanie ewentualnych działań dworu halickiego⁸⁶. Istotny jest tutaj fakt, iż przymuszony koniecznością, a nie mogąc liczyć na wsparcie ze strony księcia Lwa, ewentualnie jego syna Jerzego, Władysław Łokietek zdecydował się 27 sierpnia 1299 r. zawrzeć w Kłęce na ziemi wieluńskiej niekorzystny dla siebie układ z Wacławem II. Zobowiązał się wówczas osobiście stawić w wigilię Bożego Narodzenia do Pragi i złożyć królowi Czech hold lenny z rządzonych przez siebie księstw: wielkopolskiego, poznańskiego, pomorskiego, łęczyckiego, kujawskiego i sieradzkiego. Na wypadek, gdyby tego nie uczynił, w dokumencie zamieszczono klauzulę, że piastowski władca traci na rzecz Wacława II wszystkie wymienione wcześniej ziemie. Układ w Kłęce, którego warunków Łokietek nie dotrzymał, dał królowi czeskiemu, ważną z punktu widzenia ówczesnych umów międzynarodowych, podstawę do podjęcia zbrojnej interwencji w środkowej i północnej Polsce, która rze-

⁸¹ M. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, Львів 1905, с. 97; М.Ф. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, с. 225.

⁸² *CDH*, т. 6, vol. 2, s. 316–317. W dokumencie wystawionym bez daty dziennej w 1299 r. występuje „*Georgius, Comes de Beregh, officialis Leu ducis Ruthenorum*”.

⁸³ M. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, с. 568; D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, s. 104–105, 346; tenże, *Genealogia Mściślawowiczów*, s. 352–257, tab. 5 d, datę śmierci księcia Lwa umieszcza w ceszurze czasowej 1299/1300 (1302?) oraz poł. 1299 – poł. 1300. B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 25, przyp. 8, datuje zgon Lwa Daniłowicza na 1300 r. Historyk ten nie był jednak konsekwentny, bowiem w innej swojej pracy podał rok 1301, por.: tenże, *Wołyn pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza* (odb. z „Rocznika Wołyńskiego”, т. 3), Równe 1933, s. 40.

⁸⁴ А. Войтович, *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст.*, Львів 1996, с. 89, 96, таб. 17; tenże, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006, с. 497–501; tenże, *Князь Лев Данилович*, с. 162–163. Jeden z przekazów podaje, że Lew żył jeszcze w 1308 r., co jednak należy uznać zaoczywisty lapsus, jakich w tym źródle znaleźć można więcej, por.: *Anonymi Descriptio Europae Orientalia — anno MCCCXIII exarata*, ed. O. Górka, Cracovia 1916, s. 40.

⁸⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, s. 132–135; J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego*, s. 53.

⁸⁶ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów*, s. 105.

czywiście nastąpiła rok później, a więc w 1300. Wacław II wygnał wówczas Władysława Łokietka i opanował większą część podzielonego na dzielnice kraju, koronując się na przełomie sierpnia i września 1300 r. na króla Polski⁸⁷.

Przechodząc do podsumowania całości niniejszych rozważań należy stwierdzić, że Lew Daniłowicz już za życia ojca był przygotowywany do roli następcy tronu, biorąc udział w wyprawach wojennych, w czasie których kierował wyodrębnionymi jednostkami zbrojnymi. Wyjeżdżał też, w celu prowadzenia rozmów dyplomatycznych, na obce dwory. Niewątpliwie w tym właśnie czasie zetknął się z czeskim rycerstwem i przedstawicielami praskiego dworu. Podejmowane przez niego działania częstokroć wiązały się z ziemią przemyską, przez którą przechodził ważny trakt ze wschodu na zachód i odwrotnie. Po śmierci swojego ojca Daniela, książę Lew zdecydował się zmienić dotychczasowy układ sojuszy i prowadzić politykę proczeską i antywęgierską. Potwierdzają to wyraźnie wydarzenia z 1271 i 1278 r., kiedy to źródła notują zaangażowanie się władcy halickiego, choć niekoniecznie osobiste, po stronie króla Czech Przemysła Otokara II. Po śmierci tego ostatniego, 26 sierpnia 1278 r. pod Dürnkrut, w okresie wewnętrznego zamieszania w Czechach, sojusz halicko-czeski uległ pełnemu rozluźnieniu, a może nawet został na krótko zerwany. Jego ponowne zawiązanie nastąpiło 15 sierpnia 1289 r. w Opawie, gdzie Lew Daniłowicz spotkał się z nowym władcą czeskim Wacławem II, zawierając wieczyste przymierze przeciwko wszystkim swoim wrogom, w tym przypadku głównie niepokornym książętom polskim, którzy nie chcieli się poddać politycznej presji dworu praskiego i podporządkować mu swoich władztw terytorialnych. Praktyczną realizację podjętych w Opawie ustaleń był najazd wojsk halickich i być może posiłkujących je Tatarów na Racibórz i w okolice Wrocławia, na początku 1290 r. Akcja militarna Lwa Daniłowicza oraz presja polityczna Pragi spowodowały, że książęta południowej części Polski w krótkim czasie podporządkowali się Wacławowi II. Po raz ostatni Przemysłida spotkał się z księciem Lwem, o ile sprawa nie dotyczyła jego syna Jerzego, między 6 kwietnia a 3 lipca 1299 r. w Brnie, na południu Moraw. Zapewniając sobie polityczną neutralność dworu halickiego, Wacław II przymusił Władysława Łokietka, aby ten 27 sierpnia 1299 r., na mocy układu w Klęce, poddał jego władzy ziemię środkową i północną Polski. Wyprawiając się zbrojnie w ten rejon kraju, Przemysłida koronował się w 1300 r. w Gnieźnie na króla Polski. Można więc powiedzieć, iż prowadzone przez Lwa Daniłowicza działania militarne i polityczne w znacznej mierze umożliwiły królowi Czech sięgnięcie po władzę w rozbitym na dzielnice kraju nad Wisłą i Odrą.

Norbert Mika, *Lev Danylovych's Bohemian policy. Ruthenian-Bohemian relations in second half of 13th c.*

Lev Danylovych's policy was often focused on Przemysl Land, where the important route from East to West was located. After the death of his father Daniel, Lev decided

⁸⁷ Szczegóły zob.: R. Antonín, *Hnězdenská korunovace krále Václava II.*, „Časopis Matice moravské”, t. 123, 2004, s. 337–365; J. Šusta, *Poslední Přemyslovci*, s. 312. Ostatni z autorów podaje, że koronacja odbyła się pod koniec sierpnia 1300 r.

to change the existing state of alliances and begin pro-Bohemian and anti-Hungarian policy. It is proven definitely by the events of 1271 and 1278, when ruler of Galicia was involved, though not necessarily personally, on the side of Bohemian King Ottokar II. After his death the Galician-Bohemian alliance decayed, or maybe even was non-existent for a short while. Its re-creation took place on 15th July 1289 in Opava, where Lev Danylovyč met new Bohemian ruler Wenceslaus II, and where they sworn alliance, primarily against Polish princes. Practical implementation of decisions from Opava was the invasion of Galician forces (possibly supported by the Tatars) on Racibórz and surroundings of Wrocław at the beginning of 1290. Lev Danylovyč's military action and political pressure from Prague were the reason, why princes of southern Poland pledged fealty to Wenceslaus II. For the last time (with the exception of case of his son Yuri) Lev met with the king between 6th April and 3th June 1299 in Brno, southern Moravia. With political neutrality of Galician court, Wenceslaus II was able to force Władysław the Short to resign from authority in central and northern Poland. During military campaign in this region Přemyslid crowned himself king of Poland in Gniezno in 1300. It can be concluded, that Lev Danylovyč's military and political activity made it easier for king of Bohemia to come to power in divided country on the banks of Vistula and Oder.

Andrzej Janeczek
(Warszawa)

GMINA PRAWA NIEMIECKIEGO W PRZEDLOKACYJNYM PRZEMYSŁU — WE MGLE WĄTPLIWOŚCI I SPORÓW BADAWCZYCH

Pół wieku temu odnaleziono w piętnastowiecznej księdze miejskiej Przemyśla łaciński przekład niedatowanego przywileju księcia Lwa, który nadał niejakemu Janowi wójtostwo prawa niemieckiego wraz z kamiennym kościołem św. Mikołaja. Z dokumentu wynika, że w Przemyśle, jednym ze stołecznych ośrodków Rusi Halickiej, istniała zorganizowana gmina prawa niemieckiego jeszcze w dobie ruskiej (zapewne w drugiej połowie XIII w.), na długo przed włączeniem kraju do Polski i gruntowną przebudową całego systemu miejskiego według modelu prawa magdeburskiego. Dokument rodzi jednak wiele wątpliwości co do jego autentyczności. Wobec niedostatku nowych przesłanek, pozwalających jednoznacznie ocenić autentyczność przemyskiego przywileju wójtowskiego, autor poddaje weryfikacji przekaz, który on przynosi. Wylaniający się z tego źródła obraz gminy prawa niemieckiego, istniejącej w ruskim Przemyśle, daje się zestawzić z sytuacją w innych dużych ośrodkach miejskich Europy Środkowej w XII–XIII w., w których zaznaczyła się obecność uprzywilejowanych grup zachodnich przybyszów jeszcze w epoce przedlokacyjnej, przed poszerzeniem recepcji nowych wzorców organizacyjnych oraz ukształtowaniem miasta komunalnego. Ta starsza faza rozwojowa jest najczęściej poświadczana przez pojawiające się informacje o sołtysach i włodarzach jako zwierzchnikach gminy obcych gości. Dokument przemyski opisuje wprost wejście na tę drogę; jest przywilejem dla gminy prawa niemieckiego funkcjonującej w autchtonicznym ośrodku grodowo-miejskim. Na tym właśnie zasadza się jego wyjątkowość. Jego znaczenie polega na odsłonięciu inicjalnego etapu organizowania gminy wójtowskiej oraz ujawnieniu wczesnej recepcji obcych w ruskim księstwie wzorów ustrojowych, nie tylko instytucji immunitetu i prawa niemieckiego, ale również elementów ustroju lennego.

Pół wieku temu Przemyśl stał się widownią ważnych odkryć historycznych i archeologicznych. Najpierw w 1958 r. Aleksy Gilewicz (1905–1969), przemyski historyk i nauczyciel, badacz dziejów południowo-wschodniej Polski ogłosił, iż odnalazł w piętnastowiecznej księdze miejskiej łaciński przekład dokumentu (tzw. gramoty) księcia Lwa, mówiącego

o nadaniu niejakiemu Janowi wójtostwa prawa niemieckiego wraz z kamiennym kościołem św. Mikołaja. Niedługo potem, w 1961 r., Antoni Kunysz (1934–1991), archeolog i muzealnik, odkrył w podziemiach gotyckiej katedry relikty romańskiej rotundy i poddał je, we współpracy z historykiem sztuki, Józefem T. Frazikiem (1922–1998), pierwszym badaniom archeologiczno-architektonicznym. W tym samym roku ks. Julian Ataman (1906–1988), historyk Kościoła i profesor miejscowego seminarium duchownego, wskazał argumenty na rzecz identyfikacji owej rotundy jako kościoła św. Mikołaja wymienionego w gramocie Lwa¹. Pogląd ten przyjął się w literaturze jako trafnie kojarzący ze sobą oba odkrycia.

Asumpt do rozpoczęcia poszukiwań archeologicznych śladów kościoła św. Mikołaja w miejscu zajmowanym przez katedrę łacińską dał A. Gilewicz, sam z kolei zainspirowany przekazem odnalezionego przez siebie źródła. Gramota, która zapoczątkowała znaleziska, zaświadcza sprzedaż wójtostwa i kościoła św. Mikołaja z prawem niemieckim oraz nadanie immunitetu sądowego, umożliwiające sprawowanie sądownictwa przez wójta. Rysuje ona obraz funkcjonowania w Przemyślu zorganizowanej gminy prawa niemieckiego jeszcze w dobie ruskiej, wiele lat przed upadkiem księstwa halicko-włodzimierskiego, włączeniem części jego ziem do monarchii Kazimierza Wielkiego i postępującymi od tego czasu procesami modernizacji kraju, wśród nich nasileniem ruchu lokacyjnego.

Rzadko się zdarza, by odkrycie historyczne i odkrycie archeologiczne o takiej wadze tak ściśle współbrzmiały ze sobą, wzajemnie wzmacniając swą wymowę, a przy tym by zostały ujawnione w tym samym niemal czasie. Oba źródła, jedno materialne w postaci reliktu architektonicznego, drugie pisane, przekazujące treść starego dokumentu, rzuciły z dwóch stron snop mocnego światła na dzieje Przemyśla w dobie książęcej, przed aneksją ziem księstwa halicko-wołyńskiego do Polski w połowie XIV w. Obie rewelacje były do pewnego stopnia oczekiwane; o istnieniu w późnośredniowiecznym Przemyślu łacińskiego kościoła św. Mikołaja wiedziano od dawna, chociaż gubiono się w domysłach, jakie miejsce zajmował w topografii sakralnej miasta, nie potrafiono również wytłumaczyć, jaką rolę pełnił w jego strukturach kościelnych. Z kolei sensacyjny przekaz o wójtostwie prawa niemieckiego odpowiadał już dawniej wysuwany przypuszczeniom, że początki miejskiej organizacji *iure Theuthonico* są wcześniejsze niż znany przywilej lokacyjny Władysława Jagiełły z 1389 r., nie spodziewano się jednak, że mogą sięgać tak głęboko wstecz, odnoszono je bowiem do czasów Kazimierza Wielkiego, do okresu następują-

¹ Najwcześniejsza wzmianka o wójtostwie w Przemyślu, tłum. A. Gilewicz], w: *Wypisy i teksty źródłowe do historii regionalnej województwa rzeszowskiego dla klasy VIII i IX*, Rzeszów 1958, s. 17–18; *Tysiąc lat Przemyśla. Kalendarz 1961–1965*, Przemyśl 1961, s. 43; A. Kunysz, J. Frazik, *Badania archeologiczne na terenie Przemyśla w roku 1961*, „Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1961”, 1961, s. 6–12; A. Kunysz, *Wyniki badań archeologicznych na terenie Przemyśla w rejonie starego miasta w roku 1961*, „Rocznik Przemyski”, t. 9, 1962, z. 2, s. 352–361; tenże, *Najnowsze wyniki badań na terenie Przemyśla w rejonie starego miasta*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 3, 1960–1961 (1963), s. 289–301; J.T. Frazik, *Relikty rotundy pod prezbiterium katedry przemyskiej w świetle dotychczasowych badań*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 24, 1962, nr 2, s. 222–225; J. Ataman, *Odkrycie archeologiczne w podziemiach bazyliki katedralnej przemyskiej*, „Kronika Diecezji Przemyskiej o. l.”, R. 47, 1961, z. 9–10, s. 138–142.

cego po włączeniu Rusi do Korony². Możliwość cofnięcia pierwocin miejskiego ustroju Przemysła do epoki poprzedzającej panowanie Kazimierza i jego akcję urbanizacji nowo zdobytego kraju przy pomocy zachodniego modelu miejskiego otworzyła się w sposób nagły, zaskakujący badaczy tej problematyki, zmuszając ich do zrewidowania dotychczasowych poglądów.

Pojawienie się nowych źródeł miało przełomowe znaczenie dla badań nad dziejami Przemysła, zaś w szerszej skali przyniosło postęp w poznaniu początków obecności Kościoła katolickiego na ziemiach ruskich oraz wczesnych form miejskich typu zachodniego długo przed ich rozwojem w tzw. dobie polskiej. Wraz z tymi odkryciami nie wszystko stało się jednak widome i jasne — wręcz przeciwnie, oba źródła, kryjące w sobie wiele zagadek i niedomowień, stały się przedmiotem pytań, wątpliwości, sporów, służąc różnym, konkurującym ze sobą interpretacjom i hipotezom.

W sprawie rotundy pytano, kiedy i kto ją fundował, przez jaki warsztat budowlany została wzniesiona, z jakim programem funkcyjnym powstawała, dla jakiej wspólnoty wyznaniowej: prawosławnej czy łacińskiej była przeznaczona, z jakim kręgiem kulturowym była związana pierwotnie, jak również w ciągu swego istnienia, aż do rozbiórki budowli po 1460 r. i fabryki gotyckiej katedry na jej miejscu. Przekonującej odpowiedzi na te zasadnicze kwestie nie udało się dotąd wypracować; propozycje datowania świątyni na podstawie różnych kryteriów historycznych, archeologicznych i architektonicznych są rozbieżne i obejmują rozmaicie wyznaczane okresy mieszczące się między początkiem XII i końcem XIII w., chociaż pojawiały się także wskazania na okres jeszcze wcześniejszy. Nie ma też zadowalająco pewnych rozstrzygnięć co do osoby fundatora, związków warsztatowych i analogii z innymi budowlami tego typu, co pozwoliłoby na wysunięcie wniosków, komu rotunda miała służyć, zanim stała się przedmiotem nadania dla wójta i gminy prawa niemieckiego³.

² Jednak A. Lewicki już dawno rzucił myśl, że „w mieście [...] rządził, prawdopodobnie jeszcze od czasów książęcych, pan wójt przemyski” (tenże, *Obrazki najdawniejszych dziejów Przemysła*, Przemysł 1880, s. 119).

³ Podstawowa literatura, poza wymienionymi w przypisie 1 pierwszymi raportami z badań: E. Kubica, *Stan badań archeologicznych nad zabytkami wczesnośredniowiecznej architektury monumentalnej Małopolski, Rusi Halickiej i Wołynia*, „Materiały Archeologiczne”, t. 29, 1996, s. 63–110, tu s. 81–83; O.M. Иоанниясн, *Польско-русская и венгерско-русская границы в XI–XIII веках и их отображение в развитии средневековой архитектуры*, w: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski, S. Czopek, Rzeszów 1996, s. 157–178; Z. Pianowski, M. Proksa, *Rotunda św. Mikołaja w Przemysłu po badaniach archeologiczno-architektonicznych w latach 1996–1998*, Przemysł 1998; tychże, *Przemysł — podziemia katedry. Badania archeologiczno-architektoniczne rotundy św. Mikołaja*, w: *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, Warszawa 2000, s. 235–239; tychże, *Rotunda św. Mikołaja w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, w: *Dzieje Podkarpacia*, t. 5: *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, Krosno 2001, s. 223–274; Z. Pianowski, *Rotundy przemyskie. Uzupełniające badania archeologiczne w roku 2000*, „Rocznik Przemyski”, t. 37, 2001, z. 1, s. 139–144; A.S. Fenczak, *Kwestia chronologizacji budowy rotundy św. Mikołaja w Przemysłu*, „Rocznik Przemyski”, t. 33, 1997, z. 3, s. 121–138; tenże, „*Ecclesia Premisliensis maior*”, czyli o architekturze i niektórych elementach wewnętrznego wyposażenia kościoła św. Mikołaja w Przemysłu w świetle źródeł pisanych z XIV i XV wieku, „Kresy Południowo-Wschodnie”, t. 1, 2003, z. 1, s. 9–18; A. Koperski, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo rejonu katedry obrządku łacińskiego w Przemysłu*, „Rocznik Przemyski”, t. 35, 1999, z. 2, s. 89–95. Ostatnie wypowiedzi sumujące są zawarte w tomie *Przemysł wczesnośredniowieczny*, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010; E. Kubica-Kabacińska, *Problemy genezy i chronologii wczesnośredniowiecznych*

Nie mniej trudności interpretacyjnych wywołuje dokument księcia Lwa. Jest krótki i mieści się w kilku lapidarnie ujętych zdaniach:

„Ego dux Leo vendidi advocaciam in Premislia Johanni et lapideam ecclesiam sancti Nicolai in ius Thevtunicum et ipse m(ih)i pro isto dedit duas marcas auri et quadraginta stamina panni flavei alias s z y u y c h. Et vendidi sibi cum omni iure Theutunico. Advocatum nullus debet iudicare, solum advocati civitatum iure advocatorum et nullus ipsum debet evocare, nisi ante ducem. Hic ipsum debet dux iudicare cum advocat(is) iure advocatorum. Et homines civiles nullus debet iudicare, nisi advocatus iure Theutunico. Vendidi sibi perpetue et in ewm et quis super verbum meum ascenderet, iudicium habeo secum coram Deo”⁴.

Brak datacji oraz innych elementów formularza, a więc inwokacji (może była przedstawiona graficznie), arengi, korroboracji, listy świadków, lakonicznie sformułowana dyspozycja ograniczającą możliwości krytyki źródła. Osobnych, najpoważniejszych trudności przyczynia brak oryginału gramoty oraz nieznamość jej pierwotnego, spisane go w języku ruskim tekstu — dysponujemy jedynie przekładem na język łaciński. Nic więc dziwnego, że dokument stał się przedmiotem dyskusji badaczy, starających się ustalić czas i osobę wystawcy oraz zrekonstruować, w drodze ryzykownych retro-translacji, brzmienie ruskiego protografu. Pierwsze dwie kwestie są ze sobą powiązane; jedynym wskazaniem wprost datującym jest wystawca, książę Lew, a więc albo Lew Daniłowicz, albo jego wnuk Lew Juriewicz. Zdania w tej mierze są podzielone⁵, część badaczy widzi w tej roli

budowli przemyskich, s. 301–319, zwłaszcza s. 308–313; Z. Pianowski, M. Proksa, *Rotunda Św. Mikołaja pod prezbiterium katedry przemyskiej. Badania archeologiczno-architektoniczne w latach 1961 i 1996–2001*, s. 331–347.

⁴ Oblata dokumentu w tłumaczeniu na język łaciński, Archiwum Państwowe w Przemyślu, Akta miasta Przemyśla, sygn. 4 (Acta scabinalia, 1469–1480), s. 18–19; opublikował ją A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego*, w: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, red. C. Buško [i inni], Wrocław–Praha 2002, s. 177–189, tu s. 180. Dokument wcześniej kilkakrotnie drukowany, lecz z błędami: O. Маркевич, *Невідома грамота князя Льва Даниловича*, „Архіви України”, 1968, № 5, s. 26–27; *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 4, wyd. I. Sulikowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1969, nr 901; K. Arłamowski, *Stosunki społeczno-gospodarcze w Przemyślu staropolskim od końca wieku XIV do roku 1772*, w: *Tysiąc lat Przemyśla. Zarys historyczny*, cz. 1, Rzeszów 1976, s. 167–168; M. Капраль, *Привілей 1356 року як повторне надання магдебурзького права для міста Львова*, w: *Львів. Місто, суспільство, культура*, т. 3, Львів 1999 („Вісник Львівського університета”, сер. історична, спеціальний випуск), с. 16. O wadach tych edycji zob. A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa*, s. 178 nn. Kolejna, późniejsza publikacja niestety również zawiera omyłki, choć już nieznaczne (więcej ich natomiast w zamieszczonym tam również tłumaczeniu na język ukraiński), zob. O. Купчинський, *Акти та документи галицько-волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*, Львів 2004, s. 144–145.

⁵ A. Gilewicz, *Najwcześniejsza wzmianka*, s. 17; O. Маркевич, *Печатки міст Галичини як історичне джерело*, „Історичні джерела та їх використання”, вип. 2, 1966, s. 227; tenże, *Невідома грамота*, s. 26; F. Perowski, *Przemysł od X wieku do roku 1340*, w: *Tysiąc lat Przemyśla*, s. 132, 157; K. Arłamowski, *Stosunki społeczno-gospodarcze w Przemyślu staropolskim od końca wieku XIV do roku 1772*, w: tamże, s. 167; A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. 55, Wrocław 1982, s. 29, 167; A.S. Fenczak, *Z badań nad początkami samorządu miejskiego w Przemyślu i jego kancelarii (do 1389 roku)*, „Rocznik Historyczno-Archivalny”, t. 5, 1988, s. 25–27; tenże, *Lwów i Przemyśl. Z rozważań nad fazami rozwojowymi procesów wprowadzania prawa niemieckiego w ośrodkach miejskich Rusi Halicko-włodzimierskiej w XIII i XIV wieku*, „Rocznik Przemyski”, t. 33, 1997, z. 2, s. 59 nn.; B. Балик, *Церква св. Миколая в Перемисли в XV ст.*, „Богословія”, т. 50, 1986, с. 23 ДД.

Lwa Daniłowicza, zmarłego, jak przeważnie uważa się, w 1299, 1300 lub 1301 r.⁶, część Lwa Juriewicza († 1323 lub wcześniej)⁷. Odpowiednio do tego rozkładają się propozycje oznaczenia chronologii: albo przed 1301 r. (1264–1301, ewentualnie ok. 1240–1301), albo dla okresu 1308–1323; najsmielej chce to rozstrzygnąć August Fenczak, wskazując czas około 1320 r.⁸

Wobec braku oryginału najważniejsza jest jednak kwestia wiarygodności dokumentu; czy „litera Ruthenicalis”, która została w 1470 r. okazana przemyskiemu sądowi ławniczemu przez wójta Mikołaja Balickiego i odczytana przez pisarza ruskiego, a następnie wciągnięta w tłumaczeniu na łacinę do księgi ławniczej była autentycznym przywilejem księcia Lwa, czy falsyfikatem? Rozstrzygnięcie tego zasadniczego dylematu jest zadaniem niełatwym, dodatkowo utrudnionym przez postać insertu; dysponujemy jedynie przekładem i informacją o przywieszeniu pieczęci woskowej ze znakiem „ad modum dentis”. Osoba wystawcy i sposób uwierzytelnienia pieczęcią „z zębem” umieszcza przywilej dla wójta Jana w grupie tzw. gramot kniazia Lwa, rozpowszechnionych na Rusi Koronnej dokumentów, którymi legitymowano tytuły własności do dóbr ziemskich jako nadanych jeszcze w czasach ruskich, przed aneksją do państwa polskiego. Ponieważ żaden z nich nie istnieje w oryginale, a duża ich część jest oczywistymi falsyfikatami, zarzut nieautentyczności siłą rzeczy obciąża całą serię, włącznie z tymi dokumentami, które zdolne są lepiej bronić swej wiary. Problem wiarygodności gramot kniazia Lwa trapi historiografię już od dwustu lat⁹, a jeszcze wcześniej zmagali się z nim rewizorzy nadań w XVI w. podczas egzekucji praw i dóbr, nie wiedząc, czy mogą je uznać za „dobre”. Dyskusja daleka jest od zakończenia, ostatnie głosy należą do Jaroslava Daškevyča¹⁰, gotowego dać wiarę niektórym dokumentom po ich krytyce, oraz do katerycznie sceptycznego Sergeja S. Pašina¹¹. Uważa on wszystkie tzw. gramoty kniazia Lwa za falsyfikaty; te bardziej udane spośród nich, nie rażące swoją nieudolną fabrykacją wywodzą się jego zdaniem od wspólnego

⁶ Л. Войтович, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.)*. Склад, суспільна і політична роль, Львів 2000, с. 227; D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002, s. 102 nn.; tenże, *Genealogia Mściwawiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 353 nn.

⁷ И.А. Линниченко, *Замечания на статью г. Режабка о последнем князе всей Малороссии Юрие II*, в: *Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований*, С. Петербург 1907, с. 109; J. Bieniak, *Wygaśnięcie książąt halicko-włodzimierskich*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 387–390; D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, s. 254 n.

⁸ Dyskusję w tych kwestiach referuje A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa*, s. 187 n.; sam opowiada się raczej za Lwem Daniłowiczem na podstawie kilku wyprowadzonych przesłanek. Nie mają one katerycznie przesądzającej wymowy, wskazanie na Lwa I wyjdaje się bardziej prawdopodobne, lecz nie eliminuje ostatecznie możliwości, że wystawcą gramoty był Lew II.

⁹ Tok dyskusji, z głosami dwóch głównych oponentów, I.A. Linnienki i M. Hruševs'kiego, przedstawił S.S. Pašin (С. С. Пашин, *Червононорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича*, Тюмень 1996, с. 81 сл.).

¹⁰ Я.Р. Дашкевич, *Грамоты князя Льва Даниловича как исследовательская проблема*, в: *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории*, Днепрпетровск 1985, с. 133–139.

¹¹ С.С. Пашин, *Червононорусские акты*, с. 84 nn.; его же, *Genealogический комментарий к копиям грамот князя Льва Даниловича*, в: *Исследования по русской истории. Сборник статей к 65-летию профессора И.Я. Фроянова*, ред. В.В. Пузанов, С. Петербург-Ижевск 2001, с. 125–140.

prototypu, którym były przywileje nadań Lubarta Gedyminowicza, konkurenta Kazimierza Wielkiego w walce o ziemie ruskie po śmierci Bolesława-Jurija Trojdenowicza. Jest to najsłabsze ogniwo całego rozumowania — rzecz w tym, że nie znamy ani jednej autentycznej donacji Lubarta.

Pojawiające się wypowiedzi i opinie w sprawie gramot kniazia Lwa można sprowadzić do trzech poglądów: (1) odmawiającego autentyczności wszystkim znanym z potwierdzeń gramotom *en bloc*, (2) uznającego je za falsyfikaty względne, produkowane w drugiej połowie XIV w. i później w celu pisemnego zaświadczenia stanu wcześniejszego, oraz (3) dopuszczającego wiarygodność wybranych dokumentów.

Bez względu na nie rozstrzygniętą kwestię wiarygodności i różnice zapatrywań znany i nie podlegający żadnym wątpliwościom proceder fałszowania nadań pod imieniem kniazia Lwa rzuca cień podejrzenia na całą serię, w tym i na przywilej przemyski. Mimo to był on intensywnie wykorzystywany w historiografii jako w pełni godny zaufania. Kredyt wiary udzielany był milcząco, a przynależność do grupy dokumentów obarczonej poważnymi zarzutami pomijana. Jedynie Antin Hensorskyj chciał podjąć próbę rozbioru formularza, nie dysponował jednak poprawnym tekstem¹². Po nim krótko zajął się tym O. Markevyč¹³. Dopiero niedawno przygotowane zostało osobne studium stawiające kwestię wiarygodności gramoty jako główny cel badawczy. Oprócz nowej edycji przywileju, usuwającej błędy poprzednich publikacji, przynosi ono analizę formalną i treściową źródła, a także stara się dociec, czy istniały powody dla wyprodukowania ewentualnego falsyfikatu. Nie znajdując ich, stara się wyjaśnić, jakie motywy skłoniły wójta Balickiego do oblatowania gramoty w 1470 r.¹⁴ Argumenty, płynące z tych rozważań mogą, zdaniem autora, przemawiać na korzyść wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego, aczkolwiek nie dają podstaw do absolutnej pewności. Przyjęcie tej możliwości nie usuwa w sposób definitywny wszystkich obiekcji. Ostatnio ten ostrożnie formułowany wniosek powtórzył Oleh Kupčynskij, jednak bez towarzyszących zastrzeżeń; nie dzieląc jakichkolwiek obaw umieścił gramotę w grupie aktów i dokumentów autentycznych, chociaż nowszych przesłanek ponad znane nie przytoczył¹⁵. Natomiast S.S. Pašin podtrzymał swoje bezwzględnie krytyczne stanowisko również w odniesieniu do przywileju przemyskiego, podnosząc argumenty ogólne, dotyczące formularza i warunków posługiwania się dokumentem w księstwie Romanowiczów (praktyka wystawiania dokumentów w kancelarii książęcej dopiero się rodziła, pojawienie się ich wymagało zaistnienia specjalnych okoliczności, czego w danym przypadku nie daje się stwierdzić) oraz szczegółowe (przywilej na wójtostwo sanockie z 1339 r. nie wspomina o wójtostwie

¹² А.І. Генсьорський, *З коментарів до Галицько-Волинського літопису (Волинські і галицькі грамоти XIII ст.)*, „Історичні джерела та їх використання”, вип. 4, 1969, с. 171–184, ту с. 183 д.; в теї kwestії також О. Купчинський, *Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії галицько-волинських земель XIII – першої половини XIV століть*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 231, 1996, с. 44–108, ту с. 90 дд.

¹³ О. Маркевич, *Невідома грамота*, с. 25–29.

¹⁴ А. Janeczek, *Zqb kniazia Lwa*, s. 181 nn. Zob. też przypis 3.

¹⁵ О. Купчинський, *Акты та документи*, с. 139 дд.

w Przemysłu; wójtowie Lwowa, chociaż również funkcjonujący już w czasach ruskich, dokumentem nie dysponowali)¹⁶.

Nie są to wszakże przesłanki mocno podważające wiarygodność gramoty. Jej wystawienie przez mało aktywną dyplomatycznie kancelarię można przypisać inicjatywie odbiorcy, wójta Jana, któremu najbardziej musiało zależeć na pisemnym zaświadczeniu czynności prawnej dokonanej przez księcia. Chodziło nie tylko o potwierdzenie przeprowadzanej transakcji kupna-sprzedazy, ale również o gwarancje rozciągnięcia udzielonego immunitetu sądowego. Powierzenie zadań wójtowi w postaci kontraktu i nadanie immunitetu w postaci przywileju lokacyjnego było już w drugiej połowie XIII w. szeroko stosowaną praktyką w ruchu kolonizacyjnym w Europie Środkowej i wójt Jan takiej właśnie, pisemnej formy mógł oczekiwać w swoim przypadku i w swoim interesie. Na to, że inicjatywa sporządzenia dokumentu wyszła od niego, wskazywano już wcześniej, analizując treść gramoty; zawarte w niej regulacje zasad funkcjonowania wójtostwa *iure Theuthonico* są dwa razy ponowione, jak gdyby dla ich wzmocnienia i upewnienia się, że będą respektowane¹⁷. Z kolei brak wzmianki o wójcie w Przemysłu w kontrakcie dla wójta sanockiego z 1339 r. niczego nie przesądza; wójt przemyski mógłby ewentualnie zostać w nim odnotowany, gdyby odegrał ważną rolę w zamierzonej akcji w Sanoku. Natomiast w spisaniu przywileju sanockiego wzięli udział specjaliści od spraw miejskich z zupełnie innych okolic, spoza księstwa halickiego, z Małopolski i Mazowsza, mianowicie wójt Bochni i wójt Starej Warszawy, a stroną kontraktu i odbiorcą wystawionego we Włodzimierzu dokumentu był przybysz z Sandomierza¹⁸. Oczekiwanie, że wójt przemyski powinien zostać uwzględniony w dokumencie dotyczącym Sanoka jest nadmierne, a wyprowadzony stąd wniosek, że skoro go nie wymieniono, to w tym czasie go nie było, nie przekonuje. Trudno też podzielać rozumowanie odwołujące się do braku przywileju u potomków wójta lwowskiego. W 1352 r. Kazimierz Wielki potwierdził stare tytuły własności kilku nieruchomości we Lwowie, nadanych „per magnificum principem felicis recordacionis dictum Leonem ducem Russie” ich dziadowi, wójtowi Bertoldowi, co oni „sufficienter et probabiliter nostram edocuerunt Magestatem”¹⁹. Zwrot ten, choć niejednoznaczny, istotnie może wskazywać, że nie okazali oni stosownego dokumentu, który albo nie istniał, albo uległ zatracie. Jednakże nawet brak przywileju na wójtostwo lwowskie z czasów „księcia Lwa” (tu znowu ta sama dwuznaczność, o którego Lwa chodzi) nie podważa możliwości istnienia przywileju przemyskiego i nie każe wątpić, by tamtejszy wójt nie mógł wystarać się u księcia o pisemne zatwierdzenie nadania dla siebie.

Sumując stan dotychczasowych badań możemy wyróżnić trzy stanowiska względem przemyskiej gramoty wójtowskiej: (1) jej bezkrytyczne zaakceptowanie i przyjęcie zawartego w niej przekazu wprost, z pełnym zaufaniem (większość autorów i wydawców); (2) odrzucenie na podstawie zarzutów ogólnych obciążających całą serię nadań Lwa

¹⁶ List S.S. Pašina do autora z 11 marca 2004 r.

¹⁷ A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa*, s. 182.

¹⁸ *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 3, ed. J. Bartoszewicz, Varsoviae 1858, nr 88.

¹⁹ *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* [dalej: AGZ], t. 2, wyd. O. Pietruski, K. Liske, Lwów 1870, nr 1.

i zastrzeżeń osobnych (S. S. Pašin); (3) poddanie krytyce i dopuszczenie (A. Janeczek) lub uznanie (O. Kupčynskij) jej wiarygodności. Warto przy tym zauważyć, że w żadnej pracy nie zaprzeczono istnienia wójtostwa w ruskim Przemysłu, chociaż gramota jest jedynym źródłem o tym mówiącym i wszystkie konstrukcje historiograficzne o wczesnych formach ustroju prawa niemieckiego w tym mieście budowane są wyłącznie na jej informacjach. Wahania czy nawet sprzeciw wzbudza sam dokument, natomiast zawdzięczany mu przekaz nie jest kwestionowany. W ruskim Przemysłu nie wypłynął na jaw żaden inny ślad obecności gminy prawa niemieckiego. Jedynie pośrednio przemawiają za starą, poprzedzającą polskie władztwo genezą wójtostwa wzmianki o „panu wójtzie przemyskim”²⁰ rozpoczynające się już od 1353 r. i przekonująco informujące o jego niezwykle wysokiej — jak na sprawowany urząd — pozycji społecznej. Trzymał wówczas wójtostwo Michałko, notowany na nim aż do 1392 r.²¹ Jego prestiż i znaczenie polityczne było mocno ugruntowane; do niego niewątpliwie, pośród innych osób składających się na „comunitas districtus nostri Premisliensis”, adresuje królowa Jadwiga akt inkorporacji ziemi przemyskiej w 1387 r.²² Wymieniony jest on też z imienia w przywileju nadania Przemysłowi prawa magdeburskiego i uposażenia ziemskiego, wystawionym przez Władysława Jagiełłę w 1389 r.²³ To akurat niezwykle nie jest; Michałko jako wójt otrzymuje wówczas cztery łany i zwyczajowe udziały w czynszach i karach sądowych. Zwraca natomiast uwagę udzielone przy tej okazji potwierdzenie wszystkich praw i przywilejów „super advocacia”, nadanych „per nostros praedecessores”²⁴. Czy pod tym ogólnikowym sformułowaniem kryje się książę Lew i jego przywilej, nie można być pewnym. Może to oznaczać zarówno generalne poświadczenie uprawnień przysługujących wójtowi „ab antiquo”, jak też ściślejsze odwołanie do starego nadania.

Nowszych argumentów za lub przeciw wiarygodności gramoty przemyskiej nie ma; nie pojawiły się też świeższe pomysły co do wystawcy i chronologii. Jedynie w sprawie pieczęci „z zębem” przypomniano ostatnio zabytek, opublikowany jeszcze w XIX w., noszący przedstawienie, które mogłoby odpowiadać opisowi towarzyszącemu obłacie w przemyskiej księdze ławniczej²⁵. Ta ołowiana wprawdzie pieczęć, a nie woskowa (a taką miała być uwierzytelniona gramota), nosi na rewersie znak określany jako dwuzub

²⁰ „Пань вонть перемышльскый”, bez imienia, w 1359 r. (В. Розов, *Українські грамоти*, т. 1: *XIV в. і перша половина XV в.*, Київ 1928, № 5).

²¹ ZDM 946. W 1392 r. Michałko w obliczu śmierci czyni pobożne fundacje — А. Добрянский, *История епископов трех соединенных епархий, перемышльской, самборской и саноцкой от найдавейших времен до 1794 г.*, Львов 1893, период I, с. 1.

²² „Nostri fideles dilecti . . . milites . . . nobiles . . . clientes . . . advocatus . . . consules . . . cives totaque comunitas districtus nostri Premisliensis” (AGZ, т. 7, Львів 1878, nr 19).

²³ AGZ, т. 5, Львів 1875, nr 19.

²⁴ „Promittimus etiam et spondemus praefatum Michaellem advocatum, suos heredes et successores legitimos ac praedictam civitatem Premisliensem circa omnia et singula iura et privilegia, per nostros praedecessores super advocatia praedicta caeterisque omnibus ipsis data et concessa, conservare gratiosius et manere, ac circa omnia et singula alia, quae ad praedictam civitatem Premisliensem et advocatiam ab antiquo pertinebant” (tamże).

²⁵ Я. Книш, *Sigillum Leonis*, в: *Княжа доба. Історія і культура*, вип. 3, Львів 2010, с. 257–267. Publikacja pieczęci: К. Болсуновский, *Дрогоичинския пломби*, ч. I, Киев 1894, с. 64, табл. XXI.

o prostokątnym zarzysie, kwalifikowany ogólniej jako tamga Rurykowiczów²⁶. Na awersie widnieje w polu łaciński napis SIL | €O, rozwiązywany jako SI[gillum] LEO[nis]. Pieczęć została przypisana Lwu Juriewiczowi, jednakże w wyniku domysłu, bez wystarczających uzasadnień, o które w tym przypadku szczególnie trudno. Kwestia atrybucji pieczęci jest zagadnieniem złożonym i wymagającym osobnych studiów, zwłaszcza że znane są woskowe pieczęcie Lwa i Andrzeja Juriewiczów przywieszane do wspólnie wystawionego w 1316 r. łacińskiego dokumentu dla Zakonu Krzyżackiego. Żadna z nich nie jest pieczęcią „z zębem”. Jedna, przypisywana Lwu, ma na awersie postać stojącego rycerza, na rewersie kroczącego lwa; druga, przypisywana Andrzejowi, przedstawia na awersie księcia na tronie, na rewersie jeźdźca w zbroi, zapewne św. Jerzego. Nie otwierając tego osobnego wątku badawczego, obrosłego w osobną literaturę²⁷, można jedynie przypuścić zbieżność graficznego przedstawienia między „signum ad modum dentis” z gramoty przemyskiej i znakiem widniejącym na pieczęci z napisem SIL | €O.

Skoro brakuje nowych przesłanek, pozwalających jednoznacznie ocenić autentyczność przemyskiego przywileju wójtowskiego, takich, które wypływają z krytyki samego źródła w dostępnej nam formie, warto poddać weryfikacji przekaz, który ono zawiera. Czy przekaz ten mieści się w realiach społecznych i ustrojowych epoki i miejsca, których dotyczy? Czy odpowiada warunkom, do których nawiązuje? Możliwe są tu dwie drogi postępowania: poprzez odniesienie do realiów Rusi halicko-wołyńskiej XIII – pierwszej połowy XIV stulecia albo poprzez konfrontację z wiedzą o wczesnych formach organizacyjnych gmin miejskich w Europie Środkowej. Próbę sprawdzenia prawdomówności gramoty przemyskiej poprzez zestawienie przyniesionych przez nią informacji o kolonii prawa niemieckiego z sytuacją w innych ruskich ośrodkach miejskich podjęto w innym miejscu²⁸; natomiast wstępne rozpatrzenie, czy dokument ten daje się umieścić w kontekście środkowoeuropejskiego ruchu komunalnego i z jakim jego stadium rozwojowym jest zgodny, jest przedmiotem poniższych uwag.

Kluczowe, bo determinujące dalsze wnioski, jest oznaczenie charakteru dokumentu oraz sprecyzowanie, o czym on stanowił w swej dyspozycji. W dotychczasowej literaturze jest on określany jako „pierwotny dokument lokacyjny Przemyśla”, dokument lokacji „miasta na prawie niemieckim”, „nadanie miastu prawa magdeburskiego”, „przeniesie-

²⁶ В.Л. Янин, *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.*, т. 1, Москва 1970, с. 217; В.Л. Янин, П.Г. Гайдуков, *Актовые печати Древней Руси X–XII вв.*, т. 3, Москва 1998, с. 149 п.; Б.В. Пергавко, *Распространение пломб драгоценного типа*, в: *Древнейшие государства Восточной Европы. 1994 год. Новое в нумизматике*, Москва 1996, с. 212–246, ту с. 226.

²⁷ Podstawowe prace, które zapoczątkowały dyskusję: А. Лаппо-Данилевский, *Печатки последних галицко-владимирских князей и их советников*, в: *Болеслав-Юрий*, с. 211–311; М. Грушевский, рец.: *Болеслав-Юрий*, „Журнал Министерства народного просвещения”, нов. серия, ч. 17, 1908, сентябрь, с. 193–203; В. Barwiński, *Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, т. 1, 1909, з. 6, с. 99–104, з. 7, с. 127–130.

²⁸ А. Janeczek, *Wzorce okcydentalne na Rusi: początki gmin miejskich prawa niemieckiego w księstwie halicko-wołyńskim (XIII w. – pierwsza połowa XIV wieku)*, в друк (материалы IV Конгрессу Медиевистов Польских в Познани, 2011 г.).

nie miasta Przemyśla na prawo magdeburskie”²⁹. W ślad za tymi określeniami poszło mianowanie wójta Jana „zasadzcą miasta”. Tę terminologię trzeba stanowczo odrzucić. Są to mylące definicje, całkowicie rozmiijające się ze stanem faktycznym³⁰. Krótka, kilkudzaniowa dyspozycja gramoty przeczy takim zaszeregowaniom. W pierwszym zdaniu mówi ona o sprzedaży Janowi wójtostwa wraz z kamiennym kościołem św. Mikołaja „na prawo niemieckie” za 2 grzywny złota i 40 postawów sukna. W drugim potwierdzona jest sprzedaż wraz z pełnym prawem niemieckim. Trzecie zdanie stanowi, że wójt może być pozwany jedynie przed księciem, na sąd wójtów innych miast według prawa wójtowskiego. Zdanie czwarte ponawia klauzulę egzempcyjną: wójt odpowiada przed sądem księcia i innych wójtów. W piątym przyznana mu jest wyłączność jurysdykcji, której podlegają „homines civiles” według prawa niemieckiego. Szóste zdanie stwierdza wieczność nadania oraz kończy dokument sankcją religijną. Gramota jest zatem nadaniem w drodze sprzedaży wójtostwa prawa niemieckiego oraz przywilejem immunitetowym³¹. O niczym innym nie stanowi, jedynie tworzy (bądź powierza już istniejący) urząd wójtowski i przydziela mu jurysdykcję podług osobnego prawa. Zasadniczym przedmiotem regulacji jest immunitet prawny wójta i osób mu podlegających. Nie jest ani przywilejem lokacyjnym, ani kontraktem z zasadzcą. Książę nie lokował miasta, nie zakładał nowej osady, nie wyznaczał terytorium *ad locandum*, nie powoływał wyjątego z jurysdykcji ogólnej okręgu obowiązywania prawa niemieckiego, nie nadawał patrymonium miejskiego, nie udzielał zwolnień osadniczych. Uderzające jest to, że w dokumencie nie znajdują żadnego odzwierciedlenia zabiegi związane z działalnością osadniczą; milczy on zupełnie o przekształceniach ludnościowych i przestrzennych. W świetle przekazu płynącego z gramoty Lwa miasto jako podmiot prawno-ustrojowy jeszcze w Przemyślu nie istnieje, nie jest nawet przewidywane jego powołanie.

Odbiorcą dokumentu i stroną transakcji jest pojedyncza osoba, wójt Jan. Nie zleca mu się żadnych zadań natury kolonizacyjnej. Brakuje jakichkolwiek postanowień w sprawie urządzenia wójtostwa, zakresu władzy administracyjnej wójta, jego świadczeń, uprawnień fiskalnych i gospodarczych oraz uposażenia ziemskiego. Można oczywiście część tych braków składać na karb lakoniczności źródła i dopuszczać możliwość, że ówczesna „*advocacia in Premisla*” to nie tylko „*iudicium*”, ale i „*potestas*”, urząd o niesprecyzowanych

²⁹ K. Arłamowski, *Stosunki społeczno-gospodarcze*, s. 167; A. Fenczak, *Z badań nad początkami samorządu*, s. 27; tenże, *W obliczu zmian geopolitycznych (1340–1389)*, w: *Dzieje Przemyśla*, t. 2: 1340–1772, cz. 1: *Uschylku średniowiecza*, red. F. Kiryk, Przemyśl 2003, s. 21–71, tu s. 63; F. Kiryk, *Władze miejskie*, w: tamże, s. 99–110, tu s. 100; J. Krochmal, *Akta miasta Przemyśla (1402–1944)*, t. 1: *Przewodnik po zespolu archiwalnym*, Przemyśl 1995, s. 10; O. Купчинський, *Акты та документи*, s. 140.

³⁰ Znamienne, że starsze, podane przez A. Gilewicza i K. Arłamowskiego charakterystyki gramoty jako dokumentu sprzedaży wójtostwa i kościoła były powściągliwsze i trafniejsze (*Najwcześniejsza wzmianka*, s. 17; K. Arłamowski, *Archiwum Akt Dawnych Miasta Przemyśla, jego dzieje, zasób i pracownicy*, „Archeion”, R. 39, 1963, s. 18 n.).

³¹ Szersze omówienie kwestii i uzasadnienie krytyki błędnych poglądów o rzekomej ówczesnej lokacji miasta na prawie magdeburskim we wcześniejszej pracy, zob. A. Janeczek, *Ile razy Przemyśl lokowano? Z zagadnień formowania gminy miejskiej na Rusi Halickiej w XIII–XIV wieku*, w: *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. T. Wasilewski, Warszawa 2002, s. 103–115.

w dokumencie kompetencjach administracyjnych. Jednak utworzenie wójtostwa prawa niemieckiego, nawet z wykraczającymi poza sądownictwo uprawnieniami w zakresie zarządu, w żadnym razie nie upoważnia do wysuwania twierdzeń o lokacji miasta i o jej powierzeniu Janowi. Szczególnie pouczające w tym względzie jest milczenie gramoty o uposażeniu w ziemię i o innych pożytkach, nadawanych normalnie *ratione locationis* i przypadających zasadzcy jako wynagrodzenie jego prac. Wójt Jan zasadzcą nie był. Obie funkcje, sędziego i lokatora, należy od siebie odróżniać, chociaż bywały łączone w jednych rękach. Dzieli je nie tylko zadania oraz odrębne uposażenie, ale też i charakter: publiczno-prawny w przypadku sędziego, prywatno-prawny w przypadku zasadzcy³². Poza wójtem-sędzią żadna instancja prawa niemieckiego w ówczesnym Przemyślu nie ujawnia się ani jako funkcjonująca, ani jako planowana.

Kolejnym zagadnieniem spornym jest zakres jurysdykcji wójtowskiej: czy wyznaczona była szeroko, obejmując wszystkich mieszkańców ruskiego Przemyśla, czy też ograniczona była do znacznie węższych ram, nie wykraczając poza grupę zachodnich przybyszy. Zwolennicy uznania gramoty Lwa za przywilej lokacji miasta gotowi byli poprzec pogląd o ponadgrupowych, generalnych uprawnieniach wójta, a nawet o powszechnym obowiązywaniu prawa niemieckiego w całym ośrodku. Najdalej zaszedł w tym kierunku o. Borys Balyk, który roztoczył wizję ruskiego miasta, reformowanego przez ruskiego księcia i Rusina wójta Iwana, bez udziału obcych. Niemcy, jego zdaniem napływający dopiero w czasach Kazimierza Wielkiego, nie mieli odegrać żadnej roli w powstaniu wczesnej gminy miejskiej³³. Ten woluntarystyczny pogląd, całkowicie oderwany od źródeł i ogólnych prawideł rozpowszechniania prawa niemieckiego, jest w swej skrajności odosobniony.

W przypisywaniu wójtowi Janowi zarządu nad całym miastem wykorzystywany jest przywilej Bolesława-Jurija Trojdenowicza na wójtostwo w Sanoku z 1339 r.³⁴ Wójt sanocki rzeczywiście otrzymał szerokie kompetencje sądownicze, wyznaczone terytorialnie, na obszarze miasta i w jego pobliżu, wobec wszystkich tam zamieszkujących i bez względu na ich prawa grupowe („sive sit Theuthonicus, Polonus, Ungarus et Ruthenus”)³⁵. Jednak paraleli między obydwoma dokumentami nie ma. Poza tym, że oba to przywileje na wójtostwo prawa niemieckiego ustanawiane w ruskim mieście przez ruskiego władcę, nic więcej ich nie łączy. I nie chodzi przy tym o wyraźną różnicę między archaicznym dyktatem gramoty przemyskiej i wyrobionym, pełnym formularzem dokumentu sanockiego, lecz o głębszą odmiennosć; ten ostatni jest typowym kontraktem z zasadzcą na lokację miasta, z określonym programem jego skolonizowania i przestrzennego zagospodarowania, zbudowania nowej osady miejskiej w sensie prawnym i terytorialnym,

³² M. Niwiński, *Wójtostwo krakowskie w wiekach średnich*, Biblioteka Krakowska, nr 95, Kraków 1938, s. 10; A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej w Środkowej Europie do połowy XIII wieku (Słowiańszczyzna Zachodnia)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Prace Komisji Historycznej, t. 27, Warszawa–Poznań 1974, s. 194.

³³ Б. Балик, *Церква св. Миколая*, с. 33 дд.

³⁴ *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 3, nr 88.

³⁵ „Omne hominem iudicandum sive sit Theuthonicus, Polonus, Ungarus ei Ruthenus cuiuscunque conditionis et sexus fuerit homo sive status in districtu confinioque eidem civitati Sanok assignato” (tamże).

za które to prace nagrodą są wylczone pożytki i dochody wójtostwa. Niczego z takich projektów nie doszukamy się w przywileju przemyskim; jak wiadomo, kładzie on nacisk na utworzenie odrębnej jurysdykcji i poza przekazaniem kościoła o niczym więcej nie mówi. Rozwiązania zastosowanego w Sanoku w 1339 r. nie można żadną miarą przenieść do sytuacji w Przemysłu z czasów nadania dla wójta Jana, nie popadając przy tym w konflikt ze źródłami³⁶.

Kwestii zasięgu jurysdykcji wójta przemyskiego w ten sposób nie da się ustalić. Również odwołanie się do tekstu грамотy, do zapisanego w niej sformułowania, że sądownictwu prawa niemieckiego podlegają „homines civiles”, niczego nie wyjaśnia. Termin ten zwrócił uwagę badaczy jako niezwykle, niestosowany do opisu stanu czy kondycji społecznej w XV w.³⁷; uważano, że może to być kalka ruskiego określenia „люди градские”, występującego w źródłach latopisarskich³⁸. Stwierdzenia te — a pośród nich również i własne — trzeba jednak skorygować. Zestawienie „homines civiles” rzeczywiście nie należy do często używanych, niemniej jest spotykane. Występuje na przykład w kilku piętnastowiecznych redakcjach statutów Kazimierza Wielkiego, w artykule o spadku bezdziedzicznym, zatytułowanym „De bonis derelictis post mortem villanorum vel civium”. W *Syntagmatach* te kategorie społeczne zostały ujęte jako „kmethones seu rustici vel alii civiles homines”, tak też m.in. w statucie Łaskiego³⁹. Podobne określenia notują inne współczesne źródła. W wyroku lwowskiego sądu grodzkiego z 1449 r. kary za zranienie zostały przyznane poszkodowanemu „sicut homini civili”⁴⁰. „Homines civiles” pojawiają się w przywileju cerekwickim Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r.⁴¹, w sentencjach sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim⁴², w kilku mazowieckich przywilejach miejskich, zawierających klauzulę stanowiącą, kto ma sądzić zabójstwo „inter dictos homines civiles occurrente”⁴³, tu w znaczeniu „homines praedictae civitatis”. Taką też treść można przypisać ogólnie temu terminowi, w jego użyciu w języku prawniczym i kancelaryjnym XV stulecia, jako synonimowi pojęć „inhabitatores” względnie „incolae”, a więc ‘mieszkańcy’, ‘ludzie miasta’, w przeciwstawieniu do bardziej elitarnej

³⁶ Wywód A. Fenczaka o osadzeniu Przemysłu przez wójta Jana, nadaniu ziemskim dla miasta, wyznaczeniu jego terytorium i innych daleko idących przemianach społecznych i przestrzennych, oparty na „odniesieniu” do przywileju sanockiego, nie ma żadnych podstaw (tenże, *W obliczu zmian geopolitycznych*, s. 66).

³⁷ A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa*, s. 183.

³⁸ Б. Балик, *Церква св. Миколая*, с. 34; О. Купчинський, *Акты та документи*, с. 141.

³⁹ *Polskie statuty ziemskie w redakcji najstarszych druków (Syntagmata)*, oprac. L. Łysiak, S. Roman, w: *Staro-dawne prawa polskiego pomniki*, Seria II: *Pomniki prawa polskiego*, Dział I, t. 2, Wrocław 1958, s. 85; *Statuty Kazimierza Wielkiego*, oprac. O. Balzer, w: *Studia nad historią prawa polskiego*, t. 19, Poznań 1947, s. 505.

⁴⁰ AGZ, t. 14, Lwów 1889, nr 2167.

⁴¹ J.W. Bandtkie, *Ius Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis*, Varsaviae 1831, s. 268.

⁴² *Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau, 1456–1481*, hg. L. Łysiak, K. Nehlsen-v. Stryk, Frankfurt am Main 1995, s. 21, 59, 439.

⁴³ Przywileje dla Różana z 1403 r., Latowicza z 1423 r., Nura z 1434 r. (W. H. Gawarecki, *Przywileje, nadania i swobody przez królów polskich, książąt mazowieckich i biskupów płockich udzielone miastom województwa płockiego*, Warszawa 1828, s. 148; S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 117; J. Grabowski, *Dzieje Różana w okresie panowania książąt mazowieckich*, w: *Różan i ziemia różańska na przestrzeni wieków*, Różan 2011, s. 29 n.).

kategorii „cives”. Podobnie tłumaczy to na zasobie źródeł czeskich Jiří Kejř, analizując termin „homines civitatis”⁴⁴.

Trudno zatem z tego wnosić, czy owi podlegający sądowi wójta ‘ludzie miejscy’ to cała ludność ruskiego Przemyśla, czy jedynie gmina zachodnich przybyszów. Orzeczenie utrudnia ponadto niewiedza, jakie słowo zostało użyte w ruskim protografie gramoty⁴⁵; czy było to nowe, wchodzące w XIII w. w obieg pojęcie ‘mieścić’ („мѣстич”, „мѣстичеве”), można jedynie domniemywać; w drugiej połowie XIV w. jest ono raczej odpowiednikiem kategorii „civis”. Alternatywa, czy obowiązywaniem sądownictwa wójtowskiego i zarazem prawa niemieckiego rządziła zasada terytorialna, czy podmiotowa, na podstawie literalnej analizy samego źródła jest nierozstrzygalna. Odnosząc tę kwestię do innych, środkowoeuropejskich przykładów organizowania wczesnych gmin prawa niemieckiego, trzeba jednakże zakładać, że krąg jurysdykcji wójtowskiej wyznaczała reguła osobowości prawa. W taki sposób kształtowane były normy funkcjonowania najstarszych kolonii gości osiedlających się w obrębie przedlokacyjnych ośrodków miejskich. Ten pierwszy etap prawnego wyodrębnienia grup ludności miejskiej precyzyjnie wyodrębnia Benedykt Zientara w swoim schemacie przebiegu procesów lokacyjnych⁴⁶. W tej fazie zasięg władzy wójtowskiej zakreślały prawa grupowe obcych przybyszów z Zachodu. Wolno sądzić, że istotą przywileju Lwa było zezwolenie na stosowanie obcego na gruncie ruskim, lecz własnego dla grupy zachodniej prawa w procesie sądowym i uczynienie wójta sędzią gminy — lecz nie całego miasta. Nie wydaje się zatem możliwe, by nowy status prawny został wtedy narzucony całej ludności przedlokacyjnego Przemyśla⁴⁷. Zamysł tak głębokiej ingerencji w stosunki społeczne i ustrój ruskiego miasta zupełnie z gramoty nie przebija. To przywilej immunitetowy dla wójta jako naczelnika grupy osób, a nie dla całego ośrodka.

Gramocie przemyskiej trzeba przywrócić jej właściwy sens i widzieć w niej dowód uwiecznionych powodzeniem starań wójta Jana, kupującego u księcia przyzwolenie na stworzenie osobnej organizacji odwołującej się do prawa niemieckiego oraz wyposażenie jej w zaczątki gminnej autonomii, odrębny niż obowiązujący w mieście proces sądowy, dziedziczne wójtostwo, świątynię katolicką. Nic ponadto ze źródła nie wynika. Na rojenia o lokacji miasta prawa niemieckiego rzeczowa analiza dokumentu nie pozwala.

Wyłaniający się z krótkiego przekazu gramoty obraz libertowanej gminy prawa niemieckiego pod przewodnictwem wójta Jana, zyskującej warunki do odrębnego życia w ruskim Przemyślu, daje się zestawzić z sytuacją w innych dużych ośrodkach miejskich Europy

⁴⁴ J. Kejř, *Die mittelalterlichen Städte in den böhmischen Ländern. Gründung, Verfassung, Entwicklung*, Städteforschung, Reihe A, Darstellungen 78, Köln 2010, s. 141 nn.

⁴⁵ Interesujące skądinąd pytanie, jak przełożono „homines civiles” w ruskich tłumaczeniach statutów Kazimierza Wielkiego, pozostaje bez odpowiedzi, ponieważ artykuł „O pustyni selskiej a ljubo mestskoi” w tej skróconej wersji mówi tylko ogólnie o ludziach, bez żadnej przydawki, i o kmieciach (*Ruski przekład polskich statutów ziemskich z rękopisu moskiewskiego*, oprac. S. Roman, A. Vetulani, w: *Starodawne prawa polskiego pomniki*, Seria II: *Pomniki prawa polskiego*, Dział I, t. 1, Wrocław–Kraków 1959, s. 76).

⁴⁶ B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-wschodniej*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa 1976, s. 82 n.

⁴⁷ A. Janeczek, *Ile razy Przemyśl lokowano*, s. 109.

Śródkowej, w których zaznaczyła się obecność uprzywilejowanych grup zachodnich przybyszów jeszcze w epoce przedlokacyjnej, przed poszerzeniem recepcji nowych wzorców organizacyjnych i ustrojowych oraz wykształceniem miasta „instytucjonalnego”. Starsza faza rozwojowa jest poświadczana przez pojawiające się informacje o sołtysach i włodarzach („iudex”, „prepositus”, „procurator”, „villicus”, a wreszcie „advocatus”) jako zwierzchnikach gminy obcej; zdecydowanie poprzedza ona etap następny, w którym dochodzi do wydzielenia obszaru podporządkowanego prawu niemieckiemu i ewentualnie do regulacji przestrzennych.

Jednym z najwcześniejszych świadectw zastosowania tych rozwiązań jest słynny przywilej księcia Sobiesława II dla Niemców praskich. Wydany między 1174 i 1178 r. gwarantuje im, z odwołaniem się do wolności przyznanych przez jego dziada Wratysława II (1061–1092), prawa i swobody, z immunitetem sądowniczym na czele („concedo itaque eisdem Theutonicis vivere secundum legem et iusticiam Theutonicorum”) oraz zezwala na wybór własnego sędziego („iudex”) i plebana⁴⁸. Warto przy tym zauważyć, że Jiří Kejř, który wnikliwie badał przywilej Sobiesława w kontekście procesów formowania wczesnego ustroju miejskiego na ziemiach czeskich, odmawiał mu wartości przywileju miejskiego, a kwalifikował jako prawo wyjątkowe, udzielone obcej grupie osadniczej, co często można dostrzec i na wielu innych obszarach Europy⁴⁹. Poza Pragą osobne gminy ujawniają się na przykład w Brnie przed lokacją 1243 r.: jedna niemiecka przy kościele św. Jakuba, druga romańska przy kościele św. Mikołaja⁵⁰. Na Węgrzech wolności grupowe zostały przyznane gminie romańskiej w Székesfehérvár, zapewne jeszcze w końcu XII w., może również mieli je „Latini” w Ostrzyhomiu; podobnie „Saxones” i „Theuthonici” w Peszcie⁵¹. Śladem organizacji obcych gmin w starych aglomeracjach miejskich na ziemiach polskich są sołtysi i włodarze w Krakowie oraz poznańskiej Śródcie, także we Wrocławiu, Gdańsku i Szczecinie, chociaż nie we wszystkich przypadkach rysuje się to wystarczająco jasno⁵²;

⁴⁸ Przywilej, którego oryginał nie jest znany, nastęrcza wielu trudności z ustaleniem tekstu, zob. J. Kejř, *K privilejiu knížete Soběslava II pro pražské Němce*, „Právněhistorické studie”, č. 14, 1969, s. 241–257; tenże, *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*, „Historica”, t. 16, 1969, s. 81–142, tu s. 116 nn.

⁴⁹ „Das Privileg war keine städtische Urkunde sondern ein genug geläufiges Sonderrecht, das einer anderssprachigen Einwohnergemeinschaft auf einem bestimmten Territorium erteilt worden war, wie man sie in früheren und späteren Zeiten in den meisten Gebieten Europas in großer Menge finden kann” (J. Kejř, *Zwei Studien*, s. 141 n.). W ten sam sposób określa przywilej Sobiesława A. Wędzki: „przywilej ten miał na celu jedynie unormowanie stosunków prawnoustrojowych kolonii niemieckiej. Dotyczył wyłącznie tej grupy etnicznej, mieszkającej w Pradze. Nie może też być utożsamiony z nadaniem całemu praskiemu ośrodkowi prawa niemieckiego” (tenże, *Początki reformy miejskiej*, s. 58).

⁵⁰ *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, t. 3, fasc. 1, Prague 1942, nr 14.

⁵¹ E. Fügedi, *Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn*, „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 15, 1968, s. 103–134; K. Gönczi, *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen*, Ius Commune, Sonderheft 92, Frankfurt am Main 1997, s. 50 nn.

⁵² A. Rutkowska-Plachcińska, *Gmina miejska w początkach XIII w. w Polsce*, w: *Wiek Średni. Medium Aevum*, Warszawa 1962, s. 143–150; A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej*, s. 58 nn.; B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze*, s. 83; M. Młynarska-Kaletynowa, *Wrocław w XII–XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze*, Wrocław 1986, s. 79 n.; J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 152 nn.; tenże, *Przedlokacyjna aglomeracja osadnicza Krakowa a gmina miejska na prawie niemieckim*, w: *Stu-*

przykładem z mniejszych ośrodków byłoby „burgenses” w małopolskim Skaryszewie z ich włodarzem, pojawiający się w drugiej ćwierci XIII w., na długo przed lokacją z 1264 r.⁵³ W przypadku Gdańska spór idzie o to, czy znani z 1227 r. mieszczanie z sołtysem Hermanem na czele „tworzyli jedynie gminę niemiecką, wyodrębnioną personalnie, lecz nie terytorialnie (przestrzennie)”, czy też są już przedstawicielami lokowanego na prawie lubeckim Gdańska⁵⁴. Podobnego rozróżnienia między tymi formami organizacyjnymi nie daje się, z racji niedostatku wystarczająco wymownych źródeł, kategorycznie przeprowadzić także w przypadku gości w Opolu, Raciborzu i Ujeździe⁵⁵. Organizację gminy prawa niemieckiego w Krakowie, przed lokacją 1257 r., wiąże się z osobą Piotra sołtysa, znanego z 1228 r., (zapewne tożsamy z Piotrem włodarzem z 1220 r.,) a także z nieco późniejszym sołtysem Salomonem⁵⁶. Kolejność przemian widoczna jest bodaj najwyraźniej w Szczecinie: kolonia niemiecka, wraz z fundowanym kościołem św. Jakuba, poświadczona jest w 1187 r. (kościół został nazwany jednoznacznie „ecclesia Theutonorum” kilka lat później); w 1237 r. jej swobody i uprawnienia sądownicze zostają rozciągnięte na cały zespół miejski, w 1242 r. pojawia się wójt szczeciński Werner (może wcześniej wójt gminy niemieckiej), zaś rok później Barnim I wydaje przywilej lokacyjny miasta⁵⁷. Przykład Szczecina pozwala dostrzec rozdzielność faz rozwojowych i zarazem ich konsekwentne narastanie w sekwencji od pojawienia się obcej gminy dysponującej własnymi odrębnymi prawami, poprzez ich poszerzenie poza zakres tej grupy, do lokacji i utworzenia miasta w pojęciu terytorialno-prawnym.

Toku ewolucyjnych przemian obserwowanych w Szczecinie nie sposób traktować jako powszechnie obowiązującego modelu; dróg organizacji autonomicznych gmin prawa niemieckiego było wiele, chociaż niedużo z nich daje się równie czytelnie rozpoznać

dia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu, t. 1, Toruń 1996, s. 113; S. Gawlas, *Nova civitas in Okol. Fragment z dziejów Krakowa*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 6, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 103; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji i mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 173 nn.; tenże, *Gmina miasta lokacyjnego w XIII i początkach XIV wieku*, w: *Kraków. Studia z dziejów miasta*, red. tenże, Kraków 2007, s. 61–75. Przywilej 1237 r. dla hospitów plockich ma zupełnie odmienny charakter, został wydany jednoznacznie „pro locacione nove civitatis”; obszar miasta został zdelimitowany, zaś „omnes habitatores civitatis”, bez względu czy to Niemcy, czy Polacy, poddani władzy wójta (*Zbiór dokumentów i listów miasta Plocka*, wyd. S.M. Szacherska, t. 1: 1065–1495, Warszawa 1975, nr 9).

⁵³ D. Główna, *Hospites w polskich źródłach pisanych XII–XV w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 32, 1984, nr 3, s. 371–387, tu s. 380 n. W sprawie charakteru włodarza skaryszewskiego istotne rozbieżności w starszej literaturze, zestawienie poglądów u A. Rutkowskiej-Plachcińskiej, *Gmina miejska*, s. 144 n.

⁵⁴ K. Jasiński, *Początki gminy miejskiej w Gdańsku. Na marginesie badań nad dokumentem Świętopelka dla dominikanów gdańskich z 1227 r.*, w: *Studia nad dziejami miast*, t. 1, s. 43–57.

⁵⁵ M.L. Wójcik, *Dokumenty prawa niemieckiego książąt opolskich do połowy XIII w. Czy istniał dokument lokacyjny Opola sprzed 1217 roku?*, w: *Miasto czyni wolnym. 790 lat lokacji Opola (ok. 1217–2007)*, red. A. Pólbóg-Lenartowicz, Opole 2008, s. 59–74.

⁵⁶ J. Rajman, *Krakowska civitas sołtysów Piotra i Salomona*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, red. S. Górzynski, Warszawa 2012, s. 47–68; tu starsza literatura.

⁵⁷ G. Labuda, *Problematyka badań wczesnodziejowych Szczecina*, „Przegląd Zachodni”, R. 8, 1952, nr 3/4, s. 536–578; H. Chłopocka, *Lokacja Szczecina na prawie niemieckim*, tamże, s. 612–626; J.M. Piskorski, *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Warszawa–Poznań, s. 51 nn.; M. Rębkowski, *Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg 2001, s. 63.

w źródłach⁵⁸. W części mogą one nawiązywać do przedlokacyjnej formy osady kupców niemieckich (*Kaufmannskolonie*), cieszącej się własnym sądownictwem i ograniczonym zakresem swobód samorządowych, a także rozporządzającej swoim kościołem, zwykle pod wezwaniem św. Mikołaja⁵⁹. Bez względu jednak na różnorodność i płynność rozwiązań, zwłaszcza w okresie przejściowym, praktyka udzielania przez władcę immunitetu grupie gości i jej uzależnienia poprzez oparcie ustroju na instytucji sołtysa czy wójta dziedzicznego widoczna była w wielu ośrodkach wczesnomiejskich w końcu XII i pierwszej połowie XIII w.⁶⁰. Autonomizacja grupy obcych kupców i rzemieślników miała więc swoje miejsce w przebiegu procesów kształtowania się prawa miejskiego i narastania doświadczeń w jego stosowaniu; miasta prawnego jeszcze nie tworzyła, ale odgrywała doniosłą rolę w kolejno następujących przekształceniach wiodących ku lokacji; punktem przełomowym rozwoju jest wytworzenie się okręgu, na którym obowiązywało prawo miejskie⁶¹. Pojawienie się grupy obcej w mieście grodowym i przyznanie jej specjalnych uprawnień procesowo-sądowych, powołanie dziedzicznego wójtostwa, dysponowanie własnym kościołem to ewidentne objawy zapoczątkowania tych procesów, poprzedzające, a nie równoznaczne z utworzeniem miasta lokacyjnego. Do tego etapu wypada odnieść dyspozycje gramoty przemyskiej.

Przytoczone obserwacje o gminach obcych w miastach doby przedlokacyjnej, przykładowo zaczerpnięte z szeroko stosowanej przez władców różnych krajów polityki ich grupowego uprzywilejowywania, nakazują wnikliwie rozpatrywać procesy rozwojowe miast i ustroju miejskiego wiodące ku lokacji terytorialnej gminy miejskiej oraz poprzez właściwe interpretowanie słabych często sygnałów źródłowych wychwytywać ich fazo-

⁵⁸ Z. Kaczmarczyk, *Początki prawa miejskiego na Słowiańszczyźnie*, w: *Europa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 259–279; A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej*, s. 53 nn.

⁵⁹ K. Blaschke, *Altstadt — Neustadt — Vorstadt. Zur Typologie genetischer und topographischer Stadtgeschichtsforschung*, „Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, Bd. 57, 1970, s. 350–362; derselbe, *Stadtplanforschung: neue Methoden und Erkenntnisse zur Entstehung des hochmittelalterlichen Städtewesens in Mittel-, Ost- und Nordeuropa*, Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse, Bd. 138, Heft 4, Stuttgart 2003.

⁶⁰ J. Kejř, *Zwei Studien*, s. 134 nn.; A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej*, s. 53 nn.; B. Zientara, *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej XI–XII w.*, „Przegląd Historyczny”, t. 69, 1978, z. 1, s. 47–74.

⁶¹ Wyraziście ujął to B. Zientara, warto więc przytoczyć cały passus: „Pierwszą grupą mieszkańców miasta, wyodrębnioną prawnie i występującą wobec księcia jako całość, obdarzoną pewnym samorządem, stanowili obcy kupcy i rzemieślnicy, cieszący się specjalną opieką władców. Ale takich wyodrębnionych społeczności nie można uważać za zaczątek prawnego ukonstytuowania się mieszczaństwa. Gminy Niemców, Walonów, Żydów itp. stanowiły wobec panującego takie same grupy, obdarzone odrębnym statusem i przysługującym każdemu z ich członków specjalnym prawem osobowym, jak inne zespoły, wyodrębnione na podobnej zasadzie: specjalnych uprawnień, wynikających ze specjalnych obowiązków wobec władzy [...]. Odrębność prawna miasta powstawała dopiero wtedy, gdy prawo miejskie obowiązywało na terenie określonego okręgu, wyodrębnionego spod zwykłej jurysdykcji państwowej. Jednak w przekształceniu się miasta w taki wyodrębniony prawnie okręg, gmina obcych kupców odgrywała zwykle doniosłą rolę” (tenże, *Przełom w rozwoju miast środkowoeuropejskich w pierwszej połowie XIII wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 67, 1976, z. 2, s. 219–242, cytat ze s. 235).

wość i stopniowe narastanie przemian⁶². Gramota przemyska swoim jasnym przekazem opisuje wprost wejście na tę drogę; jest przywilejem dla gminy prawa niemieckiego funkcjonującej w autochtonicznym ośrodku grodowo-miejskim. Na tym właśnie zasadza się jej wyjątkowość. Jeśli umocniłaby swoją wiarygodność w toku dalszych badań, byłaby ewenementem na ziemiach Rusi i jednym z nielicznych dokumentów tego rodzaju na całym środkowoeuropejskim obszarze objętym reformą miejską. Jej znaczenie polega na odsłonięciu inicjalnego etapu organizowania gminy wójtowskiej oraz ujawnieniu wczesnej recepcji obcych w księstwie wzorów ustrojowych, nie tylko instytucji immunitetu i prawa niemieckiego, przede wszystkim zwyczajów procesowo-prawnych⁶³, ale również elementów ustroju lennego.

Wójtą Jana z racji nadania dziedzicznego wójtostwa trzeba bezspornie uważać za urzędnika feudalnego zależnego od księcia⁶⁴. Wyraźnie to stwierdzają postanowienia przywileju Lwa o pozywaniu wójta jedynie przed sąd księcia, w którym zasiadali inni wójtowie, a więc przed sąd lemanów. Pozew specjalny i podległość wobec sądu leńskiego oznacza — na gruncie jurysdykcji — lenny charakter donacji. Brakuje natomiast w lennym przeto nadaniu Lwa — co zastanawiające — innego istotnego przejawu zawiązania zależności lennej: zobowiązania wójta do odbywania konnej służby wojskowej. Tę powszechną powinność, wynikającą wprost ze stosunku lennego, dodano wójtom przemyskim dopiero podczas rewizji przywilejów w Gródku w 1417 r.⁶⁵ Zwyczaj „servitium bellicae expeditionis” wypływało z nadania dziedzicznego beneficjum, na ogół ziemi obdarzonej immunitetem⁶⁶. Nie wiemy, czym uposażona była stara przemyska „advocacia”, zapewne

⁶² To uporczywie i z częściowym skutkiem powtarzany postulat, ostatnio zob. S. Gawlas, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 136 n.

⁶³ Na przewagę w pierwotnym prawie miejskim prawa zwyczajowego związanego z procesem sądowym i handlowym zwracali uwagę S. Trawkowski, *W sprawie roli kolonizacji niemieckiej w przemianach kultury materialnej na ziemiach polskich w XIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 8, 1960, nr 2, s. 198 nn., oraz H. Samsonowicz, *Z zagadnień ustrojowych miasta średniowiecznego*, w: *Wiek Średni*, s. 151 nn.

⁶⁴ Wójtostwa i sołectwa należą do prawa lennego, tak np. orzeka zbiór zasad magdeburckiego prawa ławniczego i wykład praktyki ławniczej znany pod nazwą *Magdeburger Fragen*: „Ab scholtisse unde voytige zcu lehnrecht gehoren. Ab scholtisse unde voytige, dy man erblichen koufft unde dinst scholdig syn deme konige adir deme erbherren unde in Magdeburgischem recht legen, lehenrecht geheissen syn mogen. Hiruff sprechen wir scheppen zcu Magdeburg recht: Scholtisse ammecht und voytige ammecht, dy do herren lyhen, syn lehengut und horen zcu lehenrechte” (*Die Magdeburger Fragen*, hg. von J.F. Behrend, Berlin 1865, Buch 1, Kapitel 2, Distinction 11, s. 46). Wykład spisano w końcu XIV w., ale sięga on oczywiście do starszych norm (U.-D. Oppitz, *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters*, Bd. 1: *Beschreibung der Handschriften*, Köln-Wien 1990, s. 51; tu starsza literatura).

⁶⁵ Poprzez dopisanie stosownej klauzuli u dołu przywileju lokacyjnego dla Przemysła z 1389 r.: „In calce autem praeinsertarum literarum avi nostri invenimus suprascriptam esse manu secretarii clausulam infrascriptam, quam his nostris ommittere nolimus; cuius clausule tenor est talis: Ex commissione regia speciali tempore ostensionis literarum in Grodek sub anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo [sic. — A.J.] adiunctum est huic donationi servitium unius lanceae per manum Sbignei de Oleschnicza, protonotarii, ad hoc duorum sagittariorum in equis et armis bene valentibus ad quamlibet expeditionem occurrentem” (AGZ, t. 5, s. 25).

⁶⁶ Z. Kaczmarczyk, *Organizacja obrony kraju w czasach Kazimierza Wielkiego*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 313–338, tu s. 318 nn.; W. Szczygielski, *Obowiązki i powinności wojskowe miast i mieszczaństwa w Polsce od XIII do połowy XV wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 5, 1960, s. 425–457; S.M. Zajączkowski, *Obowiązki wojskowe wójtów w państwie polskim w okresie monarchii stanowej*, tamże, t. 21, 1979, s. 3–44.

udziałem w karach i opłatach sądowych, ale czy wyłącznie⁶⁷? Powstaje pytanie, czy brak służebności wojennej wynikał z charakteru pierwotnego wójtostwa jako wyłącznie urzędu sądowego i jego nieuposażenia w ziemię, czy raczej odpowiadał ogólnej, starszej praktyce nienormowania służby wojennej w dokumentach wójtowskich i lokacyjnych? Przed schyłkiem XIII w. określał to zwyczaj, dokumenty tych ciężarów nie wymieniały lub oznaczały je ogólnikowo, dopiero od tego czasu specyfikowanie obciążeń weszło w uzus w miastach śląskich i polskich⁶⁸. Byłaby to dodatkowa przesłanka wzmacniająca argumenty za wiarygodnością przemyskiego przywileju, wskazujące na różne jego elementy lepiej pasujące do epoki wójta Jana niż do czasu ewentualnego fałszerstwa i oblatowania (1470)⁶⁹. Pominięcie obowiązku wojskowego byłoby więc anachronizmem po 1417 r. ze względu na okoliczności miejscowe, a być może również anachroniczne w epoce następującej po schyłku XIII w. z uwagi na warunki ogólne: upowszechniającą się od tego czasu zasadę oznaczania służby i określania jej wymiaru. Przemawiałoby to za starszą, trzynastowieczną metryką wójtostwa, przypadającą na czasy Lwa Daniłowicza. Dodaje to gramocie księcia Lwa jeszcze jeden rys archaizmu, a w rezultacie autentyzmu, aczkolwiek z dozą niepewności, jak w każdym wnioskowaniu wyprowadzonym z milczenia źródła.

Andrzej Janeczek, German law community in pre-chartered Przemyśl — in the mist of doubt and dispute

Half of century ago in city register from 15th c. there was found a Latin translation of undated privilege from prince Lev, granted to some John, which provided a vogtship, along with a stone church of St. Nicholas. From the document it results, that in Przemyśl, one of the centers of Halich Duchy, there existed an organized German law community — during Ruthenian era (most probably in the second half of 13th c.), long before incorporation of the land into Poland and complete reorganization of town system to the model of Magdeburg law. But the document raises many doubts regarding its authenticity. Due to scarcity of new rationales, which does not allow definite opinion on the case of Przemyslian vogtship privilege, the author verifies the information provided by the record. The hypothetical community of German law, existing in Ruthenian Przemyśl, can be compared with the situation in other large towns in Central Europe in 12th–13th c., where presence of privileged newcomer groups from the west was noted even during pre-founding era, before reception of new organizational models and forming of communal city. This older phase of progress is often certified by information about sheriffs and stewards as leaders of foreigners' communities. The document from Przemyśl describes clearly the foundation of such a situation; it's a privilege for a community of

⁶⁷ Uposażenie wójtostwa wrocławskiego było skromne, być może ograniczone do dochodów z wykonywania sądownictwa oraz domu (G. Pfeiffer, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*, Darstellungen und Quellen zur schlesischer Geschichte, Bd. 30, Breslau 1929, s. 46 nn.).

⁶⁸ M. Niwiński, *Wójtostwo krakowskie*, s. 35 nn.; M. Załęska, *Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu (studium historyczno-prawne)*, Warszawa 2005, s. 148 nn.

⁶⁹ A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa*, s. 182 nn.

German law, which exists in indigenous town. This is what makes the document unique. Its importance consists on describing of initial period of organizing vogt's community and disclosing the early reception of alien institutions in Ruthenian principedom; not only the idea of immunity and German law, but also the elements of feudal system.

Станіслав Срока
(Краків)

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ БАРДІЇВ — ПРИКЛАД ЕТНІЧНОЇ КОЕГЗИСТЕНЦІЇ¹

На підставі збережених джерел, в основному реєстрів надання міського права і книги братства Марії Матки Милосердя, чітко видно, що в середньовічному Бардієві, передусім в XV ст., коли місто досягло значного розвитку, в ньому мешкали міщани німецького походження. Крім них там проживали угорці і словаки. Останні з плином часу ставали все більш активними і помітними в міському суспільстві, настільки, що на початку XVI ст. декілька з них належали до найбагатших людей в місті. Однак, незважаючи на те, що в місті проживали представники різних народів, не відомо жодних суперечок чи конфліктів між ними. До цього часу загадковою залишається етимологія назви Бардієва. Історики не дійшли до спільного висновку, щодо того, що означає сьогодення назва міста. Словацькі дослідники прагнуть показати слов'янський (словацький) родовід міста, а угорські автори відстоюють угорську етимологію. Складається враження, що походження конкретного історика має вирішальний вплив на його погляди.

Розташований недалеко від польського кордону, на території Словаччини, Бардіїв славиться не тільки завдяки прекрасно збереженій архітектурі Ринкової Площі з гарною ратушею і розмаїтими кам'яницями, але й добре збереженому міському архівові. Той факт, що місто знаходилося неподалік кордону з Польщею, сприяв із самого початку тісним зв'язкам із Малополющею. Багата історія та сприятливий клімат (поруч із містом знаходиться курорт — Бардіївське Купеле) прославили Бардіїв у численних наукових та популярно-наукових виданнях. У фаховій літературі домінують, що природно, роботи угорських та словацьких істориків. Проте зустрічаються й праці польських авторів, котрі відводять минулому Бардієва чимало місця у своїх дослідженнях. Перш за все йдеться про твори, написані ще в XIX ст., але є й новіші, створені відносно недавно. В польській історіографії, що стосується

¹ Стаття є фрагментом моєї монографії: S. Sroka, *Średniowieczny Bardiów i jego związki z Małopolską*, Kraków, 2010.

Бардієва і його зв'язків із Малопольщею, на першому плані постає опублікований у 1879–1880 рр. монументальний двотомник Віктора Мишковського, присвячений середньовічним пам'яткам міста².

В. Мишковський народився 1838 р. в родині Францішка Мишковського і Розалії Шабо. Родина автора мала польське коріння. Його дід по батьковій лінії, Дмитро Мишковський, переїхав до Бардієва з Польщі на початку XIX ст., де 1803 р. він набув міські права. Майбутній історичний дослідник Бардієва здобув хорошу освіту: спочатку в Левочі, де він 1862 р. одержав середню освіту, а потім у Буді та Відні, де в 1866 р. у місцевому політехнічному інституті отримав ступінь інженера-архітектора. Більшу частину свого життя В. Мишковський викладав у середній школі міста Кошице. А став відомим в основному як дослідник стародавнього мистецтва міста Бардіїв та ініціатор відновлення цих дорогоцінних історичних пам'яток³. У згадуваній роботі, за яку він був прийнятий у члени Угорської академії наук, були обговорені найбільш важливі пам'ятки середньовічного Бардієва на основі глибокого вивчення архівних матеріалів та авторського архітектурного дослідження. Значення роботи В. Мишковського тим більше, що в 1878 р. у місті вибухнула велика пожежа, котра знищила частину пам'яток — а їх опис та супроводжуючі малюнки, зроблені особисто В. Мишковським, у даний час є єдиним записом про їхній тодішній вигляд⁴. У першій частині цієї роботи ґрунтовно викладено історію базиліки Св. Егідія та стисло описано історію Цистерцианського абатства, що знаходилося на місці майбутнього парафіяльного костелу⁵. Монографію про церкву автор поділив на два основні розділи. У першому В. Мишковським поетапно представлено історію побудови храму, спираючись на збережені в місцевому архіві рахункові книги, що містять записи про витрати на його будівництво⁶. У той час, як друга частина книги є детальним описом мистецьких витворів, що знаходиться у середині костелу Св. Егідія⁷. Цей же том описує й міські мури та історію ратуші, побудованої на початку XVI ст.⁸. Закінчується він міською хронікою, що містить список основних подій в історії Бардієва від витоків міста до 1879 р.⁹. Крім того, в роботі В. Мишковського опубліковано кілька цінних статей, присвячених історії середньовічного міста Бардіїв. Вони стосуються найстаріших печаток міста, книжкової шафи й бібліотечного фонду в костелі Св. Егідія та німецької пісні, датованої

² V. Myskovszky, *Bártfa középkori műemlékei*, cz. 1–2, Budapest 1879–1880 (Seria: *Monumenta Hungariae Archaeologica*, t. 4, cz. 1–2).

³ F. Gutek, *Viktor Mišovský a Bardejov*, в: *Viktor Mišovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe. Medzinárodná konferencia pri príležitosti 160. výročia narodenia Viktora Mišovského, Košice–Bardejov 18–21.V.1998*, Bratislava–Budapest 1999, s. 18–19.

⁴ Там же, s. 20.

⁵ V. Myskovszky, *Bártfa középkori műemlékei*, cz. 1, 1–4 old.

⁶ Там же, 4–25 old.

⁷ Там же, 25–146 old.

⁸ Там же, cz. 2, 5–105 old.

⁹ Там же, 105–132 old.

XV ст., що зберігається в одному з рукописів у міському архіві¹⁰. В. Мишковський був очевидцем часів перебудови ратуші, яка відбулася в 1904–1905 рр. Помер 1909 р.¹¹

На сьогодні написано лише одну монографію з історії міста Бардіїв, яка з'явилася в 1975 р. як результат роботи колективу авторів. У цій книзі середньовічний період в історії міста опрацював Венделін Янкович¹². Раніше, щоправда, коротку історію написав Б. Крпелець¹³. Велику увагу в попередніх роботах присвячено соціально-економічній історії міста. Тут, перш за все, варто згадати роботи Альжбети Гацсової¹⁴, котра для своїх досліджень також використала низку податкових документів, що знаходяться у фондах міського архіву. На увагу заслуговують і менш значні есе Емми Ледерер та М. Єршової, присвячені виробництву тканин у місті Бардіїв у XV ст.¹⁵. Торгівлю в Бардієві в першій половині XV ст. на основі митних реєстрів опрацював словацький дослідник Людовит Деак¹⁶.

У XV ст. Бардіїв був великим культурним центром на території Верхньої Угорщини. Це питання не могло не зацікавити угорських істориків Є. Абеля і З. Солтеша¹⁷. Також варто звернути увагу на зміст номера журналу „Книга” за 2004 р., присвяченому книжковій культурі у Шариші та Бардієві¹⁸. Є чимало літератури про історичні пам'ятки міста з найбільш значимими парафіяльною церквою Св. Егдія та ратушею. Окрім уже згаданого монументального твору пера В. Мишковського, історію славнозвісної базилики описали також К. Дівальд та В. Моріч¹⁹.

¹⁰ V. Myskovszky, *Bártfa város legrégebbi pecsétjei és címere*, „Turul”, 1892, nr 10, 125–130 old.; його ж, *A bártfai egyházi könyvtár szekerénye és könyvei a XV.–XVI.*, „Magyar Könyvszemle”, 1880, 19–27 old.; його ж, *A XV. századi német költemény egy bártfai kéziratban*, „Egyetemes Philologiai Közönlöny”, 1879, nr 3, 523 old.

¹¹ F. Gutek, *Viktor Miškovský a Bardejov*, 21 old.

¹² Див.: *Dejiny Bardejova*, Bardejov 1975. Розділ про історію міста у середні віки у скороченому вигляді було надруковано дещо раніше. Див.: V. Jankovič, *Z minulosti Bardejova*, „Vlastivedný časopis”, 1964, nr 13, s. 158–163. Згадуваний дослідник є також автором монографії про топографію міста Бардіїв у цей період. Див.: його ж, *Miestopisný obraz Bardejova v 15. Storočí*, „Nove obzory”, 1963, nr 5, s. 57–71. Про історію Бардієва у XIII і XIV ст. писав також Ф. Улічни. Див.: F. Uličný, *K dejinám Bardejova v 13. a 14. storočí*, „Šarišské múzeum v Bardejove”, 1969, nr 2, s. 23–36.

¹³ B. Krpalec, *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*, Martin 1935. Автор спирається лише на доступну йому на той час літературу.

¹⁴ A. Gácsová, *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*, Bratislava 1972; її ж, *Spoločenská štruktúra mesta Bardejova r. 1437*, „Historický časopis”, 1962, nr 10, s. 22–50; її ж, *K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. stor.*, „Historické štúdie”, 1963, nr 8, s. 117–128.

¹⁵ E. Lederer, *Bártfa város vászonszövő üzeme a 15. Században*, „A Gróf Klebersberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve”, 1934, nr 4, 150–158 old.; M. Jeršová, *Z dejín plátenníctva na východnom Slovensku v 15. Storočí*, в: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, Bratislava 1964, s. 143–156.

¹⁶ L. Deák, *Bardejovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. stor.*, „Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Historica”, 1963, nr 14, s. 107–134.

¹⁷ J. Ábel, *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*, Budapest 1885; його ж, *Színügy Bártfán a XV. és XVI. században*, „Századok”, 1884, nr 18, 22–51 old.; Z. Soltész, *Blutfogel Boldizsár miniátor*, „Magyar Könyvszemle”, 1957, nr 73, 247–259 old.

¹⁸ *Kniha*, 2003–2004 (wyd. 2004). У номері зібрані матеріали з наукової конференції, що відбулася у Бардієві 8–10 жовтня 2003 р.

¹⁹ K. Divald, *A bártfai szent Egyed templom*, „Archeológiai Értesítő”, 1915, nr 35, 105–114, 310–335 old.; там же, 1916, nr 36, 147–189 old.; там же, 1917, nr 37, 100–149 old.; там же, 1918–1919, nr 38, 65–92 old.; V. Möriz, *Szárnyasoltárok a bártfai szent Egyed templomban*, Budapest 1932.

Внутрішнє убранство базиліки, а особливо збережені вівтарі, були предметом вивчення й Д. Чанкі та Д. Радочая²⁰. К. Дівальд підготував також дослідження історії міської ратуші в Бардієві²¹. Постаць Якова з Сача, польського митця, який працював у Бардієві, стала відома завдяки роботі Я. Міхаліка²².

У польській літературі дослідження історії Бардієва започаткував у 1862 р. Еугеніуш Янота. Саме тоді він опублікував книгу з історії міста та його околиць на підставі глибокого вивчення джерел, збережених у міському архіві²³. Сліди праці дослідника в стінах бардіївського архіву видно й сьогодні, адже Янота залишив помітки на полях опрацьованих ним документів. Основною перевагою роботи Яноти є передрук у посиланнях текстів 58 середньовічних та сучасних документів, окремі з яких друкувалися вперше, так що книга є актуальна й сьогодні та використовується істориками, які цікавляться цією проблематикою²⁴. Його робота носить історико-етнографічний характер, оскільки більша її частина була присвячена розташованому неподалік курортів Бардіївське Купеле²⁵. Автор опрацював нарис історії міста, де виклав також інформацію стосовно релігійного життя в місті та підготував літопис міста до сучасних його дослідженню часів. Важливим є один із розділів книги, де розповідається про топографію міста, про минуле міського католицького приходу. Е. Янота звернув увагу на населені пункти, розташовані поруч з Бардієвом, особливо зацікавився історією Маковіци, що була притулком місцевих розбійників.

Бардіїв, а особливо торговельні відносини багатьох міст регіону з Малопольщею, були предметом чергових досліджень польських істориків у другій половині ХХ ст., основоположником котрих став Вацлав Урбан²⁶, а його послідовником Фелікс Кірик. Останній підготував монографію про життя та діяльність Якова з Дубна²⁷ та упорядкував бардіївські архівні матеріали до цілої низки монографій з історії численних міст Малопольщі²⁸. Також слід відмітити існуючі дослідження мистецтвознавців про біографії й творчість польських майстрів у ХV–ХVІ ст. у Бардієві,

²⁰ M. Csányi, *A szepesi és sárosi táblaképfestészet 1460-ig*, Budapest 1938; D. Radocsay, *A középkori Magyarország táblaképei*, Budapest 1955; його ж, *A középkori Magyarország faszobrai*, Budapest 1967.

²¹ K. Divald, *A bártfai városbáza*, „Művészet”, т. 4, 1905, nr 2, 89–97 old.

²² J. Mihalik, *Egy művészettörténeti téves helyreigazítása. Szandeczi Jakab képmű Bartfán*, „Múzeumi és Könyvtári Értesítő”, 1918, nr 12, ol. 191–197.

²³ E. Janota, *Bardziejów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*, Kraków 1862.

²⁴ Там же, s. 131–218.

²⁵ Там же, s. 84–107.

²⁶ W. Urban, *Znaczenie archiwów Bardziowa i Preszowa dla badania dziejów Małopolski*, „Małopolskie Studia Historyczne”, 1961, nr 4, z. 2, s. 71–82. У наведений статті автор сконцентрував свою увагу переважно на новій добі в історії обох міст.

²⁷ F. Kiryk, *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław 1967.

²⁸ Його ж, *Stosunki handlowe Jasła i miast okolicznych z miastami słowackimi w XV w.*, в: *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, red. J. Garbacik, Kraków 1964, s. 143–162; його ж, *Związki handlowe miast ziemi sanockiej z Bardziowem na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, „Przemyskie Zapiski Historyczne”, 1985, nr 3, s. 7–17; його ж, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985; його ж, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994; його ж, *Związki handlowe i kulturalne miast małopolskich ze Słowacją w XV i XVI stuleciu*, „Historické štúdie”, 2000, nr 41, s. 9–33.

а особливо Якова з Сонча, автора головного вівтаря у бардіївському парафіяльному костелі Св. Егідія²⁹. Нарешті, останнім часом, роботи про минуле Бардієва опублікували Гжегож Жабіньський та Станіслав Срока. Перший опрацював діяльність руху так званих „братчиків” на території Верхньої Угорщини в XV ст.³⁰, а С. Срока зайнявся дослідженням бардіївських архівних джерел польського походження та опрацював низку питань з дипломатії та сфрагістики³¹.

На відміну від польського звичаю святкувати річницю міста від дати, традиційно пов'язаної з його заснуванням, на території сучасної Словаччини такою датою є момент першої письмової згадки про нього у збережених джерелах. Донедавна вважалося, що власне така перша письмова згадка про Бардіїв походить з датованого 1247 р. документа угорського короля Бели IV стосовно ченців Цистерцианського ордену, пов'язаних з місцевим приходом Св. Егідія³². Лише Фердинанд Улічни у своєму дослідженні, присвяченому заселенню комітату Шариш, звернув увагу, що місто Бардіїв згадується вже в тексті *Галицько-Волинського літопису* в описі подій за 1241 р.³³. У скрутний час монгольської навали на Русь Данило Романович у пошуках союзників вирушив до Угорщини, щоб при дворі короля Бели IV знайти не лише моральну підтримку, а й конкретну військову допомогу. Руський князь планував також одружити свого сина Льва з донькою короля³⁴. Не заручившись підтримкою з боку угорського правителя, Данило з сином вирушили через Бардіїв до Сандомира, бажаючи там знайти допомогу з боку князя Малопольщі. *Галицько-Волинський*

²⁹ J. Ross, *Bardiów a początki renesansu w architekturze Muszyny i Nowego Sącza*, „Rocznik Sądecki”, 1972, nr 13, s. 422–428; його ж, *Wędrowki malarza Teofila Stancla*, „Małopolskie Studia Historyczne”, 1959, nr 2, z. 2/3, s. 97–105; його ж, *Ze studiów nad twórczością malarza Teofila Stancla*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1965, nr 27, s. 319–332; E. Polak-Trajdos, *Więzi artystyczne Polski ze Spiszem i Słowacją od połowy XV do początków XVI wieku. Rzeźba i malarstwo*, Wrocław 1970; її ж, *Śladami mistrza warsztatu ołtarza św. Trójcy na Wawelu (Z problematyki twórczości Jakuba z Sącza)*, „Nasza Przyszłość”, 1966, nr 25, s. 111–153; її ж, *Dzieje twórczości Jakuba z Nowego Sącza*, „Rocznik Sądecki”, 1971, nr 12, s. 523–571; її ж, *Grupa rzeźb gotyckich z Muszyny. Problem proveniencji*, „Rocznik Sądecki”, 1998, nr 26, s. 109–115.

³⁰ G. Żabiński, *Uwagi dotyczące niektórych aspektów pobytu wojsk Jana Jiskry oraz bratczyków na Górnym Węgrzech w XV wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego [dla: ZNUJ]. Prace Historyczne”, 1999, nr 126, s. 31–58; його ж, *Działalność braci Piotra i Mikołaja Komorowskich na Górnym Węgrzech w latach 1440–1457 (w świetle badań w archiwum bardziowskim)*, „Studia Historyczne”, t. 43, 2000, nr 1, s. 3–25; його ж, *Działalność braci Piotra i Mikołaja Komorowskich na Górnym Węgrzech w okresie rządów Macieja Korwina*, „ZNUJ. Prace Historyczne”, 2001, nr 128, s. 79–92; його ж, *Bratczykiowie w dziejach Węgier w XV wieku*, Kraków 1998 (Рукопис дисертації на ступінь магістра, захищена в Інституті історії Ягеллонського університету в Кракові).

³¹ *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, wyd. S.A. Sroka, t. 1–5, Kraków 1998–2012; *Dokumenty i list miasta Krakowa z drugiej połowy XV wieku z archiwum w Bardziowie*, wyd. W. Krawczuk, S.A. Sroka, „Rocznik Krakowski”, 2005, nr 71, s. 55–65; S.A. Sroka, *Szkice bardziowskie*, Kraków 2003; його ж, *Bardiowskie ciekawostki z XV wieku*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, 2004, nr 3, s. 187–193; його ж, *Średniowieczne pieczęcie miast małopolskich z archiwum w Bardziowie*, в: *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 3, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2004, s. 146–156; S.A. Sroka, M. Biesaga, *List zbójników z 1493 roku i jego język*, „Studia Źródłoznawcze”, 2007, nr 45, s. 49–57.

³² V. Mencl, *Středověká města na Slovensku*, Bratislava 1938, s. 105; V. Jankovič, *Z minulosti Bardejova*, „Vlastivedný časopis”, 1964, nr 13, s. 158; F. Uličný, *K dejinám Bardejova v 13. a 14. Storočí*, „Šarišské múzeum v Bardejove”, 1969, nr 2, s. 23; *Dejiny Bardejova*, s. 34; J. Beňko, *Osidlenie severného Slovenska*, Košice 1985, s. 186.

³³ F. Uličný, *Dejiny osídlenia Šariša*, Košice 1990, s. 22.

³⁴ B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1966, s. 119–120.

літопис описує становище, в якому опинився князь Данило, та ітинерарій його подорожі³⁵. Таким чином, дослідникам стала відома перша письмова згадка про місто Бардіїв, де назва міста записана *Bardoujev*; у корені цього слова простежується ім'я Бардей, що є скороченням від Бартоломій (Варфоломій). Угорські джерела згадують про місто, вживаючи назви *Bartfa* або *Bardfa*, в той час як німецькі документи називають його *Bartfeld*. Приблизно 1492 р. з'явилися перша точна карта Центральної Європи, укладена італійським картографом Франческо Росселлі, який на запрошення короля Мат'яша Корвіна 1480–1484 рр. перебував в Угорщині. На ній місто Бардіїв нанесено як *Barsale*³⁶. З іншого боку, на опублікованій у середині травня 1528 р. в Інгольштадті карті Угорщини, опрацьованій Лазарем, який раніше був секретарем архієпископа Естергома, Томаша Бакоча, назва міста Бардіїв записана угорською як *Bartfa*³⁷.

Бажаючи щось розповісти про етнічне співіснування в середньовічному Бардієві, слід, на мій погляд, замислитися власне над етимологією назви міста. Адже цього буде достатньо, щоб проілюструвати розбіжність поглядів істориків стосовно даної проблеми. Словацькі дослідники жваво дискутують про походження назви міста Бардіїв. Так, нещодавно Міхал Слівка, описав це спірне питання в одній зі своїх робіт³⁸. Він зазначив, що про етимологію назви *Bardejov* раніше вже писав Е. Янота. Цей дослідник виводив назву *Bardejov* (угор. *Bardfa*) від двох угорських слів, а саме „Bard”, що значить сокира (гопір), та „fa” — дерево³⁹. Він також зазначив існування інших гіпотез щодо походження назви міста. Зокрема „Bard” можна розуміти як скорочене угорське „bardt” — чернець; своєю чергою німецьке „Feld” має угорський еквівалент „fold”. Проте одразу визнав цю думку неприйнятною. Окрім цього, переважно словацькі дослідники, виокремлюють іншу етимологію цієї назви, згідно

³⁵ *Ипатьевская летопись*, в: *Полное Собрание Русских Летописей*, т. 2, Москва 1962, с. 787: „иде изо Оугоръ во Ляхъ на Бардоуевъ и приде во Соудомиръ”; M. Bartnicki, *The Halych-Vólhynian Chronicle as a source for the history of Central Eastern Europe in the 13th century*, „Questiones medii aevi novae”, 2008, nr 13, p. 349–368.

³⁶ Франческо Росселлі (1445 – близько 1513) — італійський живописець, гравер та картограф. Він створив численні карти, зокрема карту Центральної Європи із зображенням Угорщини. Назву міста Бардіїв митець записав *Barsale*, тобто жвив один з німецьких варіантів назви *Bartfeld*. Див.: F. Banfi, *Gli albori della cartografia in Ungheria. Francesco Rosselli alla Carta di Mattia Corvino*, „Janus Pannonius. Rivista trimestrale umanistica dell'Academia d'Ungheria in Roma”, 1947, nr 1, p. 126–167; F. Fodor, *A magyar térképírás*, т. 1, Budapest 1952, s. 12–14; K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963, s. 19–21; J. Balogh, *A művészet Mátyás király udvarában*, т. 1: *Adattár*, Budapest 1966, 328, 544, 558–559, 562 old.; A.M. Hind, *Early Italian Engraving*, т. 1, Nendeln 1970 [reprint], s. 297–298; J. Kuzmík, *Slovník starovekých a středovekých autorov*, Martin 1983, s. 386; J. Balogh, *Mátyás király és a művészet*, Budapest 1985, 281, 294–295, 324 old.

³⁷ *Lazarus secretarius. The First Hungarian Mapmaker and His Work*, ed. L. Stegena, Budapest 1982, p. 49; P. Hrenkó, *Az ismeretlen „Lázár deák”, „Történelmi Szemle”, 1981, nr 24, 405–410 old.* Карта Лазара має також цифрове видання, див.: *Tabula Hungariae. Lázár térképe változatai*, Ingolstadt 1528. CD-ROM, Budapest 2007. Непереконливо звучить і гіпотеза Й. Жуделя, згідно з якою Лазар був опатом цистерціанців у Спільському Шт'явнику. Див.: J. Zudél, *Osobnosť Lazara, tvorca mapy Uhorska z roku 1528*, „Slovenská archivistika”, т. 42, 2007, nr 2, s. 32–40.

³⁸ M. Slivka, *Stredoveké reboľné domy na východnom Slovensku*, в: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*, red. V. Sedlák, Bratislava 1998, s. 83–84.

³⁹ E. Janota, *Bardyjóv. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*, Kraków 1862, s. 2.

з якою Бардіїв (*Bardejov*) походить від чоловічого імені Варфоломій (*Bartolomej*)⁴⁰. Ця точка зору базується, перш за все, на найстарішій письмовій згадці про місто, про котру вже написано вище. Нарешті, М. Слівка досліджуючи минуле Цистерцианських громад на території сучасної Словаччини, дійшов відмінного від існуючих висновку відносно походження назви міста. У своїй версії дослідник посилається на інститут так званих „конверсів”, що часом іменуються середньовічними джерелами „бородатими братами” (лат. *fratres barbati*)⁴¹. У німецькій літературі їх називають *Barbbrüderi* через те, що їх характерною особливістю була довга борода. Слово це походить від старонімецького „bart”, що означає „борода”. „Конверси” перед тим, як долучитися до спільноти, повинні були досягти 18-річного віку та принаймні півроку служити для братів у світському вбранні. Потім наставав час новіціату, що тривав протягом року, після завершення якого послушник складав обітницю послуху та відмовлявся від будь-якої своєї власності. Братам наказували носити борода, що чітко визначалося статутом з 1224 р. За М. Слівкою, власне „конверси” на запрошення короля Андрія II прибули до Бардієва, а від назви їх спільноти (лат. *fratres barbati*) узяло свою назву й місто⁴².

Майже одночасно зі статтею М. Слівки з’явилися робота словацького археолога Габрієля Лукача, який запропонував інше рішення спірного питання відносно етимології назви міста *Bardejov*⁴³. Розуміючи, що Бардіїв на польсько-угорському пограниччі займав стратегічну позицію, він наголошував, що назва міста пов’язана з його географічним положенням: слово „bardo” старопольською означало „фортеця, побудована на пагорбі”. Крім того, чеською те саме значення має сучасний вираз „Vrdo”. Г. Лукач наголосив, що назва міста, таким чином, походить від заснування його як прикордонної фортеці⁴⁴. Водночас дослідник звернув увагу на необхідність інтенсифікувати археологічні розвідки в межах середньовічного Бардієва, які — в силу бідності письмових джерел — можуть прояснити багато питань щодо найдавнішого періоду існування міста. Особливо це стосується XIII ст.⁴⁵.

Наведені приклади вказують, що навколо походження назви міста Бардіїв досі триває досить жвава полеміка. Бажаючи охарактеризувати мешканців середньовічного Бардієва, слід звернути увагу на декілька архівних джерел. Саме вони здатні пролити світло на цю тему. Насамперед сягнемо книги Братства Богоматері Милосердя, що зберігається в міському архіві Бардієва. Братство благословив 1449 р. єпископ Егер при незадовго до того освяченому вівтарі Св. Анни у парафіяльному костелі Св. Егідія. На чолі братства став настоятель бардіївського при-

⁴⁰ J. Stanislav, *Zo slovenských miestnych názvov. Bardejov-Bardijov*, „Slovenská reč”, 1941/1942, nr 9, s. 129–134.

⁴¹ M. Slivka, *Stredoveké reholné domy na východnom Slovensku*, в: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*, red. V. Sedlák, Bratislava 1998, s. 83.

⁴² Там же, s. 84.

⁴³ G. Lukač, *K počiatkom stredovekého Bardejova*, „Teki Krakowskie”, 1997, nr 5, s. 113–123.

⁴⁴ Там же, s. 119.

⁴⁵ Пор.: *Доповідна з рятувальних археологічних досліджень, проведених у 1989–1990 рр. у м. Бардіїв*. [AVANS]; F. Javorský, *Najnovšie poznatky o počiatkoch Bardejova*, „Bardejovské novosti”, t. 31, 1990, nr 13–16.

ходу, котрим тоді був Крістіан. Враховуючи необхідність поширення ідеї нового братства, настоятель використав факт, що в саме в той час Центральною Європою подорожував видатний італійський проповідник Іоанн Капістран, який із серпня 1453 р. до травня 1454 р. перебував у Кракові. Важко сказати, чи Крістіан особисто потурбував відомого францисканця у Кракові, чи звернувся до нього через посередників або листовно. Однак датований 1 грудня 1453 р. документ, підписаний самим Капістраном у Кракові, говорить про прийняття Крістіана та всіх членів Братства Богоматері Милосердя до складу конфратернії Святого Франциска⁴⁶. Це, безсумнівно, сприяло збільшенню чисельності братства, а згодом і зростанню його популярності. 1487 р. членів бардіївського братства у подібну конфратернію прийняв і пріор монастиря Св. Катерини на Синаї⁴⁷, Людвиг, що особисто відвідав Бардіїв та вступив у Братство Богоматері Милосердя. Дещо раніше, 1463 р., братство удостоїлося відпусту з боку римських кардиналів⁴⁸.

У Бардіївському архіві збереглася книга Братства Богоматері Милосердя, що містить записи членів за 1483–1525 рр.⁴⁹. Завдяки дослідженням французької медієвістки Марі-Мадлен де Цевінс стало відомо, що в 1483–1511 рр. до книги було внесено 372 членів (у середньому за вказаний період робили близько 68 записів на рік — принаймні 27, проте не більше 120). Найбільший відсоток серед загалу членів братства становили жінки (у цей період 224 жінки). Серед прийнятих жінок 6% припадає на незаміжніх, 5% — на вдів. До братства записувались переважно мешканці Бардієва та інших міст Королівства Угорщини, що мали здебільшого німецькі прізвища. Осіб без німецького походження нараховувалось 8% (в основному це були угорці)⁵⁰. Як уже згадувалось раніше, до братства належали як заможні представники міської еліти, так і члени ратуші та навіть бідняки. Серед урядницької еліти XV ст. у Бардієві варто згадати тогочасних радців міста. Серед записаних у книзі є: Єжи Магер, Міхал Ланг, Єжи Стенчель, Павел Араміш та Анжей Равбер⁵¹.

Інше джерело, що слід проаналізувати, — це відповідні записи у бардіївській книзі набуття міських прав. Перший такий реєстр, що зберігається у Відділі рукописів Національної бібліотеки у Будапешті за інв. ном. Clme 124⁵², охоплює період

⁴⁶ Поп.: *Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov* [ДАЛІ: *ŠOKA Bardejov*], nr 720; *Bártfa királyi szabad város levéltára*, ed. B. Iványi, Budapest 1910 [ДАЛІ: Iványi. — Bártfa], nr 713; T. Dávid, *Kapisztránói János és a bártfai Irgalmasság Anyja confraternitás kapcsolata, Acta Universitatis Szege-diensis de Attila József nominatae*, „Acta Historica”, 1996, nr 103, s. 83–89.

⁴⁷ *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*, ed. C. Wagner, Posonii et Cassoviae 1780, p. 485; *Iványi*. — *Bártfa*, nr 2582.

⁴⁸ *Iványi*. — *Bártfa*, nr 1456.

⁴⁹ *ŠOKA Bardejov*, nr 2306.

⁵⁰ M.M. de Cevins, *Les confréries en Hongrie à la fin du Moyen Âge: l'exemple de la confrérie „Mère de Miséricorde” de Bardejov (1449–1525)*, „Le Moyen Âge”, 2000, nr 106, s. 357–362.

⁵¹ T. Dávid, *Kapisztránói János és a bártfai Irgalmasság*, 87 old.; M.M. de Cevins, *Les confréries en Hongries*, s. 364–365.

⁵² *Codices latini mediæ ævi*, ed. E. Bartonick, Budapestini 1940, nr 124. Мною було підготовлено цей документ до видання, див.: *Registre prijatí do meštianskeho stavu v Bardejove z rokov 1432–1450 a 1462–1488*, „Studia Historica Tyrnaviensia”, 2010, nr 9–10, p. 349–381.

з 1432 р. до 1450 р. та містить записи про набуття міського права 176 особами. У більшості випадків у записі не вказували походження нового міщанина. Проте там, де це зафіксовано, можна віднайти городян з Кремниці, Стропкова, Подолінця, Кошиц, Спішської Нової Всі та Вроцлава. Окрім того, у реєстрі є записи 6 польських громадян і одного жителя Сілезії (з міста Жагань), що набули міських прав у Бардієві в цей період. Новоспечені бардіївські міщани були представниками низки ремісницьких професій. Серед них переважали шевці та кравці, проте можна було зустріти ще й суконників (пол. *sukiennik*), різників, бондарів, кушнірів, ткачів та інших. За 1432–1450 рр., більшу частину записів виконано 1439 р. (23 записи), 1445 р. (20 записів), 1442 р. (18 записів), 1437 р. (17 записів) та 1432 р. (16 записів). У інші роки міські права у Бардієві надавали від 2 до 11 міщанам.

Наступний бардіївський реєстр набуття міських прав зберігся за період 1462–1488 рр. Він уцілів як частина кодексу за номером 305, що знаходиться у фондах архіву міста Бардіїв. На 14 аркушах було внесено 246 відповідних записів, у тому числі стосовно шести поляків та двох сілезців⁵³. Серед нових городян переважали суконники, шевці й кравці. Однак траплялися й представники інших ремесел: золотарі, кушніри, ткачі, бондарі, цирульники (пол. *laziębnik*), гончарі, мулярі, м'ясники та інші. Найбільша кількість городян, що набули міські права у Бардієві, припала на 1473 р. і склала 23 чол. На початку 80-х рр. XV ст. міські права надавали кільканадцяти городянам на рік. У наступні роки періоду, охопленого згаданим реєстром, міські права набувало в середньому 10 чоловік протягом року. Одинадцяттеро з 23 чоловік, що набули міські права 1473 р., походили з міста Стропков⁵⁴. Масовий характер еміграції населення зі Стропкова до інших угорських міст пов'язаний, насамперед, з триваючою польсько-угорською війною, під час якої Стропков відійшов польській стороні⁵⁵. На жаль, у нас немає книг записів надання міських прав у інших словацьких містах, і саме через це важко визначити масштаби еміграції зі Стропкова в 1473 р. Серед записів у бардіївських реєстрах за інші роки зустрічаємо лише поодинокі випадки надання міських прав городянам зі Стропкова⁵⁶. Цікавим є також факт, що збережені записи свідчать про набуття міських прав осіб переважно німецького походження, на що, безперечно, вказують записані у згадуваних книгах прізвища.

У середньовічному Бардієві, окрім німців та угорців, жили й слов'яни, тобто в цьому випадку словаки, про що свідчить ціла низка важливих джерел. Насамперед придивимось топографії тогочасного міста. Зі східного боку міських мурів неподалік Нижньої брами простягалась вулиця Слов'янська (*Windische Gasse*). Така назва була досить поширена в середньовічних містах Верхньої Угорщини⁵⁷.

⁵³ ŠOKA Bardejov, nr 305, f. 107v–114.

⁵⁴ Там же, nr 305, f. 109v–110.

⁵⁵ J. Beňko, *Et alios, Stropkov. Monografia mesta*, Martin 1994, s. 39–40.

⁵⁶ ŠOKA Bardejov, nr 305, f. 109, 110, 112v.

⁵⁷ *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*, ed. L. Fejérpataky, Budapest 1885, 416, 440, 450 old. Про те, що в місті була вулиця Слов'янська, згадується в документі, написаному Яном Громніцкім, негродовим

Важливим джерелом є також податкові реєстри (латинською *registrum vectigalis*). У Бардіївському архіві збереглися два такі реєстри, а саме за 1479 та 1480 рр.⁵⁸ Для досліджуваної теми важливим є перший з них, адже він охоплює дані за весь рік, а список за 1480 р. включає в себе лише період з початку січня до середини травня. Згадувані переліки мають велике значення перш за все для вивчення асортименту товарів, що проходили у той час через бардіївську митну комору, але відкривають також багато нового щодо пізнання специфіки торгівлі окремих міст у Малопольщі, що мали тісні торговельні відносини з містом Бардіїв. Реєстри *vectigalis* можуть зацікавити дослідників ще й з огляду на можливість пізнання ідентичності жителів міста. Адже декілька разів у них згадується мешканець міста Беч, Матіас Словак (*Mathias Slowack*)⁵⁹. А це може вказувати на зростання етнічної свідомості серед словаків Верхньої Угорщини вже в XV ст. Значне зростання чисельності словацького населення міста Бардіїв настає на початку XVI ст., коли серед внесених у згадувані реєстри переважають міщани зі словацькими прізвищами. Наприклад, у першій половині XVI ст. провідною фігурою серед бардіївських купців був Шимон Ханьковські, котрий займався привозом польського сукна до міста. Іншим визначним словацьким купцем того часу був Петер Баран. Обидва — Ханьковські і Баран — були одними з найбагатших бардіївських міщан.

Підводячи підсумки вищевикладеного, зрозуміло, що в середньовічному Бардієві, головним чином у XV ст., проживали міщани переважно німецького походження на чолі з найбільш великими родами (як, наприклад, рід Магерів). Окрім того, мешкали в Бардієві й угорці та словаки. При цьому останні з часом ставали все більш активними й помітними серед міських громад — настільки, що на початку XVI ст. деякі з них належали до найбагатших городян. Тим не менш, залишається загадкою етимологія назви міста. Історики не дійшли згоди щодо її значення та походження. Словацькі дослідники підкреслюють слов'янське (словацьке) коріння назви, а їх угорські колеги наголошують на угорській етимології. Важко втриматись від простого висновку, що від походження самого дослідника залежить його спосіб розуміння та інтерпретації історичних фактів. Проте в самому багатоетнічному місті, яким, безперечно, був середньовічний Бардіїв, представники декількох націй жили мирно, без конфліктів та суперечок етнічного характеру.

Stanisław A. Sroka, *Medieval Bardejov — an example of ethnical co-existence*

Basing on analysis of sources preserved, mainly registers of acceptance into city law and register of Brotherhood of Maria Mother of Mercy it becomes clearly visible, that in medieval Bardejov, mainly in 15th c. when the city was in state of advanced development,

старостою з Дембовця, датованому 1518 р. (*Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, wyd. S.A. Sroka, t. 4, Kraków 1998–2012, nr 834). Див.: О.Р. Халага, „*Ius Sclavorum*” a „*platea Sclavorum*” *stredovekých miest Uhorska*, „*Historické štúdie*”, 1967, nr 12, s. 123–153.

⁵⁸ *ŠOKA Bardejov*, nr 2071, 2111.

⁵⁹ Там же, nr 2071, ark 3, 6, 7, 8, 10; nr 2111, ark. 5.

there were many burghers of German origin. Besides them, the city was inhabited by Hungarians and Slovaks. These last were, with time, more and more active in town's society, to the point that in the beginning of 16th c. many of them were among the wealthiest citizens. The etymology of the city's name, Bardejov, still remains a mystery. Historians do not agree about what does it mean. Slovak researchers try to prove the Slavic (Slovak) origin of the city, whilst Hungarian point to Magyar etymology. It is plainly visible, that the provenience of a historian might be crucial for his opinion. Besides the fact, that Bardejov was inhabited by many nations, there are no signs of conflicts or disagreements between them.

INFORMACJA O AUTORACH

Fedoruk Andriy (Федорук Андрій) — doktor historii, adiunkt Zakładu Historii Ukrainy Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Jurija Fed'kowycza w Czerniowcach (Ukraina). Zajmuje się rozwojem sztuki wojskowej w średniowieczu i wczesnej nowożytności. Najważniejsze publikacje: *Хотинська битва 1621 року*, Чернівці 2010; *Великая война 1409–1411 гг. и Молдавское воеводство*, w: *Stratum plus. Культурная антропология и археология*, nr 6: *Памятники материи и духа*, Санкт-Петербург–Кишинёв–Одесса–Бухарест 2011, s. 295–304; *Воєнна діяльність Володислава Опольського на території „Шипинської землі” у 1374–1377 рр.*, w: *Principalities in lands of Galicia and Volhynia in international relations in 11th–14th c. Publication after 2nd International Conference, Ivano-Frankivsk, 20–22th October, 2011*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Kraków 2012, s. 121–131 (Seria: *Colloquia Russica. Series I*, vol. 2).

Font Márta — profesor, pracownik Zakładu Historii Średniowiecza i Wczesnej Nowożytności Instytutu Historii Uniwersytetu w Peczu (Węgry); członek *Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz* w Niemczech. Zajmuje się stosunkami węgiersko-ruskimi w średniowieczu. Najważniejsze publikacje: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*, Szeged 1996 (Seria: *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár*, t. 11); *Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből*, Budapest 1998; *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged 2005 (Seria: *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár*, t. 21); *A keresztény nagyhatalmak vonzásában*, Budapest 2005.

Golovko Oleksandr (Головко Олександр) — główny konsultant Rady Najwyższej Ukrainy w Kijowie (Ukraina). Zajmuje się historią Rusi Średniowiecznej i stosunkami rusko-polskimi w X–XIII ww. Najważniejsze publikacje: *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.*, Киев 1988; *Роман Мстиславич і його доба. Нариси політичної історії Південної Русі XII – початку XIII ст.*, Київ 2001; *Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006.

Grzesik Ryszard — profesor, pracownik Zakład Historii Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu. Zajmuje się historią Europy Środkowej we wczesnym średniowieczu, szczególnie badaniem źródeł narracyjnych. Najważniejsze publikacje: *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych*

w średniowieczu, Poznań 1999; *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku)*, Warszawa 2003.

Hardi Djura (Гарді Дюра/Харди Ђура) — doktor habilitowany, adiunkt w Katedrze Historii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Nowym Sadzie (Serbia). Zajmuje się dziejami Rusi Halicko-Wołyńskiej XII–XIII w. i historią rodu Drugeth. Najważniejsze publikacje: *Чувство за час, Нови Сад 1991; Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма, студија о државно-правном положају галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године, Нови Сад 2002; Drugeti, povest o usponu i padu porodice prtilaca anžujskih kraljeva, Novi Sad 2012.*

Janeczek Andrzej — profesor, pracownik Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Zajmuje się historią Europy Środkowo-Wschodniej w okresie późnego średniowiecza. Autor studiów z zakresu dziejów osadnictwa, dziejów miast, historii społeczno-gospodarczej, geografii historycznej, etniczności i pogranicz kulturowych. Najważniejsze publikacje: *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.* Warszawa 1991, 1993; *Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783*, Poznań 2005. Redaktor serii *Collectio archaeologica, historica et ethnologica*; redaktor tomu *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 16: *Frontiers and Borderlands in Medieval Europe*, Warszawa 2011.

Lyaska Vitaliy (Ляска Віталій) — magister, doktorant w Zakładzie Archeologii i Nauk Pomocniczych Historii Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie (Ukraina). Zajmuje się zasiedleniem i organizacją terytorialną Przykarpacia i Wołynia w średniowieczu. Najważniejsze publikacje: *Розвиток поселенської структури Равського Розточчя у IX–XIII ст.*, „Археологічні дослідження Львівського університету”, 2008, вип. 11, s. 75–94; *Городище X–XI ст. Завадів на Розточчі*, „Археологічні дослідження Львівського університету”, 2010, вип. 13, s. 320–341 [співавт. В. Шишак]; *Підгорайська волость: спроба історико-археологічної реконструкції територіальної організації Грядового Побужжя в княжу добу*, „Археологічні дослідження Львівського університету”, 2012, вип. 14–15, s. 107–151.

Marek Edyta Anna — magister, doktorantka w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Zajmuje się wczesnośredniowiecznym obrządkiem pogrzebowym na pograniczu polsko-ruskim, a także genezą różnicowania się tych terenów pod względem religijnym, kulturowym oraz językowym.

Mika Norbert — doktor nauk humanistycznych, dyrektor Gimnazjum Nr 3 im. Augustyna Weltzla w Raciborzu. Zajmuje się średniowieczną i nowożytną historią Polski, Czech, Austrii i Rusi, a także lokalną historią Górnego Śląska. Najważniejsze publikacje: *Mieszko, książę raciborski i pan Krakowa — dzielnicowy władca Polski*, Racibórz 2006, Kraków 2010; *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibórz 2008; *Dzieje ziemi raciborskiej*, Kraków 2010, 2012.

Мыска Роман (Миська Роман) — doktor historii, pracownik naukowo-badawczego Laboratorium Archeologii i Krajoznawstwa Wydziału Historycznego Uniwersytetu Pedagogicznego w Drohobyczu (Ukraina), kierownik oddziału naukowego Lwowskiego Instytutu Bankowości Narodowego Banku Ukrainy. Zajmuje się problemem zasiedlenia Karpat w średniowieczu, architekturą obronną oraz dziejami ziemi trembowelskiej w XI–XIII w. Najważniejsze publikacje: *Ранньосередньовічні поховальні пам'ятки межиріччя золотой липи та Збруча*, w: *In silvis, campis et urbe*, Rzeszów–Sanok 2011, s. 101–112; *Археологічні дослідження середньовічного городища Модричі І у передгір'ї Карпат*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, 2011, вип. 14–15, s. 19–28; *Теребовлянська земля в XI–XIII ст. (за археологічними джерелами)*, „Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині”, 2011, вип. 15, s. 186–209.

Nagirnyy Vitaliy — doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Zakładzie Historii Europy Wschodniej Instytutu Historii Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zajmuje się historią Rusi Średniowiecznej i polityką zagraniczną księstw ruskich w XII–XIII w. Najważniejsze publikacje: *Виправа князя Романа 1205 р.: дискусії, конструкції, характер*, „Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія”, т. 14, 2008, s. 139–149; *„Начало княження великого князя Романа”: До питання про час утвердження Романа Мстиславича в Галичі*, w: *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича*, Львів 2011, s. 511–521; *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011. Redaktor serii *Colloquia Russica*.

Petegyrych Volodymyr (Петегирич Володимир) — pracownik oddziału archeologii Instytutu Ukrainoznawstwa im. Iwana Kryp'iakiewicza we Lwowie (Ukraina). Zajmuje się wczesnosłowiańską archeologią i archeologią Rusi Halicko-Wołyńskiej. Najważniejsze publikacje: *Початки Белз і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X–XIV ст.*, w: *Галичина і Волинь у добу середньовіччя*, Львів 2001, s. 199–209; *Поселенські структури V/VІ–X ст. Верхньої Надбужаницини як підоснова формування Белзької та Червенської земель*, w: *Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття й Волині*, Вип. 11, Львів 2007, s. 101–120; *Дві рідкісні знахідки з Сокаля на Львівщині*, w: *Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники*, Вип. 4, Львів 2010, s. 254–267.

Pogoralsky Yaroslav (Погоральський Ярослав) — dyrektor Muzeum Archeologicznego Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie (Ukraina). Zajmuje się wczesnośredniowiecznymi słowiańskimi budowlami oraz dziejami ziemi przemyskiej we wczesnym średniowieczu. Najważniejsze publikacje: *Формування території та кордони Белзького князівства*, w: *Белз та Белзька земля*, Белз 2004, вип. 1, s. 60–65; *Просторова орієнтація ранньосередньовічного слов'янського житла (за матеріалами пам'яток Дніпро-Дністровського межиріччя другої половини I тис. н. е.)*, „Археологічні дослідження Львівського університету”, 2008, вип. 11, s. 65–74; *Опалювальні споруди*

ужитлах V–X ст. з порубіжжя Волині і Прикарпаття, „Археологічні дослідження Львівського університету”, 2009, вип. 12, s. 60–78.

Sroka Stanisław — profesor, Prodziekan do spraw ogólnych Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zajmuje się dziejami Europy Środkowej w średniowieczu, ze szczególnym uwzględnieniem Węgier i stosunków polsko-węgierskich. Najważniejsze publikacje: *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, t. 1–5, Kraków 1998–2012; *Średniowieczny Bardiów i jego związki z Małopolską*, Kraków 2010; współredaktor (wraz z Martinem Homzą) *Historia Scepusii*, vol. 1: *Dejiny Spiša/ Dziejcie Spišza*, Bratislava–Kraków 2009–2010.

Voloshchuk Myroslav (Волощук Мирослав) — doktor historii, adiunkt w Zakładzie Historii Powszechniej Instytutu Historii i Politologii Wydziału Historycznego Uniwersytetu Przykarpackiego im. Wasyła Stefanyka w Iwano-Frankiwsku (Ukraina). Zajmuje się stosunkami rusko-węgierskimi w IX–XIV w. oraz procesami migracyjnymi w średniowiecznej Europie Środkowo-Wschodniej. Najważniejsze publikacje: *Неизвестные страницы биографии галицкого боярина Володислава Кормильчича (1214–1232 гг.)*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики”, 2010, nr 3 (41), s. 17–26; *До питання східнослов'янського походження Петра Петуні*, „Український історичний журнал”, 2011, nr 3, s. 21–35; *Problem tytułarnego konfliktu monarchów Węgier i Polski o ziemię Halicką w końcu XIV w.*, w: *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osiom metinėms*, ed. kolegija V. Kamuntavičienė, Kaunas 2011, s. 149–156.

Voytovych Leontiy (Войтович Леонтий) — profesor, kierownik Zakładu Historii Wieków Średnich i Bizantologii Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie; pracownik Instytutu Ukrainoznawstwa im. Iwana Krypjakiewicza we Lwowie (Ukraina). Zajmuje się genealogią Rurykowiczów i dziejami Rusi Średniowiecznej. Najważniejsze publikacje: *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006; *Галицько-волинські етюди*, Біла Церква 2011; *Князь Лев Данилович*, Львів 2012.

Yurasov Mikhail (Юрасов Михаил) — doktor historii, pracownik Instytutu Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk, profesor Rosyjskiej Akademii Sztuk Pięknych im. Ilji Głazurowa w Moskwie (Rosja). Zajmuje się stosunkami rusko-węgierskimi w X–XII w. Najważniejsze publikacje: *Русско-венгерские отношения начала XII в.*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики”, 2006, nr 3 (25), s. 47–56; nr 4 (26), s. 67–78; *Складывание русско-венгерской границы в X–XI вв.*, w: *Rossica Antiqua. Материалы и исследования*, Санкт-Петербург 2006, s. 297–313; *Политика Арпадов по отношению к Руси после провала авантюры Бориса Калмановича*, w: *Средневековая Русь*, Вып. 9, Москва 2011, s. 99–137